

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Instytut Państwa i Prawa imienia W. Koreckiego NAN Ukrainy

Польська академія мистецтв і наук
Polska Akademia Umiejętności

Польське наукове товариство у Житомирі
Polskie Towarzystwo Naukowe w Żytomierzu

STUDIA POLITOLOGICA UCRAINO-POLONA

Випуск другий
Wydanie drugie

За редакцією В. Горбатенка, Я. Прокопа
Pod redakcją W. Horbatenki, J. Prokopa

Житомир–Київ–Краків
Żytomierz–Kijów–Kraków
2012

ББК 66.0(4Укр)+66.0(4 Пол)
УДК 32(477)+32(438)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України
протокол № 9 від 15 листопада 2012 р.*

У-45 **Studia Politologica Ucraino-Polona.** Випуск 2. – Житомир-Київ-Краків :
ФОП Євенок О. О., 2012. – 206 с.
ISBN 976-966-2534-15-3

ББК 66.0(4Укр)+66.0(4 Пол)
УДК 32(477)+32(438)

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій.

©Польське наукове товариство у Житомирі, 2012
©Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України, 2012
©Польська академія мистецтв і наук, 2012

Редакційна колегія

Володимир Горбатенко, доктор політичних наук, професор, заступник директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (Київ) – голова від української сторони

Ян Прокоп, доктор філологічних наук, професор, академік Польської академії наук і мистецтв (Краків) – голова від польської сторони

Анджей А. Земба, доктор історичних наук, секретар Східноєвропейської комісії Польської академії наук і мистецтв, ад'юнкт Інституту етнології і антропології Ягелонського університету (Краків) – заступник голови редакційної колегії від польської сторони

Сергій Рудницький, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка – заступник голови редакційної колегії від української сторони

Оксана Кукуруз, кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (Київ) – відповідальний секретар від української сторони

Агнешка Кастори, кандидат політичних наук, ад'юнкт Інституту політичних наук і міжнародних відносин Ягелонського університету – відповідальний секретар від польської сторони

Ольга Бабкіна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ)

Ірина Баладинська, кандидат педагогічних наук, доцент, голова Польського наукового товариства в Житомирі

Роман Бекер, професор, доктор політичних наук, завідувач кафедри теорії політики, декан факультету політології і міжнародних відносин Університету імені Миколи Коперника у Торуні, академік Польської академії наук (Варшава)

Валерій Бортників, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк)

Войцех Кауте, професор, доктор політичних наук, завідувач відділу історії суспільної і політичної думки Силезького університету (Катовіце)

Ірена Котович-Борови, кандидат історичних наук, ад'юнкт відділу міжкультурної освіти факультету гуманістичних наук Вищої школи сільського господарства (Варшава)

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії правових наук України (Київ)

Анатолій Круглашов, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології історичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ян Махнік, доктор історичних наук, професор, академік Польської академії наук і мистецтв (Краків)

Гжегож Мазур, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу сучасної історії Польщі Інституту політичних наук і міжнародних відносин Ягелонського університету (Краків)

Войцех Єжи Матерський, доктор політичних наук, професор, директор Інституту політичних наук Польської академії наук (Варшава)

Анджей Новак, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії Східної Європи Інституту історії Ягелонського університету (Краків)

Микола Примуш, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Донецького національного університету

Збігнєв Птасевич, кандидат політичних наук, декан факультету туризму, готельного бізнесу і промоції навколишнього середовища Гуманістичної академії імені А. Гейштора (Пултуськ)

Петро Саух, доктор філософських наук, професор, ректор Житомирського державного університету імені Івана Франка

Томаш Стриск, доктор політичних наук, доцент Інституту політичних наук Польської академії наук (Варшава)

Богдан Шляхта, доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних і політичних наук Ягелонського університету (Краків)

Володимир Цвих, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Юрій Шемшученко, доктор юридичних наук, академік НАН України, директор Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України (Київ)

Kolegium redakcyjne

prof. dr hab. Wołodmyr Horbatenko, zastępca dyrektora Instytutu Państwa i Prawa im. Wołodymyra Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie – przewodniczący ze strony ukraińskiej

prof. dr hab. Jan Prokop, członek Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie – przewodniczący ze strony polskiej

doc. dr Sergiusz Rudnicki, docent katedry filozofii Państwowego Uniwersytetu im. Iwana Franki w Żytomierzu – zastępca przewodniczącego kolegium redakcyjnego ze strony ukraińskiej

dr hab. Andrzej A. Zięba, sekretarz Komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności, adiunkt w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie – zastępca przewodniczącego kolegium redakcyjnego ze strony polskiej

dr Oksana Kukuruz, pracownik naukowy Instytutu Państwa i Prawa im. Wołodymyra Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie – sekretarz odpowiedzialny ze strony ukraińskiej

dr Agnieszka Kastory, adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego – sekretarz odpowiedzialny ze strony polskiej

prof. dr hab. Olha Babkina, kierownik Katedry Nauk Politycznych Instytutu Politologii i Prawa Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Mychajły Drahomanowa w Kijowie

prof. dr hab. Roman Bäcker, kierownik Katedry Teorii Polityki oraz dziekan Wydziału Politologii i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, członek Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

doc. dr Irena Baładyńska, prezes Polskiego Towarzystwa Naukowego w Żytomierzu

prof. dr hab. Walerij Bortnikow, kierownik Katedry Nauk Politycznych Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Lesi Ukrainki w Łucku

prof. dr hab. Wołodmyr Cwych, kierownik Katedry Politologii Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki

prof. dr hab. Wojciech Kaute, kierownik Zakładu Historii Myśli Społecznej i Politycznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

dr Irena Kotowicz-Borowy, adiunkt Zakładu Edukacji Mędykulturowej Wydziału Nauk Humanistycznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

prof. dr hab. Iryna Kresina, członek-korespondent Narodowej Akademii Nauk Prawnych Ukrainy, kierownik Wydziału Prawnych Problemów Politologii Instytutu Państwa i Prawa imienia Wołodymyra Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie

prof. dr hab. Anatolij Kruglaszow, kierownik Katedry Politologii i Socjologii Wydziału Historii Narodowego Uniwersytetu imienia Jurija Fedkowicza w Czerniowcach

prof. dr hab. Jan Machnik, członek Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie

prof. dr hab. Wojciech Jerzy Materski, dyrektor Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

prof. dr hab. Grzegorz Mazur, kierownik Zakładu Historii Polski Współczesnej w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

prof. dr hab. Andrzej Nowak, kierownik Zakładu Historii Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

prof. dr hab. Mykoła Prymusz, kierownik Katedry Politologii Donieckiego Uniwersytetu Narodowego

dr Zbigniew Ptasiewicz, dziekan Wydziału Turystyki, Hotelarstwa i Promocji Środowiska Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusk

prof. dr hab. Petro Sauch, rektor Uniwersytetu Państwowego im. Iwana Franki w Żytomierzu

doc. dr hab. Tomasz Stryjek, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

prof. dr hab. Bogdan Szlachta, dziekan Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

prof. dr hab. Jurij Szemsuczenko, członek Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, dyrektor Instytutu Państwa i Prawa im. Wołodymyra Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie

Зміст

Spis treści

Вступ голови редакційної колегії від української сторони.....	8
Wstęp wydawcy pisma – Polskiego Towarzystwa Naukowego w Żytomierzu.....	8

I. Політичні еліти

I. Elity polityczne

Irena Pańków. Klasyczne tezy o elitach a współczesność	9
Панькова Ірена. Класичні тези про еліти і сучасність	9
Козловець Микола. Національна еліта як чинник державотворення: досвід минулого і реалії сьогодення	16
Kozłowiec Mikołaj. Elita narodowa jako czynnik tworzenia państwa: lekcje z przeszłości i realia współczesne	16
Пашкова Оксана. Ціннісний вимір діяльності політичної еліти в умовах трансформаційного суспільства	24
Paszkowa Oksana. Wartościowy wymiar działalności elity politycznej w warunkach społeczeństwa transformacyjnego	24
Горбатенко Володимир. Перспективи оновлення політико-владної еліти в Україні	29
Gorbatenko Włodzimierz. Perspektywy odnowienia politycznych i rządzących elit Ukrainy	29
Кукуруз Оксана. Реалізація політики і права політико-управлінською елітою України	35
Kukuruz Oksana. Model uprawiania polityki i przestrzeganie prawa przez elitę polityczno-administracyjną Ukrainy	35
Ковтун Юрій. Аристократія як творча меншість у процесі державотворення в інтерпретації В. Липинського	42
Kowtun Jerzy. Arystokracja, jako twórcza mniejszość w procesie kształtowania się państwa, w interpretacji Wacława Lipińskiego	42
Коротков Дмитро. Елітогенез В. Липинського	49
Korotkow Dmytry. Geneza elit w poglądach Wacława Lipińskiego	49
Ковтун Наталія. Історична пам'ять як основа становлення політичної еліти в контексті політичної трансформації України початку XXI ст.	53
Kowtun Natalia. Pamięć historyczna jako podstawa kształtowania się elity politycznej w kontekście transformacji politycznej Ukrainy na początku XXI wieku	53
Jasiewicz-Betkiewicz Agnieszka, Betkiewicz Witold. Elity polityczne wielkich miast: charakterystyka demograficzna i kariery zawodowe	59
Беткевич-Ясевич Агнешка, Беткевич Вітольд. Політичні еліти великих міст: демографічна характеристика і професійні кар'єри	59

II. Держава, влада і опозиція

II. Państwo, władza i opozycja

Кафарський Володимир. Конституційні доктрини В'ячеслава Липинського	71
Kafarski Włodzimierz. Doktryny konstytucyjne Wacława Lipińskiego	71
Бортніков Валерій, Пивоваров Юрій. Етнонаціональний чинник розбудови національної держави в контексті творчої спадщини В. Липинського	78
Bortnikow Walery, Piwowarow Jerzy. Etniczno-narodowy czynnik budowania państwa narodowego w kontekście twórczej spuścizny Wacława Lipińskiego	78
Слюсар Вадим. Раціональне насилля як атрибут влади у глобалізованому світі	82
Slusar Wadym. Racjonalna przemoc, jako atrybut władzy w zglobalizowanym świecie	82

ks. Truszczynski Marek. Tworzenie się aparatu „bezpieki” w ramach walki władzy PRL z kościołem rzymskokatolickim	86
кс. Трущинський Марек. Утворення апарату «безпеки» в рамках боротьби влади ПНР з римо-католицькою церквою	86
Моторнюк Тетяна. Выборчі технології в електоральній кампанії 2011 р. у Польщі: феномен Палікота ...	95
Motorniuk Tetiana. Techniki wyborcze w kampanii wyborczej 2011 roku w Polsce: fenomen Palikota	95
Nalewajko Ewa. Samorząd regionalny w Polsce – instytucja i elity	100
Налевайко Єва. Регіональне самоврядування у Польщі – інститут і еліти	100

III. Політичні трансформації III. Transformacje polityczne

Buslenko Wasyl. Opozycja i demokracja „kontraktowa”	108
Бусленко Василь. Опозиція і «контрактна» демократія	108
Поляркова Тетяна. Сучасні кризові процеси у світлі досліджень В. Липинського	114
Pojarkowa Tetiana. Współczesne procesy kryzysowe w świetle badań Wacława Lipińskiego	114
Zeleńko Hałyna, Matuszenko Aleksandra. Rola elit politycznych i systemów wyborczych w procesach demokratyzacji społeczeństw postkomunistycznych państw Europy Środkowo-Wschodniej	119
Зеленько Галина, Матушенко Олександра. Роль політичної еліти і виборчих систем у процесах демократизації посткомуністичних суспільств ЦСЄ	119
Герасимчук Андрій. Польський шлях трансформації: від тоталітаризму до демократії (1980 – 1990 рр.)	126
Gierasymczuk Andrzej. Polska droga transformacji: od totalitaryzmu do demokracji (lata 1980 – 1990)	126
Байрак Сергій. Шляхи оптимізації функціонування органів місцевого самоврядування України в контексті досвіду Республіки Польща	130
Vajrak Sergiusz. Sposoby optymalizacji funkcjonowania organów samorządu terytorialnego na Ukrainie w kontekście doświadczeń Polski	130
Примуш Микола, Коваль Юрій. Вплив традиції на характер політичної модернізації в контексті розгляду інституту глави держави країн Центрально-Східної Європи і Латинської Америки	138
Prymusz Mikołaj, Kowal Jerzy. Wpływ tradycji na charakter modernizacji politycznej w kontekście analizy instytucji głowy państwa krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Ameryki Łacińskiej	138

IV. Українсько-польські відносини IV. Stosunki ukraińsko-polskie

Потапенко Максим. Українське питання в політичних проектах поляків Наддніпрянщини у 1917–1918 роках	146
Potapenko Maksym. Kwestia ukraińska w projektach politycznych Polaków Ukrainy Naddnieprzańskiej w latach 1917–1918	146
Bieńkowska Alicja. Polacy i Ukraińcy w programie i działalności Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej	152
Беньковська Аліція. Поляки і українці у програмі та діяльності Волинської спілки сільської молоді ..	152
Калиновський Юрій. Демократизація політико-правової свідомості українства як фактор зміцнення українсько-польського співробітництва	163
Kalinowski Jerzy. Demokratyzacja świadomości polityczno-prawnej Ukraińców, jako czynnik wzmocnienia współpracy polsko-ukraińskiej	163
Таран Ярослав. Можливості співпраці з українською діаспорою в Республіці Польща в контексті національних інтересів України	166

Taran Jarosław. Możliwości współpracy z diasporą ukraińską w Polsce w kontekście interesów narodowych Ukrainy	166
Кордон Микола. Польща – «локомотив України в Європу»	170
Kordon Mikołaj. Polska – „lokomotywą Ukrainy w Europie”	170

V. Політична культура та ідеологія **V. Kultura polityczna i ideologia**

Ковальчук Іван. В. Липинський як ідеолог консерватизму в партійній палітрі України	173
Kowalczyk Iwan. Waclaw Lipiński jako ideolog konserwatyizmu w systemie partyjnym Ukrainy	173
Поліщук Ігор. Електоральний процес в Україні і Польщі в посткомуністичний період: політико-культурний аспект	178
Poliszczyk Igor. Procesy wyborcze na Ukrainie i w Polsce w okresie postkomunistycznym: aspekty polityczne i kulturalne	178
Погоріла Людмила. Гендерний аспект політичної діяльності	191
Pohoriła Ludmiła. Genderowy aspekt działalności politycznej	191

Політологічні осередки в Україні і Польщі **Ośrodki politologiczne na Ukrainie i w Polsce**

Materski Wojciech. Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk	196
Матерський Войцех. Інститут політичних студій Польської академії наук	196
Шаповал Юрій. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України ..	201
Szapował Jerzy. Instytut Badań Politycznych, Etnicznych i Narodowych imienia Iwana Kurasa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy	201
Відомості про авторів	203

Вступ голови редакційної колегії від української сторони

Другий випуск міжнародного наукового часопису “Studia politologica Ucraino-Polona” сформовано переважно на основі матеріалів III Міжнародного наукового семінару «Роль еліти у процесах політичної трансформації Польщі та України: історія і сучасність», який відбувся у листопаді 2011 року в Житомирі та Кракові. Його співорганізаторами виступили Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Польська академія наук і мистецтв у Кракові та Польське наукове товариство у Житомирі.

Учасники семінару присвятили свої наукові розвідки як теоретичним питанням елітології, так і формуванню та функціонуванню еліт у сучасній Україні та Польщі. Фахівці в галузі політології, які долучилися до цього випуску в процесі підготовки матеріалів до друку, значно розширили його тематику. Відповідно розглядаються проблеми функціонування держави, влади й опозиції, суспільно-політичних трансформацій, розвитку політичної культури та ідеології, поглиблення українсько-польських відносин. Започатковано також розгляд політологічних осередків в Україні та Польщі, який буде продовжений в наступних випусках часопису.

Пропонуючи читачам черговий випуск часопису, редакція запрошує до активної співпраці авторів з України і Польщі, особливо тих, кого цікавлять проблеми етнічності, народу і нації у сучасній Європі, оскільки саме вони будуть центральною темою наступного, вже третього, випуску, який планується до видання у 2013 році.

Володимир Горбатенко

Wstęp wydawcy pisma – Polskiego Towarzystwa Naukowego w Żytomierzu

Historia niejednokrotnie dzieliła Polaków i Ukraińców. W tym kontekście bliskie stosunki pomiędzy Polską i Ukrainą są istotnym osiągnięciem obu narodów. Należy jednak pamiętać, że pojednanie pomiędzy nimi dokonało się w konkretnych uwarunkowaniach. Były to: wzajemne zainteresowanie dwustronną współpracą w Polsce i na Ukrainie, decyzja ukraińskich i polskich elit o tym, by wybrać przyszłość. W kontekście budowania przyjaznych stosunków Polski z Ukrainą pytanie to wydaje się szczególnie aktualne. W jakim kierunku wykorzystany zostanie potencjał ludzi świata elit? Jaką spełnią rolę i czy będzie ona skuteczna - to główny temat tego tomu.

Jego dużą część stanowią referaty wygłoszone podczas Trzeciego Międzynarodowego Seminarium Naukowego poświęconego pamięci Wacława Lipińskiego, które odbyło się w październiku 2011 roku.

Ich Autorzy koncentrują się na parametrach wartościowych działalności współczesnych ukraińskich elit politycznych i ich charakterystycznych cechach, podejmują kwestię odnowienia tych elit. Ważne miejsce w tych rozważaniach zajmują poglądy Wacława Lipińskiego, jednego z twórców ukraińskiej politologii.

Jesteśmy pewni, że drugi tom jest godny polecenia nie tylko studentom stosunków międzynarodowych, politologii, europeistyki, ale również publicystom i tym wszystkim, których interesują kierunki ukraińskich i polskich badań politologicznych.

Irena Baładyńska

I. Політичні еліти

I. Elity polityczne

Irena Pańków

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

KLASYCZNE TEZY O ELITACH A WSPÓŁCZESNOŚĆ¹

Autorka podjęła próbę syntetycznego ujęcia klasycznych teorii elit (Mosca, Pareto, Michels) i przedstawienia ich w postaci dziewięciu tez o elitach. Na tym tle zarysowana została współczesna postać „paradygmatu” elitystycznego i wybrane wątki debaty pluralizm – elityzm i elity a demokracja.

Słowa kluczowe: elity, transformacja, elityzm, pluralizm, elityzm demokratyczny.

Панькова Ірена. Класичні тези про еліти і сучасність.

Здійснено спробу синтетичного підходу до класичних теорій еліт (Моска, Парето, Міхельс) і представлення їх у дев'яти тезах про еліти. На цьому тлі розглянуто сучасну елітистичну парадигму і дебати щодо понять «плюралізм», «елітизм», «еліти», «демократія».

Ключові слова: еліти, трансформація, елітизм, плюралізм, демократичний елітизм.

Панькова Ірена. Классические тезисы об элитах и современность.

Предпринята попытка синтетического подхода к классическим теориям элит (Моска, Парето, Михельс) и представления их в виде девяти тезисов об элите. На этом фоне зарисовано современный вид элитистической парадигмы и некоторые темы из дебаты «плюралізм» – «элитизм» и «элитизм» «демократия».

Ключевые слова: элиты, трансформація, элитизм, плюрализм, демократический элитизм.

Irena Pańków. Classical thesis on contemporary elites.

An attempt at a comprehensive approach to the classic elite theory (Mosca, Pareto, Michels) was made and it was presented in a form of nine theses about elites. Within this framework contemporary elitist “paradigm” and chosen issues of the debate over “pluralism”-“elitism”, “elites” and “democracy” are outlined.

Key words: elites, transformation, elitism, pluralism, democracy.

1989 roku zainteresowanie polskich badaczy elitami politycznymi i koncepcjami elit znacząco wzrosło². „Elita” stała się terminem bardzo nośnym w dyskursie publicznym. O popularności pojęcia zadecydowały oczywiście mass media, głównie za względu na ładunek emocjonalny towarzyszący temu pojęciu. Badania nad elitami inspirowane były głównie koncepcjami elitystycznymi, klasycznymi i współczesnymi ale nie ograniczały się do tych inspiracji, łącząc paradygmat elitystyczny z innymi teoriami [2]. Teorie elit na swój sposób wypełniły puste miejsce po koncepcji marksistowskiej. „Współczesne analizy elitystyczne ilościowo przyćmiewają współczesne klasowe analizy demokracji” [3, s. 151]. Obserwacja Etzioni – Halevy dotyczy również Polski. Zapal badaczy brał się i z tego, że elita polityczna szczebla centralnego stała się dostępna jako obiekt badań empirycznych. Wcześniej pojawiały się studia teoretyczne i badania elity niższych szczebli władzy [4; 5; 6]. Badacze przyczynili się do rozpoznania a także swoistej legitymizacji składowych nowej rzeczywistości, w tym pojęcia „elita”, właściwie nieobecnego w dyskursie naukowym w starym ustroju.

Teoretycy transformacji od ustrojów autorytarnych do demokratycznych są zgodni, że trzecia fala demokracji zapoczątkowana w 1974 roku i obejmująca kraje Ameryki Łacińskiej i Europy Południowe, a później Europę Centralną i Wschodnią to produkt elit [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13].

Teza o dominującej roli elit i ich (względnej) autonomii w procesie transformacji jest generalizacją historyczną i opisuje główny mechanizm „odgórnej rewolucji”, która nie jest rewolucją w klasycznym

¹ Niniejszy tekst opiera się m.in. na moim artykule pt. Elita polityczna w teoriach i percepcji polskich parlamentarzystów [1].

² Instytucjonalnie znalazło to swoje odzwierciedlenie w powstaniu Zakładu Studiów nad Elitami w ISP PAN. Przez wiele lat zakładem tym kierował prof. Jacek Wasilewski a od roku 2010 zakład ten pracuje pod kierunkiem prof. Ewy Nalewajko.

sensie, bo nie mobilizuje mas. W procesie tym elity są głównym aktorem – inicjują, animują i przeprowadzają przemiany ale także stabilizują je.

Kierunek zmian nie był w zasadzie negocjowany ze społeczeństwem – nowe elity wyłonione po przełomie miały znaczną swobodę modelu docelowego i strategii. Polska mimo doświadczenia masowego ruchu solidarnościowego potwierdza tę prawidłowość. Względna autonomia elit wynikała z pozycji w społeczeństwie, społeczeństwo nie wytworzyło wystarczająco sprawnych mechanizmów kontroli elit. Centralna rola elit wynikała z metody przejścia z ustroju autorytarnego do ustroju demokratycznego na drodze porozumienia elit zawartego przy Okrągłym Stole. Porozumienie to było poprzedzone szeregiem walk między władzą a opozycją, w których żadna nie wywalczyła dominacji. Ugoda elit solidarnościowych i komunistycznych zakładała wyrzeczenie się przemocy i zemsty oraz wprowadzanie mechanizmów demokracji i państwa prawa. „W naszym przekonaniu kluczem do stabilności i trwałości systemów demokratycznych jest zawiązanie konsensusu pomiędzy elitami, dotyczącego demokratycznych reguł gry i wartości demokratycznych instytucji” [8, s. 28]. Teoretyczne rozpoznanie wagi „zmiennych elitystycznych” w przejściu do demokracji kieruje uwagę badaczy na elitę jako grupę i jako zbiór jednostek. „Kalkulacje i działania elity figurują niemal na każdej stronie w opisach trzeciej fali demokratyzacji” [14, s. VII]. Uznanie ważności „zmiennych elitystycznych” nie oznacza, by inne czynniki, takie jak np. modernizacja społeczno-ekonomiczna czy demokratyczna kultura mas nie miały znaczenia, ale w porównaniu z czynnikiem elitystycznym działają one mniej wyraźnie i bardziej pośrednio.

Elity, jak widzimy, są w transformacji autorem przemian, ale i same podlegają przemianom. Zgodnie ze słynną tezą Vilfredo Pareto („historia jest cmentarzyskiem arystokracji”) każdy zwrot historyczny należy traktować jako wymianę elit politycznych. Współcześni badacze empirycznie testują tę tezę [15]. Hipoteza o cyrkulacji elit w trzech krajach, w badaniach porównawczych obejmujących Polskę, Rosję i Węgry została skonfrontowana z konkurencyjną hipotezą reprodukcji elit. W porównaniu z elitami innych krajów (Rosja, Węgry) – a także w porównaniu z polską elitą ekonomiczną – polska elita polityczna uległa wymianie, co potwierdza hipotezę cyrkulacji. Niemniej ważna niż wymiana elit jest zmiana jej charakteru – od elity monolitycznej zjednoczonej ideologicznie i/lub podzielonej ideologicznie do elity zjednoczonej konsensualnie, elity pluralistycznej. Pożądanym przebiegiem przemiany elity to właśnie przejście od scentralizowanej i hierarchicznej elity komunistycznej do wielu zróżnicowanych elit: politycznych, wojskowych, elit państwowo-administracyjnych, medialnych i innych, które stają się elitami coraz wyraźniejszych i silniejszych grup³.

Członkom elit i elicie jako całości w ramach współczesnego paradygmatu elitystycznego stawiane są wyraźne wymogi. Istotne jest zawiązanie konsensusu pomiędzy elitami co do przyjęcia demokratycznych reguł gry i wartości demokratycznych instytucji. Takie cechy jej członków, jak przywiązanie do wartości demokratycznych, akceptacja procedur demokratycznych, skłonność do kompromisów, elastyczność, koncyliacyjność, tolerancja, są dla niektórych badaczy warunkiem udanego przejścia do demokracji. I odpowiednio brak tych cech zagraża temu procesowi. Ważny jest etos „jedności w różnorodności”. Ważna też jest, samoświadomość i samoocena, gwarantujące poczucie tożsamości z grupą i poczucie własnej wartości związanej z przynależnością do niej i odpowiedzialności. W stabilnych społeczeństwach instytucje są gwarantem jedności - w krajach transformujących się zachowanie jedności w większym stopniu zależy od nastawienia i działań elit. Badacze dostrzegają wyraźne zależności. Im większa, ich zdaniem, rola elit w demontowaniu starego systemu i budowaniu nowego, tym większa szansa na udaną transformację.

Pojęcia „elita”, „elityzm”, „elitaryzm” mają oczywisty antyegalitarny wydźwięk i silną oraz ambiwalentną aurę aksjologiczną [16; 17]. W literaturze przedmiotu można znaleźć następujące określenia: elita, elita polityczna, klasa polityczna, elita rządząca, klasa rządząca, elita władzy, grupa przywódcza, klasa kierująca, establishment. Sprawia to wrażenie zamieszania pojęciowego. Treści

³ We wprowadzeniu do pracy „Elite Change and Democratic Regimes in Eastern Europe” J. Higley, J. Pakulski i W. Wesołowski stwierdzają, że kierunek przemiany elit nie jest do końca przesądzony [11].

elitystyczne występują pod różnymi nazwami [17]. I jest to dowód witalności doktryny elitystycznej, która od momentu pojawienia się zyskała stałą pozycję w obrębie nauk społecznych.

Demokracja to „władza ludu”. Wedle klasycznej formuły Abrahama Lincolna demokracja to „rządy ludu przez lud dla ludu” realizowane wedle „zasady większości”. Trudno jest, twierdzi Parry, tak przekształcić znaczenie demokracji, by zaprzeczona została jej definicyjna treść, czyli rządy ludu, i zamieniona rządami mniejszości [18]. W demokracji ważna jest równość jednostek, teorie elit podkreślają różnicę w zdolnościach. Teorie polityki mają trudności z definicją demokracji, uzgodnieniem ideału z rzeczywistością, „bo w oczywisty sposób lud nie rządzi” [18]. Samo wiązanie powodzenia demokracji z elitami zakrawa na ironię i może powodować dysonans poznawczy. „To jest ironia demokracji, że demokratyczne wartości mogą przetrwać tylko pod nieobecność masowej politycznej aktywności. Masy odpowiadają na idee i działania elit. Jeśli elity „orzucą zasady demokratyczne lub masy tracą zaufanie do elit, demokracja jest zagrożona” [19].

„Odkrycie”, że niezależnie od ustroju wszędzie realną władzę sprawują elity zawdzięczamy klasykom teorii elit (Vifredo Pareto (1848-1923), Gaetano Mosca (1858-1941, Robert Michels (1876-1936). To odkrycie stanowi „fakt elitystyczny”, któremu trudno zaprzeczyć i który wymaga uzgodnienia z „ideałem demokratycznym”. Zanim jednak pokażemy, na jakiej drodze dokonywało się uzgadnianie odkrycia elitystów z teorią i praktyką demokracji, spróbujemy zrekonstruować podstawowe filary klasycznego elityzmu. Teorie, jak wiemy, nie powstają w próżni społecznej, propozycje „świętej trójcy elityzmu” nie były ekstrawagancją myślową, klasycy elityzmu nadali własny kształt szerszej formacji intelektualnej [20]. Ich koncepcje odzwierciedlają ogólne cechy klimatu intelektualnego i problemy społeczne i polityczne epoki, w której powstawały.

Druga połowa XIX wieku przyniosła ze sobą zwątpienie w ideały wolności i równości oraz nadszarpnięcie wiary w postęp. Przy pewnych różnicach w doświadczeniu indywidualnym, klasycy elityzmu wyrażają ogólniejszy i wspólny kontekst historyczny Europy, w której umasowieniu społeczeństw towarzyszy umasowienie polityki. Między 1800 a 1914 ma miejsce ogromny przyrost demograficzny: ze 175 mln do 450 mln. W okresie 1871-1912 ma miejsce znaczące rozszerzenie praw wyborczych. Na przykład we Włoszech kiedy to w 1882 roku obniżono cenzus majątkowy i wiek wyborców ilość wyborców wzrosła z 600 tys. do 2,5 mln. To pociągało za sobą zmiany w uprawianiu polityki m.in. zwiększenie roli państwa, które musiało poszerzyć swoje obowiązki i jego centralizację. Stanowisko elitystyczne wyrosło też z krytyki idei egalitarnych zakładanych w demokracji i nierealizowanych w „ustrojach realnych” znanych klasykom elityzmu z obserwacji [21]. I tak Mosca jako poseł z południa Włoch dobrze znał życie polityczne kraju, w tym działanie mafii. Parlament, jego zdaniem, nie spełniał swojej roli, nie socjalizował posłów do demokratycznej polityki, kreował klasę rządzącą niezależnie od mas wyborców. Klasa rządząca była dobrze zorganizowana w zrzeszenia i układy towarzyskie. Demokracja liberalna została zastąpiona demokracją masową. Michels był członkiem partii socjaldemokratycznej w Niemczech i w oparciu o własne doświadczenia sformułował „spizowe prawo oligarchii”: wszystkie organizacje mają tendencje oligarchiczne. Demokracja znaczy masy – masy znaczą konieczność organizacji, przywództwo wymaga posłuszeństwa, posłuszeństwo rodzi oligarchię, stąd demokracja rodzi oligarchię. Stanowisko elitystyczne uformowało się też w polemice z marksizmem, zwłaszcza z marksistowskim widzeniem roli mas w historii.

Klasyczne tezy o elitach całej „świętej trójcy” można, jak sądzę, sprowadzić do dziewięciu tez:

1. Elity były, są i będą – tak można ująć główną ontologiczną tezę klasycznego podejścia elitystycznego. Teza ta wynika z faktu nierównego rozłożenia zdolności ludzi (Pareto), z koniecznej organizacji życia społecznego, wręcz jego natury (Mosca), z natury życia społecznego, zwłaszcza funkcjonowania organizacji, gdzie przywództwo jest niezbędne (Michels).

2. Elity polityczne mają samodzielną moc sprawczą. Zmiany w elitach są podstawowym mechanizmem zmiany społecznej. Trwa wieczna cyrkulacja elit. („Historia jest cmentarzyskiem arystokracji”).

3. Elity są autonomiczne i nie podlegają kontroli.

4. Zasadniczy w społeczeństwie jest dychotomiczny podział na tych, co mają władzę i tych co

są jej pozbawieni (elity i masy). Wedle Moski, klasa rządząca posiada i sprawuje władzę publiczną, a niżej znajduje się klasa rządzona, która nigdy w realnym sensie nie uczestniczy w rządzeniu, a jedynie podlega rządzeniu).

5. Elita jest dobrze zorganizowana. Wedle zwięzłej formuły Jamesa Meisela wewnętrzny obraz elity jest następujący: „wszystkie elity powinny się charakteryzować czymś, co chcielibyśmy nazwać trzy C: grupowa samoświadomość (consciousness), spójność (coherence) i sekretność (conspiracy)” [21].

6. Elita pełni rolę kontrolną, koordynującą i przywódczą. Jest w stanie zapewnić równowagę społeczną i (względną) sprawiedliwość społeczną.

7. Elita ma do swojej dyspozycji formułę polityczną. Wszystkie elity rządzące usprawiedliwiają swoją dominację poprzez „formułę” akceptowalną dla większości. Ta formuła, albo mit, bardziej lub mniej odzwierciedla interesy i charakter elity rządzącej. Wyraża też „ducha czasów”, całości, lub przeważający interes danej społeczności.

8. Swoją dominującą pozycję elita polityczna zawdzięcza wyższemu poziomowi moralnemu wynikającemu z esprit de corps (Mosca) i większym zdolnościom politycznym (Pareto).

9. Elity mają tendencję do wyradzania się, kumulowania władzy, manipulowania, zamykania się, spiskowania.

Współczesna postać paradygmatu elitystycznego, stosowanego w badaniu przejścia do demokracji różni się od podejścia klasyków. Obecna studia nad elitami są bardziej neutralne aksjologicznie, mają znacznie skromniejsze, „pojedyncze” ramy teoretyczne, są też bardziej wyspecjalizowane [8]. Badacze przejścia do demokracji, podobnie jak klasycy, wypuklają autonomię elit i ich sprawczą rolę w historii. Wspólne jest im też zainteresowanie jednością elity i ścisłymi powiązaniem w jej obrębie. I klasycy, i współcześni elitysty zgodnie utrzymują, że masy nie są zdolne podjąć akcję prowadzącą do społecznej i politycznej zmiany. W tym miejscu warto też wspomnieć o słynnej debacie pluralistów i elitystów amerykańskich na temat, jak się mają do siebie „ideały demokracji” i „elitystyczne fakty” [22]. W efekcie doszło do swoistego uzgodnienia (a ściślej osłabienia napięcia) „ideału demokracji” z „elity stycznym faktem” [22].

Czołowi elitysty dwudziestego wieku (Charles Wright Mills, Floyd Hunter) czerpali z dorobku klasyków (Mosca, Pareto, Michels) i krytykowali współczesne im koncepcje pluralizmu grupowego (zawartego w pracach takich autorów, jak Arthur Bentley, David Truman). I tak Mills i Hunter twierdzili, że w Stanach Zjednoczonych zarówno na szczeblu centralnym, jak i na szczeblu stanowym i lokalnym rządzą wąskie grupy ludzi najbardziej wpływowych powiązanych ze światem wielkich interesów. Elita władzy Millsa zawierała ostrą krytykę systemu politycznego, który prowadzi do apatii i alienacji dużych odłamów społeczeństwa pozbawionego możliwości wyrażania swoich interesów. Wbrew zasadom demokracji – wedle których władza ma być rozproszona – rządzi jedna elita. Elitysty podważali pluralistyczną koncepcję równowagi społecznej opartej na wolnej grze zróżnicowanych i licznych grup interesu.

Odpowiedzią kolejnego pokolenia pluralistów (Robert A. Dahl, Nelson Polsby) były liczne empiryczne studia nad demokracją mające dowiedzieć, że elita, tak jak ją pojmują elitysty, nie istnieje (lub istnieje wiele elit), zatem władza jest rozproszona. Monografia miasta New Haven (Who Governs?) jest przykładem polemiki pluralisty z elitystami. Rządzący – to wedle definicji Dahla – osoby podejmujące ważne decyzje w kilku wybranych sprawach na przestrzeni wielu lat. Nie da się, zdaniem Dahla, wyodrębnić jakiejś określonej grupy ludzi jako elity stale podejmującej decyzje w węzłowych dla miasta sprawach. Władza jest zatem rozproszona pomiędzy wiele konkurujących ze sobą grup lub elity grup (por. [23]).

W kolejnej „edycji” sporu elitysty – pluraliści, elitysty posłużyli się stosowaną przez pluralistów metodą wykrywania składu elity poprzez studia podejmowania decyzji. Ich odkryciem była „druga twarz władzy” czyli ukryty wymiar decyzji⁴[24]. Ten wymiar to są nie-decyzje, kwestie, które się wyrzuca poza nawias polityki, nie traktuje ich jak politycznych issues. Niepodejmowanie decyzji polega też na ignorowaniu kwestii i postulatów płynących „z dołu”, blokowaniu ich artykulacji.

⁴To pokolenie pluralistów Stanisław Erlich nazywa neopluralistami. Spór pluralistów z elitystami przedstawiony tu został na podstawie prac S. Erlicha [22] i G. Sartori [23].

W efekcie tych dyskusji pluraliści zmodyfikowali swoje stanowisko. Dahl, czołowy przedstawiciel podejścia pluralistycznego, ukuł słynne pojęcie „poliarchii” jako realnego połączenia rządów elity (wielu elit) i demokracji. „Demokracja” zaś, w jego propozycji, stanowić miała termin zarezerwowany dla systemu idealnego.

Uzgardnianie „faktu elitystycznego” z demokracją dokonywało się również poprzez nowe rozumienie demokracji. Klasyk teorii elit Michels, który badał strukturę niemieckiej partii socjaldemokratycznej, doszedł do wniosku, że organizacja nieuchronnie niszczy demokrację. To odkrycie znane jako „spiżowe prawo oligarchii” dla Michelsa było dowodem, że demokracja jest niemożliwa, gdyż nie spełnia swoich postulatów. Skoro demokracja jest niemożliwa nawet w partii – jest niemożliwa w ogóle. Żaden system przywództwa nie da się pogodzić z postulatami demokratycznymi.

Uzgardnianie „faktu elitystycznego” z ideami demokracji rozpoczął, jeszcze w czterdziestych latach XX wieku Joseph Schumpeter [25]. Dokonał on mianowicie rewizji klasycznej teorii demokracji. W klasycznej teorii demokracji nacisk pada na uczestnictwo obywateli w życiu politycznym i decyzje polityczne wyborców. Ideały demokracji uformowały się w oparciu o doświadczenie greckiej polis. Jak pokazuje Ewa Wipszycka, polis to małe wspólnoty obywateli rządzących się regułami przez nich samych ustanowionym, które nie znały osobnego aparatu władzy, a kolegialne urzędy sprawowali kolejno obywatele. „Grecy nie dążyli do równości ekonomicznej ani społecznej, byli przekonani, że od bogatych obywateli wspólnota winna się spodziewać szczodroblewości, w zamian za to bogatsi mieli większy udział w procesie rządzenia i związanymi z nim honorami” [26, s. 17]. O wszystkich sprawach decydowała wspólnota wolnych obywateli ale krąg zbierających się na agorze był szerszy od kręgu czynnych polityków. Krąg czynnych polityków, jak pisze Ewa Wipszycka, miał więcej środków materialnych, aby nie pracować i większe kwalifikacje retoryczne, by sprawnie zabierać głos na zgromadzeniu. W propozycji Schumpetera ważne są warunki dochodzenia do decyzji politycznych. Role są podzielone: obywatele wybierają tych „którzy mają decydować”. Demokracja proceduralna opiera się na selekcji przedstawicieli ludu. „Metoda demokratyczna – jest tym rozwiązaniem instytucjonalnym dochodzenia do decyzji politycznych, w którym jednostki uzyskują moc decydowania poprzez walkę konkurencyjną o głosy wyborców” [24].

Demokracja opiera się na konkurencji – to właśnie konkurencja wyborcza stwarza demokrację. Demokracja dostarcza jasnych i uczciwych procedur wyboru polityków przez lud, ale nie polega na „rządach ludu”. Opiera się na rządach polityków. Pochodzący z wyboru politycy rywalizują o ponowny wybór i kierują się oczekiwaniami wyborców. Można to ująć tak – podmiotem władzy jest lud, podmiotem rządzenia elita.

Sartori, nawiązując do koncepcji Dahla, proponuje „aksjologiczne zakotwiczenie” poliarchii, oparcie jej na wartości wybieranych elit i proponuje nazwę „poliarchia selektywna” [23, s. 202-217]. Trzecia fala demokratyzacji przyniosła na swym grzbiecie zainteresowanie teoriami elit, teorie elit przeszły niejako z rąk wrogów i krytyków demokracji w ręce jej zwolenników. Przyczyniła się do pogodzenia „faktu elitystycznego” z „ideałem demokracji”; elit i demokracji. Przyczyniła się do bardziej realistycznego pojmowania demokracji. Rozwiązaniem jest wielość elit i ich polityczna konkurencja w wyborach i ich szczególna odpowiedzialność za demokrację i przywiązanie do wartości demokratycznych. Elity muszą rządzić mądrze, by przetrwały „rządy ludu”. Zatem ważne jest by władza elit była ograniczona, poddana prawu, żeby przywileje były ograniczone i wynikające z funkcji, przejrzystość, możliwość krytyki, niezależność innych elit, istnienie opozycji.

Główne tezy demokratycznego elityzmu brzmią: to elity są nosicielami wiary demokratycznej i obrońcami porządku demokratycznego przed niedemokratycznym masami. Na rzecz elit przemawia wiele argumentów:

- są lepiej wykształcone;
- lepiej socjalizowane politycznie;
- rekrutują się z wyższych warstw społecznych;
- ich komunikacja jest łatwiejsza, bo odwołują się do wspólnej ideologii, ta ideologia jest heurystyką, dzięki której porządkują chaos informatyczny;

- narzucają publice „pakiety ideowe” i sposób ich debatowania;
- jeśli w tym pakiecie są wartości demokratyczne są one transmitowane do mas.

Przywiązanie do wartości demokratycznych, wewnętrzna organizacja czyni z elit obrońcą instytucji demokratycznych [27].

Elityzm demokratyczny jako koncepcja wiodąca współcześnie opiera się na realistycznej koncepcji demokracji rozumianej raczej proceduralnie niż substancjalnie, co nie znaczy by można było się wyrzec „aksjologicznego zakotwiczenia” i rezygnacji ze starych ideałów demokracji, dostosowanych do nowych czasów.

1. *Pańków I.* Elita polityczna w teoriach i percepcji polskich parlamentarzystów. – „Studia Polityczne”. – 2007. – nr 20. – s. 205-227.
2. *Wasilewski J.* Badania nad elitami w Polsce: 1989-1995. // *Oblicza społeczeństwa* / Red. K. Gorlach, Z. Seręga: UJ. – Kraków. – 1996. – s. 65-87.
3. *Etzioni-Halevy E.* *Classes and Elites in Democracy and Democratization.* – Garland Publishing, Inc. – New York-London. – 1997. – 335 p.
4. *Władza lokalna w warunkach kryzysu* / Red. J.J. Wiatr. – IS UW. – Warszawa. – 1983. – 229 s.
5. *Wasilewski J.* Społeczne procesy rekrutacji regionalnej elity władzy. – Ossolineum. – 1990. – 200 s.
6. *Tarkowski J.* Socjologia świata polityki. – ISP PAN. – Warszawa. – 1994. – 342 s.
7. *O'Donnell G., Schmitter Ph.* *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies.* – The Johns Hopkins University Press. - Baltimore. – 1986. – 81 p.
8. *Burton M., Gunther R., Higley J.* *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe: Introduction and an Overview* // *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe.* / Eds. J. Higley, R. Gunther. – Cambridge University Press. – Cambridge-New-York-Sydney. – 1992. – p. 1-37.
9. *Pańków I.* Szkic do portretu zbiorowego elity. // *Świat elity politycznej.* / Red. W. Wesołowski, I. Pańków. – IFiS PAN. – Warszawa. – 1995. – s. 169-199.
10. *Higley J., Pakulski J., Wesołowski W.* Introduction: Elite Change and Democratic Regimes in Eastern Europe. // *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe* / Eds. J. Higley, J. Pakulski, W. Wesołowski. – Houndmills-Basingstoke-Hampshire- London. – 1998. – p. 1-37.
11. *Higley J., Pakulski J.* Elite Theory and Research in Postcommunist Societies. // *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe.* / Eds. J. Frenzel-Zagórska, J. Wasilewski. – ISP PAN. – Warszawa. – 2000. – p. 37-51.
12. *Frenzel-Zagórska J.* Structure of the Polish Political Scene as Seen by the Elite. // *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe.* / Eds. J. Frenzel-Zagórska, J. Wasilewski. – ISP PAN. – Warszawa. – 2000. – p. 217-233.
13. *Wesołowski W.* Teoretyczne aspekty badania elit politycznych. – „Studia Socjologiczne”. – 2000. – nr 4. – s. 3-27.
14. *Elites after State Socialism. Theories and Analysis.* / Eds. J. Higley, G. Lengeyl G. (eds.). – Rowmann & Littlefield Publishers, Inc. – Lanham-Boulder-New-York-Oxford. – 2000. – 234 p. 234
15. *Elity w Polsce, w Rosji i na Węgrzech. Wymiana czy reprodukcja.* / Red. I. Szelenyi, D. Treiman, E. Wnuk-Lipiński. – ISP PAN. – Warszawa. – 1995. – 207 s.
16. *Bartyzel J.* Elitaryzm. // *Słownik społeczny.* – Wyd. WAM. – Kraków. – 2004. – s. 227-240.
17. *Zuckerman A.* The Concept „Political Elite”: Lessons from Mosca and Pareto. – „Journal of Politics”. – 1977. – nr 39. – p. 783-804.
18. *Parry G.* Types of Democracy. // *Encyclopedia of Democracy.* / Eds. S.M. Lipset. – Routledge. – London. – 1995. – p. 1277-1284.
19. *Dye T., Zeigler H.* The Irony of Democracy. // *Classes and Elites in Democracy and Democratization.* / Eds E. Etzioni-Halevy. – Garland Publishing, Inc. – New York-London. – 1997. – p. 273-294.
20. *M. Stefaniuk.* Teoria elit Vilfreda Pareto. – Wyd. UMCS. – Lublin. – 2001. – 362 s.

21. *Meisel J. H.* The Myth of the Ruling Class. Gaetano Mosca and the „Elite”. – University of Michigan Press. - Ann Arbor. – 1962. – 350 p.
22. *Erlich S.* Oblicza pluralizmów. – PWN. – Warszawa. – 1980. – 388 s.
23. *Sartori G.* Teoria demokracji. – Wydawnictwo Naukowe PWN. – Warszawa. – 1998. – 642 s.
24. *Bachrach P., Baratz M.S.* Two Faces of Power. – „American Political Science Review”. – 1962. - December. – p. 663-683.
25. *Schumpeter J. A.* Kapitalizm, Socjalizm, Demokracja, PWN, Warszawa. – 1995. – 393 s.
26. *Wipszycka E.* Miejsce dorobku antyku w dziedzictwie kulturowym cywilizacji europejskiej // Cywilizacja europejska. Wykłady i eseje. Instytut Historii PAN i Collegium Civitas / Red. M. Koźmiński. – Warszawa. – 2005. – s. 15-29.
27. *Peffley M., Rohrschneider R.* Elite Beliefs and the Theory of Democratic Elitism. // The Oxford Book of Political Behavior. / Eds. Russel J. Dalton, H.-D. Klingeman. Oxford University Press. – 2007. – p. 65-80.

НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА ЯК ФАКТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: УРОКИ МИНУЛОГО Й РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

На основі аналізу історичного досвіду і сучасної практики України досліджена роль політичної еліти у процесах державотворення. Вказуючи на залежність становлення й зміцнення української державності від власної національної еліти, автор стверджує, що у фазу незалежності Україна увійшла з квазі-елітою, не спроможною реалізувати національну ідею у всій повноті. Нинішній стан і перспективи подальшого розвитку українського суспільства в умовах глобалізації вимагають формування і приходу до державного управління національно свідомої еліти.

Ключові слова: еліта, національна еліта, державність, державотворення, націєтворення, незалежність, глобалізація.

Kozłowiec Mikołaj. Elita narodowa jako czynnik tworzenia państwa: lekcje z przeszłości i realia współczesne.

Na podstawie doświadczenia historycznego i analizy praktyk stosowanych obecnie na Ukrainie, Autor zbadał rolę elity politycznej w procesach tworzenia państwa. Wskazał na zależność pomiędzy procesem budowania państwa i rozwojem jego struktur a posiadaniem własnej elity narodowej. Autor stwierdził, że w fazę niezależności Ukraina weszła z quasi-elitą, niezdolną do realizacji idei narodowej w całej pełni. Obecny stan i perspektywy dalszego rozwoju społeczeństwa ukraińskiego w warunkach globalizacji wymagają kształtowania się i dojścia do władzy w państwie świadomych elit narodowych.

Слова ключові: еліта, еліта народова, па́нство́вість, творення се́ па́нства, творення се́ народу, незалежність, глобалізація.

Козловець Николай. Национальная элита как фактор государственного строительства: уроки прошлого и сегодняшние реалии.

На основе анализа исторического опыта и современной практики Украины исследована роль политический элиты в процессах государственного строительства. Указывая на зависимость становления и укрепления украинской государственности от собственной национальной элиты, автор утверждает, что у фазис независимости Украина вошла с квази-элитой, не способной реализовать национальную идею во всей её полноте. Нынешнее состояние и перспективы дальнейшего развития украинского общества в условиях глобализации требуют формирования и прихода к государственному управлению национально сознательной элиты.

Ключевые слова: элита, национальная элита, государственность, государственное строительство, строительство нации, независимость, глобализация.

Kozlovets Mykola. National elite as the factor pf the state building: lessons of the past and present-day realities.

The role of political elite in the process of the state building is investigated on the basis of the analysis of the historical experience and current practice in Ukraine. Determining the dependence of Ukrainian Statehood establishing and strengthening on the basis of national elite the author affirms that Ukraine stepped in the Independence stage with quasi-elite, which is unable to fulfil the national idea in its full meaning. The current status and perspectives for the further development of the Ukrainian society in conditions of globalization demand the formation and accession of the national conscious elite to the State government.

Keywords: elite, national elite, statehood, state-building, nation- building, independence, globalization.

Історичний досвід та сучасна практика свідчать, що побудувати національну державу можна тільки в тоді, коли в суспільстві є соціальні сили, верстви, класи, котрі кривно зацікавлені в її існуванні. Бути політичною нацією може лише соціально розвинений народ, що має власну провідну верству, життєздатну еліту. Про це вустами одного зі своїх героїв у загостреній формі говорив І. Франко: «Поки ви, русини, не маєте своїх дідичів і міліонерів, поти ви не є жаден народ, а тільки купа жебраків та невольників» [1, с. 369].

Відсутність цього соціального прошарку вже не раз призводила до втрати Україною її незалежності, не заперечуючи при цьому і трагічного впливу зовнішніх чинників. Так, українська автономія в складі російської держави в другій пол. XVII – на поч. XVIII ст. не

втрималася і загинула через те, що не мала під собою достатньо надійного соціального ґрунту, а не маючи його, не могла не втратити і провідну свою верству. Своєрідність тогочасних подій в Україні полягала в тому, що антифеодальна за своїм змістом визвольна війна була водночас національною революцією, боротьбою за власну державність.

Національно-визвольні змагання дали додатковий імпульс становленню буржуазних, ранньокапіталістичних відносин, котрі, всупереч феодальній реакції, почали розвиватися на українських землях завдяки козацтву, духовенству, міщанству та вільному селянству. Здобувши право на необмежену участь у політичному житті, вільне заняття промисловою діяльністю, право на володіння землею, ці соціальні верстви, насамперед козацтво, творили українське суспільство як політичну і господарську цілість. Попри суперечливість характеру, певні прорахунки та відступи, у ментальності українців утверджується державницька ідея, яка стала метою визвольних змагань XVIII-XX ст. Нової якості набули й етнічні процеси, пов'язані з національним самоусвідомленням українців, визначенням їхнього місця серед інших народів.

На жаль, після революції Б. Хмельницького, коли було досягнуто певної самостійності, український народ в особі його провідної верстви – української шляхти – не зміг скріпити цю самостійність, а навпаки, розгубив її протягом століття. З часом нова українська аристократія, що виникла з середовища, розворушеного Хмельниччиною, поступово денационалізувалася, зрадила національним інтересам, дедалі більше відходила від ідеї державності в бік чистої користі. «Боротьба за соціальні привілеї і за адміністративну автономію як засіб кращої охорони тих привілеїв – ось що було змістом панівної верстви в Україні, а не боротьба за автономію української нації», – зазначав М. Шаповал [2, с. 24-25]. Навіть та частина козацької еліти, котра сповідувала ідеї самостійництва, вже не мала волі до боротьби за її реалізацію і при найменшій загрозі власному життю психологічно була готова поступитися нею задля збереження існуючого соціального статусу та матеріального становища родини [3].

Як наслідок, державницька ідея, що була проголошена Б. Хмельницьким, згодом еволюціонувала. Ускладнювали її реалізацію, по-перше, відсутність належним чином розроблених стратегічних планів серед українського керівництва; по-друге, брак чіткого бачення майбутнього України, коли деякі представники української еліти віддавали перевагу орієнтації на Захід (союз з Річчю Посполитою, Швецією), інші – на Південь (домовленості з Кримом та Оттоманською Портою) і, звичайно, на Схід (орієнтація на Росію); по-третє, міжособна боротьба за владу серед українських лідерів, їхня нездатність порозумітися породжували дуже небезпечний прецедент – пошук третейського судді, причому найчастіше у цій ситуації ним виступав російський уряд. Надаючи підтримку одному з претендентів у боротьбі за владу, Москва натомість отримувала необмежені можливості щодо втручання у внутрішні справи України, поступово обмежуючи її автономні права [4, с. 208-209]. При цьому Росія гнобила Україну не лише економічно, а й духовно. Вона зманювала, нищила національну еліту, добре усвідомлюючи, що без духовного осердя нація, народ перетворюється в натовп, бездуховну юрбу. Не випадково найбільшою трагедією українців Т. Шевченко вважав не економічне гноблення (то вже наслідок!), а те, що живуть українці «на нашій – не своїй землі», те, що довкола «байстрюки Єкатерини сараною сіли» [5, с. 267].

Логіка історичного процесу полягала в тому, що у складі абсолютистської Росії українська держава з її демократичним устроєм була позбавлена перспектив свого розвитку, адже справжнім фундаментом російської державності були не суспільно-станові верстви, не вільнолюбиві звичаї і традиції, а монархія. Станові відносини, місцеве самоврядування, суд, адміністрація, велика промисловість, банки, університети, література і мистецтво, академії тощо трималися в душі народній безпосередньо через монархію. І наступні (після 1654р.) десятиріччя «працювали» проти Української держави: ішов поступовий процес втрати етнічних рис, процес ліквідації окремих, а згодом і цілих суспільних інституцій, у тому числі й державних. Невдалий антиімперський виступ гетьмана І. Мазепи в союзі зі Швецією через незлагод у українському суспільстві призвів до знищення в 1775 р. Запорозької Січі та

скасування гетьманства і запровадження в Україні загальноросійського адміністративного устрою, що означало втрату останніх ознак автономії.

Ситуація повторилася на поч. ХХ ст.: Українська Народна Республіка зазнала поразки саме через те, що національна еліта – політична, економічна, військова, інтелектуальна – була занадто слабка і не зуміла опанувати суспільство соціально. Саме безвольність і розгубленість тодішньої верстви, яка в екстремальних умовах не зуміла здійснити належний вплив на широкі народні маси, призвели до того, що останні виявилися дезорієнтованими, незмобілізованими, не здатними організовано виступити на захист свободи і незалежності. Більше того, в умовах загострення багатьох соціальних проблем, гальмування реформ, передусім земельної, політичної нестабільності, зовнішнім силам не так важко було збурити проти української державності соціальні низи та люмпенізовані прошарки суспільства. Чи не тому В. Винниченко підкреслював, що у втраті української державності винні не стільки загарбники, скільки самі українці. «Ми не розуміли того, що наша державність потрібна нам була, як засоб для повного соціального й національного визволення наших працюючих мас, як засоб... перетворення сучасного насильницького громадянства в громадянство вільних і рівних людей, – пише він з гіркотою в 1920 р. – Що твердішою споверху, знадвору здавалася наша державність, що більше вона набирала вигляду “справжньої” державності, то й більше слабла й підупадала з середині, у своїх дійсно-справжніх основах – в широких народних масах» [6, с. 107-108; с. 125].

Зазначимо, що саме в ці роки українці чи не вперше були готові не тільки вивчати рідну мову, культуру і дослідити етнографію, не просто добиватися свобод у межах автономії, а й воювати за самостійність і незалежність України. Якраз тоді вискристалізувалось багато внутрішньо вільних людей, для яких смерть була краще неволі.

Загалом визвольні змагання 1917-1921 рр. ще раз підтвердили, що без соціальної бази у вигляді провідного соціального прошарку національна держава неможлива. Брак національного ідеалу в усіх верствах суспільства, недостатнє відчуття в інтелігенції бути передусім виразником загальнонаціональних прагнень призвели до втрати державності. Слід зазначити, що з-поміж небагатьох прикладів розуміння актуальності нагальних завдань, що стояли тоді перед інтелігенцією, широкий її загал був паралізований політично та схилився швидше до самодостатнього етнографізму.

Надалі в Україні протягом кількох декад більшовицького тоталітарного режиму, коли система влади перетворилася на ірраціональну, по суті, знеособлену, мегамашину денационалізації, йшло тотальне винищення українських, національно свідомих провідників: військових, адміністраторів, творчої інтелігенції, лікарів, учительства, військових. Спланованим геноцидом проти українського народу, способом політичного винищення українства як нації був голодомор. Має рацію М. Головатий, коли стверджує: «Голодомор задумувався, здійснювався – і це не викликає сумнівів – найперше для того, щоб винищити українство, зробити зрештою все, аби Україна не мала жодних претензій на власну державність» [7, с. 33].

До подій, пов'язаних з голодомором 1932-1933 рр., надто тісно підступають масові політичні репресії, ліквідація священиків, кращих представників національної еліти. На тлі тотального відчуження від власності та влади під гаслами «знищення класів» (насамперед куркульства), «побудови безкласового суспільства» були репресовані ті верстви українського суспільства – заможні селяни, кооператори, підприємці, комерсанти, торговці та ін. – які становили виробничий цвіт нації і у перспективі могли стати соціальною базою національного відродження, а сам український народ поступово перетворювався на етнографічну масу, частину «нової історичної спільності – радянського народу». Ідеологічні міфи про злиття націй і утворення єдиної спільноти радянських людей у найбільшій мірі торкнулися українців, породили серйозні деформації в їх свідомості.

Отже, впродовж століть чужі еліти нав'язували Україні, її регіонам різні принципи і засади організації життя, культуру і традиції. Тому у фазу новітньої незалежності ми ввійшли з

різними цілями і поглядами, національним і соціальним складом, рівнем національної свідомості, національно-історичної ідентичності, які сформувалися на підставі регіональних, культурних, ідеологічних, релігійних та мовних ліній поділу. Навіть якщо брати до уваги лише етнічних українців, то і вони не синхронізовані ні у своїх політичних, ні в суспільних, ні в релігійних аспіраціях. Така «спадщина» несе в собі потенційну загрозу процесам державотворення, містить значний потенціал соціальних конфліктів та напруженості, істотно перешкоджає консолідації українського суспільства.

Хоч як боляче це усвідомлювати, але формування національної еліти, становлення провідної верстви нині такі ж нагальні, як і в минулі часи. У державі з багатовіковою традицією керівна еліта – це прошарок суспільства з відповідними традиціями, навичками, навіть, секретами, які, як мудрість, передаються від покоління до покоління без зайвого афішування. Адже еліта – це продукт селекції, з якою пов'язане життя кожного з нас від народження. І наша історична трагедія полягає в тому, що постійно обривається зв'язок елітних поколінь, втрачається традиція жертвовного служіння своєму народові, високі поняття честі, моральності, патріотизму.

Незалежна Україна постала 1991 року значною мірою як наслідок політичного компромісу та ситуаційної взаємодії між прагматичною, «самостійницькою» частиною місцевої комуністичної номенклатури («територіальною елітою») та націонал-демократичною опозицією («національною елітою»), що об'єдналася наприкінці 90-х років у Народний Рух України. Політична коаліція згаданих сил ніколи не була формально інституціалізованою, проте неформальна співпраця територіальних та національних еліт тривала доти, доки вони потребували одна одну для здобуття незалежності, а згодом і для її нібито захисту від «московської загрози» (істотно перебільшеної) та «червоного реваншу» (значною мірою уявного).

Досить швидко стало зрозуміло, що територіальні еліти (номенклатура, що переродилася в олігархію) абсолютно не зацікавлені в демократизації та європеїзації країни, оскільки це означало б «розпрозорення» політики та економіки, а, отже, й позбавляло б їх звичного (каламутного) середовища та звичних (позаправових) засобів домінування. Але так само не зацікавлені вони були і у відкритому поверненні до авторитаризму, оскільки це ставило б під загрозу їхні стосунки із Заходом, а відтак, й їхні новонабуті життєві інтереси; з подібних причин недоречно було би вступати і у пряму конфронтацію з націонал-демократичними силами всередині країни. Тому і було вироблено доволі двозначну політику – і міжнародну, і внутрішню [8, с. 20].

Не виключаючи певних «патріотичних» чи навіть «націоналістичних» інтенцій в окремих представників комуністичної номенклатури, все-таки наважимося стверджувати, що її «самостійництво» мало в принципі не національний (і тому не державницький), а передусім – кланово-корпоративний характер. Українські ж націонал-патріоти не тільки не змогли запропонувати суспільству конструктивну програму будівництва майбутнього, а й виявилися творцями та популяризаторами нових міфів українського шляху, висловлюваних у гучних промовах та гаслах: «Україна – європейська держава», «Україна має увійти до сім'ї цивілізованих європейських країн» тощо. Значна їх частина, зробивши вибір на користь обслуговування влади, інтересів великих корпоративних угруповань, останнім часом не дуже переймається загальнодержавними інтересами.

В українській державі репрезентанти владних структур угледіли ймовірний порятунок від російських катаклізмів і одержали соціальні позиції, про які не могли й мріяти в радянських умовах. З провінційної, нікому не цікавої еліти вони перетворилися на представників все ж таки великої держави, їх приймають на рівні провідних лідерів світу і в цьому є певні елементи гордості.

Скориставшись сприятливою ситуацією, корумпована українська бюрократія, її вища і середня ланки, де-юре закріпила за собою значну частину державної власності, якою вже давно фактично розпоряджалася, залишаючи більшість народу найманими працівниками.

Вона і «розбудовує» державу та ринкову економіку у вельми специфічному мафіозно-олігархічному варіанті. Власне, Україна не здійснювала справжніх реформ, а пристосовувала свою цілком залежну від державного бюджету економіку до ринкового господарства інших країн. Торувала собі дорогу тільки нова термінологія, створюючи оманливе враження здійснюваних реформ.

На цьому тлі виник певний прошарок діяльних, амбітних людей, які поставили понад усе власний, а не загальнонаціональний успіх, не розуміючи, що нехтування загальнонаціональними інтересами заради особистих обертається трагічними наслідками як для нації, так і для них. Причому наші «багаті» – негативний, паразитичний клас суспільства, деструктивне явище. Значна частина цієї верстви не пов'язує свого майбутнього з українською державою. Інтереси України, інтереси народу – останнє, що вона враховує у своїх схемах і розкладах. Як слушно зауважує О. Панарін: «Колишня еліта ще не втратила свою національну прив'язку й ідентичність – колективне „ми“, що поєднує народ і еліту країни. Нова еліта початково не ототожнює себе з „цим“ народом: її „ми“ більше стосується міжнародних центрів влади – інтернаціоналу глобалізму, ніж етнічного населення. Вона тримає капітали, має вілли, вчить своїх дітей – не в „дій“ країні. Відповідно, доля „цієї“ країни її менше всього цікавить» [9, с. 56].

Розбудова державності у нас, на жаль, звелась не до розв'язання нагальних соціально-економічних, культурно-просвітницьких проблем. Її головним змістом стало непомірне, непосильне для народу зростання непродуктивних державних витрат, розбухання бюрократичного державного апарату, який до того ж звільнив сам себе від будь-якої відповідальності за стан справ у суспільстві, самоусунувся від здійснення регулятивних функцій, масово скорумпувався. Формальне посилення на важливість глобальних завдань «розбудови державності», кількісне розширення присутності України в міжнародному співтоваристві (в етатистському розумінні) та демократичних перетворень в охлократичному сенсі, коли номенклатурно-олігархічний режим намагається ототожнити без «національною державою» (подібно як комуністична номенклатура ототожнювала себе з державою «робітничо-селянською»), лише дискредитує ідею розбудови незалежної демократичної держави.

Сьогодні у ділових колах, різних верствах суспільства поступово з'являється нова політична еліта, її структура складна та постійно змінюється. Вона формується в жорсткій боротьбі між різними, нерідко антагоністично налаштованими прошарками суспільства, їх рухами, партіями, блоками. Намагання утвердитися й перемогти в цих хаотичних політичних умовах, жадоба влади і власності живлять серед значної її частини нерозбірливість у засобах (макіавеллізм), залежність від власної та чужої буржуазії. Не відстає «нова номенклатура» від «старої» і у зловживанні службовим становищем, участю навіть на рівні законодавчої влади в комерційній діяльності, лобізмом тощо. До того ж сучасна еліта вражена ерозією конфліктності і протистояння, тому вона не спроможна об'єднати націю і стати провідною верствою в суспільстві. В українській державі вона не хоче бачити її українською, не шанує державної мови, не дбає про українську культуру, національні інтереси.

Незважаючи на певні ідеологічні та політичні розбіжності, представники правлячих еліт остаточно і, схоже, безповоротно оформилися в окрему самовідновлювальну касту, яка контролює основні ресурси країни, виступає від імені народу, представляє в країні інтереси глобальних політичних та економічних інститутів і є відокремленою від інших співвітчизників системою нездоланих переборок, фільтрів і перешкод, їй не вистачає контактів із власним народом. Як справедливо зазначає О. Габович, сформувалася «така страшна, бездарна, порочна, злочинна й ненаситна „еліта“, яка вже не допускає свого відчуження від влади... Вибори не приводять до зміни становища як унаслідок фальсифікації та підкупу виборців, так і через поширення ганебної злодійської моралі серед усіх верств населення» [10, с. 13].

Відтак, варто констатувати, що за роки незалежності у нас не сформовано власної еліти – «національної аристократії», яка прагнула б стати провідником суспільної консолідації та

духовного відродження України. Нинішній вітчизняний істеблішмент уособлює квазі-еліту, яка не спроможна адекватно відповідати викликам глобалізованого світу, гідно захищати національні інтереси. Безпорадність соціально-економічної політики, «номенклатурний патріотизм» керівної еліти зробили країну такою слабкою, що вона змушена йти на нові, небезпечні поступки у відносинах з іншими державами. Реально українська зовнішня і внутрішня політика давно вже похідна від політики інших держав, насамперед США і Росії. Більше того, економічна ситуація, до якої довів Україну правлячий істеблішмент, поставила перед ним же питання і про збереження своєї влади. Реальною для України є також загроза опинитися на узбіччі світового розвитку.

Не сформовано й усталеного шляху якісного відбору еліти – починаючи від менеджера невеликого підприємства до керівника-новатора загальнодержавного рівня, не визначено способи та джерела її рекрутування. Демократична система формування політичних чи професійних еліт по-справжньому не діє, та й суспільство до неї не повністю готове. На сьогодні соціальні структури та інститути нашої держави є ще недостатньо зрілими та інтегрованими, щоб послідовно забезпечувати елітогенез та підтримувати самореалізацію інтелігенції.

Загальна культурна деградація торкається не тільки еліт, а і представників інших верств. Значна частина населення переживає найсильнішу фрустрацію, задаючи нові параметри маргінального способу життя. В суспільстві поширюються настрої зневіри, подвійна мораль, апатія і цинізм, втома. Соціальна ситуація буквально травмує та знесилює багатьох людей. Негативізм став домінантою масовою свідомістю. Уже цитований нами О. Панарін зазначає: «Сьогодні ми спостерігаємо катастрофу національного мовчання. Ніколи ще націю не відкидали так далеко назад, не позбавляли так зухвало її ресурсів і прав, і попри все вона мовчить. А вся справа в тому, що еліта, переорієнтована на глобальні пріоритети, перестала бути повноважним представником і надією нації, бути її голосом. Звідси різюча неадекватність і неефективність протестного слова, що стає маргіналізованим, а отже, ігнорованим і упосліджуваним» [9, с. 56].

Характеризуючи сучасний стан українського суспільства, варто пам'ятати, що ми ще не пройшли найбільш складний і відповідальний відрізок розвитку нашої держави. Так, ми відстояли незалежність, Україна відбулася як самостійна держава. Однак сьогодні перед нами поставили питання на порядок складніші, ніж ті, які вирішувалися на попередньому етапі становлення держави. Потрібно дати відповідь, чи зможемо ми подолати олігархічний характер розвитку нашої держави, забезпечити її європейський і демократичний вектор, становлення громадянського суспільства. Чи зможемо ми забезпечити конкурентоздатну економіку, що функціонує за принципами інноваційного розвитку, чи зможемо створити не просто економіку, а соціально-ринкову економіку. Не варто забувати, що як поза межами України, так і всередині її є противники української незалежності.

Наша незалежність, державність стануть аксіомою тоді, коли генератором державницької ідеї виступатимуть чисельний середній клас і національна патріотична буржуазія, рекрутовані внаслідок комплексної соціально-економічної реформи, проведення сильної та ефективною соціальною політики. Широкий середній клас і патріотична національна буржуазія об'єктивно виступають соціальною базою української державності, становлять основу політичних партій національно-демократичного спрямування. Це сьогодні, на нашу думку, ті верстви, які спроможні свій власний інтерес підняти до рівня загальнодержавного. Без патріотизму великих власників, політиків і менеджерів держава приречена на постійні потрясіння і подальше послаблення.

Сучасне українське посткомуністичне, постгеноцидне суспільство однаково потребує як кваліфікованої політичної еліти, здатної насичувати владні структури, забезпечуючи розв'язання стратегічних завдань національного розвитку, так і справжньої, духовно зрілої інтелігенції. У будь-якому здоровому суспільстві інтелігенція є своєрідною зв'язкою між його прошарками, вона ніби цементує суспільство, надає почуття повноцінності, значущості,

стабільності. Спихування інтелігенції на узбіччя, а надто – у глухий кут, обертається в сучасних умовах політичним безладдям, соціальним хаосом і тотальною деградацією, утратою соціальної раціональності. Брак потреби в інтелігенції розв'язує руки деструктивним силам.

На двадцять першому році незалежності Україна не відбулася і як геополітичне явище, вона так і не змогла стати самостійним суб'єктом формування нового світового порядку, скоріше присутня як об'єкт впливу. Глобалістські тенденції у світовій економіці, жорстка конкуренція на міждержавному рівні ставлять перед нацією завдання, які в сьогоденнішому аморфному стані українська держава та її політично правлячий клас вирішити не зможе, що призведе найближчим часом до глобального відставання. На тлі посилення сусідів Україна ризикує де-факто втратити суверенітет, залишившись виконувати функції транзитної території, повітряного коридору. За таких умов при збереженні зовнішніх ознак державності правлячі еліти будуть виконувати лише функції місцевої адміністрації, а реальні владні функції остаточно перемістяться за межі країни. Уже сьогодні ми спостерігаємо факти, коли українські політики апелюють до світової громадськості за допомогою у розв'язанні внутрішніх проблем.

А тим часом відсутність реальних реформ у країні, економічна незреалізованість державницької ідеї ставить під загрозу її існування не менше, а може, й більше, ніж загроза ззовні. Тим більше, що самоосмислення, усвідомлення державництва українським народом не відбулося в усіх його прошарках і на всіх рівнях: політичному, соціально-економічному, правовому, філософсько-психологічному, ідеологічному, інформаційному, конфесійному, оборонному. Для багатьох громадян «національна ідея», «розбудова суверенної держави» – занадто абстрактні поняття, конкретно не пов'язані з їх повсякденними потребами, через що зростає роль емоційно-психологічних, неусвідомлених компонентів суспільної свідомості та поведінки. А оскільки в завершеному вигляді державницької ідеології українське суспільство ще не має, то цей ідеологічний вакуум спритно заповнюють різні антиукраїнські політичні сили.

Однак найбільшою загрозою національній безпеці України нині є, на наш погляд, інтелектуальний, моральний і культурний рівень нашої правлячої верхівки. Спостерігаючи всі роки незалежності за нашими політиками, бачиш одне і те ж: егоцентризм, безвідповідальність, органічну безсоромність, феноменальну примітивність, огидну демагогію, пожадливість. Страшно далекі вони від національних інтересів, які абсолютно щиро не розуміють, та і не хочуть розуміти. Це стосується багатьох наших політиків, незалежно від забарвлення партійних прапорів. Ярмарок марнославства, де немає місця відкритій політиці, де у корпоративному протистоянні визначається стратегія розвитку країни, де національні інтереси нехтуються на угоду політичним амбіціям, які, в свою чергу, підпорядковані фінансовому диктату спонсорів і неукраїнським зовнішнім впливам. Сучасна еліта не здатна генерувати ідеї розвитку. Незаперечним є і той факт, що своїм корінням вона має переважно село, живе традиціями та інстинктами села, тобто їй притаманна насамперед така риса, як рустикальність. Тому об'єктивно назріла необхідність оновлення правлячої еліти.

Правляча верства повинна вирізнитися не тільки зосередженням у своїх руках значних обсягів державно-інформаційної влади і становищем у суспільстві, а й високим професіоналізмом і патріотизмом, шляхетністю і чеснотами, слугувати взірцями високої моральності. Нова еліта повинна стати елітою заслуг (меритократією), елітою відповідальності, а не елітою привілеїв. Як найбільш політично активна та національно свідома верства вона має продукувати суспільно значимі цінності, гідно репрезентувати інтелект, волю, культуру, духовність, традиції, мову, ментальність нації й передавати наступним поколінням новаторськи збагачений спадок. Задля уникнення новітньої української руїни елітарні верстви та прогресивно налаштовані інтелектуали, як промоутери нації, повинні бути не тільки ініціаторами соціально-економічних перетворень, а й носіями духовно-креативного, морального потенціалу.

Ми солідарні з твердженням Г. Щокіна про те, «що теперішній історичний момент у житті України є, напевно, найнижчою точкою вичерпуваного соціального циклу й характеризується найгострішими суперечностями, а деколи навіть асоціальною, часто криміналізованою елітою. Застосовувані сьогодні до речі й не до речі авторитарні методи політичного управління треба скеровувати на недопущення, з одного боку, охлократії з її незмінною трансформацією в тиранію, а з іншого – на соціальне „витіснення” кримінально забарвленої олігархії з політичної авансцени і заміни її на духовно орієнтовану інтелігенцію. Саме такі умови можуть забезпечити поступовий прихід до соціального управління української меритократії, найпридатнішої з огляду на історичну перспективу» [11, с. 4].

Самоствердження української нації на новому витку світової цивілізації, успішне творення державно-політичного організму залежатиме насамперед від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, правлячого класу, яке місце посяде в системі їхніх цінностей.

Чи зможе Україна використати свій ще один, можливо – найреальніший історичний шанс посісти гідне, а можливо, і провідне місце в новому світопорядку, який народжується, стати справжньою європейською нацією, стати тою Україною, яку століттями вимріявали її провідники – засвідчить час і здатність національної еліти, кожного з нас адекватно реагувати на складні й часом суперечливі виклики сучасності. Тому сьогодні, як і раніше, на перший план стає завдання формування національно свідомої еліти, провідної верстви, без якої неможливо реалізувати державотворчу національну ідею в усій її повноті.

1. *Франко І.* Перехресні стежки / І. Франко // Збір. творів у 50-ти томах. – Т.20. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 256-480.

2. *Шаповал М.* Соціологія українського відродження / Микита Шаповал. – К.: Україна, 1994. – 45 с.

3. *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська державна ідея ХУІІ-ХУІІІ століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Альтернатива, 1997. – 368 с.

4. *Пазиніч Ю. М.* Ідеологічні орієнтири української еліти при розбудові державності (екскурс у першу чверть ХУІІІ ст. / Ю. М. Пазиніч // Гуманітарний журнал. – Зима-весна. – 2006. – № 1-2 (29-30). – С. 205-212.

5. *Шевченко Т.* «Стоїть в селі Суботові...» / Т. Шевченко // Кобзар. – К.: Дніпро, 1987. – С. 267.

6. *Винниченко В.* Відродження нації. – Ч. 2 / В. Винниченко. – К.: [б.в.] – 1990. – 348 с.

7. *Головатий М. Ф.* Історична правда, національне безпам'ятство чи політичне жонгливання? / М. Головатий // Кому був вигідний голодомор? – К.: МАУП, 2004. – С. 32-39.

8. *Рябчук М.* «Четверта свобода»: вільний рух людей між Україною та Європейським Союзом – проблеми і перспективи / М. Рябчук. – К.: Вид-во „К.І.С.”, 2006. – 83 с.

9. *Панарін О.* Народ без еліти: між відчаєм і надією / О. Панарін // Персонал. – 2006. – № 5. – С. 50-63.

10. *Габович О.* Проклаття невіглаством / О. Габович // Дзеркало тижня. – 2003. – 20 вересня. – С. 13.

11. *Щокін Г.* Концепція соціального розвитку: висновки для України / Г. Щокін // Сільські вісті. – 2002. – 27 грудня. – С. 3-4.

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджуються ціннісні параметри діяльності сучасної української політичної еліти та напрями удосконалення її ціннісних та моральних пріоритетів з урахуванням наукового доробку Вячеслава Липинського.

Ключові слова: політична еліта, політична діяльність, політичні цінності, трансформаційне суспільство.

Paszkowa Oksana. Wartościowy wymiar działalności elity politycznej w warunkach społeczeństwa transformacyjnego.

Autorka bada wartościowe parametry działalności współczesnej ukraińskiej elity politycznej i kierunki doskonalenia jej priorytetów wartościowych i moralnych w świetle dorobku naukowego Wacława Lipińskiego.

Słowa kluczowe: elita polityczna, działalność polityczna, wartości polityczne, społeczeństwo transformacyjne.

Пашкова Оксана. Ценностное измерение деятельности политической элиты в условиях трансформационного общества.

Исследуются ценностные параметры деятельности современной украинской политической элиты и направления совершенствования ее ценностных и моральных приоритетов с учетом научных достижений Вячеслава Липинского.

Ключевые слова: политическая элита, политическая деятельность, политические ценности, трансформационное общество.

Pashkova Oksana. Value measurement of the political elite activity in the conditions of transformation society.

Being studied the values operation factors of activity of modern Ukrainian political elite and the directions of improving its values and moral priorities in the light of scientific achievements by Viacheslav Lypynsky.

Key words: political elite, political activities, political values, transformational society.

Загальновідомо, що одна з перших спроб творення елітарної теорії на українському ґрунті пов'язана саме з ім'ям В'ячеслава Липинського. Як і світові класики елітизму, В. Липинський був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала й існує активна меншість, яка керує, і пасивна більшість, якою керують. Український мислитель пише, що «є більша або менша, така або – в залежності од історичної епохи та відмінних умов існування – інша група людей, що кермує нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартості» [1, с. 130]. Цю групу осіб В. Липинський називає «національною аристократією», яка повинна формуватися з найсильніших, найдібніших і найавторитетніших осіб усіх класів суспільства. Вчений стверджував, що ні етнографічна спільність, ні мова, ні окрема територія самі собою не творять націю. Останню творять якісь активні групи серед етнографічної спільності, тобто якась частина населення або група, що ініціює появу та виробляє шляхи втілення об'єднуючих політичних цінностей, на ґрунті яких формується нація. Ця аристократична група і керує всією нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ [1, с. 131].

У «Листах до братів-хліборобів» сформульовано важливі передумови, необхідні для утворення незалежної Української держави, пов'язані, передусім, з формуванням і функціонуванням провідної або правлячої верстви. Без активної участі частини старої, правлячої ще за панування метрополії, верстви Україна не визволиться і залишиться колонією. В. Липинський сформулював теорію про нову еліту, що виникає на певному історичному відрізку часу та здатна керувати процесами національного відродження. Цю еліту він називає активними провідниками. Якщо українська інтелігенція не підтримає своїм впливом на народ

цю частину еліти, а також активну частину старого правлячого класу, то новостворена верства не зможе перемогти ту частину еліти, яка притримуватиметься орієнтації на метрополію. Тобто, якщо не настане об'єднання в одну нову українську провідну верству старих правлячих елементів з новими активними провідниками, які виділятимуться з народних мас, то теж не повстане Українська Держава, оскільки старі пани будуть слабкими та законсервованими, а нові – малодосвідченими і надто революційними, щоб бути спроможними одні без одних Україною правити.

Таким чином, виникне і прийде до влади справжня, повноцінна еліта. Крім цього, очолити владу мають «персонально ті, що самі ... продукують хліб і товари, що володіють засобами продукції (землею і фабриками), мають матеріальну силу для правління і для відповідальності за правління націями» і які до того ж «своїми особами і своїм матеріальним добром: землями і фабриками, нести відповідальність за свою владу, за своє правління» [1, с. 153-154].

Отже, під «національною аристократією», мислитель розуміє не родову аристократію, а групу «найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманичами нації» [1, с. 131]. Таким чином, В. Липинський був переконаний, що до цієї провідної групи повинні потрапляти люди, незважаючи на їхнє походження та майновий стан, але національна аристократія має володіти двома основними прикметами, без яких вона не може існувати: матеріальною силою та моральним авторитетом. До того ж, матеріальну силу вона повинна була мати «більшу, ніж яка-небудь інша група в нації» [1, с. 136]. А для того, щоб мати таку матеріальну силу, національна аристократія повинна хотіти правити, вміти задля цього жертвувати і ризикувати своїм життям, володіти технічними засобами війни та оборони (державою, зброєю та армією), і технічними засобами економічної продукції (землею, фабриками та машинами). Саме володіння засобами продукції, а не грошима, є основною ознакою матеріальної сили. Гроші ж, на думку В. Липинського, є лише попередньою продукцією і тому становлять собою лише номінальну, а не реальну матеріальну силу [2, с. 138-139]. Ця група людей і повинна відповідати персонально і своїм матеріальним добром (землями і фабриками) за свою владу і правління [1, с. 154].

Загалом, науково-теоретичний доробок В. Липинського підпорядковувався прагненню створити теоретичні засади реалізації великої мети – відродження української державності на базі власних національно-політичних традицій, а еліта, як національно свідомо провідна верства населення, покликана вирішити це важливе завдання. З цього приводу В. Липинський зазначав, що «керівництво в перетворенні усякого пасивного, хоча й відмінного від інших, але часто національно несвідомого колективу в організовану, усвідомлюючу себе націю, і керівництво у творенні нових форм громадського життя вже усвідомленої нації скрізь і завжди виконує певна активна меншість, яка завдяки своїй моральній і матеріальній силі висувається на чолі нації і творить динамічні – матеріальні і духовні – громадські цінності, що потім переймаються і присвоюються пасивною більшістю нації, об'єднуючи її весь час в один суцільний, усвідомлюючий себе національний організм» [1, с. 10].

Враховуючи проблематику даної статті, необхідно звернути увагу на ще одну наукову позицію В. Липинського. Мислитель переконаний, що коли провідна верства нації має слабку пам'ять, слабку свідому волю і слабку інтелігентність при сильній емоційності та коли вона не хоче розвивати своєї пам'яті, волі й інтелігентності, то нація з такою провідною верствою не може мати ані політичної культури, ані побудованого на ній власного державного життя. Така нація, як зазначав В. Липинський, «може тільки вічно «відроджуватися», перебувати в стадії вічного політичного булькотіння та стихійного примітивізму, в стадії недорозвиненої, незреалізованої, недержавної нації...» [1, с. 353].

Узагальнюючи думки видатного мислителя та політичного українця В'ячеслава Липинського, варто зазначити, що, попри наявну хронологічну віддаленість, концепція політичної еліти перегукується з реаліями сьогодення. Сучасний дослідник української еліти С. Вовканич, аналізуючи окремі положення теорії В. Липинського, виділяє специфічні для України функції та ролі, які повинна виконувати національна еліта:

- роль вирівнювача рівнів окремих регіонів України щодо державницьких і духовних цінностей, національної свідомості, історичної пам'яті, традицій;
- роль консолідатора нації в політичному, регіональному, мовному та культурному аспектах, тобто створення єдиної етнічної та політичної української нації;
- роль подвижника національної ідеї, мрії, їх трансформації у нових історичних обставинах, морального розвитку нації; турботи про майбутнє, надання «життєвого ліфта» молоді та прийдешньому поколінню;
- роль продуцента та відповідального за якість рішень, тягар їх вибору, тактику та стратегію реалізації у системі внутрішньої і зовнішньої життєдіяльності України щодо її державотворчих завдань та національних інтересів [3, с. 31-34].

Водночас, відкритим сьогодні залишається питання ціннісного виміру діяльності політичної еліти, адже загальновідомо, що питання про цінності стає особливо актуальним саме за умов трансформації суспільства. В умовах кардинальних змін звичні стереотипи, традиції та норми не спрацьовують, і тоді виникає потреба у переосмисленні ролі та значення цих цінностей у політичній діяльності, доцільності їх використання, переоцінці їх змісту.

Що ж до самих політичних еліт, то у суспільствах, які переживають трансформацію, вони можуть бути згруповані наступним чином:

- ідеологічно єдині еліти (згуртовані, уніфіковані, зцементовані на ґрунті ідеології або ідеї, вони вирізняються високою стабільністю);
- консенсусно єдині еліти (за своїм характером плюралістичні, але консенсусно єдині);
- розділені еліти (розділені, дезінтегровані, їх різні фракції ведуть безкомпромісну боротьбу одна з одною).

Зрозуміло, що в сучасній Україні, на превеликий жаль, домінує третій тип політичної еліти.

Глобальні зміни в соціально-політичній, економічній, технологічній сферах суспільства спричиняють серйозні трансформації культурних основ функціонування суспільства – життєвих настанов, цінностей політичних та ідеологічних уподобань, ставлення до моралі та традицій тощо. Особливе місце в ціннісній системі суспільства займають цінності політичні.

Не вдаючись до аналізу величезної кількості дефініцій та трактувань поняття цінність, зазначимо, що цінності обумовлюють специфіку поведінки і вибору особистістю чогось у соціальному середовищі в тому числі й у політичній сфері. Політичні цінності є сукупністю ідей, уявлень і відповідних психологічних утворень, що визначають вибір методів діяльності, міру послідовності їх реалізації і застосування на практиці. Уже зазначалося, особливого значення вияв політичних цінностей набуває в кризові та трансформаційні періоди, коли суспільство вимагає чітких орієнтирів для подальшого розвитку, а характерною рисою трансформаційних суспільств є кардинальна зміна цінностей.

Якщо в цілому замислитися про ціннісні параметри діяльності сучасної політичної еліти, то, перш за все, варто зазначити, що протягом усіх років незалежності українській політичній еліті бракувало і бракує сьогодні, передусім, державницької відповідальності за практичні дії, а також, власне, політичної культури. Варто також зазначити, що В'ячеслав Липинський в свій час наголошував: політична культура – це глибоке усвідомлення елітою свого не просто класового, але національного інтересу і активна творча діяльність з його реалізації в процесі служіння своїй державі та в здобутті політичної влади [2].

На жаль, для багатьох представників нинішньої української еліти здобуття влади є самометою, егоїстичним, але не державницько-національним прагненням. Якщо ж послуговатися загальновідомою типологією політичної культури за Г. Алмондом та С. Вербою, що виявляється у трьох основних чистих типах політичної культури: патріархальному (низький рівень зацікавленості в політичних процесах); підданському (коли люди беруть участь у громадському житті, однак позбавлені можливості реально впливати на політичне життя) та активістському (залучення людини, громади до політичних процесів) та в змішаних типах політичної культури: патріархально-підданському, піддансько-

активістському і патріархально-активістському [4], то необхідно констатувати, що сьогодні в Україні домінує патріархально-підданський тип (хоча для демократичного поступу держави, як відомо, ефективною є так звана громадянська культура – активістська політична культура, в якій наявні елементи патріархальної і підданської культури), адже значна частина української еліти має підданські настрої та орієнтації, а подекуди навіть патріархальні, тому, що багатьом представникам української політичної еліти вигідніше «гратися» в політику, аніж працювати в ній в державних інтересах. Власне, красномовним прикладом цієї гри є будь-яка виборча кампанія, коли боротьба ведеться не стосовно пошуку шляхів виходу із кризи та обговорення моделей економічного розвитку, а навколо питання мови, питань історичного минулого тощо.

Одним із парадоксів сучасної ціннісної системи вітчизняної політичної еліти є зневажливе ставлення до права (як до провідної управлінської цінності). Чому парадоксів? Тому, що у цьому зневажливому ставленні спостерігається духовна солідарність як правлячої верхівки так і основної маси суспільства. Дію останньої тим більше відчутно тому, що внутрішнє заперечення цінності права підкріплюється й постійною наявністю подвійних стандартів відповідальності, які привчили керівників різного рівня до уникнення будь-якої реальної відповідальності перед суспільством. Сьогодні ці факти набувають загрозливого характеру.

Варто зазначити, що в сучасній Україні ціннісні орієнтири політичної еліти відображають не лише прогресивні способи державного управління, а й традиції радянського періоду розвитку та, навіть, досвід інших, більш ранніх етапів вітчизняної історії. Тож не дивно, що в культурно-професійній свідомості політичної еліти практично недоторканими залишилися етичні погляди, що виправдовують наполегливе прагнення керівників до постійного розширення своїх повноважень.

В житті кожного суспільства, а особливо трансформаційного, мають бути фундаментальні цінності, співвідношення яких, власне, і має визначити його еліта. Серед цінностей особливо виділяються такі діалектично суперечливі цінності, як: свобода і необхідність; держава і ринок. Образно кажучи, чим більше держави, державного регулювання (втручання), тим менше ринку і свободи. Це аксіома, хоча стовідсотково відкидати державне регулювання аж ніяк не слід. Принципово важливо зазначити, що політична еліта в Україні – це еліта ділових кіл. Це не важко зрозуміти, бодай ознайомившись з останнім складом Верховної Ради України та місцевих органів влади.

І, нарешті. Постійно дається взнаки те, що політичній еліті України притаманна надто швидка трансформація за політичними уподобаннями і орієнтаціями. Саме тому вона надто строката, динамічна, часто абсолютно непрогнозовано переходить з одного політичного табору до іншого. Прикро і те, що демократичні сили в Україні за всі роки незалежності так, на жаль, і не спромоглися поставити загальнонаціональні інтереси вище від партійних.

Отже, все вищезазначене дає досить розмитий «ціннісний портрет» політичної еліти, адже за двадцять років незалежності її представники так і не спромоглися витворити ціннісні параметри для трансформаційного суспільства в рамках яких і мала б здійснюватись політична діяльність в сучасній Україні. Адже саме ціннісні орієнтири професійної поведінки, на нашу думку, визначають «портрет» політичної еліти. Але, при цьому вони досить мало залежать від форми правління, співвідношення сил та конфігурації влади. Більше того, система цінностей влади сама визначає ці політичні параметри державного життя. Історичний досвід показує, що жодні зовнішні обставини чи статусні зобов'язання урядовців неспроможні впливати на рішення таким чином, як це роблять власні внутрішні переконання й цінності, уявлення про те, що припустимо і що неприпустимо в політиці. Не що інше, як система політичних цінностей, кристалізує й тиражує зразки політичної поведінки та політичної діяльності.

Який вихід із цієї ситуації? До пріоритетних механізмів налагодження конструктивної взаємодії політичної еліти України й системи її професійних політичних цінностей, на нашу думку, варто віднести:

- зміну парадигми сприйняття політики як такої. Розуміння політики як технології досягнення суспільно визначених цілей визначає встановлення чітких, зрозумілих кожному

правил участі суспільства в управлінні державою, кардинальну зміну типу політичної та управлінської культури;

- розвиток соціальних механізмів «природного» виділення «кращих людей». Мусимо визнати, що Україна як незалежна держава не сформувала власної еліти шляхом відбору – починаючи від обдарованої дитини чи студента до керівника-новатора і патріота.

Однак окрім цілеспрямованого втручання держави в тривалий процес добору, є ще й інші спонтанні чинники, які впливають на механізм становлення національної еліти. Насамперед, це досягнення особи в певній сфері діяльності, її високий статус, новаторська діяльність, визнаний неформальний статус лідера тощо. За цими критеріями національну еліту в Україні нібито маємо. Нібито... Адже процес формування вибраних – надзвичайно копіткий та довготривалий. Плекання національної еліти у розвинених країнах починається вже в сім'ї, продовжується в традиційних елітарних садочках і школах, семінаріях і університетах. Отже, у ньому багато соціального, природного та людського.

Звичайно, сторіччя бездержавного існування України негативно позначилися на процесі формування її політичної еліти, але слова В'ячеслава Липинського, що «...всі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю» [2, с. 10] можуть стати настановою до дії представникам сучасної української політико-управлінської еліти.

Надалі ми продовжимо дослідження основних проблем та напрямів ціннісних та моральних пріоритетів у формуванні культури та політичних мотивацій політичної еліти незалежної України з урахуванням наукового доробку поляка за походженням і великого українця за покликанням В'ячеслава Липинського.

1. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.

2. *Липинський В.* Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. / В. Липинський – Філадельфія, 1991. – 346 с.

3. *Вовканич С.* Плюралізм еліт і універсалізм елітарності / С. Вовканич // Схід. – 1996. – Березень. – №4. – С. 30-34.

4. *Almond G., Verba S.* The civic culture. Political attitudes and democracy in five nations. Princeton N.Y., 1963. – 237 p.

ПЕРСПЕКТИВИ ОНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ

Розглядаються визначальні проблеми і перспективи оновлення політико-владної еліти в Україні. Привертається увага до проблем формування нових цінностей, легітимного відтворення влади, утвердження інноваційного розвитку, подолання корупції, усвідомлення загальнонаціонального інтересу.

Ключові слова: політико-владна еліта, політичні цінності, легітимність, інноваційний розвиток, корупція, соціальні інтереси.

Gorbatenko Włodzimierz. Perspektywy odnowienia politycznych i rządzących elit Ukrainy.

Autor omawia podstawowe problemy i perspektywy odnowienia politycznej elity na Ukrainie. Zwraca uwagę na problem kształtowania się nowych wartości, uznania zasady legitymizacji władzy, popierania rozwoju innowacyjnego, przezwyciężenia korupcji, uświadomienia interesu narodowego.

Słowa kluczowe: elita polityczna i rządząca, wartości polityczne, legitymizacja, rozwój innowacyjny, korupcja, interesy społeczne.

Горбатенко Владимир. Перспективы обновления политико-властной элиты в Украине.

Рассматриваются определяющие проблемы и перспективы обновления политико-властной элиты в Украине. Привлекается внимание к проблемам формирования новых ценностей, легитимного воспроизводства власти, утверждения инновационного развития, преодоления коррупции, осознания общенационального интереса.

Ключевые слова: политико-властная элита, политические ценности, легитимность, инновационное развитие, коррупция, социальные интересы.

Gorbatenko Volodymyr. The perspectives of political ruling elite in Ukraine.

Main problems and prospects political ruling elite in Ukraine are shown in the article. The attention is paid to the problems of formation of new values, legitimate power, promotion of innovative development, fighting with corruption and the perception of national interest.

Key words: political ruling elite, political values, legitimacy, innovative development, corruption, social interests.

Один із найвідоміших українців у сучасному світі Богдан Гаврилишин нещодавно перевидав свою всесвітньо відому доповідь Римському клубові «Дороговкази в майбутнє». З текстом її ми ознайомились ще на початку 90-х років, однак видання 2009 року цікаве тим, що автор доповнив доповідь новим розділом, який він назвав «Україна: 20 минулих і 20 майбутніх літ». Автор детально аналізує причини послаблення організму української нації, якими він, зокрема, вважає: послідовне приниження і знищення еліт; ізоляцію країни від цивілізованого світу; девальвацію національної свідомості (гордості, самопошани).

Усе це разом узятє, на нашу думку, якраз і зумовило формування у перше 20-ліття існування незалежної України політичного режиму, який можна визначити політологічним поняттям елітократія, що включає: орієнтацію на особистісні, групові, кланові інтереси правлячих сил; невиконання правлячою верствою своїх функцій; порушення основоположних демократичних принципів – справедливості, рівності, свободи. За цих умов конструктивна позиція Б. Гаврилишина утверджує віру в те, що Україна, й зокрема її правляча верства, кардинально зміниться на краще упродовж наступних 20 років. До цього лише варто додати, що ситуація рідко змінюється сама по собі. На цей процес необхідно цілеспрямовано впливати. Виходячи з цього, спробуємо окреслити найважливіші проблеми, вирішення яких допоможе прискорити процес оновлення політико-владної еліти в Україні.

1. Формування нових цінностей. Україна є поставторитарним суспільством. Відповідно, її влада намагається вирішувати всі проблеми непрацюючими формально-правовими засобами, що виражається в термінах: заборонити, припинити, покарати, закрити,

відмінити. У об'єднаній Європі будь-які проблеми долаються формуванням відповідних цінностей через їх рекламування, соціалізацію, громадянську освіту. Відповідно і в Україні потрібно формувати інформаційними засобами (як це здійснюється в Німеччині, Великій Британії, Франції, Польщі) уявлення про смаки, гідність, законність, патріотизм, суспільну солідарність. Необхідно виробити на державному рівні відповідні критерії та механізми поширення загальнолюдських цінностей і громадянської солідарності. Причому недостатньо просто запозичити західну, демократичну систему політичних цінностей та впровадити її у масову свідомість українського суспільства. Ватро пам'ятати про те, що цінності та ідеали є органічним результатом його історичного розвитку. Тим більше, що соціологічні дослідження засвідчують наступне: «Повністю або частково ворожими по відношенню до західних традицій і цінностей є шестеро з кожних десяти українських громадян, а четверо з десяти однозначно бачать у їх поширенні більшу або меншу загрозу для нашого суспільства» [1, с. 57].

Нам варто усвідомити, що європейська перспектива – це не лише демократичні традиції, свобода руху ідей, товарів, фінансів. Це, насамперед, новий рівень відповідальності (в першу чергу, політико-владної еліти) за дотримання високих стандартів у різних галузях, за спільне майбутнє в одному домі, за можливість органічного співіснування різних культур. Що стосується громадянського суспільства, то йому не варто орієнтуватися на недосконалу систему влади. Воно має повсякчас випереджати урядові інституції.

Досвід демократичних країн доводить, що працюючу модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її можна створити й необхідно творити через культуру, через залучення потенціалу базових цінностей. Сьогодні ж ми обеззброєні в культурно-політичному відношенні. Ми повірили в те, що політика є однозначно брудною справою, яка робиться лише за гроші, і, що ще страшніше, – змирилися з цим. Тоді як ще Юрій Крижанич зазначав, що політика є найблагороднішою з усіх справ.

На жаль, правляча еліта за нашої мовчазної згоди обрала чужий українському народові механістичний, маніпулятивно-технологічний варіант демократії. Наслідком цього стало те, що суспільний розвиток опанували ціннісний нігілізм, цинізм, крайнощі політичної поведінки, абсентеїзм та інші соціальні патології. Однак зазначене явище – тимчасове. Вже сьогодні, на думку О. Дубаса, політичним маніпуляціям можна протиставити на рівні конкретної людини – «усвідомлення небезпеки і самозахист», хоча вдатися до них спроможні далеко не всі. Якщо ж знання про інструменти і прийоми, маніпуляції свідомістю стане доступним для багатьох людей, то «можливі й спільні акції опору або, спочатку, акції захисту проти маніпуляції». За цих умов маніпулятори, звичайно, знаходять нові інструменти і нові прийоми. Але «це вже буде нелегка і дорога боротьба, а не придушення беззбройного і беззахисного населення» [2, с. 128]. Відтак, майбутнє за цементуючими політичну систему чинниками, такими як: соціальна ціна модернізації, справедливість, відповідальність, незалежність, свобода, солідарність, довіра.

Отже, перш ніж рухатись далі, і щоб не піти знову по зачарованому колу невдач, нам необхідно в системі вітчизняного політичного розвитку імператив Макіавеллі змінити на імператив Канта. І праву й політиці для забезпечення їхньої ефективності насамперед необхідно повернути відібрану в них етику і мораль. Високого рівня політичної культури як основи формування демократичних політичних цінностей можна досягти лише спільними зусиллями провідників нації та громадянського суспільства. Оновлена політична культура повинна стати культурою соціальної згоди, взаємоповаги, справедливості, толерантності, громадянського миру, забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина.

2. Забезпечення легітимного відтворення політико-владної верхівки. Нам постійно нав'язуються референдуми про двопалатний парламент, про НАТО тощо. І це тоді, коли ми переживаємо соціально небезпечний розрив між владою і народом, який виражається у кризі легітимності й розподілу, в соціальній апатії. То чому б не досягти національної згоди з приводу співвідношення зарплат і пенсій, рівня й механізму державного утримання високопосадовців, критеріїв політичної відповідальності. В тому числі і президента, і

парламентської більшості. Варто пам'ятати про те, що політична відповідальність передбачає моральний осуд з боку суспільства, втрату довіри населення до представників істеблішменту, можливість застосування акцій громадянської непокори. Все це необхідно забезпечити відповідними механізмами: відкликання політиків, які дискредитували себе перед виборцями; автоматичної відставки; заборони обіймати державні посади на певний період або й назавжди. Між тим, як зазначає Г. Малкіна, відповідальність держави за здійснювану нею політику та її наслідки для суспільства в Україні «поки що не стала не тільки предметом законодавчого визначення, а й наукового аналізу» [3, с. 116]. Тут уже можна заперечити, оскільки останнім часом вже почали з'являтися відповідні дослідження українських політологів І. Кресіної, С. Балана, Р. Павленка і, власне, цитованої вище Г. Малкіної.

Одним з найважливіших орієнтирів у діяльності держави, пов'язаних з утвердженням європейських демократичних стандартів легітиматії влади, вважається необхідність підвищення рівня конкуренції у сфері державотворчої діяльності. Відсутність достатнього рівня конкуренції у політико-владних структурах України дозволяє номенклатурно-клановим утворенням керувати державою за допомогою волюнтаристських методів. З огляду на це, особливої ваги набуває потреба розвитку конкуренції у середовищі державних службовців, що передбачає: їх рекрутування на основі професіоналізму, а не за принципом протекціонізму; залежність службової кар'єри від особистих якостей співробітників; адекватну оплату праці державного службовця.

Якщо до 2004 року криза легітимності поширювалась на конкретних носіїв влади, то тепер значною мірою похитнулася легітимність влади в цілому, суттєво підірвана віра нашого народу в можливість демократичного правління. Що ж необхідно зробити задля подолання кризи легітимності? Тут, на нашу думку, пріоритетним варто вважати наступне.

По-перше, необхідно створити ефективні стосунки з найбільш активними у політичному відношенні соціальними групами, визначити й культивувати соціальний суб'єкт модернізації, яким в Україні може виступати інтелігенція. Відповідно, є потреба у підвищенні з боку влади ступеня довіри до цієї категорії населення, всебічне сприяння формуванню інтелектуальної еліти суспільства. Варто забезпечити на державному рівні постійну увагу до настроїв в інтелектуальному та студентському середовищі. Влада не лише повинна постійно демонструвати, а й практично підтверджувати підтримку цих груп населення, шукати нові форми взаємодії з ними як з основним «актором», провідною силою модернізаційного процесу.

По-друге, важливим завданням влади є залучення в умовах поступового вдосконалення реформ до числа їхніх суб'єктів і прихильників якомога більшої кількості консервативних елементів, здатних протистояти тиску екстремістських сил та форсуванню модернізації суспільства за будь-яку ціну. Цього можна досягти, зокрема, через збереження і розвиток «високого статусу найбільш впливових традиційних інститутів і груп, навіть у випадку втрати ними влади»; співвіднесення традиційних орієнтацій з наслідками демократизації на основі «формування цілісної платформи для реалізації завдань модернізації (патріотизм, піклування про державу, національна ідея та ін.) з одночасним зменшенням розриву між елітою і масами» [4, с. 130].

По-третє, варто прикласти консолідованих зусиль щодо подолання непрофесіоналізму і корумпованості бюрократів, утвердження максимальної позитивно-твірної реалізації представниками влади своєї політичної волі. Необхідно намагатися в процесі реформування суспільства не піддаватися ейфорії тріумфального сприйняття владою власного панування після перемоги на виборах, не втрачати розуміння недовговічності мандату довіри та здатності більшості населення поступово набувати в перехідних умовах навичок виступати основним джерелом політичної влади. До того ж, новітня історія України початку XXI століття вказує на необхідність урахування принципу реактивності, відповідно до якого «майбутня політична ситуація є реакцією на надмірності і крайності попереднього періоду» [5, с. 80]. Відтак, представники правлячої еліти не мають права залишатися в полоні теперішнього

й мусять озброїтись по відношенню до нього самоіронією і самокритикою. Усі їх погляди і практичні дії мають бути звернені в майбутнє.

3. Утвердження інноваційного розвитку. Сьогодні Україні особливу увагу слід звернути на інноваційний розвиток, як тенденцію формування майбутнього світопорядку. Інноваційність вже не зводиться лише до економічної сфери, вона охоплює буквально всі сфери функціонування суспільства і передбачає утвердження відповідного способу життя людини і соціуму. В контексті зміни характеру діяльності еліти фактично йдеться про «необхідність здійснення переходу від адміністративно-централізованої моделі управління суспільним розвитком до моделі державного управління суспільним розвитком, який ґрунтується на попиті». Потрібно досягти вагомих зрушень у переакцентуванні уваги з адміністрування, керівника, ресурсів та контролю на надання управлінських послуг; на людський потенціал управлінців, на результати управлінського процесу та на підвищення його якості, на ефективність витрат на управлінські послуги [6, с. 174].

В Україні розвиток інноваційної політики має означати її перетворення на самостійний національний проєкт. Інновації можуть і повинні стати засобом формування нової української інтелектуальної еліти. Інноваційна діяльність відзначається творчим характером, а відтак вона потребує формування особистості, здатної до самостійної діяльності. Успішно функціонувати в інноваційній сфері можливо лише за умови набуття відповідної технологічної готовності. Світ стає дедалі більш глобалізованим. За цих умов без уміння спілкуватися з іншими країнами, швидко засвоювати кращий досвід, передові знання неможливо забезпечити інноваційний розвиток, бути конкурентоспроможним.

Виходячи з вищезазначеного, нам необхідно побудувати модель розвитку України на найближчі 10-15 років, сформувані пріоритети та програми їх реалізації. Оскільки інноваційна теорія сьогодні перебуває у стані свого понятійно-категоріального самовизначення, цей напрямок потребує особливої уваги як науковців, так і представників законодавчої і виконавчої влади. У відповідності з цим академік В. Семиноженко вважає, що складовими успіху на шляху модернізації держави й суспільства в Україні мають стати: глибоке розуміння управлінською елітою природи новітніх факторів економічного зростання, а також ключових зовнішніх ризиків; консолідація усіх учасників політичного процесу навколо єдиного проєкту державного розвитку, орієнтованого на масштабну перспективу і гарантованого від фундаментальної ревізії прийдешніми політичними поколіннями; мобілізація усіх продуктивних сил суспільства навколо цілей відбудови в Україні ефективної економіки знань [7, с.10].

Все це зумовлює необхідність привернення особливої уваги до необхідності подолання на рівні держави й усього суспільства відчуження від майбутнього. Для цього на державному й недержавному рівні необхідно створювати «фабрики думок», незалежні аналітично-прогностичні центри, співтовариства наукових експертів у традиційних і нових галузях суспільного знання, які в умовах демократії відіграють роль суворого спостерігача за державним апаратом.

4. Подолання корупції. Оновлення еліти в Україні тісно пов'язане з необхідністю подолання корупції у вищих ешелонах влади. Корупція в Україні за роки її незалежного існування перетворилась на соціальне явище, що є реальною загрозою національній безпеці й суверенітету держави, оскільки вона – чинник деформації соціально-економічного і політико-правового реформування держави і суспільства.

Згідно зі звітом «Барометр глобальної корупції – 2009», оприлюдненим міжнародною організацією Transparency International, Україна визнана найбільш корумпованою серед 69 «нових незалежних країн», охоплених її дослідженням, яке проводилося із жовтня 2008 року до лютого 2009 року, а в його рамках було опитано понад 73 тис. осіб [8].

Що необхідно зробити для виходу з цього глухого кута? Група фахівців Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України під керівництвом відомого юриста О. Костенка пропонує:

1. У рамках кримінальної юстиції створити спеціальну підсистему антикорупційної юстиції, яка б консолідувала відповідні правові норми різноманітних галузей права, спрямовані на протидію корупції.

2. Створити при Міністерстві юстиції України спеціальну структуру для забезпечення протидії корупції.

3. Сприяти практичному утвердженню в Україні принципу рівності громадянина і держави перед законом і судом. Саме відсутність цього принципу сьогодні приводить до того, що державні службовці під виглядом реалізації пріоритету державних інтересів зловживають своїми повноваженнями.

4. Нормативно закріпити відповідальність за купівлю-продаж голосів у виборних (представницьких) органах, у тому числі в органах місцевого самоврядування.

5. Визнати протидію корупції шляхом розвитку соціальної, тобто політичної, економічної, правової, моральної культури громадян, фактором, без якого неможливим є подальший розвиток українського суспільства.

5. Усвідомлення загальнонаціонального інтересу. Причини невизначеності соціальних інтересів в умовах сучасного розвитку українського суспільства варто шукати у двох полюсах: 1) у посттоталітарній свідомості й недемократичній поведінці нинішньої еліти, яка свідомо продукує ідеологію соціальної нестабільності та якій невігідна ясність з ідеологією як безпосередньою причиною інтересів; 2) у середовищі відчуженої маси населення, якій у післяпомаранчевий період властиве мовчання, як своєрідна відповідь на неадекватну її прагненням модернізацію держави і суспільства. Звідси об'єктом наукового дослідження і предметом практичної діяльності вітчизняної наукової і політичної еліти тепер і в доступному для огляду майбутньому має стати реалізація перспективних інтересів (наука, освіта, культура, екологія, інноваційний розвиток, діяльність місцевих громад, пошуки альтернативних джерел енергії та ін.).

Формування спільного (загальнонаціонального) усвідомленого інтересу можливе за умови подолання кризи розподілу, яка впливає не тільки на характер державного управління, а й на свідомість кожної несправедливо обділеної людини. Таких, як відомо, в нашій країні на сьогодні є більшість. На думку М. Шульги, у нас «сформувалися дві України, два світи, які не перехрещуються. Один світ складається з кількох сотень багатих, процвітаючих родин, і другий – багатомільйонна маса людей, придувлених життям, бідністю і хворобами. Між ними не тільки розверзається прірва, а й зростає ненависть» [9, с. 441-442].

В умовах розчарування результатами розвитку України як незалежної держави залишаються неподоланими серйозні проблеми, пов'язані з ідентичністю. «Самоідентифікація особистості з соціальними групами, з одного боку, стала більш розмитою, а з іншого боку, утворюються соціальні групи з нечіткими, слабкими ідентичностями їх членів. У зв'язку з цим у соціальній поведінці українських громадян слабо проглядається прагнення реалізувати груповий, соціальний інтерес» [9, с. 442]. Одним з важливих завдань є виявлення нелегальних, неформальних каналів реалізації групових інтересів, таких як хабарництво, силовий тиск, корпоративні зв'язки, латентні мережні структури.

Українським громадянам на сьогодні бракує глибокого усвідомлення своєї належності як до спільнот (малої історії), так і до суспільства (великої історії). Це надзвичайно ускладнює колективну діяльність із захисту людьми своїх інтересів. За спостереженнями вчених, соціальні групи, наявні в українському суспільстві, виявляють активність і здатність до групової, колективної діяльності лише при стійкому незадоволенні потреби в реалізації права на життя чи за наявності визначених і відчутних загроз власним інтересам. Могутність елітних груп і слабкість громадських зумовили появу в Україні небезпечного варіанту вітчизняного некорпоративізму з претензією на монопольне представництво інтересів усього суспільства, що значною мірою зумовило спотворення принципу представництва і домінування на його основі примітивних політичних оборудок, продиктованих корпоративними інтересами.

Гармонійна взаємодія інститутів громадянського суспільства з державою дозволить поступово обмежити державне втручання в економічне і соціокультурне життя громадян. Розростання держави буде поступово зведене до мінімуму і дозволить останній зайняти належне їй в умовах сучасного розвитку місце – бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем.

1. *Семенченко Ф.Г.* До проблеми формування політичних цінностей у сучасному українському суспільстві / Ф. Г. Семенченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. Випуск 99. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – С. 56-59.

2. *Дубас О.П.* Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти: Монографія. / О.П. Дубас – К.: Генеза, 2011. – 255 с.

3. *Малкіна Г.М.* Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний аспект): Монографія. / Г.М. Малкіна – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 323 с.

4. *Горбатенко В.П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія. / В.П. Горбатенко – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.

5. *Горбатенко В.П.* Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. – К.: Генеза, 2006. – 400 с.

6. *Інноваційний розвиток України: політико-правові аспекти* / За ред. В.П. Горбатенка: Монографія. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2006. – 248 с.

7. *Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т.* / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. Т. 1. Економіка знань – модернізаційний проект України. – К.: Фенікс, 2007.– 544 с.

8. *Запобігання та боротьба з корупцією: політичні декларації замість реальних заходів і дій.* – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 72 с.

9. *Шульга М.О.* Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. / М.О. Шульга– К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ І ПРАВА ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЮ ЕЛІТОЮ УКРАЇНИ

Аналізується реалізація політики українською владою і роль права в цьому процесі. Досліджуються теоретичні аспекти взаємодії політики і права, проаналізовані конкретні приклади такої взаємодії в українській практиці державотворення, визначаються негативні моменти у співвідношенні політики і права, розглядаються можливі шляхи покращення ролі права при вирішенні політичних питань українською владою.

Ключові слова: політика, право, правова політика, політична доцільність, політико-управлінська еліта.

Kukuruz Oksana. Model uprawiania polityki i przestrzeganie prawa przez elitę polityczno-administracyjną Ukrainy.

Autorka poddała analizie praktykę rządzenia stosowaną przez ukraińskie władze i rolę prawa w tym procesie. Zbadała teoretyczne aspekty współzależności polityki i prawa, przeanalizowała konkretne przykłady takiej współzależności w procesie budowy ukraińskiego państwa, wskazała negatywne przypadki współzależności polityki i prawa, naświetliła możliwe działania zmierzające do podniesienia rangi prawa w procesie rozwiązywania kwestii politycznych przez ukraińskie władze.

Słowa kluczowe: polityka, prawo, polityka prawna, celowość polityczna, elita polityczno-administracyjna.

Кукуруз Оксана. Реализация политики и права политико-управленческой элитой Украины.

Анализируется реализация политики украинской властью и роль права в этом процессе. Исследуются теоретические аспекты взаимодействия политики и права, проанализированы конкретные примеры такого взаимодействия в украинской практике государственного строительства, определяются негативные моменты в соотношении политики и права, рассматриваются возможные пути улучшения роли права при решении политических вопросов украинской властью.

Ключевые слова: политика, право, правовая политика, политическая целесообразность, политико-управленческая элита.

Kukuruz Oksana. Realization politics and law by political and administrative elite of Ukraine.

Politics realization by the Ukrainian authority and role of law in this process are analyzed. The interaction between theoretical aspects politics and law, their examples in the Ukrainian practice of state building, their negative moments are studied. The ways of improvement role of the law in resolving the political issues by the Ukrainian authority are proposed.

Key words: politics, law, legal politics, political appropriateness, political and administrative elite.

Політика і право є найважливішими та найскладнішими суспільними регуляторами. Вони мають багато спільних властивостей, наприклад, регулятивно-спрямовуючий вплив на соціальне життя, значною мірою єдине поле для дій, спільну мету. Остання полягає у впорядкуванні суспільних відносин, у розвитку суспільства. Від сприйняття політико-управлінською елітою ролі права у суспільному житті залежить результат конкретних реформ і перспективи певної держави стати демократичною і економічно ефективною. Від її політико-правової свідомості, культури, рівня інтелекту, здатності приймати обґрунтовані рішення, втілювати в життя адекватну тактику і стратегію залежить розвиток держави. Діяльність влади, в першу чергу, забезпечується політичними і правовими засобами. Будь-які серйозні зміни у будь-якій галузі (економічній, фінансовій, сільськогосподарській і т.д.) розпочинаються з політичної волі, політичного рішення влади і супроводжуються необхідними нормативно-правовими актами.

Окремим аспектам політики і права як суспільних регуляторів присвячені публікації Є. Гришиної, І. Кресіної, М. Матузова, В. Селіванова, Ю. Шемшученка, О. Ющика. Однак, на сьогодні політичною наукою недостатньо досліджується співвідношення політики і права в українському політичному процесі. Метою цієї статті є аналіз реалізації політики

українською владою і роль у цьому процесі права. Завдання полягають у тому, щоб з'ясувати теоретичні аспекти взаємодії політики і права, проаналізувати конкретні приклади такої взаємодії в українській практиці державотворення, визначити негативні моменти у співвідношенні політика і право, розглянути можливі шляхи покращення ролі права при вирішенні політичних питань українською владою.

«Політика – найскладніший предмет правового опосередкування, оскільки в ній акумулюється величезна кількість суб'єктивних факторів, нерідко протилежних, різноспрямованих. Знайти розумний баланс цих устремлінь і є завданням права і закону», – зазначає І.О. Кресіна [1, с. 469]. «Політика має бути не тільки розумною, науково обгрунтованою, базуватися на пізнаних об'єктивних закономірностях, зокрема соціальних, а й справедливою стосовно більшості народу, засновуватися на праві», – стверджує В. Селіванов [2, с. 9]. Політика повинна бути правовою, а право – ефективно сприяти проведенню розумної державної політики в інтересах більшості населення держави – зазначає Є. Гришнова [3]. Загалом науковцями виділено декілька підходів до розуміння співвідношення політики і права. Перший підхід обгрунтовує розуміння, що право створюється владою, має суб'єктивний характер, відтак у цьому співвідношенні політика є визначальною. Згідно з другим підходом, право, незалежно від правотворчості і правозастосування, згодом відокремлюється від влади, є об'єктивним і підпорядковує політику. Найбільш адекватним, мабуть, буде підхід про взаємопроникнення політики і права. Зрозуміти такий зв'язок можна через категорію «правова політика». Остання втілюється за допомогою правових засобів і використовує методи правового регулювання.

Існують й інші підходи, які не розділяють поглядів щодо пріоритету природного права над політикою і про першочерговість політики над правом. Зокрема, французький юрист Ж. Карбоньє вважає, що «...політика і право – це два способи діяльності влади. В праві влада виражає себе, встановлюючи норми тривалої дії, за виконанням яких вона постійно слідує. В політиці влада виражає себе періодичними рішеннями, які вона приймає на основі виробленої нею програми дій» [4, с. 43]. Новозеландський юрист Д. О'Коннелл вважає, що, розглядаючи питання про взаємодію політики і права, потрібно враховувати поділ системи права на право публічне і приватне. Публічне право, на його думку, за своїм характером є політичним, оскільки стосується взаємовідносин народу з державою і є прерогативою суверенної влади. Його об'єктом є проведення державної політики або регламентація чи розпорядження публічною власністю. Натомість, приватне право стосується власності індивідів і врегулювання спорів між ними і не має відношення до управління державою [5, с. 305]. Ф. А. Хайєк взагалі вважає, що публічне право – це не зовсім право, бо воно занадто часто змінюється за політичними мотивами [6, с. 151].

Варто зазначити, що співвідношення політики і права є змінним. Зокрема, російський науковець М. Матузов вважає, що воно залежить від таких чинників, як: соціальна природа суспільства, ступінь його демократичності, цивілізованості; рівень правосвідомості, правової культури; стан законності і правопорядку, прав людини; форма влади, тип політичного режиму [7, с. 6]. Крім названих чинників, варто окремо виділити діяльність політико-управлінської еліти.

Аналіз діяльності представників української політико-управлінської еліти свідчить про те, що політика нею реалізується часто з порушенням права на основі політичної доцільності. У процесі української модернізації є безліч прикладів, коли еліта ставить певну мету і досягає її за допомогою різноманітних механізмів, які є не зовсім правовими. До таких прикладів належать зміни щодо формування парламентської більшості у Верховній Раді України, зміни до Конституції України 2004 і 2010 рр., призначення дати майбутніх парламентських виборів. З 2006 до 2010 рр. формування парламентської більшості в Україні супроводжувалося численними конфліктами, а її легітимність часто ставилася під сумнів. Протягом цього часу в Регламент вносилися зміни щодо можливості входження окремого депутата до коаліції. У Конституції України формулювання створення коаліції було не чітким, тому частина депутатів

двічі зверталася до Конституційного Суду України. У рішенні останнього від 25.06.2008 р. зазначалося, що «...утворення депутатських фракцій є однією з важливих характеристик структури сучасних парламентів. Об'єднання депутатів у фракції має на меті консолідацію зусиль для досягнення цілей та завдань, визначених виборчими програмами політичних партій (виборчих блоків політичних партій), та об'єктивно приводять до необхідності дотримання депутатами вимог фракційної дисципліни». У Рішенні від 8 квітня 2010 р. Конституційний Суд України визнав, що окремі народні депутати, зокрема ті, які не перебувають у складі фракцій, що ініціювали створення парламентської коаліції, мають право входити до складу коаліції. Варто зауважити, що Конституція України була в такій же редакції. На нашу думку, рішення Конституційного Суду України було неочікуваним і нелогічним, оскільки у 2008 році ним же було прийняте абсолютно протилежне рішення. Ще цікавішим є обґрунтування такого рішення, що у 2008 р. тлумачення відбувалося без урахування чинного на той час Тимчасового Регламенту, який був визнаний неконституційним. «Сьогодні конституційне положення щодо встановлення засад формування коаліції Конституцією і Регламентом реалізоване з набуттям чинності 17 лютого 2010 р. Закону України “Про Регламент Верховної Ради України”, тому офіційне тлумачення відповідних положень Конституції та Регламенту щодо формування коаліції має відбуватися у їх системному зв'язку» [8]. Така мотивація дає підстави думати, що у нас закон має вищу юридичну силу, ніж Конституція. Такою заплутаною є правова дійсність з цього питання.

Демократична процедура утворення коаліції на основі консенсусу була замінена на досягнення мети за допомогою порушення права. Можна припустити, що після декількох років нестабільності в середовищі парламентської більшості була необхідність надати можливість окремим депутатам входити до неї. Однак становлення правової держави можливе лише за умови виконання вже діючого законодавства або його легітимної зміни.

Наступний приклад – зміна Конституції України у 2004 р., а через 6 років повернення до її попередньої редакції. У 2004 році врегулювання конфлікту між політичними силами відбулося завдяки певним політичним домовленостям, в тому числі про зміну Конституції. Однак такий компроміс був реалізований із порушенням права. 1. До законопроекту, на який був отриманий висновок Конституційного Суду України (КСУ), були внесені доповнення і уточнення. Тобто остаточний законопроект, який був прийнятий як закон, не був узгоджений із КСУ. 2. Прийняття змін до Конституції відбувалося «пакетним голосуванням», що також є порушенням процедури. Але на той момент існувала саме така політична доцільність і її реалізували з порушенням права. Декілька років уся держава функціонувала відповідно до Основного Закону. У 2007 р. депутати звернулися до КСУ із запитом про конституційність змін 2004 р., але КСУ відхилив це подання, зазначивши, що воно не в його компетенції.

Однак 1 жовтня 2010 р. КСУ оголосив про скасування політреформи 2004 р. У Рішенні Конституційного Суду України зазначалося, що при ухваленні закону № 2222 був порушений порядок його розгляду і прийняття, оскільки він був прийнятий без отримання обов'язкового висновку Конституційного Суду України. Тобто, Верховна Рада України (ВРУ) перевищила свої повноваження, оскільки вона не могла змінити Конституцію без висновку Конституційного суду. Безперечно, підстави для такого рішення були, однак чому це було реалізовано лише у 2010 р.? Відповідь полягає у тому, що змінилася політико-управлінська еліта, яка мала іншу мету, ніж попередня. Потрібні були значні президентські повноваження, а необхідної кількості голосів депутатів для зміни Конституції у ВРУ не було. Тому тільки тепер згадали про те, що Конституція України 6 років тому була змінена з порушенням права. Виникла ситуація, за якої вся держава з 2006 р. жила не в правовому полі. Усі прийняті закони, зміни не конституційні. Також актуалізувалося питання про легітимність діючої влади, з'явилась неузгодженість у законодавстві, тобто безліч правових колізій.

Однією з проблем, яка виникла із зміною Конституції України в такий спосіб, стало визначення дати парламентських виборів. Згідно з Конституцією України в редакції 1996 р., яка знову набула чинності у 2010 р., парламентські вибори мали б відбуватися навесні 2011р.,

а згідно з Конституцією 2004 р. – у жовтні 2012 р. З одного боку, депутати обиралися на термін 5 років, а з іншого – потрібно діяти відповідно до діючого законодавства, якщо інше не передбачене законом (не зазначена дата вступу в силу певної норми). До такої ситуації призвела зміна Конституції без забезпечення відповідної нормативної бази. І знову ж таки вирішальним було рішення Конституційного Суду України, який визначив, що вибори мають відбутися у 2012 р. Правила гри знову змінили під час гри, що суперечить європейським принципам ведення політики. В даному випадку найважливішими були політичні, а не правові аргументи.

Отже, в Україні взаємозв'язок політики і права найкраще можна прослідкувати через поняття політична доцільність. Остання має величезний вплив на державотворення і правотворення в Україні. У тлумачному словнику української мови слово «доцільний» подається як відповідний поставленій меті, практично корисний, розумний, раціональний, мудрий [9, с. 837]. Доцільністю часто обґрунтовуються певні рішення і дії влади у суспільствах, в яких відбувається трансформація політико-правової системи. Словосполучення «політична доцільність» очевидно означає, що рішення, які приймаються владою, її діяльність, відповідають поставленій меті. Ці рішення, діяльність є практично корисними, раціональними. В такому контексті поняття «політична доцільність» є нейтральним. Щоб це поняття набрало негативного або позитивного змісту, необхідно знати мету, яку поставила перед собою влада. Якщо виходити із ідеалістичних теоретичних концепцій, то політика – це впорядкування суспільних відносин, спрямованих на їх вдосконалення, розвиток, забезпечення основних прав людини і громадянина. У сучасному політичному процесі справедливе урядування повинно забезпечуватись правом. Отже, з теоретичної точки зору, політична доцільність – це раціональні рішення і практично корисна діяльність влади, в рамках існуючого законодавства, спрямована на покращення життя певного суспільства.

На практиці українські політики не дають визначення цьому поняттю, вони подають його як мотивацію певного рішення чи дії влади, ототожнюючи її з необхідністю. Однак це не завжди відбувається у правовому полі, не завжди зрозуміло, яку мету і ким було поставлено, яким повинен бути результат. Необхідною може бути зміна форми правління, виборчої системи, якщо для цього визріли об'єктивні умови, але це повинно відбуватися в межах діючого законодавства. Ю.С. Шемшученко зазначає, що міркування політичної доцільності не є підставою для прийняття закону з порушенням відповідної процедури, не у відповідності з чинною Конституцією України [10, с. 34]. На стадіях творення права і його практичної реалізації повинні переважати загальнонародні інтереси, а не інтереси правлячої еліти, певних бізнесових груп. Рідко бувають випадки, коли справді потрібно приймати рішення, які є не зовсім правовими. Вважається, що за допомогою політичної доцільності приймаються рішення, відбуваються дії, які мінімізують негативні наслідки певної ситуації, події і таким чином виправдовують їх неправовий характер. Наприклад, задля недопущення збройного протистояння між громадянами і владою, швидкого реагування на міжнародну небезпеку, недопущення кризи в певній галузі господарства і т.д. Тобто, спрацьовує сформульований Н. Макіавеллі принцип – «мета виправдовує засоби».

Проаналізувавши коментарі політиків, політологів, юристів щодо певних подій, ситуацій в Україні, де на їх думку домінує політична доцільність, можна зробити наступний висновок. В Україні політична доцільність – це вирішення певного питання всупереч законам держави або з порушенням окремих норм закону. Сюди ж належать недотримання загальноприйнятих демократичних принципів суспільного життя, наприклад, зміна виборчого законодавства під час виборчого процесу. У такому контексті політична доцільність може бути виправданням авторитарних методів управління в демократичному суспільстві. У країнах Давнього Сходу деспотію обґрунтовували божественним характером державної влади, а в сучасних демократіях авторитарні прояви влади виправдовують політичною доцільністю.

Мотивація діяльності політиків за допомогою поняття «політична доцільність» може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Часто за допомогою цього поняття політика

підпорядковує собі право. Політична доцільність не має чіткої незмінної структури, вона відображає суб'єктивний підхід певної частини політичної еліти. Відповідно результат її застосування залежить від політичної, правової свідомості і культури представників еліти, переважання у них особистих чи державницьких цілей, наявності професіоналів, які можуть спрогнозувати подальший розвиток держави. Рішення, які не відповідають діючому законодавству, але дозволяють врегулювати серйозний політичний конфлікт, не допустити кризи у певній галузі господарства, покращити життя суспільства, можуть прийматися лише народними представниками, які мають значний ступінь суспільної довіри. Причому мається на увазі не рівень підтримки на виборах, а позитивна оцінка діяльності певної гілки державної влади протягом тривалого часу.

Отже, всі наведені приклади свідчать про те, що політико-управлінська еліта ставить конкретні цілі і досягає їх, незважаючи на діюче законодавство, на думку суспільства, експертів. Відбувається демонстрація досягнення політичної мети псевдо-правовими засобами. Але політична доцільність не повинна використовуватися як спосіб виправдання неправового рішення. Це небезпечно для держав, у яких відбувається трансформація політичної і правової систем, оскільки не завжди відомо хто є ініціатором певних змін, яка мета переслідується і чиє життя в результаті цього покращиться. Процес державотворення і правотворення в Україні на основі політичної доцільності з порушенням діючих норм права призводить до того, що кожна наступна правляча еліта допускає можливість зміни законів на свою користь, порушуючи діюче законодавство; влада не обмежена законами, правом і відповідальністю; нівелюється цінність права в суспільстві, право як регулятор суспільних відносин на основі справедливості замінюється інтересом певних груп; прийняті політичні рішення, які суперечать праву, як правило, приносять користь невеликій групі чиновників, а не громадянам держави.

Така ситуація відображена у політичних теоріях. Український науковець Е. Щербенко проаналізував навчальну політологічну літературу в Україні і з'ясував, що право як основа політики замінене на інтерес. Право створювалось для того, щоб реалізувати принцип рівності вільних громадян, а інтерес спрямований на досягнення приватної чи корпоративної мети, яка не відповідає загальним інтересам. Таким чином, зазначає науковець, певна група може прагнути реалізації своїх цілей, утискуючи або знищуючи інші суспільні групи, бо за такого підходу тут не існує ставлення до інших як до вільних і рівних [11, с. 260].

Очевидно потрібно починати із теорії політики, права. Розуміння політики, засноване на інтересі, а не на праві, яке міститься в українській навчальній літературі, і на якому виховується молоде покоління майбутніх політиків і юристів, поширює правовий нігілізм, аполітичність, недовіру до влади. Дане розуміння політики дозволяє використовувати інститути держави на користь корпоративного інтересу і порушує принцип відповідальності за стан справ у цілому суспільстві. Такий шлях ніколи не приведе до створення правової, а відтак справедливої, ефективною держави. Влада повинна показувати приклад законослухняності, а право і політика взаємно доповнювати одне одного для досягнення спільної мети – ефективного регулювання суспільних відносин.

Важливо, щоб реформи відбувалися в рамках діючого законодавства. Підготовка необхідних змін повинна супроводжуватися розробкою відповідного нормативно-правового забезпечення. На сьогодні порядок розроблення, розгляду, ухвалення та введення у дію законів України часто змінюється залежно від груп політичних інтересів, що знаходяться при владі. Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні потребує значного вдосконалення. Формування національного законодавства, на думку науковців Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, має такі негативні тенденції: постійне зростання питомої ваги законів про внесення змін у чинне законодавство, диспропорція законодавчого регулювання окремих сфер і напрямів, прогресуюче зниження якості законів, їх юридико-технічного рівня, зменшення рівня систематизації законодавчих актів, концептуально хибна регламентація законодавчої процедури і т.д. Українські юристи

О. В. Скрипнюк, М. О. Теплюк та О. І. Ющик пропонують систему заходів, за допомогою яких можна усунути зазначені проблеми. Зокрема, необхідно розмежувати політичний та юридико-технічний аспекти законотворення; для підготовки якісних законопроектів створити тематичні законотворчі колективи; здійснювати науково-правову експертизу законопроектів тощо. «Увагу народних депутатів потрібно зосередити в режимі пленарних засідань парламенту на вирішенні питань політичного спрямування законів, їх соціальної доцільності та концептуального вибору (у разі альтернатив), а питання юридичної техніки підготовки законопроектів залишити за професійним апаратом фахівців та для їх вирішення – за народними депутатами у парламентських комітетах» [12, с. 77].

В Україні політична практика підтверджує, що у нас переважає підхід, за яким право створюється владою, має суб'єктивний характер, відтак у цьому співвідношенні політика є визначальною. Інший підхід, коли право, незалежно від правотворчості і правозастосування, згодом відокремлюється від влади, є об'єктивним і підпорядковує політику, поки що є ідеалом. Така ситуація має історичне коріння в Радянському Союзі, де рішення партії вважалося найголовнішим, а право не було самостійним, воно не мало можливості обмежити свавілля влади. У представників української політико-управлінської еліти недостатньо політичної відповідальності. Остання за своєю суттю є моральною, а тому не передбачає юридичних санкцій. Вона залежить від політичної культури державних службовців найвищого рівня. Відповідна політична, правова культура, свідомість не може з'явитися швидко, за бажанням декількох людей. Політичні і правові цінності потрібно виховувати протягом тривалого часу. Потрібно виховувати повагу до обов'язків. «Якщо б я міг зробити так, щоб люди отримали нові основи полюбити свої обов'язки, свою батьківщину і свої закони, щоб вони відчували себе більш щасливими у будь-якій країні... я вважав би себе найщасливішим із смертних», – писав Ш. Монтеск'є [13, с. 160].

Варта уваги переконлива думка українського науковця О. М. Костенка, який вважає, що в нашій ситуації провідна роль у процесі виховання еліти повинна належати університетам [14, с. 137]. Наприклад, в Єгипті нащадка фараона в молодому віці починали навчати мистецтву управління державою. Він повинен був володіти певними знаннями, навичками, вміннями (аналізувати, передбачати, приймати швидкі обґрунтовані рішення і т.д.). А зараз на найвищі державні посади часто призначаються люди, які не мають відповідного досвіду, знань. Управління суспільними справами є надзвичайно складною наукою. Потрібно ґрунтовно вивчати моделі, закономірності, тенденції політичного процесу. Політико-управлінська еліта, яка в своїй діяльності користується власними інтересами на шкоду суспільному благу повинна розуміти, що вона буде позбавлена можливості надалі займати важливі посади через втрату цінності інституту права. За таких умов не можуть бути забезпечені однакові правила гри для всіх і тому наступна влада зможе використати право на свій розсуд і, як правило, проти своїх попередників. В такому випадку основна мета політики і права – впорядкування суспільних відносин і ефективний розвиток держави – не буде досягнута. Перебування при владі буде тривалим, якщо в державній політиці враховуються інтереси суспільства, якщо правила і норми поведінки є однаковими для всіх членів суспільства, якщо порядок у суспільстві надійно забезпечений правом.

1. *Кресіна І.О.* Політика і право: проблеми співвідношення / І.О. Кресіна // *Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.* – Випуск 14. – К., 2003. – С. 467-472.

2. *Селіванов В.* Предмет дослідження – державна політика / В. Селіванов // *Віче.* – 2005. – №1. – С. 8-13.

3. *Гришнова Е.Е.* Политика и право: вектор взаимодействия / Е.Е. Гришнова // *Теория и практика общественного развития. Электронный научный журнал.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://teoria-practica.ru/index.php/3-2010/228-politologia/540-1>

4. *Карбонье Ж.* Юридическая социология : пер. с фр. / пер. и вступ. ст. В.А. Туманова. / Ж. Карбонье – М. : Прогресс, 1986. – 352 с.
5. *О'Коннелл Д.* Правопреемство государств / Д. О'Коннелл. – Москва: Изд. иностр. лит., 1957. – 589 с.
6. *Хайек Ф.А.* Общество свободных. /Пер. с англ. Под ред. Ю. Колкера. / Ф.А. Хайек – Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd., 1990. – 309 с.
7. *Матузов Н.И.* Право и политика: антиподы или союзники? / Н.И. Матузов // Правовая политика и правовая жизнь. – 2001. – 1. – С. 6-18.
8. *Інформація прес-служби Конституційного Суду України* // Сайт УНІАН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-371374.html>.
9. *Новий тлумачний словник української мови (у чотирьох томах)* / [Укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Видавництво „АКОНІТ”, 1998. – Том 1. А-Є. – 2000. – 910 с.
10. *Шемшученко Ю.С.* Що є право? / Ю.С. Шемшученко // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид. Дім „Юридична книга”. – 2005 – С. 30-46.
11. *Щербенко Е.* Фундаментальні засади політики в дискурсі української політологічної літератури / Е. Щербенко // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. – 2007. – С. 260-265.
12. *Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні (проблеми якості, рекомендації щодо вдосконалення в контексті європейської практики): Монографія* / О.В. Скрипнюк, М.О. Теплюк, О.І. Ющик. – К.: Атіка-Н, 2010. – 92 с.
13. *Монтескьє Ш.* Избранные произведения: М., Госполитиздат, 1955. – 800 с.
14. *Костенко О.М.* Культура і закон – у протидії злу: монографія / О.М. Костенко – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

АРИСТОКРАТІЯ ЯК ТВОРЧА МЕНШІСТЬ У ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В. ЛИПІНСЬКОГО

Досліджується роль творчої меншості у процесі державотворення. Особлива увага зосереджена на аналізі ролі аристократії в процесі державотворення у інтерпретації В. Липинського.

Ключові слова: аристократія, творча меншість, державотворення, традиція, традиціоналізм, територіальний патріотизм.

Kowtun Jerzy. Arystokracja, jako twórcza mniejszość w procesie kształtowania się państwa, w interpretacji Wacława Lipińskiego.

Autor zbadał rolę arystokracji w procesie państwowotwórczym. Szczególną uwagę poświęcił roli „twórczej mniejszości”, w procesie tworzenia państwa w interpretacji Wacława Lipińskiego.

Słowa kluczowe: arystokracja, twórcza mniejszość, tworzenie się państwa, tradycja, tradycjonalizm, patriotyzm terytorialny.

Ковтун Юрій. Аристократия как творческое меньшинство в процессе государственного строительства в интерпретации В. Липинского.

Исследуется роль творческого меньшинства в процессе государственного строительства. Особенное внимание уделено анализу роли аристократии в процессе государственного строительства в интерпретации В. Липинского.

Ключевые слова: аристократия, творческое меньшинство, государственное строительство, традиция, традиционализм, территориальный патриотизм.

Kovtun Yuriy. Aristocracy as a Creative Minority in the Process of State Building in V. Lypynsky's interpretation.

The role of the creative minority in the process of state formation is being researched. The analysis of the role of aristocracy in the process of state formation by V. Lypynsky is emphasized.

Keywords: aristocracy, creative minority, state building, tradition, tradicionalizm, territorial patriotism.

Наростання кризових явищ в українському суспільстві у кін. ХХ – на поч. ХХІ ст. засвідчує, що стабільне функціонування української держави на сучасному етапі трансформаційних процесів потребує цілісного світоглядного ідейно-теоретичного підґрунтя. За цих умов великого значення набуває дослідження державотворчих концепцій вітчизняних мислителів поч. ХХ ст. Важливе місце серед них посідає спадщина В'ячеслава Липинського, який, всупереч панівним на той час соціалістичним підходам до трансформації українського суспільства, обстоював альтернативну, консервативно-монархічну ідею українського державотворення та особливу роль аристократії в її реалізації. Провідними категоріями його суспільно-політичної концепції стали «консерватизм», «територіальний патріотизм», «релігійний традиціоналізм», котрі не втратили актуальності і для модерного українського соціуму. Тим більше, що філософські ідеї В. Липинського сформувались в умовах кризової доби українських національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.), яка за сутнісними характеристиками багато в чому співвідноситься з нинішніми соціокультурними і суспільно-політичними трансформаціями українського соціуму.

Вихідною позицією для В. Липинського як політичного мислителя, згідно з І. Лисяком-Рудницьким, був його аналіз причин занепаду української державності 1917 – 1920 рр. і шляхів до її можливого відродження в майбутньому. Ці практичні питання він ставив на фундамент розгорнутої теоретичної доктрини, що має універсальне значення. В. Липинський перебував під впливом ряду сучасних західних, переважно французьких, соціологів та політичних мислителів, таких як Жорж Сорель, Вільфредо Парето, Гюстав Лебон, Шарль Моррас, Роберт Міхельс [1, с. 139]. Проте використання ідей цих мислителів В. Липинським мало цілком творчий характер, адже український вчений адаптував їх на ґрунті східноєвропейського, зокрема українського досвіду.

Підходячи до аналізу ідей В. Липинського, зауважимо, що визначальною рисою його творчості є органічне поєднання державницького світогляду з ідеями месіанізму, джерела яких лежать у християнській релігії та в християнському містицизмі. Будучи глибоко релігійною людиною, він узяв за основу розбудови держави віру в Бога, а релігію розглядав як важливий державотворчий фактор, адже без містицизму і віри не може бути жертвності суб'єктів державотворення. Саме тому відомий український філософ М. Попович виокремив три важливі риси спадщини В. Липинського, які по-новому поставили проблему опори на традиції: державницька концепція, елітаризм, містицизм [2, с. 43-51]. Вказані характеристики визначають традиціоналізм філософії В. Липинського. Центральне місце у ній посідають поняття «традиції», «аристократії», «нації». Усвідомлюючи світогляд як спосіб думання, він не прагнув сформулювати новітню концепцію державотворення, а намагався докорінно змінити спосіб мислення і світогляд української аристократії, котра має відійти від фаталістичної ідеї, що Україна створиться сама.

Оригінальним є розуміння В. Липинським категорії «традиції». Зауважимо, що аналіз цієї категорії неможливий без звернення до поняття «консерватизму». Усталеним у науковій літературі є розуміння консерватизму як принципу організації суспільства, основою якого є зміцнення традиційних підвалин суспільства – сім'ї, соціальної ієрархії. Хоча в консерватизмі не було цілковитого заперечення можливості реформ, консервативний світогляд базувався на пріоритеті наступності, порівняно з інноваціями, на визнанні непорушності Богом даної ієрархічності людського співтовариства, а відтак і моральних принципів, що лежать в основі існування сім'ї, релігії та власності.

Орієнтація на минуле, згідно з консерватизмом, дає можливість зняти реальні та потенційні протиріччя теперішнього, а тому орієнтація на традицію розглядається як моральний обов'язок перед майбутніми поколіннями. Означені принципи є протилежними лібералізму і соціалізму. І в консерватизмі, і в традиціоналізмі загалом можна виділити наступні сутнісні ознаки: визнання недосконалості людської природи й обмежених можливостей людського розуму; орієнтація на традиції та загальний морально-релігійний порядок; переконання у вродженій нерівності людей; ставлення до конституції, як до Богом даного порядку, впевненість у необхідності панування закону як форми індивідуальної свободи.

В. Липинський розглядає традицію не як виключно чинник стабільності певної форми соціального буття, а, передусім, як динамічну творчу силу, рушій суспільно-історичного процесу. У такому розумінні «традиція» постає фактором інноваційного поступального розвитку суспільства. Відтак мислитель гостро критикує штучне копіювання давніх традицій. На думку В. Липинського, у нових умовах варто створювати нові форми суспільного життя, однак важливо утримати в них дух старовини, адже традиція – це доля, котра потребує від людини творчості і праці, боротьби за створення нового. За твердженням І. Лисяка-Рудницького, В. Липинський визнавав наявність прогресивних факторів в історії, а втім він рішуче відкидав ідею автоматичного прогресу: кожне поступове досягнення людства мусить бути окуплене гірким трудом та жертвами і виборене зусиллями розуму та волі [1, с. 142]. Іншими словами, прогрес у сфері соціальної організації та державного будівництва завжди відносний. На підставі цього В. Липинський заперечував ідеї можливості побудови справедливого суспільства, земного раю, в якому існувала б досконала організація суспільства та було б ліквідовано будь-які прояви соціальної несправедливості.

«Сильна сторона Липинського, як історика, лежить передусім у соціологічному аналізі; але він мав теж повне розуміння для творчої ролі великих одиниць. Один з провідних мотивів України на переломі – звеличення генія Б. Хмельницького, як вождя національної революції та державного мужа. Липинський прославляв і вірних співробітників великого гетьмана в ділі державного будівництва» [3, с. 139]. Зокрема, В. Липинський присвятив ґрунтовну студію, включену у збірник «Z dziejów Ukrainy», полковнику Станіславові Михайлові Кричевському, героєві-оборонцю Києва в 1649 р. Відтак активноперебудовуючий динамізм притаманний і розумінню мислителем феномену аристократії. Опираючись на те, що основа нації – це народ,

В. Липинський, все ж зауважує, що народ завжди делегує свою владу суб'єктам управління. Сутнісними рисами національної аристократії він називає матеріальну силу, моральний авторитет, волю до влади та консерватизм. Аристократія має стати єдиною ланкою між «старою» і «ною» Україною, забезпечивши стабільність національного життя, розвиток якого характеризується високим ступенем дискретності. Аристократизм В. Липинський мислив як утвердження в українському суспільстві організованих сил, які здійснювали б владу на засадах авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури.

За В. Липинським, оптимально функція управління здійснюється саме аристократією як провідною верствою суспільства. Склад аристократії у різні епохи, у різних народів динамічно змінюється. «Аристократія – це і лицарі-феодала доби середньовіччя, і французьке дворянство часів абсолютизму, і пруські юнкери періоду Німецької імперії, і фінансова буржуазія сучасної Франції чи Америки, і бюрократія Російської імперії, і робітнича аристократія Англії. Аристократія не є чимось заданим, вона має бути створеною» [цит. за 4, с. 347]. В. Липинський схиляється до думки, суголосної з ідеями М. Бердяєва: людина стає аристократом не за походженням. Аристократією стає будь-яка правляча і провідна у даному суспільстві верства.

Визначальну роль у створенні аристократії В. Липинський відводить інтелігенції як верстві, котра не зайнята матеріально-продуктивною працею, не володіє засобами виробництва. Інтелігенція є суб'єктом консолідації в одну культурно-національну цілість народу як пасивної більшості і аристократії як пасивної меншості, у результаті якої відбувається створення нації. Продуктивним з точки зору етносоціальної ситуації в сучасній Україні є розуміння категорії «нації» в історіософії В. Липинського. Воно виходить із концепції «територіального патріотизму». Нація – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави. Тому дійсним Українцем є всякий, хто живе на Землі України і хто працює заради неї. Виходячи з цього, В. Липинський різко протиставляє власну позицію поглядам як соціалістів, так й ідеологів інтегрального націоналізму. Якщо для перших нація втрачає своє значення у суспільному розвитку, то для других визначальним чинником належності до нації є мова, віра і етнічне походження.

Українську націю, за твердженням В. Липинського, можна консолідувати на основі «територіального патріотизму» – відчутті любові до рідного краю як органічної цілісності усіх постійних мешканців української землі, незважаючи на їх соціальну належність, віросповідання, етнічне походження, мову, культуру. Прикладом можуть бути США, де на ґрунті територіального патріотизму та об'єднуючої політичної свідомості постала одна нація. На думку мислителя, держава виникає лише тоді, коли всі мешканці даної території стають як один в її оборону на чолі законної Влади проти мешканців чужої «Землі», чужої Батьківщини, чужої території. «Територіальна, краєва свідомість, а не свідомість племенно-культурно-віросповідно-національна лягла в основу всіх держав цілого світу. Коли французький норманн і германський англосакс постали як один проти Франції і Германії – народилась Англія. Коли романізований галл і германський франк станули як один проти Риму і Германії – народилась Франція. Коли германський лех і слов'янський полянин постали як один проти Германії і полянської Русі – народилась Польща. Коли варяг і слов'янин станули як один проти напору нових варягів і проти слов'янської Польщі – народилась Русь. Але з різні удільних з великими, козаків з панами, православних з уніятами, пролетаріату з буржуазією, і українців з не українцями на одній Українській Землі в протязі літ не народилась Україна» [5, с. 65]. Поряд із цим він звертає увагу на екзистенційні основи нації, застерігаючи від штучності її творення. Якщо відродження нації відбувається без любові до цілої нації в усіх її класах і групах, то з самого поняття «нація» відкидається увесь його творчий зміст.

Концепція «територіального патріотизму» виходить із переконання В. Липинського в тому, що нація як органічна спілка людей не може сформуватись без відчуття любові до рідного краю. Ця любов ототожнюється ним із любов'ю до рідної «Землі». Саме на її основі утворюються специфічні характеристики ментальності нації. Через «Землю» збуджується

творчий імпульс, воля провідної верстви до досягнення влади і перетворення у суспільстві. «Називаючи цей пункт своєї історіософії «волютаризмом» і протиставляючи його пасивно-споглядальному «фаталізмові» [4, с. 349], В. Липинський чітко окреслює межу людської волі. Вона визначається волею Бога. Тому, йдучи за Д. Чижевським, маємо підстави назвати його історіософію «релігійним волютаризмом». Такий підхід дає можливість В. Липинському уникнути крайнього раціоналістичного оптимізму. Одночасно, «релігійний волютаризм» протистоїть і провіденціальному песимізму, оскільки він завбачує, що історія – це рух до здійснення вищої правди.

У межах аналізу співвідношення провідної меншості і пасивної більшості В. Липинський визначає три універсальні типи державного устрою: «класократія», «демократія», «охлократія». Можна цілком погодитись з І. Лисяком-Рудницьким, що ця класифікація є найоригінальнішим внеском В. Липинського в науку [3, с. 140]. Зазначені типи державного устрою позачасові, вони вириваються на різних щаблях економічного розвитку і серед різних культурних кіл. Однак вказана класифікація не цілком вкладається в усталені підходи до визначення типів державного устрою.

Охлократія завбачує владарювання воїнів-непродуцентів із нівеляцією свободи громадян. У такому державному організмі провідне місце займає вождь-диктатор, а громадянське суспільство перетворюється на аморфний пасивний натовп. Охлократія, у розумінні В. Липинського, – це не влада натовпу, а влада над натовпом. До такого типу державного устрою належать революційні диктатури та всі цезаристично-бонапартистські режими. Натомість необмежена демократія підважує у суспільстві засади правопорядку і дисципліни. Влада стає інструментом задоволення приватних інтересів багатіїв-плутократів і клептократів. Історичним втіленням таких демократій є Римська республіка доби занепаду, Франція Третьої республіки та Річ Посполита. Своєрідне місце у класифікації форм державного устрою В. Липинського займає «класократія» як спільнота усіх класів, об'єднаних спільною соціальною функцією. Так, до «промислового класу» належать одночасно і робітники, і технічний персонал, і «капітани індустрії», суперечності між якими значно слабші, ніж чинники інтеграції. Зразком «класократичного» устрою є Англія, де наявна певна рівновага між владою і громадянським суспільством, між силами консерватизму і прогресу. У класократичному монархічному суспільстві громадянство володіє свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, однак ця свобода дисциплінована авторитетом сильної державної влади. Класократія завбачує свободу критики та опозиції, які не призводять до революційних змін. Перетворення у таких державах відбуваються через законодавчі зміни.

На основі аналізу історичного минулого мислитель доходить висновку, що суспільство соціальної рівноваги в Україні може бути побудованим за умов встановлення конституційної монархії. Його монархізм постає у руслі традиціоналізму – монарх мав стати консолідуючим центром, загально визнаним авторитетом у суспільстві. Роль гетьмана-монарха в Українській державі мала бути символічною і репрезентативною, з максимальним обмеженням його реальної влади за прикладом англійської конституційної монархії. У новоствореній державі має бути встановлена влада спадкового гетьмана. Монархічне правління у формі Гетьманства має базуватися не на диктатурі чи волі народу, а виходити з «родової і нашої державної історичної традиції», оскільки не пасивна українська більшість, а творча аристократична меншість здатна до державотворення.

Найбільший внесок В. Липинського в українську суспільно-політичну традицію, на думку І. Лисяка-Рудницького, полягає в тому, що він запропонував нову інтерпретацію української історії. Народницькі історики від М. Костомарова до М. Грушевського розглядали антипольське повстання сер. XVII ст. під проводом гетьмана Богдана Хмельницького як стихійний виступ мас. В. Липинський, навпаки, наголошував на внескові вищих класів, які забезпечили козаків освіченим і політично зрілим софістикованим керівництвом і трактував революцію Хмельницького як процес, метою якого було створити українську козацьку

державу [6, с. 72]. Досвід революції 1917 р. і поразка справи української незалежності перетворили Липинського на соціолога та політичного мислителя. Його соціологічна концепція, як стверджує І. Лисяк-Рудницький, хоч загалом оригінальна, у певних аспектах співвідноситься з теоріями В. Парето і Г. Моски, однак основи його філософії близькі до положень Е. Берка і А. Токвіля [6, с. 73]. В. Липинський обстоював незмінність функцій еліти в кожному організованому суспільстві, тим більше у кожній державі. Він вірив, що здоровий соціальний розвиток потребує рівноваги між силами змін і стабільності, свободи і влади. Він бачив майбутню незалежну Україну як конституційну монархію з диференційованою класовою структурою на чолі з верствою заможних хліборобів.

Затвердженням І. Лисяка-Рудницького, після першої світової війни вплив ідеології модерного українського консерватизму позначився на українському духовному й політичному житті і поза межами гетьманського руху. Хоча деякі ідеї В. Липинського були явно анахронічними, багато його глибоких зауважень слід розглядати як значний внесок у збагачення української політичної та соціальної думки. Вплив суспільно-політичної творчості В. Липинського дав поштовх до постання цілої школи консервативних істориків і публіцистів (Д. Дорошенко, С. Томашівський, В. Кучабський, Т. Коструба, О. Назарук, Б. Гомзин) [7, с. 128-129]. Історичні праці Липинського в 20-х рр. ХХ ст. були досить відомі в Радянській Україні. На західних українських землях вплив консервативних ідей В. Липинського були помітні в католицькій пресі, а також у працях низки націоналістичних авторів, зокрема, згуртованих у партію Фронт національної єдності, яка шукала синтезу націоналізму й монархізму.

Свого часу ще у 1920 р. В. Липинський, переосмислюючи події Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. у праці «Україна на переломі: 1657-1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст.», у дусі традиціоналізму дійшов висновку, що однією з головних причин занепаду української державності означеного періоду є відсутність стабільної монархічної влади. Як зауважує Я. Федорчук, В. Липинський наводить переконливі аргументи щодо прагнення Б. Хмельницького перетворити гетьманство в інститут спадкової влади [8, с. 229]. Необхідність встановлення одноосібної влади мислитель пояснював неспроможністю виборної традиції козацьких старшин забезпечити авторитет влади у майбутньому. Більше того, виборність гетьмана лише старшиною засвідчувала, що він не є представником всього народу, відтак його діяльність не могла б забезпечити державної консолідації. Як стверджує В. Липинський, започаткування гетьманства належить якраз Б. Хмельницькому, саме зміцнення держави він почав з обмеження козацької демократичної традиції, коли старшина призначалася й усувалася за рішенням гетьмана. Проте Б. Хмельницький не відходив від усталеної козацької традиції і в процесі вирішення найважливіших справ обов'язково скликалися станові сейми, в яких брали участь шляхта, козацтво, духовенство і міщанство. Такий устрій держави Б. Хмельницького був зародком конституційно-монархічної форми державного правління, в якій існувала правляча династія, влада якої обмежувалась парламентом.

Вдруге в українській історії встановлення династичної влади монарха стало можливим за доби Української Держави П. Скоропадського. На цій підставі О. Приймак зауважує, що В. Липинський виділяв два основні періоди, коли держава могла стати монархічною – це час гетьманування Б. Хмельницького та доба П. Скоропадського [9, с. 114]. Поряд з цим В. Липинський виділив і головні причини невдач становлення монархічної влади в Україні. Насамперед, це прагнення опиратися не на внутрішні сили, а на зовнішні – Б. Хмельницький опирався на допомогу Кримського ханства, а П. Скоропадський – на допомогу німецької окупаційної адміністрації, тоді як українське суспільство виявилось невідповідно до сприйняття монархічної ідеї.

Погляди В. Липинського щодо легітимної функції, яку здійснював у минулому інститут монархії, багато в чому збігаються з поглядами Х. Ортеги-і-Гассета та Г. Ферреро. Однак і Х. Ортега-і-Гассет, і Г. Ферреро вважали, що реальне розв'язання проблеми легітимності влади у ХХ ст. лежить у сфері демократії [7, с. 168]. На відміну від них, В. Липинський

під впливом невдач української демократії в 1917-1921 рр. та кризи ліберальних західних демократій міжвоєнного періоду песимістично оцінював перспективи демократії. Натомість у руслі традиціоналізму обґрунтовував, що основою ефективного державного устрою мають стати принципи монархічної легітимізації влади. Варто зауважити, що В. Липинський жодним чином не був прихильником відродження абсолютистських монархічних режимів, називаючи їх спадковими диктатурами.

У праці «Листи до братів-хліборобів» В. Липинський цілком об'єктивно оцінював складність створення монархічного устрою на поч. ХХ ст.: «Нова монархія, нова династія не може постати в часах, коли над життям народу панує преса і література. Родоначальники монархії і династій, Богом дані провідники нації не родяться при благосклонній участі кінематографістів і репортерів» [10, с. 89-90]. Вийти зі скрутного становища можна було б через звернення до традиції – до династії, представники якої вже обіймали у ХVIII ст. посаду гетьмана. Однак мислитель зовсім не ідеалізував режим П. Скоропадського, критикуючи засилля в ньому проімперськи налаштованих очільників.

Зазначимо, що для В. Липинського створення української держави є невід'ємним від релігії як активного чинника соціо- та державотворення. Адже державна влада, «законна, маєстатична і загальна», базується на чомусь вищому, ніж її прагнення до панування. «Боже помазання, яке вона в покорі приймає, і закон батьків (традиція), який вона з любов'ю продовжує – вище і старше – ось що лягло в тій чи іншій формі в основу народження всіх держав цілого світу» [5, с. 64]. Релігія у суспільстві діє організовуючи, обмежуючи антигромадянські й антитовариські примхи одиниці.

«Влада, Територія, Громадянство – це три основи державного думання. А державне думання – це основа державного ділання: політичної творчості, а не політичної руїни [5, с. 70]». В. Липинський тут акцентує увагу не лише на факторі «завоювання влади» українцями в Україні, що в часі є досяжним. Він вказує на неймовірно складний і тривалий процес переродження українського суспільства, яке повинно внутрішньо визріти до самостійного існування і в межах вже самостійної держави. Його слова «ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» й сьогодні залишаються актуальними.

Традиціоналізм В. Липинського базується на «громадянстві» як єдності Церкви, Армії та Родини. «Церква – Христом Богом установа організації природної потреби віри і моралі. Армія – організація природної потреби оборони. Родина – організація природної потреби продовжування роду. Клас – організація природної потреби знання і краси (інтелігентський клас) і природної потреби хліба (продукуючі класи)» [11, с. 69]. В основі організації суспільства лежить авторитет: церковний, воєнний, родинний, класовий. Лише тоді, коли є загально визнані, громадські (церковні, воєнні, родинні і класові) авторитети – на які може спертися влада, і зароджується на території даного громадянства його власна держава. Адже без організації і без авторитетів немає громадянства, а є дезінтегрована і ненавидяча юрба рабів, якою правлять із чужої «Землі».

У цілому В. Липинський обґрунтовував думку, що управління Українською державою має здійснюватися саме аристократією як провідною верствою суспільства. Аристократія має стати єднальною ланкою між «старою» і «новою» Україною, забезпечивши стабільність та тяглість національного життя та державності, розвиток яких характеризується високим ступенем дискретності. Відтак, аристократизм В. Липинський розглядав як утвердження в українському суспільстві організованих сил, котрі здійснювали б владу на засадах авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури.

1. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – 573 с.
2. *Попович М.* Мировоззрение древних славян / М. Попович. – К.: Наукова думка, 1985. – 168 с.
3. *Лисяк-Рудницький І.* Консерватизм // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – С. 125 – 129.
4. *Гордієнко М.* Цінності та ідеї громадянського суспільства в системі легітимного правління / М. Гордієнко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск : Політичний менеджмент. – С. 135 – 152.
5. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. В 2 т. Том 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – XX+554 с.
6. *Лисяк-Рудницький І.* Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – С. 160 – 172.
7. *Лисяк-Рудницький І.* Обережно з утопіями // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 2 / Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – С. 345 – 359.
8. *Федорчук Я.* Монархізм Б. Хмельницького в оцінці В'ячеслава Липинського: критична інтерпретація / Я. Федорчук // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Матеріали міжнародної наукової конференції 2-6 червня 1992 р. у Києві, Луцьку, Кременці / За ред. Я. Пеленського. – К., 1994. – С. 228 – 231.
9. *Приймак О. О.* Інститут гетьманства як українська національна ідея у науковій спадщині В. К. Липинського / О. О. Приймак // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – №. 4. – С. 113 – 118.
10. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / За ред. Я. Пеленського / В. Липинський. – К.: Ін-т східноєвропейських досліджень НАН, 1995. – 470 с.
11. *Липинський В.* Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 Квітня 1918 р. / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63 – 76.

Дмитро Коротков

Харківський національний економічний університет

ЕЛІТОГЕНЕЗ В. ЛИПІНСЬКОГО

Аналізуються політичні погляди В. Липинського щодо ролі і місця політичної еліти в процесі утворення української державності. Особлива увага приділяється поглядам вченого щодо процесів поповнення та оновлення політичної еліти в українському суспільстві.

Ключові слова: аристократія, політична еліта, елітогенез, циркуляція еліт, державність.

Korotkow Dmytry. Geneza elit w poglądach Wacława Lipińskiego.

Autor analizuje poglądy polityczne Wacława Lipińskiego na rolę i miejsce elity politycznej w procesie tworzenia ukraińskiej państwowości. Szczególną uwagę poświęcił poglądom tego naukowca na procesy rekrutacji i odnowienia elity politycznej w społeczeństwie ukraińskim.

Słowa kluczowe: arystokracja, elita polityczna, geneza elit, cyrkulacja elit, państwowość.

Коротков Дмитрий. Элитогенез В. Липинского.

Анализируются политические взгляды В. Липинского на роль и место политической элиты в процессе образования украинской государственности. Особое внимание уделяется взглядам ученого на процессы пополнения и обновления политической элиты в украинском обществе.

Ключевые слова: аристократия, политическая элита, элитогенез, циркуляция элит, государственность.

Korotkov Dmitry. V. Lypynsky: genesis of elites.

Political looks of V. Lypynsky about the role and the place of political elite in the process of formation of the Ukrainian state system is analysed. The special attention is paid to the looks of scientist about processes addition at the updates of political elite in Ukrainian society.

Keywords: aristocracy, political elite, egenesis of elites, circulation of elites, state system.

Наше суспільство має трансформаційний характер, що виражається як у змінах політичної системи, так і у змінах соціальних цінностей та норм. Трансформація політичної системи України призвела до нестабільного розвитку всіх інститутів влади, як виконавчих, так і законодавчих. Зміни форм правління в Україні, а також постійні зміни виборчої системи зумовили потребу в постановці чітких цілей і завдань, які стоять перед нашою державою. Суб'єктом цих дій виступає політична еліта України, яка в період трансформації є одним із головних акторів у політичному просторі держави. Процес демократизації часто залежить саме від якості та мотивів дій політичної еліти.

Перед українським суспільством також виникає проблема становлення інституцій громадянського суспільства, що спонукає рекрутуванню кращих його представників в окрему елітну групу. У політичному процесі дається взнаки очевидна недорозвиненість інститутів громадянського суспільства, що пов'язано із залишками у свідомості громадян тоталітарних стереотипів. Проблема формування політичної еліти набуває особливого значення у зв'язку з відсутністю в Україні демократичних традицій рекрутування політичних еліт саме через інститут виборів та з перманентною зміною виборчого законодавства, що потребує додаткових досліджень. Разом із цим існує потреба залучення досвіду як сучасних демократичних держав до процесу реалізації демократичної моделі політичної еліти, так і нашого політичного інтелектуального спадку в цій проблематиці, у тому числі і праці В. Липинського.

Зараз активно вивчається та аналізується наукова спадщина вченого у політологічному дискурсі України. Проблеми національної ідеї, концепції державотворення, формування української еліти України за В. Липинським розглядаються у працях українських дослідників Н. Авер'янової, Т. Герашенко, М. Гордієнко, О. Дацаківської, Л. Кирика, Л. Мандзій, В. Маркітантова, В. Сабадухі, Е. Юрченко та ін. Але проблематика елітогенезу в працях В. Липинського вивчається ще не досить активно.

В. Липинський жив у той час, коли ідея національної державності була на периферії політичних інтересів української інтелігенції. Захоплення марксизмом призвели до того, що усі були федералістами та соціалістами, але В. Липинський виступає як самостійник та монархіст. Більшість «прогресистів» висловлювалися за демократію та республіку, в суспільному політичному дискурсі точилися розмови про свободу і рівність, але Липинський обстоював ієрархічну структуру суспільства. І якщо ідеї В. Липинського не відповідали модним на той час ідеям політичного істеблішменту України, то ідеї про владу «аристократії духу» були популярні поза Україною.

Треба підкреслити, що ще з античних часів утверджуються дві самостійні елітні ієрархії із закритим типом рекрутування: умовно «аристократи духу», які опікувалися проблемами більш загальними (сенсу життя, справедливого устрою, рівності), і військова еліта, яка внаслідок того, що війна була перманентною ознакою людства протягом майже всього проміжку його існування, займала найвищі позиції в суспільстві. Як правило, ці дві ієрархії не перетиналися, оскільки діяли абсолютно в різних сферах: аристократи духу опікувалися більше проблемами духовними та етичними; військова еліта займалася конкретними питаннями врядування [1]. Взагалі ідея про владу „аристократії духу” як якогось еталону для майбутнього розвитку суспільства характерна для багатьох учених кінця ХІХ - початку ХХ століття. Так свого часу А. Шопенгауер відзначав, що у світі існує три аристократії: 1) аристократія народження і рангу; 2) грошова аристократія 3) аристократія розуму і таланту [2, с. 129]. Остання є найбільш знатною та іменитою і визнається такою, якщо тільки дати їй час. Роздумуючи про аристократію, покликану управляти «масою», російський філософ М. Бердяєв зазначав, що вона не є прошарком або класом, бо це певний духовний початок. Основні якості аристократії – свобода, служіння іншим, жертвність і благородність. Учений вважає, що заслуги й особисті досягнення не допоможуть стати «аристократом». Права аристократії – права вроджені, а не придбані [3, с. 128].

Особливу роль аристократії відводив й В. Липинський. На думку вченого, лідер має бути спадковим аристократом, а єдиним каналом рекрутування для лідера є походження. Також вчений пов'язував розвиток еліти з проблемою національного відродження України, котре, на його думку, повинно було починатися саме з відновлення структури національної еліти. У своєму фундаментальному політичному трактаті «Листи до братів-хліборобів» вчений наголошує, що народи, які не вміють витворити власних «панів», тобто політичної еліти, приречені на те, щоб навіки коритися чужим. Для В. Липинського еліта – це активна меншість, яка створює державу і націю. В кожній нації є група людей, що кермує нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ. Цим групам людей учений дав назву «національна аристократія». Під цим терміном В. Липинський розумів «групи найкращих у даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї у тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманічами нації» [4, с. 427]. Як ми бачимо, у своїх поглядах на еліту вчений виходить із макіавеллістської традиції європейської політичної думки в особах класиків теорій еліт Г. Моска і В. Парето. Вони вважають, що невіддільним атрибутом соціальної системи є наявність найвищого привілейованого стану суспільства

Учений особливо наголошував на важливості процесу зміни еліт; коли всередині якоїсь нації припиняється «оцей процес еволюційної регенерації аристократії», тоді під впливом мілітарного примусу настає її радикальна зміна. Головна причина такої зміни полягає в тому, що розвиток матеріальної культури нації, який відбувається під керівництвом аристократії, випереджує або переростає політичні організаційні форми, витворені для нації владою діючої аристократії [5, с. 160]. За радикальної зміни аристократії, нація, на думку вченого, потрапляє «в неволю», тобто під провід чужої, сильнішої, ніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність. І історія нашого народу це показувала не раз. В. Липинський запевняє, що «без своєї власної національної аристократії – без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб організувати пасивну більшість

нації всередині, і тим захистити її від всяких ворожих наскоків зовні – немає і не може бути нації» [6, с. 47]. Постійне відновлення аристократії – вічний і незмінний наслідок кожної боротьби творчих, продукуючих класів.

За В. Липинським, успішне функціонування еліт вимагає їх постійного поповнення і оновлення, тобто коловороту (циркуляції). Такий процес має різні варіанти. Серед життєздатних націй сильні частини старої аристократії приєднують до себе найактивніші групи нових провідників і таким чином витворюється нова національна аристократія, яка продовжує справу попередньої. При цьому український дослідник вказує на три методи її організації. Суспільно-політичний лад, де активна меншість твориться шляхом організації різнокласових елементів у одній верстві, котра необмежено панує над цим громадянством, В. Липинський розглядає як охлократію. Оскільки охлократична еліта не займається матеріальним виробництвом, її можна назвати неосілою, номадною. Її члени організовані в мілітарних формаціях-партіях, відзначаються організованістю та дисципліною, що мотивується фанатичною вірою – ідеологією.

Зовсім інші принципи покладено в основу демократичного методу організації еліт. В. Липинський назвав цей метод хаотичним. Він зазначав, що у демократичній системі керівною верствою, тобто елітою, є купці, фінансисти та інтелігенція, які керують хаотичним методом парламентарної демократії. Прикладом тут досліднику служили Франція, США, Польща і Мексика. Якщо ж аристократія приходить до керівництва шляхом відбору найдостойніших представників різноманітних станів і класів, то такий суспільно-політичний лад, за В. Липинським, – це класократія, яка і є найкращим методом організації національних еліт [7, с. 218]. На думку вченого, класократія є найпридатнішою для України формою організації керівної еліти. На відміну від марксизму, який головною ознакою класу вважає ставлення до власності, В. Липинський, визначаючи поняття класу, має на увазі певний органічний колектив із загальною традицією, загальними психічними переживаннями та фізичною спорідненістю. Ідеальний приклад класократії учений вбачав в Англії. Аристократія, за В. Липинським – це чинник динамічний, який сам себе витворює, формує і виправдовує своє право на існування, постійно відновлюючи себе в житті шляхом залучення до правлячої ролі нових представників різних класів і груп.

Д. Донцов вважав, що суспільство ділиться на «ініціативну меншість» та «пасивного чинника нації» – народ. Цей поділ має не соціальний, а «людський» характер, коли люди поділяються на касти залежно від природних здібностей. Необхідною умовою перетворення маси в націю Д. Донцов вважав формування національної політичної еліти як державотворчого елемента, який він називав по-різному: аристократією, провідною верствою, ініціативною меншістю, правлячою кастою. Слово «каста» дослідник вживав свідомо, щоб підкреслити антидемократичний характер рекрутування цієї верстви, добору її членів, її духовно-політичне обличчя, докорінну відміну від маси народу [8, с. 163]. Треба підкреслити, що, на відміну від В. Липинського, Д. Донцов вважав неприпустимим «перемішування каст», оскільки це призведе до хаосу в суспільстві.

Проте досвід минулого тисячоліття свідчить про те, що закрита еліта, яка формується з представників вузького привілейованого шару, відтворюється на своїй власній обмеженій базі, неминує деградує, загниває, рано чи пізно поступаючись місцем більш відкритій еліті, що веде до зміни всієї соціально-політичної структури суспільства. І чим більше закрита еліта, чим вужчою є її соціальна база, тим менше у неї шансів продовжити своє панування, вижити у змаганні з іншими соціально-політичними системами.

1. *Природа* сучасних еліт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=419.
2. *Шопенгауэр А.* Афоризмы и максимы / А. Шопенгауэр ; [пер. с нем. Ф. В. Черниговца]. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1990. – 228 с.
3. *Бердяев Н. А.* Философия неравенства / Н.А. Бердяев – М. : Има-пресс, 1990. – 288 с.
4. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію Українського монархізму (Фрагмент) / В. Липинський // Політологія. Кінець ХІХ - перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / За ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1996. – С. 328-478.
5. *Мандзій Л. С.* Політична еліта: історія та теорія : Навчальний посібник / Л. С. Мандзій, О. Ю. Дащаківська. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 365 с.
6. *Гордієнко М.* Концепція політичної еліти В. Липинського як фактор національно-державної ідентичності України / М. Гордієнко // Нова політика –1998. – №2. – С. 44-48.
7. *Липинський В.* Релігія і Церква в історії України / В. Липинський // Політологічні читання.– 1994. – №1. – С. 216-264.
8. *Донцов Д.* Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Клайпеда, 1991. – 143 с.

Наталія Ковтун

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

На основі дослідження суспільно-політичної ситуації в Україні на початку ХХІ століття аналізується феномен історичної пам'яті. Особлива увага зосереджена на дослідженні співвідношення історичної пам'яті й національної ідентичності у контексті становлення української політичної еліти.

Ключові слова: історична пам'ять, історичний процес, історична свідомість, національна ідентичність, політична еліта.

Kowtun Natalia. Pamięć historyczna jako podstawa kształtowania się elity politycznej w kontekście transformacji politycznej Ukrainy na początku XXI wieku.

Na podstawie badań sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie na początku XXI wieku, Autorka analizuje fenomen pamięci historycznej. Szczególną uwagę zwraca na kwestię współzależności pamięci historycznej i tożsamości narodowej w kontekście kształtowania się ukraińskiej elity politycznej.

Słowa kluczowe: pamięć historyczna, proces historyczny, świadomość historyczna, tożsamość narodowa, elita polityczna.

Ковтун Наталия. Историческая память как основа становления политической элиты в контексте политической трансформации Украины начала ХХІ в.

На основании исследования социально-политической ситуации в Украине в начале ХХІ века анализируется феномен исторической памяти. Особое внимание сконцентрировано на исследовании соотношения исторической памяти и национальной идентичности в контексте формирования украинской политической элиты.

Ключевые слова: историческая память, исторический процесс, историческое сознание, национальная идентичность, политическая элита.

Kovtun Nataliya. Historical Memory as Basis of becoming of Political Elite is in the Context of Political Transformation of Ukraine of beginning of XXI centuries.

The phenomenon of historic memory is analyzed on the basis of research of the social and political situation in Ukraine in the beginning of the 21st century. The correlation between historic memory and national identity in the context of Ukrainian political elite statement is emphasized.

Keywords: historical memory, historical process, historical consciousness, national identity, political elite.

Історична пам'ять є важливою складовою не тільки становлення національної ідентичності, вона відіграє вирішальну роль у формуванні політичної еліти. Варто зауважити, що поняття «історична пам'ять» є одним з найменш розроблених у науковій літературі. Воно використовується зазвичай у публіцистиці. Лише останнім часом науковці звертають увагу на феномен історичної пам'яті. Щоправда, пріоритет тут належить історикам, які не зовсім коректно відносять історичну пам'ять виключно до сфери історичної свідомості, ототожнюючи або розчиняючи в ній історичну пам'ять.

У філософській та соціологічній літературі поняття «історична пам'ять», як відзначають В. П. Дудар і В. В. Дудар, вживають переважно у семантико-логічному значенні, як «інформацію», «надособову пам'ять», «соціальний досвід» тощо. Цим відзначаються окремі істотні характеристики історичної пам'яті, які, однак, не відбивають її сутності як цілісного, духовно-практичного феномену [1, с. 25-26]. Як особливий соціокультурний феномен осмислення індивідом, нацією, соціумом свого становища у часі й просторі, історична пам'ять, будучи зафіксованою у формах знань, культурних стереотипів, міфів, є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Це духовний досвід поколінь, спогади про буття роду, національні традиції, міфи і легенди, вплив творів мистецтва тощо.

Саме історична пам'ять робить з населення націю, оскільки нація це не тільки покоління, що живе нині, а сукупність усіх поколінь, споконвічний живий організм.

Історична пам'ять «фіксує» і зберігає реальні події як столітньої давнини, так і новітньої історії. Історична пам'ять, за словами російського дослідника В. Полянського, «фіксує епохальні події, що визначають загальний напрямок розвитку етносів, не утримуючи всіх історичних фактів» [2, с. 18]. Історична пам'ять, як правило, трансформується залежно від обставин розвитку народу. Таким чином маємо право говорити про безпосередній взаємозв'язок історичної пам'яті зі становленням національної політичної еліти.

Як невід'ємна складова ідентифікації історична пам'ять особистості, соціальної групи, нації є не лише сумою знань, а постає потужним джерелом ретрансляції історичного досвіду. Народи, нації, які живуть і прагнуть самоствердження – а саме до таких належить український народ – характеризуються, насамперед, пасіонарністю, яка, звичайно ж, укорінена у їх самобутності, культурі й історії. У кожній державі, нації місток між минулим і майбутнім визначається саме наявністю історичної пам'яті й історико-культурної перспективи. Втрата історичної пам'яті продукує відчуття меншовартості, безперспективності, духовного дискомфорту як в окремої людини, так і в цілої нації.

Не випадково колоніальна влада з метою закріплення панівного становища над поневоленим народом прагне знищити його історичну пам'ять, котра живе у глибинній народній свідомості і постійно збуджує народ до визвольних змагань. З цього приводу російський вчений-історик Ю. Афанасьєв зазначає, що «...суспільство, позбавлене історичної пам'яті, – це суспільство, не спроможне вписатися у певну традицію, а відтак не здатне сприймати себе адекватно. Іншими словами – це ще не суспільство, а лише населення, позбавлене ідентичності» [3]. Визволення нації від колоніального гніту, будівництво демократичної держави неможливі без відродження історичної пам'яті, національної самосвідомості, традицій, самобутності. Покоління «манкуртів», щиро переконане у тому, що «історія почалась лише з нас», а «до нас не було нічого», абсолютно позбавлене історичної пам'яті, й уже, за визначенням, нездатне до справжнього духовного розвитку і захисту національних ідеалів, свободи.

Історичний процес репрезентує багато прикладів того, як у процесі становлення нових держав-націй формувався суспільний запит на конструювання національного історичного нарративу, який поступово віддзеркалювався у суспільній свідомості. Міцно увійшовши до дискурсу європейської філософії історії з середини минулого століття, феномен «конструювання історії» розглядається як фундаментальна потреба суспільств і позитивний інструмент ідентифікації. На думку німецького історика та філософа Р. Козеллека, історія є не стільки конструюванням істориків, скільки інтелектуальним конструюванням суспільства, у процесі якого воно творить свою ідентичність спочатку для себе, а згодом і для майбутніх поколінь [4, с. 3]. Суб'єктом такого конструювання у будь-якому суспільстві постає політична еліта. Саме вона є носієм селективних процесів суспільної свідомості у напрямку становлення національної ідентичності.

До того часу, поки існує різне розуміння ключових етапів української історії, насамперед політичною елітою, будуть продовжуватися суспільні, культурні, історичні й мовні конфлікти. Без цілісної (підкреслимо: саме цілісної, попри всі регіональні та світоглядні відмінності!) національної історичної свідомості неможливою є й єдина українська держава-нація, й українська національна ідентичність. А цілісна історична свідомість – це усвідомлення єдності історичного шляху українського народу, не лише в минулому, а й у майбутньому.

Незважаючи на те, що протягом майже чотирьохсот років український народ не мав своєї державності, перебуваючи у складі інших потужних держав (Московське царство, Російська імперія, Річ Посполита, Австрійська імперія, Австро-Угорська імперія), він зумів зберегти свою історичну пам'ять. Щоправда, внаслідок етноциду, який неодноразово переходив у відвертий геноцид, природний зв'язок поколінь неодноразово обривався, а народ перебував на межі втрати національної ідентичності. Руйнувався досвід і спосіб ретрансляції пам'яті поколінь. З огляду на зазначене, політика української держави у цій сфері має полягати у

підтримці й зміцненні історичної пам'яті. Для України – це надскладне завдання, оскільки її офіційна історія й історична пам'ять спотворені попередньою комуністичною пропагандою. Відтворюючи дійсну історію народу, не слід догоджати будь-якій національній групі чи соціальній спільноті, а необхідно опиратися винятково на факти.

Виходячи з того, що національна ідентифікація відбувається через співвідношення «свій-чужий», складність пошуку українською нацією ідентичності може бути пояснена багаторазовою зміною в українській історії природи поняття «чужого». Це пов'язано насамперед з тим, що українці повинні були кожного разу визначатися у своїх зовнішніх та внутрішніх стосунках з різними імперіями; зберігати українську культуру і мову від прямих заборон; з властивими українцям щедрістю і гостинністю приймати тих, хто впродовж віків квапився заселити не надто заселені південноукраїнські території, сприяючи відтак реалізації в країні національних інтересів найближчих сусідів.

З огляду на це, чи не найскладнішим завданням у процесі становлення української національної політичної еліти є вироблення історичної пам'яті, котру ще Дж. Локк визначав як чи не єдиний критерій ідентичності, адже саме в її архівах будь-який народ зустрічається з представниками іншої історико-культурної цивілізаційної орієнтації. Саме в такому контексті, як зауважує українська дослідниця Н. Іванова-Георгієвська, одна частина нації визначає певні події минулого як заснування своєї автентичності, своєї історії і відповідно відзначає їх як свята, а інша розглядає їх як насильство над своїми пращурами, тобто успадковує їхню образу, обурення і бажання помститися, і навпаки [5, с. 219]. Тому українська політична еліта має враховувати, що у процесі формування ідентичності української нації досить важко опиратися лише на історичні й мовні референції, натомість доцільно шукати спільне у теперішньому повсякденному існуванні з метою формування єдиного життєвого простору українців.

Поряд з цим в українському науковому дискурсі утвердилася теза, що історична пам'ять українців викривлена століттями бездержавності й культурної асиміляції, і її сучасний стан можна охарактеризувати як кризовий. Як уже зазначалося, виявом цієї кризи є співіснування у колективній свідомості, як мінімум, двох проєкцій українського минулого: власне української та проімперської, котра у свою чергу містить малоросійський, східнослов'янський і радянський компоненти.

Виходячи з історичних обставин, однозначна й уніфікована ідентифікація народу України досить сумнівна на сучасному етапі розвитку. В Україні є значна кількість громадян, а відповідно і частина політичної еліти, котрі вважають себе українцями, а своєю Батьківщиною – Україну, з усіма її перемогами і поразками, славою і приниженням як у минулому, так і в сьогоденні. Ця частина народу несе в історичній пам'яті українську мрію і боротьбу за вільне й самостійне життя в своїй країні. Відчуття внутрішньої свободи у цієї частини українців сформувався навіть за умов цілковитої соціальної чи національної неволі. Вони визнають загальноєвропейські демократичні цінності – значущість прав, гідності і свободи людини, свободи слова, наявність правової держави, рівність перед законом, звітність і відповідальність держави перед громадянським суспільством тощо.

Натомість інша частина українців, і закономірно частина політиків, здійснюють протилежний, на думку Н. Іванової-Георгієвської, вибір: обирають образ могутньої держави минулого, котра використовує людину як інструмент, як гвинтик. І ця частина усвідомлює свою ідентичність через орієнтацію на Росію як втілення мрії про братерство і рівність усіх отримувати від великої держави шматок ковбаси, розцінюючи найпростіші буденні зручності у вигляді туалетного паперу як незаслужену жертву, покладену на вівтар людини сильною, пильною і такою щедрою державою, за що людина має нести почуття відданості та вдячності разом із незнищеним відчуттям провини [5, с. 217]. Настільки неоднорідний склад населення, коли мешканці різних регіонів антагоністично сприймають своє минуле, в якому діють різні історичні персонажі, котрі міняються ролями героїв і ворогів у історичній свідомості, коли у своїх повсякденних прагненнях українці заходу, півночі, сходу та півдня прямують у різні сторони, потребує копіткої роботи з вироблення єдиної системи цінностей.

Красномовним у цьому аспекті був проект телеканалу «Інтер» «Великі українці». Дійти консенсусу щодо вибору Великого Українця, а тим паче знайти таку історичну постать, котра б усіх примирила й об'єднала, було (і залишається) вельми проблематичним. Ця проблематичність пов'язана насамперед з процесом самоідентифікації українців, який надто затягнувся. Загалом в українській суспільній свідомості не так багато образів загальнонаціональних героїв, натомість можна констатувати наявність так званих «регіональних» героїв – тих, що користуються повагою у певних регіонах України. Зрозуміло, що автоматично вони не можуть за наказами влади в один момент об'єднати всю країну. Відтак логічним є пропагування в Україні такої системи загальнонаціональних цінностей і її носіїв, які позитивно сприймаються в усіх регіонах країни. Очевидно, що такі державні діячі, як Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, Михайло Грушевський, є вже на сучасному етапі загальнонаціональними героями. У свою чергу, визнаними духовними лідерами українського суспільства можна назвати Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, Лесю Українку, Івана Франка.

Об'єктивно зумовлений інтерес до історії українського народу виявив значні суперечності в національній історичній свідомості й пам'яті. Значною мірою на рівні суспільної свідомості до цього часу продовжують функціонувати прорадянські стереотипи в оцінці минулого. Тому потрібен певний час для критичного осмислення історичних подій, подолання психологічних бар'єрів, догм і стереотипів у історичному мисленні. Поряд з цим для сучасного українського світоглядного дискурсу характерна тенденція до обмеження історичної думки лише критикою минулого. Значного поширення набули спроби звести історію суспільства до помилок і прорахунків, до суб'єктивних і волюнтаристських дій, свавілля ворогів і недругів.

Принципово нова ситуація у суспільстві потребує адекватних змін і у змісті гуманітарної політики держави. Необхідно якнайшвидше визначити концепцію історичної освіти, а вже на її основі розробити модель історичної пам'яті. З огляду на це має рацію М. Томенко, який зауважує, що через «відсутність єдиної стратегії державної гуманітарної політики та нинішнє загострення політичної нестабільності в Україні розгорнулася справжня, оголошена, з одного боку, політиками різних таборів, а з другого – посадовими особами, «війна» з національною історією, коли основні політичні гравці своїми діями намагаються «перелицювати» історію, нав'язати громадянам своє ставлення до неї та до визначних її діячів» [6, с. 3]. А відтак українська історія завдяки зусиллям сучасних політиків не стільки об'єднує, як роз'єднує націю. Тому, на наш погляд, вкрай необхідно запровадити серед політиків мораторій на «партизацію» історичного минулого та «рейтингування» історичних діячів для того, щоб суспільство без зовнішнього втручання змогло розібратися у справжній непростій, але правдивій історії українського народу.

У контексті цього роль носія історичної пам'яті має взяти на себе не лише національна інтелігенція, а й політична еліта. Щоправда, за роки тоталітаризму українська національна еліта, зокрема політична, була майже цілковито винищена. Цим і користується псевдоеліта, яка часто у своїх інтересах використовує історичні факти, перекручуючи їх на свій лад та граючи на патріотичних почуттях українців.

Позитивну роль у відтворенні історичної пам'яті мала б відігравати й позиція політичного керівництва країни, котре у різні часи і у різний спосіб має намагатися демонструвати повагу до історичного минулого українського народу. Дотепер у багатьох випадках ця політика була надто компромісною, такою, що консервувала у суспільній свідомості рудименти імперсько-радянського розуміння національної історії, дезорієнтувала суспільну свідомість у процесі нерозбірливої інтерпретації історичних подій і постатей. З цього приводу досить згадати лише факт відзначення на державному рівні ювілеїв деяких діячів радянської епохи. Амбівалентність історичної свідомості українців особливо «капіталізується» під час виборчих кампаній, у практиці боротьби за владу. Гра на розбіжностях у ставленні до найдраматичніших сторінок минулого, як-от події Голодомору, Другої світової війни, українського визвольного руху, призвела до загострення суспільних конфліктів, поглибила

лінії розколів і протистоянь у країні. Це свідчить про те, що необхідність здійснення єдиної стратегії щодо формування національної ідентичності українців ігнорується політичними силами, які саме і покликані генерувати цю ідентичність. Національне примирення – це не тільки проблема світоглядних засад нації, нашого способу мислення, а й іспит на нашу відповідність європейським цінностям.

У кризові періоди розвитку нації не бракує «месій», готових з легкістю розв'язати найскладніші проблеми буття, застосовуючи способи, котрі видаються сьогодні найлегшими. Слід уникати поверховості, невігластва, ігнорування науки як засобу пізнання глибинних історичних джерел нинішніх проблем. Влада і політична еліта не мають жодного права ініціювати історичні конфлікти. Натомість варто акцентувати увагу на беззаперечно успішних для нашої країни історичних фактах. Наприклад, на створенні на території нашої країни однієї із найпотужніших держав – Київської Русі, існуванні унікального войовничого феномену козацтва, втриманні форпосту християнства з боку впливу інших релігій та доктрин на території Європи. Прикро констатувати, але ми і надалі продовжуємо спрямовувати свій народ на святкування історичних поразок, а не перемог, продукуючи таким чином його меншовартість.

Для гармонійного співіснування різних етносів необхідне розуміння того, що кожен народ має не лише своїх героїв, а й визначає їх сам, незалежно від настроїв сусідів. Поряд з цим слід враховувати, що зігравши цілком позитивну або переважно позитивну роль у вітчизняній історії, діяч у сфері політики, збройних сил, ідеології, економіки, релігії може поставати у прямо протилежній ролі в історії інших країн. Особливо це стосується подій, пов'язаних з національно-визвольним рухом. Останній феномен належить до фундаментальних, базових конструкцій російської історії в її ставленні до України й українців. За цих умов необхідно усвідомити, що громадяни України і Росії мають різну історичну пам'ять, різні підходи до оцінки подій та явищ вітчизняної історії.

Значна частина й інших сторінок вітчизняної історії ще чекають науково-критичного осмислення. Існує немало ідеологічно заангажованих оцінок подій і людей (персоналій), українських упереджених висновків та коментарів. Політика актуалізації історичної пам'яті має сприяти консолідації суспільства, а не його розколу. Тому селекція дат, пам'ятників, «пам'ятних» персоналій має бути обґрунтованою і виваженою. Україні, на щастя, не потрібно створювати «з нуля» пантеон героїв – вони у нас є. Проблема тільки у тому, щоб пояснити суспільству, чому і за що ми шануємо цих героїв. Саме у такий спосіб історична пам'ять здатна перемогти історичну амнезію. Наприклад, у Франції ніхто не запитує, скільки переможних битв було у Жанни д'Арк. Нікого особливо це не хвилює. Вона є символом боротьби проти англійських поневолювачів. Ми ж і донині не можемо прояснити роль того самого Івана Мазепи, життєвий шлях якого був наповнений різнобічною діяльністю на благо України, увінчаний боротьбою, перемогами і поразками.

На початку ХХІ ст. гострою в Україні є і проблема соціального оптимізму. Специфіка української історичної пам'яті, та й взагалі українського соціуму, полягає в тому, що в ньому домінує соціальний песимізм. Він простежується в діапазоні, починаючи від історії військових поразок далекого минулого до негараздів в економіці, політиці сучасності. Тотальне вшанування трагічних сторінок нашої історії стає мало не комплексом сучасної української еліти. Ми повинні приймати не тільки поразки, які відбулися під Берестечком чи Крутами, а й святкувати перемоги і не соромитися них. Маємо святкувати на державному рівні українські перемоги в боротьбі проти спільних ворогів, наприклад, з поляками проти Туреччини, чи з тими ж поляками і литовцями проти Тевтонського ордену. Особливу увагу варто приділяти військовій історії України. Чи часто ми чуємо про переможні бої під Оршею князя Острозького, під Конотопом гетьмана Виговського, під Хотиним гетьмана Сагайдачного? Чи знайдемо ми у працях вітчизняних істориків згадку про інтелектуальну спадщину Острозьких просвітників? Про культурний розвиток доби Києво-Могилянської академії та духовне подвижництво української інтелігенції ХІХ – поч. ХХ ст.?

Тому, не відкидаючи жодних засобів досягнення справжньої єдності нації, слід серйозно поставитися до продуктивних можливостей ідеології, якої якраз і бракує сучасній Україні. Незважаючи на всю проблематичність звернення до української історії з метою пошуку ідентичності, все ж таки варто сягати найглибшого рівня історичної пам'яті. Згодом слід сприяти конструюванню ідентичності через наративну функцію, а також через візуальні й музично-звукові форми. Доводиться визнати, що задля здобуття справжньої ідентичності й консолідації нація має пройти через чергову ідеологічно-міфологічну обробку, адже в інший спосіб масова свідомість не здатна до трансформацій. Більше того, у процесі формування уявного соціального простору кожної національної групи важливу роль відіграє міфологізація національних героїв, сакралізація історичних подій.

У цілому реалізація вищезазначених стратегем, носієм яких має бути українська політична еліта, сприятиме становленню національної історичної пам'яті, національному самоусвідомленню українців, формуванню національної ідентичності. Йдучи в майбутнє, слід чітко зрозуміти своє місце і роль на історичній сцені, мати цілісну картину минулого свого народу в контексті світового історичного процесу. Мова йде про усвідомлення і реалізацію українством своєї європейської ідентичності, розуміння того, що Україна була, є й буде належною до європейської культурної спільноти, європейського типу цивілізації. Отже, спільна історична пам'ять може стати надбанням більшості українських громадян і, відповідно, відіграти роль чинника національної інтеграції, у тому випадку, коли вона буде ґрунтуватися на найпривабливішій моделі історичної парадигми – національній. Вона має розглядатися як частина національної консолідуючої ідеї і, своєю чергою, цілеспрямованої державної політики.

1. Дудар В.П., Дудар В.В. Феномен історичної пам'яті у формуванні національної свідомості / В. П. Дудар, В. В. Дудар // Національна ідея в духовній культурі України ХІХ-ХХ ст.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Полтава, 1993. – С. 26 – 28.

2. Полянський В. Историческая память в этническом самосознании народов / В. С. Полянський // Социс. – 1999. – № 3. – С. 11 – 20.

3. Афанасьев Ю. Трагедия победившего большинства. Размышления об отечественной истории и ее интерпретациях / Ю. Афанасьев – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.yuri-afanasiev.ru/tragedy.html>.

4. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Р. Козеллек. – К.: «Дух і літера», 2005. – 380 с.

5. Іванова-Георгієвська Н. Українське прямування до універсальних європейських цінностей: криза ідентичності / Н. Іванова-Георгієвська // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розвитку. – К.: Інститут ліберального суспільства, 2007. – С. 214 – 229.

6. Томенко М. «Любити Україну варто за покликом серця, а не за рішенням органів влади» / М. Томенко // Голос України. – 2007. – 12 червня.

Agnieszka Jasiewicz-Betkiewicz

Institut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego

Witold Betkiewicz

Institut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

ELITY POLITYCZNE WIELKICH MIAST: CHARAKTERYSTYKA DEMOGRAFICZNA I KARIERY ZAWODOWE¹

Autorzy przedstawili społeczno-demograficzny opis wielkomiejskiej elity, jej główne cechy poczynając od płci i wieku, poprzez jej lokalne zakorzenienie, a na pozycji zawodowej kończąc. Dokonali również porównania elity wielkich miast z polityczną elitą miast średniej wielkości.

Słowa kluczowe: elita, wielkie miasta, samorząd, kariery.

Беткевич-Ясевич Агнешка, Беткевич Витольд. Політичні еліти великих міст: демографічна характеристика і професійні кар'єри.

Розглядається суспільно-демографічний опис еліти великих міст, її головні характеристики, починаючи від статі і віку, їх зв'язку з даною місцевістю і закінчуючи посадою. Здійснено також порівняння еліти великих міст з іншими типами політичної еліти, насамперед з політичною елітою середніх міст.

Ключові слова: еліта, великі міста, самоврядування, кар'єра.

Беткевич-Ясевич Агнешка, Беткевич Витольд. Политические элиты больших городов: демографическая характеристика и профессиональные карьеры.

Рассматривается общественно-демографическое описание элиты больших городов, ее главные характеристики, начиная с пола и возраста, связи с данной местностью и заканчивая профессиональными карьерами. Осуществлено сравнение элиты больших городов с другими типами политической элиты, прежде всего – с политической элитой средних городов.

Ключевые слова: элита, большие города, самоуправление, карьера.

Betkevych-Yasevych Agnieszka, Betkevych Witold. Cities' political elites: demographic characteristics and professional careers.

The socio-demographic description of big city elite are shown. It includes main elite characteristics from gender and age, through councilors' local roots to their occupational positions. The Authors also try to compare the elite of big cities with other parts of political elite, especially with parallelly studied elite of medium cities.

Key words: elite, big cities, self-government, careers.

Wstęp

Przedmiotem analizy tego opracowania jest elita polityczna wielkich miast, widziana z perspektywy socjologów polityki – badaczy elit. Przyjmujemy, że w skład elity politycznej wielkich miast wchodzi radni miejscy, a więc osoby, które przeszły przez dwuetapowy (w partii politycznej i w wyborach powszechnych) mechanizm selekcyjny kandydatów do zajmowania wysokich stanowisk. Z uwagi na ograniczoną ilość miejsca w tym tekście pominięci zostali przedstawiciele władz wykonawczych, między innymi prezydenci miast. Zrezygnowaliśmy też z porównań pomiędzy poszczególnymi badanymi miastami.

Na kolejnych stronach przybliżymy zastosowane podejście teoretyczne i oba główne pojęcia: wielkie miasto oraz elita polityczna. Dalsza część tekstu będzie poświęcona omówieniu i analizie wyników badań empirycznych. Uwagę skupiamy przede wszystkim na składzie elity rządzącej wielkimi miastami, a w mniejszym zakresie na jej porównaniu z innymi elitami (lokalnymi czy parlamentarnymi). Zajmiemy się podstawowymi charakterystykami społeczno-demograficznymi łącznie z profilami wykształcenia radnych; prześledzimy również kariery zawodowe radnych wielkich miast.

¹ Tekst prezentuje część danych zebranych w ramach szerszego projektu badawczego skupionego na problematyce wielkomiejskich elit Polski, część przedstawionych tu wyników była publikowana. Autorzy dziękują za uwagi do tekstu Ewie Nalewajko, Jackowi Wasilewskiemu i Jerzemu Bartkowskemu.

Jeśli analiza społeczno-demograficznych charakterystyk elity wielkomiejskiej wykaże, że w znaczący sposób odbiega ona od społeczeństwa pod względem głównych cech (na co wskazują dotychczasowe badania elit [1, s. 51], uzasadnione stanie się wówczas pytanie o stopień otwarcia/zamknięcia elity dla niższych warstw społecznych oraz o samoreprodukcję elity wielkomiejskiej. Będziemy starali się sprawdzić czy wspomniane zamknięcie/ otwarcie występuje, natomiast pytanie o stopień owego zamknięcia (bądź otwarcia) pozostawiamy do przyszłych analiz.

Prezentowany artykuł opiera się na danych zgromadzonych przez autorów w ramach badania elit samorządowych 12 największych polskich miast oraz miast średniej wielkości sfinansowanego przez Ministerstwo Nauki RP, grant nr 2531/B/HO3/2009/36.

Stwierdzenie, że duże miasta odgrywają w świecie kluczową rolę jako centra gospodarcze, naukowe i kulturalne stało się już poglądem obiegowym². Tymczasem wielkomiejska polityka znajduje się w Polsce na uboczu głównego nurtu zainteresowania zarówno polityką, jak i samorządem terytorialnym. Na rzecz wyróżnienia politycznej elity wielkich miast z szerokiej kategorii politycznych elit lokalnych, przemawiają - kontekst działania oraz wykorzystywane narzędzia uprawiania polityki. Wspominając o kontekście mamy na myśli w pierwszej kolejności to, że problemy przed jakimi stają członkowie wielkomiejskich elit politycznych są znacznie bardziej złożone od tych, które są charakterystyczne dla mniejszych ośrodków. Wielkie miasta nie mogą ograniczać się do utrzymywania status quo, powinny się rozwijać, rywalizując z innymi miastami (w tym zagranicznymi), dysponują też poważnymi budżetami, sięgającymi miliarda i więcej złotych. Na złożoność polityki wielkomiejskiej składa się też to, że jest ona grą z udziałem aktorów szczebla centralnego, zarówno administracji jak i central partii politycznych. Również sposób prowadzenia polityki w wielkich miastach nie przypomina szczebla lokalnego, lecz bardziej regionalny lub narodowy. Dla przykładu, do kontaktu z wyborcami wykorzystywane są te same narzędzia, co w polityce krajowej, przede wszystkim media (zarówno tradycyjne jak i nowe). Wielkomiejska polityka (a zatem i elita polityczna) nie przypomina konwencjonalnie postrzeganej polityki lokalnej, którą charakteryzuje raczej niewielka skala, lokalne decyzje, często nakierowane na utrzymanie status quo. Polityka wielkomiejska ma jednak istotne aspekty przemawiające za jej lokalnym charakterem, skutki podejmowanych decyzji są łatwo dostrzegalne, także dostęp zainteresowanych wyborców do elit jest stosunkowo prosty. Formalnie niska pozycja wielkich miast, ponad którymi są dwa kolejne szczeble - wojewódzki i krajowy - otwiera pole do ingerencji „z góry”, ale równocześnie stwarza pole do awansu w ramach struktur politycznych i administracyjnych.

Analiza funkcjonowania tak złożonego i skoncentrowanego organizmu jak wielkie miasto może wynikać z zainteresowania samym miastem a może być także swoistym poligonem doświadczalnym dla analiz szerszej skali. W tym opracowaniu koncentrujemy się na problematyce miejskiej głównie z uwagi na nią samą.

Nie ma konieczności, aby w tym miejscu zamieszczać wyczerpujący wykład na temat historii i założeń elityzmu. Niezbędne jest jednak ogólne zarysowanie obszaru, którym będziemy się zajmowali, przedstawimy zatem główne założenia i składniki podejścia elitystycznego. Zostało ono sformułowane na przełomie dziewiętnastego i dwudziestego wieku przez Vilfreda Pareto, Gaetano Moskę, Roberta Michelsa i Maxa Webera [5;6;7;8]. Współcześnie, już jako demokratyczny elityzm, teoria wiele zawdzięcza pracom Johna Higleya a także Michaela Burtona i Richarda Gunthera [9]. Analizy empiryczne dotyczące szczebla miejskiego sięgają co najmniej do klasycznej dyskusji Floyda Huntera i Roberta Dahla [10;11].

Podstawę elityzmu stanowi twierdzenie zgodnie z którym w społeczeństwie zawsze mamy do czynienia z rządami mniejszości nad większością a co więcej dysponująca władzą mniejszość znajduje się poza kontrolą większości [12, s. 11-12]. Współczesne definicje wskazują, że „(...) elita może obejmować osoby najlepsze w jakiejś dziedzinie społecznej aktywności (najlepiej – jakiejś istotnej dla wspólnoty), mogą to być osoby cieszące się szczególnie wysokim prestiżem społecznym,

² Na duże znaczenie wielkich miast zwracają uwagę badacze którzy umieścili miasto w centrum swoich zainteresowań [2; 3]. Także autorzy nie stawiający miast w centrum swoich zainteresowań, zwracają uwagę, że wielkie miasta „(...) już od końca XVIII wieku służą za laboratoria nowych form życia” [4, s. 35-36].

wywierające znaczący wpływ na losy danej społeczności, pełniące ważne funkcje społeczne, posiadające ponadprzeciętny dostęp do dóbr czy zasobów oraz piastujące naczelną pozycję w wielu instytucjach czy organizacjach społeczno-politycznych. Również i elita polityczna (wraz z jej pochodnymi w postaci elity rządzącej, panującej czy po prostu elity władzy) jest najczęściej określana w sposób pozycyjny (instytucjonalny), czyli właśnie przez zajmowanie eksponowanego miejsca w strukturach władzy, a szczególnie władzy usankcjonowanej (authority w odróżnieniu od power)” [1, s. 51-52].

Zakres stosowania pojęcia elita a szczególnie włączanie do niej przedstawicieli władz szczebli niższych niż centralny, tak jak robimy to w tym opracowaniu, choć mające długą tradycję szczególnie w warstwie empirycznej [10] nie jest oczywiste i wymaga podkreśleń, na przykład S. J. Eldersvelt pisał: „Używam terminu elity polityczne (...) dla objęcia nie tylko tych na szczycie systemu, którzy oczywiście mają władzę, ale (...) odnoszę się także do tych na niższych poziomach systemu, którzy zajmują ważne pozycje, pełnią wpływowe role i wykonują istotne funkcje polityczne (...). Aktywiści partyjni także są elitą (...), podobnie jak przywódcy władz lokalnych, a nie tylko ci na szczycie piramidy” [13].

Również w polskim piśmiennictwie ostatnich dwudziestu lat badanie elit stało się jednym z szeroko obecnych kierunków refleksji nad władzą. W przeciwieństwie do elity centralnej i ściśle lokalnej na temat politycznej elity wielkomiejskiej wiadomo jednak wciąż niewiele.

Jak już wspomniano w tym opracowaniu skupiamy uwagę na radnych wielkich miast jako przedstawicielach wielkomiejskiej elity politycznej. Zastosowana definicja odwołuje się do współczesnych opracowań, widzących elitę jako złożoną z jednostek piastujących najwyższe stanowiska w hierarchiach kluczowych organizacji, zdolnych do regularnego i istotnego oddziaływania na rezultaty polityki³. Tym samym przynależność do elity jest równoznaczna z pełnionymi rolami w organizacjach a nie z osobistymi cechami jednostek.

Podstawowe charakterystyki: płeć i wiek

Rozpoczynamy od prezentacji społeczno-demograficznego portretu radnych wielkich miast, na który złożą się cechy od najbardziej podstawowych – wieku i płci aż po miejsce urodzenia oraz poziom i kierunek wykształcenia.

Obecność kobiet w gronach sprawujących władzę stała się obecnie jednym z zagadnień któremu poświęca się wiele uwagi zarówno w pracach o charakterze teoretycznym, jak i w empirycznych badaniach polityki na wszystkich szczeblach.

Trzecia Rzeczpospolita otworzyła dostęp do władzy dla zajmujących się polityką kobiet a ich obecność w lokalnych elitach politycznych wzrosła z 11% i 13% w radach wybranych w latach 1990 i 1994, do ponad dwudziestu procent w kolejnych elekcjach [14, s. 79].

W zbadanych wielkich miastach niespełna jedną czwartą radnych stanowiły kobiety (tabela 1) i jest to odsetek większy niż pojawiający się w innych współczesnych analizach [15]. Warto też zauważyć, że udział ten nie odbiega w znaczącym stopniu od obserwowanego w innych odłamach elity politycznej; w Sejmie posłanki już od kilku kadencji stanowią 20% składu a pomiędzy wiodącymi partiami (nurtami) politycznymi nie ma poważniejszych różnic [16]. Również wśród zbadanych przez nas i stanowiących punkt odniesienia radnych średnich miast (50-100 tys. mieszkańców) udział kobiet jest zbliżony do 20%.

Średni wiek radnych wielkich miast w 2006 roku (w chwili wyboru) wynosił 43 lata (tabela 1) i pod tym względem elita wielkomiejska nie odbiega od innych polskich elit politycznych. Podobną wartość odnotowano zarówno w polskich elitach samorządowych [14, s. 50], jak i w innych odłamach elity politycznej, na przykład wśród działaczy partii politycznych [17, s. 32-33].

³ „We define elites as persons who are able, by virtue of their strategic positions in powerful organizations, to affect national political outcomes regularly and substantially. Elites are the principal decision makers in the largest or most resource-rich political, governmental, economic, military, professional, communications, and cultural organizations and movements in a society (...). This means that they made up of people who may hold widely varying attitudes toward the existing social, economic and political order, including the holders of key positions in powerful dissident organizations and movements” [9, s. 8].

W rozkładzie pokoleniowym wielkomijskiej elity dominują przedstawiciele trzech kohort: urodzeni w latach siedemdziesiątych (26-35 latkowie), w latach sześćdziesiątych (36-45 latkowie) i w latach pięćdziesiątych (46-55 latkowie). Radni średnich miast byli nieco starsi, największa ich część urodziła się w latach pięćdziesiątych (46-55 latkowie) i czterdziestych (56-65 latkowie) ubiegłego wieku. Może to świadczyć o wolniejszej wymianie pokoleniowej w elicie średnich miejscowości.

Tabela 1.

Płeć, wiek w roku wyborów (2006r.) w procentach

Płeć	Wielkie miasta	Średnie miasta
Kobiety	22,1	19,2
Mężczyźni	77,9	80,8
brak danych	-	0,8
Ogółem% (N)	100 (290)	100 (257)
Wiek w chwili wyboru (2006r.) i rok urodzenia		
do 25 lat (ur. 1981 i później)	5,9	2,7
26-35 lat (ur.1971-1980)	25,5	12,1
36-45 lat (ur. 1961-1970)	20,3	17,9
46-55 lat (ur. 1951-1960)	26,6	32,3
56-65 lat (ur. 1941-1950)	15,9	28,8
66 i więcej lat (ur. 1940 i wcześniej)	3,8	5,8
brak danych	2,1	0,4
Ogółem % (N)	100(290)	100 (257)
Średnia wieku	43 lata (ur. 1962)	nd
odch. std.	12,49	nd

Pochodzenie terytorialne

Politycy, którzy urodzili się w miastach których są radnymi stanowili 66% radnych w wielkich i 44% radnych w średnich miastach (tabela 2). Jeśli do grupy urodzonych w miastach dodamy radnych mieszkających w nich co najmniej 20 lat to skomponowana z nich grupa „długotrwałych mieszkańców” zdecydowanie dominuje wśród elity obu typów miast stanowiąc ponad 90% jej składu. Jednocześnie dziesięć lat aklimatyzacji w mieście to minimalny próg, którego przekroczenie jest potrzebne migrantowi do tego by zostać rajcą - mieszkających krócej w radach właściwie się nie spotyka (stanowili poniżej 2%).

Tabela 2.

Radni według czasu zamieszkiwania w obecnym mieście (w %)

Od kiedy radny mieszka w mieście	Wielkie miasta	Średnie miasta
od urodzenia	65,5	44,4
30 i więcej lat	17,9	37,4
od 20 do 29 lat	8,3	12,5
od 10 do 19 lat	5,5	4,3
9 lat i krócej	1,7	,8
brak danych	1	0,8
ogółem% (N)	100 (290)	100 (257)

Różnice zależne od wielkości miasta – choć nieduże – warte są odnotowania. W wielkich miastach nadal widoczne są efekty wielkich migracji pierwszych lat PRL: z miasta pochodzi 50% radnych, urodzonych w latach czterdziestych, ale już 77% urodzonych w latach siedemdziesiątych. W mniejszych miastach wygasanie udziału migrantów wśród radnych jest jeszcze bardziej wyraźne; z miast pochodziło 31% radnych urodzonych w latach czterdziestych i 65% urodzonych w latach siedemdziesiątych. W sumie więc w średnich miastach spotykamy liczniejszą reprezentację dawnych migrantów.

Nie stwierdziliśmy związku pomiędzy wiekiem a płcią – rozkłady pokoleniowe wśród kobiet i mężczyzn okazały się zbliżone, zarówno w średnich jak i w wielkich miastach.

Wykształcenie

Wyższe wykształcenie pozostaje w Polsce zasobem ekskluzywnym. Według danych GUS w 2011 roku wśród mieszkańców Polski w wieku 13 lat i więcej wykształcenie wyższe miało ok. 17,5% [18, s. 3]. W przeciwieństwie do ogółu społeczeństwa, polskie elity polityczne trwale charakteryzuje wysoki poziom formalnego wykształcenia. Wyższe wykształcenie było i jest dominujące wśród elity parlamentarnej - legitymowało się nim od 76% posłów kadencji 1991-1993 do 91% w kadencji 2007-2011 (por. [16]).

Pod względem poziomu wykształcenia elita miejska przypomina elitę parlamentarną (tabela 3). Zdecydowanie dominują radni, którzy ukończyli studia wyższe a niemal nie spotyka się radnych o wykształceniu niższym od średniego. Radni miast średnich legitymowali się przeciętnie nieco niższym poziomem wykształcenia: w porównaniu z radnymi wielkich miast dwukrotnie więcej jest wśród nich absolwentów szkół średnich, najczęściej techników, a proporcjonalnie mniej absolwentów studiów wyższych.

Tabela 3.

Poziom wykształcenia radnych (%)

Poziom wykształcenia	Wielkie miasta	Średnie miasta
1. Zasadnicze zawodowe / niepełne średnie	1,0	1,9
2. Średnie techniczne	4,1	11,7
3. Średnie ogólnokształcące	1,4	2,3
4. Pomaturalne lub nieukończone wyższe	4,5	5,1
Średnie w sumie (kategorie 2+3+4)	10	19,1
5. Wyższe zawodowe (bez mgr.)	7,6	8,2
6. Wyższe magisterskie	71,4	65,8
7. Doktorat lub więcej	9,7	3,9
Wyższe w sumie (kategorie 5+6+7)	88,9	77,9
Brak danych	0,3	1,2
Ogółem % (N)	100,0 (290)	100,0 (254)

Warte podkreślenia jest to, że w wielkich miastach płeć, wiek, miejsce urodzenia nie wpływa na poziom wykształcenia elity politycznej⁴. W miastach średniej wielkości można dostrzec słaby związek poziomu wykształcenia z płcią (studia ukończyło 91,8% kobiet i 76,0% mężczyzn) oraz z wiekiem: młodszy mieli przeciętnie nieco wyższe wykształcenie⁵.

Otwarte kanały rekrutacji do elity są, zdaniem klasyków badań elit, jednym z fundamentalnych wymiarów pozwalających mówić o demokratycznym charakterze władzy mimo jej nierównej dystrybucji [19]. Obserwowana nadreprezentacja reprezentantów o wyższym wykształceniu w stosunku do proporcji występujących wśród ogółu społeczeństwa wskazuje, że zasób ten odgrywa istotną rolę w procesie rekrutacji do elity politycznej. Jednocześnie, obecność w elicie reprezentantów bez wyższego wykształcenia jest argumentem na rzecz tezy mówiącej, że wyższe wykształcenie nie jest warunkiem koniecznym do tego by wejść do elity, a jego brak może być zrównoważony innymi zasobami⁶. Zaobserwowane proporcje absolwentów wyższych studiów w społeczeństwie i elicie wskazują jednak na to, że substytucja wyższego wykształcenia przez inne zasoby nie jest utrudniona.

Poziom wykształcenia należy potraktować jako wstęp do analizy rozkładu kierunków wyższego wykształcenia (tabela 4). W tym przypadku nie dysponujemy niestety porównawczymi danymi dla radnych średnich miast⁷.

⁴ W porównywalnych badaniach dla tego samego okresu (kadencja 2006-2010) i dla ośrodków tej samej wielkości Paweł Swianiewicz uzyskał nieco niższe odsetki radnych z wykształceniem wyższym (70%), my uzyskaliśmy blisko 78% [15, s. 7].

⁵ Tau b Kendalla = 0,129, p < 0,05, N=254.

⁶ Nie jest to oczywiście zjawisko obserwowane wyłącznie w miastach, lecz ma ogólnokrajowy zasięg. Wyższe wykształcenie jest ważne, ale może zostać zrównoważone innymi zasobami. Dowodem tego jest fakt, że pierwszym, wybranym w głosowaniu powszechnym prezydentem RP który legitymował się wyższym wykształceniem był zwycięzca elekcji z 2005 roku Lech Kaczyński. Obaj jego poprzednicy studiów nie ukończyli, choć jeden z nich sugerował, że uzyskał dyplom.

⁷ W badaniu radnych miast średniej wielkości pytanie o kierunek wykształcenia nie zostało zadane.

Kierunki ukończonych studiów łączą się w szersze grupy i w takim układzie je omawiamy pozwoli to bowiem dostrzec w nich istotne prawidłowości. Zrobimy to odwołując się do empirycznie zaobserwowanego związku wyższego wykształcenia i wieku.

Członkowie elity o wykształceniu prawniczym i ekonomicznym, wraz z absolwentami pozostałych kierunków społecznych tworzą dużą (45,5%) grupę młodych radnych urodzonych w latach siedemdziesiątych i sześćdziesiątych (liczących od 26 do 45 lat). Polityka miejska jest w ich przypadku jedną z pierwszych form aktywności publicznej, co więcej, aktywność ta mogła mieć charakter zawodowy lub równoległy do zawodowego (synergia zawodowo-polityczna). Przynajmniej potencjalnie są więc oni politykami zawodowymi.

W opozycji dopierwszej grupy lokują się mniej liczni (26,9%), absolwenci kierunków przyrodniczo-inżynieryjno-medycznych w większości urodzeni w latach pięćdziesiątych i czterdziestych (od 46 do 65 lat). Są to więc ludzie o co najmniej znacznym dorobku życiowym, a w niejednym zapewne przypadku, osoby które osiągnęły już szczytowy punkt w swoich karierach zawodowych. Polityka miejska nie powinna być dla nich dźwignią wspierającą inne obszary aktywności, lecz raczej obszarem aktywności społecznej, hobbystycznej, wynikającej z powołania.

Między tymi dwoma kierunkami wykształcenia odnajdujemy nielicznych (10%) „czystych humanistów”, najczęściej urodzonych w latach siedemdziesiątych (26 do 35 lat) lub w latach pięćdziesiątych (46 do 55 lat). Grupa ta przypomina rozkład pokoleniowy wśród wszystkich badanych.

Tabela 4.

Radni wielkich miast według ukończonych studiów i pokolenia (roku urodzenia)

Kierunek studiów	Wiek (w 2006r.) w %							bd	ogółem % (N)
	do 25 l. ur. 1981 i później	26-35 l. ur.1971-1980	36-45 l. ur. 1961-1970	46-55 l. ur. 1951-1960	56-65 l. ur. 1941-1950	66 i więcej l. ur. 1940 i wcześniej			
Prawniczo-ekonomiczno-społeczne	6,8	40,2	22,7	16,7	12,1	0,8	0,8	100% (132)	
Humanistyczne		31,0	17,2	27,6	10,3	10,3	3,4	100% (29)	
Przyrodniczo-inżynieryjno-medyczne	1,3	7,7	17,9	39,7	25,6	7,7		100% (78)	
Pozostałe kierunki wykształcenia	20,0	20,0	10,0	40,0	10,0	-		100% (10)	
Bez wyższego wykształcenia	15,6	6,3	25,0	31,3	15,6	3,1	3,1	100% (32)	

0,01; Wyjaśnienie: w tych przypadkach, gdy radni ukończyli studia na więcej niż jednym kierunku, zakodowano kierunek chronologicznie pierwszy.

Przedstawioną wyżej analizę uzupełnia badanie ruchliwości międzypokoleniowej w relacji radny–jej/jego ojciec. Teoretyczną podstawą zależności między wykształceniem ojca i wykształceniem dziecka – w naszym przypadku radnego - jest „model równych szans”, które wystąpiły o ile rozkład wykształcenia badanych nie byłby w sposób statystycznie istotny powiązany z wykształceniem ojców [20, s. 65 i nast.]. Do weryfikacji hipotezy wynikającej z tego modelu zastosowaliśmy korelację rang -współczynnik Tau b Kendalla był równy 0,192⁸, i taki wynik oznacza, że wykształcenie radnych jest słabo, choć statystycznie istotnie, skorelowane z wykształceniem ich ojców – a model równych szans należy odrzucić. Związek między poziomem wykształcenia radnego i ojca jest w naszym

⁸p< 0,01; N=281.

przekonaniu zbyt słaby żeby mówić, tak jak czynił to przed dwudziestoma laty Jacek Wasilewski w odniesieniu do elit regionalnych, o dziedziczeniu pozycji społecznej i stanowisk kierowniczych [12, s. 82-84]. Spotykamy się raczej z nie w pełni otwartym dostępem do wielkomięjskiej elity politycznej dla przedstawicieli wywodzących się z rodzin o niższym statusie.

Ostatnim punktem analizy omawiającym wykształcenie jest wiek ukończenia studiów. W PRL znanym zjawiskiem było opóźnione kończenie studiów wyższych przez członków elity politycznej [12, s. 82-84]. W przypadku wielkomięjskich elit z roku 2010 takiego wzoru już nie odnotowaliśmy. Jedynie 9% radnych ukończyło studia mając 33 i więcej lat i tylko w ich przypadku można postawić hipotezę, że studia miały posłużyć jako przepustka do dalszej kariery.

Zanim przejdziemy do drugiej części opracowania, w której omówimy przebieg karier zawodowych wielkomięjskich elit, podsumujmy krótko przegląd ich biografii. Na zaakcentowanie zasługuje względna otwartość mięjskich elit politycznych do których dostęp, choć ograniczony, mają reprezentanci nieposiadający wyższego wykształcenia oraz ci których ojcowie mieli niższy niż dzieci status (wyrażony poziomem wykształcenia). Inną istotną obserwacją jest ujawnienie dwóch grup radnych, których różne profile wykształcenia zbiegają się z różnicami generacyjnymi. Skorelowanie wieku i kierunku wykształcenia może świadczyć o zastępowaniu w radach przedstawicieli niektórych specjalności zawodowych innymi specjalistami a w konsekwencji zmieniać zdolności decyzyjne i kontrolne rad.

Warte pokreślenia jest również podobieństwo pomiędzy elitą mięjską i parlamentarną. Jest to nieoczywiste o tyle, że dotyczy elit z dwóch różnych poziomów władzy - z jednej strony najwyższego, z drugiej formalnie niskiego. W dobrze zbadanych elitach parlamentarnych na świecie i w Polsce dominują obecnie wykształceni przedstawiciele wolnych zawodów oraz pozostali specjaliści, w tym zawodowi politycy i urzędnicy administracji publicznej. Na Zachodzie mówi się nawet o swoistym trendzie kolonizacji elity parlamentarnej przez specjalistów i przedstawicieli wolnych zawodów, którzy obejmowali fotele w parlamentach europejskich w miejsce przedstawicieli klas wyższych [21, s. 822-823].

Kariery zawodowe mięjskiej elity politycznej

Przechodzimy do analizy karier zawodowych wielkomięjskich elit politycznych. Przyjęta przez nas definicja karier członków elity politycznej nawiązuje do propozycji Jerzego Bartkowskiego, który zdefiniował kariery jako „(...) wzory zmian zawodu w trakcie życia, typowe historie zawodowe, a w obrębie konkretnej instytucji – serie hierarchicznie ułożonych zajęć, przez które pracownicy przechodzą w określonej kolejności” [14, s. 15]. Dane którymi dysponujemy mają charakter statyczny i skupiamy się na podstawowych wymiarach i wydarzeniach z zawodowego życiorysu elit. Wymagane jest więc zachowanie ostrożności przy formułowaniu wniosków o charakterze dynamicznym.

Zarówno z teoretycznego jak i metodologicznego punktu widzenia najbardziej adekwatnym aparatem pojęciowym do analizowania karier zawodowych elity są narzędzia wypracowane do studiów nad ruchliwością społeczną. Jacek Wasilewski zastosował taki aparat pojęciowy do badania karier regionalnej elity władzy w końcu lat osiemdziesiątych XX w. [12]. Po upadku PRL konstrukcja Wasilewskiego nie straciła mocy wyjaśniającej, polityka i kariery polityczne stały się za to wyraźnie bardziej przejrzyste.

Analizę ścieżek kariery rozpoczynamy przeglądem struktury zawodowej⁹ wielkomięjskiej elity politycznej (tabela 5) co stanowi rozwinięcie analizy jej wykształcenia.

Na wstępie warto zauważyć, że czynne uczestnictwo w polityce lokalnej jest domeną ludzi w pełni aktywności zawodowej; rzadko zajmują się nim mający więcej czasu i doświadczenia emeryci i renciści (stanowiący niespełna 11% zbadanych). Wśród radnych dominują dwie szerokie grupy zawodów: „wyższe kadry” i „specjaliści”, w sumie gromadzące 4/5 zbadanych.

⁹ Zastosowana w tym miejscu klasyfikacja zawodów ma charakter uproszczony. Opiera się na poprzedniej społecznej klasyfikacji zawodów (SKZ 1978) i nie wyróżnia właścicieli firm, zaliczanych przez nas przede wszystkim do kategorii kierownicy oraz specjaliści (por. [22]). Zamiast tego posługujemy się dodatkową zmienną pozwalającą na szczegółowe określenie formy własności miejsca pracy respondenta.

Szczegółowe zestawienie węższych grup zawodów pozwala na analizę bardziej wnikliwą. Najlichnieszą grupą są „managerowie, biznesmeni, kierownicy” przedsiębiorstw (sektora prywatnego i publicznego), kolejna grupa to „nauczyciele i profesorowie”.

Tabela 5.

Struktura zawodowa wielkomijskich elit politycznych – szerokie i węższe grupy zawodów

Obecna praca	Wielkie miasta
Wyższe kadry	37,9
W tym:	
Managerowie, biznesmeni, kierownicy, dyrektorzy	29,7
Wyżsi urzędnicy administracji publicznej: centrum lub województwo	3,1
Wyżsi urzędnicy samorządowi	2,1
Pozostali wyższe kadry	3,0
Specjaliści	40,3
W tym:	
Nauczyciele i profesorowie	11,0
Adwokaci, radcowie prawni i pozostali praktykujący prawnicy	1,4
Dziennikarze, pisarze, wydawcy	3,1
Pozostali wykonujący wolne zawody (w tym lekarze)	4,8
Etatowi pracownicy partii politycznych i biur parlamentarnych	3,1
Pozostali specjaliści	16,9
Technicy, niższe kadry	4,1
Rutynowi urzędnicy	2,1
Pracownicy usług	0,7
Robotnicy wykwalifikowani	1,4
Bierni zawodowo (renta, emerytura) + niepracujący	10,7
brak danych	2,8
Ogółem % (N)	100,0 (290)

Zaskakuje niska reprezentacja profesji takich jak wolne zawody, kadra kierownicza oraz pozostali pracownicy urzędów administracji rządowej i samorządowej. W tym obszarze administracja i polityka jak widać nie przenikają się. Podobnie, niewielka jest liczba radnych zatrudnionych w partiach politycznych i biurach parlamentarnych, co wskazuje z kolei na małe przenikanie się partyjnej działalności organizacyjnej i politycznej w radach. Jak widać w miejskiej elicie dominują kierownicy w szeroko rozumianej gospodarce oraz specjaliści wszelkich dziedzin.

Obecna pozycja zawodowa nie jest związana z płcią jest natomiast powiązana - choć słabo - z wiekiem. Starsi członkowie elity jedynie nieco częściej, niż ich młodszy koledzy, piastowali stanowiska kierownicze. Wśród młodych radnych (ur. w latach siedemdziesiątych) było 42% kierowników wobec 54% specjalistów, wśród urodzonych w latach sześćdziesiątych w obu kategoriach po 45%, natomiast wśród radnych urodzonych w latach pięćdziesiątych odpowiednio 54% wobec 32%¹⁰. Także wykształcenie słabo różnicuje stanowiska zawodowe zajmowane przez radnych. Wśród wszystkich radnych z wyższym wykształceniem stosunek wyniósł 47% kierowników do 49% specjalistów i jedynie wśród nielicznych humanistów kierownicy stanowili mniejszą (35%) a specjaliści większą (58%) część. Zwraca uwagę słaby związek wieku i wykształcenia z pozycją zawodową, a zwłaszcza wysoki udział wyższych kadr wśród młodych radnych.

Uzyskanie bardziej wyrazistego obrazu umożliwiła informacja na temat sektora zatrudnienia wielkomijskiej elity politycznej (tabela 6).

Naszą uwagę koncentrujemy na 259 pracujących radnych. Wielkomijska elita polityczna w większości (58%) składa się z pracowników sektora publicznego, w pierwszej kolejności jego gałęzi państwowej a w dalszej samorządowej. W sektorze prywatnym zatrudniona jest jedynie 1/3 pracujących członków miejskiej elity, w większej części w przedsiębiorstwach rodzinnych a w mniejszej w obcych firmach¹¹. W sumie w przypadku wielkomijskich elit mamy do czynienia ze znaczną nadreprezentacją pracowników sektora publicznego. Dla porównania, wśród ogółu

¹⁰ Z analizy wyłączono najmniej liczne kohorty.

¹¹ Jerzy Bartkowski zwraca uwagę, że wśród szeroko rozumianych elit lokalnych w województwie zachodnio-pomorskim 54% to pracownicy sektora publicznego. Porównywalność tych danych z naszymi jest jednak poważnie ograniczona m.in. przez dobór badanej przez Bartkowskiego grupy spośród pracowników urzędów [23, s. 12].

zatrudnionych Polaków w grudniu 2009 roku pracownicy sektora prywatnego stanowili aż 76% [24, s. 36], natomiast w dwunastu miastach w 2003 roku zatrudnieni w sektorze prywatnym stanowili średnio 56% ogółu pracujących, a odsetek ten wahał się w poszczególnych ośrodkach od 47% w Lublinie do 62% w Poznaniu¹².

Tabela 6.

Wielkowiejska elita polityczna ze względu na sektor zatrudnienia (2010), w procentach

Sektor zatrudnia	Elita łącznie (N=259)*	Wyższe kadry (N= 110)	Specjaliści (N= 117)	Pozostali pracujący (N=24)
Sektor prywatny w sumie	33	39	29	38
w tym:				
Przedsiębiorstwa rodzinne / wolne zawody	19	24	17	8
Przedsiębiorstwa obce	14	15	12	29
Sektor publiczny w sumie	58	61	62	42
w tym:				
Samorządowy	19	22	17	21
Państwowy	29	26	35	17
Organizacji	10	13	10	4
Braki danych	9	-	9	21
Ogółem %	100	100	100	100

Liczebności kolejnych kolumn nie sumują się do 259, w tabeli nie uwzględniono 8 przypadków braków danych, dla których nie określono kategorii społeczno-zawodowej.

Powyższa prawidłowość dotyczy zarówno specjalistów, których 1/3 jest zatrudniona w sektorze prywatnym, jak i kierowników w 2/5 pracujących w sektorze prywatnym. Przewaga pracowników sektora publicznego nie powinna być zaskoczeniem, w dużym stopniu jest to bowiem zjawisko już obserwowane w elitach lokalnych większych jednostek samorządowych [26]. Co więcej, upodabnia to elity wielkowiejskie nie tylko do polskich ale i do zachodnioeuropejskich elit parlamentarnych, gdzie duża obecność pracowników sektora publicznego jest zjawiskiem trwałym [27, s.100].

Powróćmy do nadreprezentacji w elicie wielkowiejskiej pracowników sektora publicznego. Możliwe wyjaśnienie tej obserwacji to „delegowanie” do rad swoich reprezentantów przez środowiska zawodowe szczególnie zainteresowane podejmowanymi w radach decyzjami. Dotyczy to np. licznych w radach nauczycieli (lecz nie dotyczy lekarzy). Pracownikom sektora publicznego może być też łatwiej pogodzić pracę zawodową z funkcją radnego¹³. Nie mamy jednak możliwości żeby przetestować te hipotezy i musimy zadowolić się stwierdzeniem, że wysoka pozycja w hierarchii zawodów jest istotnym elementem związanym z przynależnością do miejskiej elity politycznej.

Kolejnym przedmiotem naszego zainteresowania będą drogi prowadzące do owych wysokich szczebli w hierarchii zawodowej – czyli kariery w ścisłym tego słowa znaczeniu (tabela 7).

W tabeli przedstawiono dane na temat pierwszej i obecnej pracy radnych. Dane dowodzą powszechnego awansu zawodowego wielkowiejskiej elity. Połowa respondentów (49%) rozpoczęła pracę od profesji należącej do kategorii specjaliści. Prócz tego wielu radnych początkowo pracowało w zawodach rutynowych urzędników (15%) oraz techników i niższych kadr (9%). Tylko niewielka część elit wielkowiejskich zaczynała swoje kariery w innych zawodach. Pamiętając, że z wcześniej prezentowanych danych wynikało że respondenci to inteligenci dominacja specjalistów nie powinna zaskakiwać. Stosunkowo niższa, niż oczekiwano, okazała się jedynie liczebność zaczynających pracę od zawodów urzędniczych, które można byłoby postrzegać jako naturalny początek kariery zawodowej niejednego specjalisty. Warto też zwrócić uwagę, że wśród badanych aż 5% rozpoczęło swoją drogę zawodową od wykonywania najwyżej zaklasyfikowanych zawodów kierowników.

¹² Cytowane dane pochodzą z Banku Danych Lokalnych GUS [25] i zostały pobrane wg. następujących kryteriów: kategoria: rynek pracy / grupa: pracujący w głównym miejscu pracy / podgrupa: pracujący wg sektorów własności i płci / wymiary: sektory własności, płeć, lata.

¹³ Formalnie radni powinni być zwalniani z pracy na czas pełnienia przez nich obowiązków związanych z funkcjami z wyboru.

Na wyróżnionych polach głównej przekątnej tabeli nr. 7 znajdują się radni, którzy ani nie awansowali ani nie spotkała ich degradacja, a w momencie badania wykonywali zawód sklasyfikowany tak samo jak ich pierwsza praca. Są oni najliczniejsi wśród wyższych kadr oraz specjalistów. Nie awansowało też 23% techników.

Tabela 7.

Awans i degradacja zawodowa radnych wielkich miast

Obecna praca/ Pierwsza praca	Wyższe kadry	Specjaliści	Technicy, niższe kadry	Rutynowi urzędnicy	Robotnicy i pracownicy usług	Nie pracujący (bezrobotni, emeryci i renciści)	bd	Ogółem % (N)
Wyższe kadry	61,5	15,4				23,1		100 (13)
Specjaliści	35,5	49,6	1,4		0,7	12,1	0,7	100 (141)
Technicy, niższe kadry	34,6	34,6	23,1			3,8	3,8	100 (26)
Rutynowi urzędnicy	36,4	50,0		4,5		9,1		100 (44)
Robotnicy i pracownicy usług	50,0	18,8	6,3	9,4	12,5	3,1		100 (32)
Bd	32,4	23,5	5,9	2,9	2,9	14,7	17,6	100 (34)
Ogółem % (N)	37,9 (110)	40,3 (117)	4,1 (12)	2,1 (6)	2,1 (6)	10,7 (31)	2,8 (8)	100,0 (290)

Poniżej głównej przekątnej znaleźli się radni, którzy obecnie pracują w zawodach sklasyfikowanych wyżej niż na początku kariery. Wśród radnych których pierwszym zajęciem była praca specjalisty ponad 1/3 awansowała do wyższych kadr. Bardzo częsty był też awans wśród dawnych techników (1/3 do grupy kierowników i tyle samo do specjalistów). Masowo awansowali też radni startujący z pozostałych kategorii zawodowych, w tym z kategorii ulokowanych w dolnych częściach klasyfikacji. Większość z nich awansowała do kategorii najwyższych. Trzeba pamiętać, że poziom wykształcenia radnych jest bardzo wysoki, rozpoczynanie przez nich pracy w zawodach wymagających niższego przygotowania edukacyjnego może więc być mylące. Widać to szczególnie wyraźnie wśród radnych zaczynających swoje kariery zawodowe od zawodów rutynowych urzędników (awansowało z niej 86%).

Z degradacją zawodową spotykamy się bardzo rzadko (to przypadki znajdujące się ponad główną przekątną). Dotyczy ona części radnych, którzy rozpoczęli kariery zawodowe z wysokiego pułapu a więc w największym stopniu tych, których pierwszą pracą były stanowiska kierownicze.

Podsumowując, członkowie wielkomięskiej elity politycznej są także elitą w sensie zawodowym. W chwili badania w składach rad znajdowali się głównie specjaliści i kierownicy, których kariery zawodowe przebiegały według jednego schematu, zaczynając się na różnych szczeblach hierarchii zawodów, na ogół jednak wysoko i prowadząc ku wiodącym pozycjom w hierarchii zawodów. Nasze ustalenia wskazują na nieco inny model awansu niż dostrzeżony przez, badającego regionalną elitę władzy w połowie lat osiemdziesiątych Jacka Wasilewskiego. Karierę od zawodów kierowników i specjalistów rozpoczynało wówczas 32% członków regionalnej elity [12, s. 88], wśród elity wielkomięskiej z równie wysokiego poziomu kariery rozpoczynało aż 53% jej członków. Jak wynika z zaprezentowanej analizy, baza rekrutacyjna elity politycznej w wielkich miastach to wyższe kadry i specjaliści. Także pod tym względem elita wielkomięska nie różni się więc od innych elit politycznych.

Wnioski

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie czterech wniosków. Po pierwsze, wielkomięska elita polityczna jest złożona w 4/5 z mężczyzn, w średnim wieku (przeciętnie 43 letnich), aktywnych zawodowo, najczęściej urodzonych w miastach których są radnymi. Legitymują się oni wysokim poziomem wykształcenia a kierunek ukończonych przez nich studiów jest związany z wiekiem - starsi to najczęściej inżynierowie, podczas gdy młodszy to w większości absolwenci kierunków społecznych. Członkowie elity politycznej wielkich miast pochodzą z rodzin o niższym niż ich własny, choć nie niskim, statusie społecznym (wyrażonym wykształceniem). W

przeciwieństwie do funkcjonującego w PRL wzorca członkowie zbadanej elity ani nie odziedziczyli wysokiego statusu po ojcach, ani nie uzupełniali wykształcenia już po wejściu do elity.

Po drugie, członkowie elity wielkomiejskiej w momencie badania w większości wykonywali zawody należące do dwóch najwyższych kategorii, specjalistów i kierowników a szczebel ten osiągnęli pokonując najczęściej krótkie ścieżki awansu – kariery zawodowe rozpoczynali w większości na wysokich szczeblach hierarchii. Duża część elity wielkich miast to pracownicy sektora publicznego.

Trzeci wniosek, na który należy zwrócić uwagę dotyczy podobieństwa elity wielkomiejskiej do innych odłamów elity politycznej. W większości przypadków elita polityczna wielkich miast okazała się pod względem struktury podobna do elity miast średniej wielkości a także do współczesnej elity parlamentarnej. Wejście do elity jest ograniczone do przedstawicieli środowiska inteligentów/specjalistów urodzonych lub od dawna związanych z miastami. Wydaje się też że pozycję zajmowaną przez wielkie miasta i ich elity w systemie politycznym można określić jako pośrednią. Elity wielkich miast lokują się pomiędzy elitą małych i średnich miast i gmin oraz polityczną elitą powiatową a elitami centralnymi - parlamentarnymi. Elita polityczna wielkich miast jest więc zapleczem, warstwą rekrutacyjną, narodowej elity politycznej.

Po czwarte, nasza analiza pokazała, że mechanizm koncentracji władzy nie jest szczelny. Jest możliwe wchodzenie do elity przedstawicieli mających deficyty w niektórych wymiarach, np. nie mających wyższego wykształcenia, lub wykonujących, przynajmniej na początku kariery, zawody stosunkowo nisko klasyfikowane, a brak wspomnianych zasobów uzupełniających innymi cechami.

1. *Żyromski M.* Teorie elit a systemy polityczne, Wydawnictwo Naukowe UAM. – Poznań. – 2007. – 480 s.
2. *Miasto* jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku. / Red. B. Jałowiecki: Scholar. – Warszawa. – 2008. – 209 s.
3. *Jałowiecki B., Szczepański M. S.* Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej. – Scholar. – Warszawa. – 2009. – 470 s.
4. *Czarniawska B.* Trochę inna teoria organizacji: organizowanie jako konstrukcja sieci działań. – Poltext. – Warszawa. – 2010. – 212 s.
5. *Pareto V.* Uczucia i działania: fragmenty socjologiczne, przeł. M. Dobrowolska, M. Rozpędowska, A. Zinserling. – PWN. – Warszawa. – 1994. XXXVI + 361 s.
6. *Żyromski M.* Gaetano Mosca – twórca socjologicznej teorii elit. – Wydawnictwo Naukowe UAM. – Poznań. – 1996. – 181 s.
7. *Michels R.* Oligarchiczne tendencje organizacji, tłum. Mirosław Kwieciński // Władza i społeczeństwo / Red. J. Szczupaczyński: Scholar. – Warszawa. – 1995. – s. 140-151.
8. *Weber M.* Gospodarka i społeczeństwo, przeł. D. Lachowska. – PWN. – Warszawa. – 2002. – LII + 1131 s.
9. *Burton M., Gunther R., Higley J.* Introduction: elite transformations and democratic regimes // *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe* / Eds. Higley J., Gunther R. : Cambridge Univ. Press. – Cambridge. – New York. – Port Chester. – Melbourne. – Sydney. – 1992. – p. 1-37.
10. *Hunter F.* Community Power Structure: A Study of Decision Makers. – The University of North Carolina Press. – Chapel Hill. – 1953. – XVI + 297 s.
11. *Dahl R. A.* Who Governs? Democracy and power in an American City. – Yale University Press. – New Haven. – 1961. – XII + 355 s.
12. *Wasilewski J.* Społeczne procesy rekrutacji regionalnej elity władzy. – Zakład Narodowy im. Ossolińskich: Wydawnictwo PAN. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź. – 1990. – 200 s.
13. *Eldersvelt S. J.* Political elites in modern societies. Empirical research and democratic

theory.– Ann Arbor. – 1989. – p. X. Cyt. za Marek Żyromski [1, s. 42-43].

14. *Bartkowski J.* Lokalne elity władzy w Polsce w latach 1966-1995: Zmiany składu społeczno-demograficznego na tle przemian opinii publicznej w Polsce w ujęciu porównawczym. – IS UW – ISS UW: Interart. – Warszawa. – 1996. – 166 s.

15. *Swianiewicz P.* Portret radnego 2007 // „Samorząd Terytorialny”. – 2008. – nr 4. – s. 5-16.

16. *Betkiewicz W.* Demograficzno-społeczny obraz posłanek na Sejm RP // *Kobiety u władzy?* / Red. Pańków I., Post B. – Instytut Studiów Politycznych PAN. – Warszawa. – 2010. – s.133-164.

17. *Grabowska M., Szawiel T.* Anatomia elit politycznych: partie polityczne w postkomunistycznej Polsce 1991-93. – Uniwersytet Warszawski, Instytut Socjologii. – Warszawa. – 1993. – 195 s.

18. *Główny Urząd Statystyczny.* Materiały wstępne Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011. – Warszawa. – 2011. [Zasób elektroniczny]. – Ścieżka dostępu: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_lu_wyniki_wstepne_NSP_2011.pdf

19. *Eulau H.* Elite Analysis and Democratic Theory: The Contribution of Harold D. Lasswell // *Elite Recruitment in Democratic Polities: Comparative Studies Across Nations* / Eds. Eulau H., Czudnowski M. M.red.: A Halsted Press Book. – NY-London-Sydney-Toronto. – 1976. – p. 7-28.

20. *Wasilewski J.* Kariery społeczno-zawodowe dyrektorów. – Zakład Narodowy im. Ossolińskich. – Wrocław. – 1981. – 212 s.

21. *Blondel J., Müller-Rommel F.* Political Elites // *The Oxford Handbook of Political Behavior* / Eds. Dalton R. J., Klingemann H.-D.: Oxford University Press. – Oxford. – 2008. – p. 818-832.

22. *Domański H., Sawiński Z., Słomczyński K. M.* Nowa klasyfikacja i skale zawodów: Socjologiczne wskaźniki pozycji społecznej w Polsce. – Wydawnictwo IFiS PAN. – Warszawa. – 2007. – 421 s.

23. *Bartkowski J.* Kim są działacze? // *Bartkowski J., Mossakowska M, Wiatr J.* Władza lokalna w województwie zachodniopomorskim w świetle badań socjologicznych. – Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna. Centrum Badań Socjologiczno-Politycznych. – Koszalin. – 2003. – s. 11-44.

24. *Główny Urząd Statystyczny.* Pracujący w gospodarce narodowej w 2009 r. – Warszawa.– 2010. [Zasób elektroniczny]. – Ścieżka dostępu: <http://www.stat.gov.pl/gus/praca-ludnosc-PLK-HTML.htm>

25. *Bank Danych Lokalnych GUS.* [Zasób elektroniczny]. – Ścieżka dostępu: http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks

26. *Powiatowa elita polityczna: rekrutacja, struktura, działanie.* / Red. J. Wasilewski. – ISP PAN.– Warszawa. – 2006. – 358 s.

27. *Best H.* New Challenges, New Elites? Changes in the Recruitment and Career Patterns of European Representative Elites / “Comparative Sociology”. – 2007. – nr 6. – p. 85-113.

II. Держава, влада і опозиція II. Państwo, władza i opozycja

Володимир Кафарський

Науково-дослідний центр політології і соціології

КОНСТИТУЦІЙНІ ДОКТРИНИ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Аналізуються конституційні ідеї В. Липинського, розглядаються його підходи до проблеми легітимності влади в незалежній Українській державі та пропонувані ним політико-правові шляхи втілення конституційних ідей в практику українського державотворення.

Ключові слова: конституційний лад, конституційні ідеї, легітимність влади, українське державотворення.

Kafarski Włodzimierz. Doktryny konstytucyjne Wacława Lipińskiego.

Autorzy przedstawili społeczno-demograficzny opis wielkomiejskiej elity, jej główne cechy poczynając od płci i wieku, poprzez jej lokalne zakorzenienie, a na pozycji zawodowej kończąc. Dokonali również porównania elity wielkich miast z polityczną elitą miast średniej wielkości.

Słowa kluczowe: elita, wielkie miasta, samorząd, kariery.

Кафарський Володимир. Конституційні доктрини Вячеслава Липинського.

Анализируются конституционные идеи В. Липинского, рассматриваются его подходы к проблеме легитимности власти в независимом украинском государстве, а также предложенные им политико-правовые пути внедрения конституционных идей в практику украинского государственного строительства.

Ключевые слова: конституционный строй, конституционные идеи, легитимность власти, украинское государственное строительство.

Kafarskiy Vladimir. Constitutional doctrines of Vyacheslav Lypynsky.

Lypynsky's constitutional ideas are analyzed, his approaches to the problem of legitimacy of power in the independent Ukrainian state are and his political and law ways of embodiment of constitutional ideas in practice of Ukrainian creation of the state are examined.

Keywords: constitutional line-up, constitutional ideas, legitimacy of power, Ukrainian creation of the state.

Дослідження політико-правових доктрин В. Липинського пов'язані з осмисленням конституціоналізму як соціального явища та розумінням категорій конституційний лад, суспільний лад та державний лад. Категорія «конституційний лад» почала вводитися у науковий обіг у вітчизняній літературі у 90-і рр. ХХ ст. До цього часу здебільшого оперували поняттями «державний лад» та «суспільний лад», що, на нашу думку, пов'язано з особливостями політико-правових процесів, а отже, із проблемою співвідношення політичного та юридичного в конституційному будівництві тієї чи іншої країни. Так, у німецькій конституційній доктрині під конституційним ладом розуміють «конкретний стан політичної єдності та соціального регулювання», що значною мірою зумовлено необхідністю вирівнювання розвитку федеральних земель та відповідними вимогами до них [1, с. 321]. На думку ж В. Погорілка, конституційний лад за своєю суттю становить певний усталений тип конституційно-правових відносин і за своїм змістом опосередковує передбачені та гарантовані Конституцією державний і суспільний лад, систему демократичного устрою, конституційно-правовий статус особи тощо [2, с. 135].

Розмаїття наукових доктрин дало підстави відомому російському конституціоналісту В. Чиркіну заявити, що поняття конституційного ладу вносить елементи невизначеності, а його вживання є проблемним із точки зору юриспруденції [3, с. 130-131]. Відтак конституційний лад є каркасом конституційної державності, визначає основні напрямки організаційних та правових форм діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин.

Загалом конституційний лад визначає систему певних цінностей і принципів, які лежать в основі конституційного устрою, що виражають сутність конституціоналізму. Саме на ці засади конституційного ладу звертав увагу В. Липинський у своїх основних працях та листах до тогочасних політичних діячів. В. Липинський, на відміну від представників народницької школи, вважав, що держава, особливо національна, відіграє творчу роль в організації, скеруванні та обороні суспільства. Тобто в його працях йшлося про ту концепцію держави, яка розвинулася в Англії, Німеччині, Росії та Польщі. Таку ж концепцію держави підтримували С. Дністрянський, С. Рудницький, О. Ейхельман, В. Старосольський, О. Бочковський, І. Крип'якевич, М. Кордуба, М. Чубатий, І. Джирджора, В. Герасимчук, Д. Дорошенко, С. Томашівський, Б. Крупницький, В. Кучабський, Н. Полонська-Василенко, П. Чижевський, Л. Окіншевич, А. Яковлів, О. Шульгин.

Як політичний діяч В. Липинський добре розумів, що конституційні ідеї закладають правові засади політичної єдності, взаємозв'язку інститутів громадянського суспільства та публічної влади, визначають основні параметри особистої свободи індивіда та раціональні засади організації публічної влади, які у свою чергу є ключовими елементами конституційного ладу. Відповідно закладена конституційним ладом система правління визначає гарантії прав людини й основоположних свобод, засади поділу влади та основні принципи обмеження свавільного застосування закону, що, на думку В. Липинського, на початку ХХ ст. могла забезпечити лише конституційна монархія з диференційованою класовою структурою [4, с. 17; 5, с. 19].

Навіть на той час, зауважує І. Лисяк-Рудницький, деякі ідеї В. Липинського були явно анахронічними, багато з них треба розглядати як тривкий внесок у збагачення української політичної та соціальної думки [6, с. 73]. Безумовно, політико-правові ідеї В. Липинського лягли в основу українського конституціоналізму, який як соціальне явище відображає еволюцію поглядів, ідей, доктрин про природу конституції та політичної практики, принципи та способи втілення таких ідей в життя.

Варто зауважити, що конституціоналізм заявляє про себе, принаймні, на трьох рівнях: 1) сукупності певних доктрин, концепцій та теорій про природу конституції; 2) політико-правової практики втілення цих ідей в життя; 3) конституційного регулювання відповідних соціальних явищ і процесів. Саме ці три основні зрізи конституціоналізму дають підстави для дослідження широкого кола джерел доктринального характеру та їх зв'язку з проблемами конституційного права і політичної науки, що у свій час, виходячи з теорії «класократії», зробив В. Липинський. Адже у своїх концепціях він теж опирався на конституційні традиції українського народу, ідеї суверенітету народу, поділу влади, правонаступності (континуїтету) та судового контролю за правовим змістом актів органів влади.

Етимологічно поняття конституціоналізму можна визначити як тривалість, тяглість у часі певних конституційних явищ і процесів, зокрема тривале сприйняття та відтворення окремих правових рішень, а також підпорядкування політичних рішень соціальним цінностям, які забезпечуються конституційним захистом на засадах легітимності публічної влади. Легітимність підтримує переконання, що існуючі політичні інституції найбільше відповідають системі [7, с. 64]. «Одним з тестів легітимації є ступінь примусу, до якого треба вдатись виконавцю, щоб домогтися прийнятної позиції і послуху» [8, с. 129].

Режими, зауважує В. Липинський, побудовані на примусі, теж заявляють, що вони представляють народну волю. Але удаваний ними демократичний характер є обманом, тому що такий режим не може витримати випробування вільними виборами й наявністю відкритої опозиції. «Революційні або тоталітарні режими неминує є терористичними, оскільки правителі, відчуваючи нелегітимність і нестабільність своєї влади, живуть у постійному страху перед суспільством, а суспільство живе в постійному страху перед правителями» [6, с. 168].

У площині такого підходу варто сказати, що В. Липинський був першим українським мислителем, який сформував концепцію легітимності політичної влади. Цю проблему не порушував жоден із українських дореволюційних публіцистів. Причина в тому, що вони не мислили поняттями самостійної держави. В. Липинський єдиний розумів, що для того,

щоб не бути деспотичною і тиранічною, влада держави повинна засновуватися на принципі легітимності й ним обмежуватися.

Державна влада є легітимною, коли вона сприймається традиційною політичною культурою і цінностями, які в умовах політичних протистоянь може, на переконання В. Липинського, вберегти харизматичний лідер. Згідно з таким підходом легітимації влади, влада є прийнятною, якщо опирається на авторитет лідера. За умови існування достатньої харизми і авторитету, доводить В. Липинський, влада «дідичного Гетьмана», персоніфікуючи у своїй особі Українську державу, могла б з часом набути легітимності, якщо вона буде спиратися на рішення законодавчих інституцій: віча, козацької ради чи Народної Ради. У цьому випадку, робить висновок В. Липинський, «дідична монархія» не суперечила б правораціональному виду легітимації, а спиралася б на неї.

В. Липинський вважав, що «монархія в формі дідичного, а не виборного Гетьманства» [9, с. 80] є органічною потребою у становленні Української держави. Але ідея «дідичного Гетьманства» була чужа українській політичній традиції. Її ймовірно не можна було впровадити в життя за будь-якого періоду української історії. Хоча, безперечно, ця концепція могла б набути політичної актуальності і реалізму принаймні на евристичному і таксономічному рівнях [див. 10; 11].

В. Липинський належав до кола нечисленних українських політиків і громадських діячів, які на противагу більшості учасників українського руху в підросійській Україні, що підтримували програму автономії у складі федерації, відстоювали ідею незалежної (самостійної) Української держави. Позиція його однодумців не просто викликала незрозуміння української громадськості, але й сприймалась як політичне божевілля. В листі до В. Гнатюка (від 4.1.1925 р.) В. Липинський згадував, що його називали «вар'ятом», «коли перед війною нашої інтелігенції я говорив про українську державність» [12, с. 119].

Суверенність Української держави, легітимація і стабілізація влади були в центрі теоретичної творчості В. Липинського до кінця його життя, але коли йшлося про систему державного устрою, то він опирався на ідею монархічного дідичного гетьманату, який міг, на його переконання, домогтися незалежності України.

В. Липинський критикує українських соціалістів за їхні настійні зусилля порозумітися з російською демократією «в часі російської революції» і скептично оцінює спроби опертися лише на так звані «трудящі класи» у процесі державного будівництва. «Державу не можна сотворити – як думає наша демократія – тільки одним революційним поривом неорганізованих мас або-ж якоюсь щасливою міжнародною комбінацією, – зауважує він. – Всяка держава, отже і Держава Українська, може повстати тільки тоді, коли на даній території є хоч один клас, посідаючий свою власну матеріальну силу і сильний своєю внутрішньою єдністю, який за цю державу буде боротись і на якому ця держава зможе опертися» [13, с. 125]. Селянство, на його думку, хоч і є чисельно найбільшим, але водночас – це найбільш пасивна та найменш зорганізована частина хліборобського класу. Очолити й організувати його могли, як висловлювався В. Липинський, «аристократи духу».

В. Липинський не вірив, що українська демократія може сконсолідувати націю і побудувати незалежну державу. Він гостро критикував нав'язувану у енерівським проводом формулу, що «народ, мовляв, вирішить виборами, які з його провідників найкращі; і ці, що одержать більшість народних голосів, будуть мати право по-своєму будувати нашу державу». Коментуючи цю схему, В. Липинський наголошував: «Народ ніколи не буває кращий і розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть». На його думку, державу не можна створити без застосування військової сили – вона народжується з воєн і революцій. Проте самої лише військової сили теж недостатньо [14, с. 135].

З-поміж багатьох прикладів блискучої прозірливості В. Липинського варто виділити його розуміння того, що устрій майбутньої української держави, якщо вона коли-небудь існуватиме, неминуче повинен бути плюралістичним, що не могли зрозуміти представники уряду Директорії. Хоча у країнах із західною політичною культурою плюралізм звичайно

сприймався як самозрозумілий. Для української політико-правової думки наголос на плюралізм являв собою надто радикальне нововведення [6, с. 160]. Навесні 1919 р. В. Липинський виїхав з Відня до Станіслава, щоб зблизька пізнати становище в Україні та для консультації з головним отаманом Симоном Петлюрою [6, с. 175]. Поїздка сформулила негативне ставлення до уряду УНР і примусила В. Липинського повернутися до копійної публіцистичної діяльності.

У «Листах до братів-хліборобів» В. Липинський приходить до висновку, що в структурованому суспільстві рушійним мотором є еліта в плюралістичному сенсі. Саме цю не сполучену у велику партію політичну групу, на переконання В. Липинського, мала єднати:

«1. Ідея повної рівноправності українського народу зо всіма іншими народами в тім числі і з російським народом, себто признання суверенітету українського народу.

2. Свідомість того, що сучасний момент дає щасливі обставини для забезпечення українському народові повної волі і рівноправності і що цей момент неодмінно мусить бути використуваний.

3. Свідомість потреби в інтересах всіх демократичних верств українського народу усунути надмірне загострення класової боротьби, яке вже раз в історії привело нас до повної страти всіх прав, добутих революцією Хмельницького.

4. Свідомість потреби найшвидше встановити соціальний мир, себто привести людей різних достатків до взаємного порозуміння і співробітництва» [15, с. 253].

Проблеми державотворення, які порушувалися в листуванні В. Липинського еміграційного періоду, зачіпають передусім сферу національного політичного проводу та його консолідації: «Працю внутрішню: над консолідацією і внутрішнім скріпленням нації – вважаю багато важнішою від праці, так би мовити, зовнішньої; оборони од зовнішніх напасників»; «Без внутрішнього національного оздоровлення нічого не буде»; «Нація, в якій верхи не мають почуття солідарности, не єсть нацією і не може мати держави» і т. д. При цьому, на думку В. Липинського, тільки залізна політична організація, яка неухильно сповідує певну ідеологічну систему, здатна виконати завдання консолідації: «Серед нашого схаотизованого громадянства тільки залізно спаяна догмою, сугестією і фанатичною єдністю група може послужити кристалізаційним ядром держави» [16, с. 135].

Головним в аргументації В. Липинського був пункт, який досі зберігає чинність, а саме, що українські самостійницькі змагання соціально мають опиратися на ті класи – сільськогосподарський, промисловий або на обидва, – які контролюють матеріальне виробництво, мають економічну владу й володіють, так би мовити, «основною частиною капіталу в країні» [6, с. 161].

У період формування Української демократичної хліборобської партії (УДХП) В. Липинський вимагає прийняття Радою Присяжних підготовленої ним присяги. Вступаючи до Ради Присяжних, обрані до неї мали запрягатися, що будуть 1) «вірні і до кінця мого життя служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і співдружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських Земель, об'єднаних в одну Націю і в одну Державу принципом національної та державної єдности, персоніфікованої в Особі невибіраного і дідичного Гетьмана Всієї України..., бо тільки така форма державности в стані забезпечити незалежність і суверенність Української Держави та оберегти честь, достоїнність і національні права всіх громадян Української Землі од чужинецьких руйнуючих впливів та від рабської залежності од чужинців»; 2) «вимагати від інших співробітників якнайпильнішого виконання прийнятих ними на себе обов'язків»; 3) «поборювати всякі чужі форми державности на Україні, як не відповідаючі потребі ладу і спокою для моєї Рідної Української Землі, як принижуючі честь і достоїнність Української Нації» [14, с. 457].

В. Липинський звертає увагу не тільки на політичні, але й на соціальні, економічні та етнонаціональні складові Української держави. Процес економічного, політичного та культурного росту української демократії, підкреслюється в Програмі Української

демократичної хліборобської партії, – це одночасно процес творення Вільної України. Політична влада в Україні повинна належати в першу чергу представникам українського селянства, і «город не повинен диктувати свою волю українському селу». Україна – край хліборобів – і українська держава мусить стати державою хліборобів.

За горожанами України неукраїнської національності Програма УДХП визнає всі їхні культурно-національні права, котрі повинні бути забезпечені українськими державними законами. Але одночасно, заявляється в Програмі, «ми маємо право вимагати од національних меншостей, які живуть на нашій землі, щоб інтереси цієї землі були для них так само близькі та дорогі, як і для нас, і щоб ідея Вільної України зустріла в них не ворогів, а прихильників і оборонців. Всякі спроби деяких представників цих меншостей зайняти при помочі чужесторонніх державно-національних впливів упривілейоване становище на Україні – ми будемо поборювати всіма силами» [15, с. 258].

На цих принципах В. Липинський вибудовує власну доктрину конституційного ладу:

1. Державно-політичний лад на Україні мають установити Українські Установчі Збори.
2. На Зборах має бути проголошена Українська Демократична Республіка.
3. Найвища державна власть у всіх справах внутрішніх і міжнародних належить: в сфері законодавчій – Українському Соймові у Києві, вибраному на 4 роки горожанами од 20 літ на підставі рівного, вселюдного, безпосереднього виборчого права, з таємним голосуванням по пропорціональній системі, і в сфері виконавчій – Генеральному Секретаріатові (Раді Міністрів), одвічальному перед Соймом.
4. На чолі Української Республіки стоїть Президент, вибраний на 4 роки, якому належить право репрезентації, а також ті правно-державні функції, котрі установлять Українські Законодавчі збори.
5. Для справ великої ваги заводиться референдум, допускається також законодавча ініціатива.
6. Державні закони Україні повинні забезпечувати загальні, всім відомі людські права всіх горожан (незайманість особи, волю друку, слова, спілок, страйків і т.д.) і національно-культурні права національних колективів.
7. Права національних колективів забезпечуються пропорціональним представництвом у всіх державних установах, широким місцевим самоврядуванням і автономією у справах культурно-національних, на які українська держава видає кошти з фондів, призначених взагалі на культурні потреби, в пропорції до числового відношення людності.
8. Громадянські права і обов'язки мусять бути рівні для всіх. Все державне законодавство, суд і вся державна адміністрація мусять спиратись на суто демократичних підставах і мати на меті добро всієї людності України, без ніяких привілеїв для поодиноких станів, класів, полу і віри.
9. Повного забезпечення свободи віри, причому поміж рівними по своїх правах всіма віросповіданнями України. Перше місце мусить належати церкві православної, яка повинна мати соборний устрій і повинна бути автокефальна, незалежна від всяких чужесторонніх політичних впливів і від держави в своїм внутрішнім ладі. Так само автономні в межах своїх канонічних прав мусять бути в Україні церков греко-католицька і римо-католицька, причому ця остання повинна бути розділена на дві частини: українську і польську.
10. На загальну освіту духовенства і підвищення його культурного рівня, підкреслює В. Липинський, теж треба звернути пильну увагу. «В справах освіти і культури партія наша як партія хліборобська, крім загальних демократичних домагань, ставить своєю метою якомога більше поширення освіти та культури на селі і боротьбу з хуліганством, цією страшною спадщиною, котру нам оставила російська освіта і російська власть на Україні». Праця сільського учителя у вільній хліборобській Україні мусить бути оточена особливою пошаною і його матеріальний стан повинен бути забезпечений настільки добре, щоб притягнути до цієї великоважної і трудної роботи найкращі наші інтелігентні сили. Визнаючи врешті, що справи освіти і культури мусять розвиватись еволюційно, на засадах

повільної українізації культурно-національного життя по «зденационалізованих городах і за частинне, в мірі потреби, вживання ще деякий час російської мови для вислову українських по духу і напряду ідей».

11. В справах економічних партія має стояти за якнайширший державний контроль над національним хазяйством. «Ми будем домагатись, щоб держава давала всій народній продукції напрям, найбільше для всього українського народу корисний, і щоб вона сама виступала в ролі організатора тих сфер народного хазяйства, в котрих найбільше заінтересована вся нація. Для того в першу чергу повинні бути примусово викуплені і стати власністю української держави такі природні багатства, як вугільні копальні, залізорудні, нафтові промисли, ліси і т. ін., і концесії на добування цих багатств не повинні ні в якому разі даватись приватним капіталістичним підприємствам або чужим державам. Поволі й інші великі промисловості (як сахарна, винокурна і т. п.) повинні бути об'єднані в одно державне національне підприємство, в котрім власники-капіталісти з самостійних підприємців перетворюються в пайщиків держави».

12. Шкідливий для нації хаос приватного капіталістичного хазяйства, в якому інтерес приватного підприємця (часто в формі банків та промислових синдикатів) диктує свою волю національній продукції та порядкує анархічно продукційними силами нації, мусить бути обмежений не тільки зверху – якнайширшим державним контролем над національним хазяйством, а і знизу – організацією та об'єднанням народних продукуючих мас. Через те партія (УДХП) стоятиме за поширення професіональних союзів (об'єднуючих як робітників, так і техніків: інженерів, агрономів, лісоводів і т.д.) і за найбільший розвиток демократичного кооперативного руху у всіх його формах та відмінах.

13. Права робітників мусять бути забезпечені державними законами, і в сфері робітничого законодавства ми будем піддержувати українські робітничі партії.

14. Партія стоятиме за демократичне законодавство в справах фінансових (напр., дешевий, всім доступний кредит), податкових (прогресивний податок на прибуток і спадщину), торговельних (монополія хліба і на речі першої потреби) та таможенних.

15. Задля досягнення цієї мети партія має домагатись утворення сильної армії і флоту, збудованих на демократичних підставах, во ім'я оборони волі і незалежності українського народу і своєю організацією наближених, по скільки позволять міжнародні відносини, до типу всенародної міліції [15, с. 259-261].

Далеко не повний аналіз конституційного ладу, запропонованого В. Липинським у Програмі УДХП, дає підстави стверджувати, що конституціоналізм В. Липинського побудований на добре осмисленій системі доктрин, які можуть послужити теорії і практиці сучасного державного будівництва в Україні. Серед них чільне місце займають ідеї консолідації нації в незалежній демократичній Українській державі, плюралізму, верховенства права, легітимності і стабільності влади, забезпечення та захисту прав і свобод громадян України. В. Липинський глибоко усвідомлював потребу в рівновазі між громадянським суспільством і державою, що теж важливо в умовах становлення і розвитку громадянського суспільства та визначення конституційних засад його взаємодії з державою, що на сьогодні ще не знайшло відповідного відображення як в теорії, так і в практиці українського конституціоналізму.

1. *Государственное право Германии*: сокр. перев. в 2-х т. – Т.2. – М.: ИГП РАН, 1994. – 317 с.
2. *Конституційне право України* / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1999. – 734 с.
3. *Чиркин В.Е.* Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. / В.Е. Чиркин. – М.: Зерцало, 1998. – 448 с.
4. *Шаповал В.М.* Сучасний конституціоналізм: [монографія]. / В.М. Шаповал. – К.: Юрид. фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
5. *Савчин М.В.* Конституціоналізм і природа конституції: Монографія. / М.В. Савчин. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. – 372 с.

6. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2-х т. – Т.2. / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – 573 с.
7. *Lipset C.* Political Man : The social bases of politics. – Garden City: Anchor Books, 1963. – 477 p.
8. *Сікора І.* Концепція «діничного гетьманату» Вячеслава Липинського у світлі сучасного трактування легітимності політичної системи / І. Сікора. // Липинський В. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Т.1. Студії / Ред. Я. Пеленський. – Київ-Філадельфія, 1994. – 284 с.
9. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. (Про ідею і організацію українського монархізму). / В. Липинський. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – 470 с.
10. *Graeme G.* Changing Patterns of Systemic Legitimation in the USSR // Coexistence. – 1986. – N 23. – p. 248-249.
11. *Bukowski Ch.* The Dilemma of Economic Reform and Political Legitimacy in Eastern Europe // Coexistence. – 1986. – N 23. – p. 227-245.
12. *Осташко Т.* Суспільно-політична діяльність Вячеслава Липинського на тлі його листування. // Т. Осташко // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т.1. Листування / Гол. ред. Я. Пеленський. – Київ-Філадельфія: Вид-во «Смолоскип», 2003. – 960 с.
13. *Відповіді В.* Липинського на запитання М. Гехтера від 16.IX.1922 р. // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т.1. Листування / Гол. ред. Я. Пеленський. – Київ-Філадельфія: Вид-во «Смолоскип», 2003. – 960 с.
14. *Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії. – Т.1. Листування / В. Липинський. / Гол. ред. Я. Пеленський. – Київ-Філадельфія: Вид-во «Смолоскип», 2003. – 960 с.
15. *Липинський В.* Матеріали до Програми Української демократичної хліборобської партії. Передмова. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії. / В. Липинський // Липинський В. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Т.1. Студії / Ред. Я. Пеленський. – Київ-Філадельфія, 1994. – 284 с.
16. *Лист* до А. Жука від 30.XI.1921 р.; лист до А. Жука від 9.I.1922 р.; лист до О. Андрієвського від 3.VII. 1927 р.; лист до С. Гриневецького від 12.II.1930 р. // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т.1. Листування / Гол. ред. Я. Пеленський. – Київ-Філадельфія: Вид-во «Смолоскип», 2003. – 960 с.

Валерій Бортніков

Юрій Пивоваров

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ В. ЛИПИНСЬКОГО

Досліджуються вплив таких складових етнонаціонального чинника, як форма національної держави, роль еліт в її становленні, мова, шляхи формування української нації.

Ключові слова: В. Липинський, Україна, нація, націоналізм, держава, демократія.

Bortnikow Walery, Piwowarow Jerzy. Etniczno-narodowy czynnik budowania państwa narodowego w kontekście twórczej spuścizny Wacława Lipińskiego.

Autorzy zbadali następujące czynniki etniczno-narodowe: forma państwa narodowego, rola elit w jego budowie, język, proces kształtowania się ukraińskiego narodu.

Słowa kluczowe: Wacław Lipiński, Ukraina, naród, nacjonalizm, państwo, demokracja.

Бортніков Валерій, Пивоваров Юрій. Етнонаціональний фактор строительства національного государства в контексте творческого наследия В. Липинского.

Исследуется влияние таких составных частей этнонационального фактора, как форма национального государства, роль элит в его становлении, язык, пути формирования украинской нации.

Ключевые слова: В. Липинский, Украина, нация, национализм, государство, демократия.

Bortnikov Valery, Pivovarov Yuri. Etnonatsionalny faktor in nation-building in the context of the creative legacy of V. Lypynsky.

The influence of such components of etnonatsional factor, as the form of nation-state, the role of elites in its development, language and ways of formation of the Ukrainian nation are investigated.

Keywords: V. Lypynsky, Ukraine, nation, nationalism, state, democracy.

Питання становлення національних держав у контексті демократичних змін в Європі набуло особливої гостроти у зв'язку з кризою та розпадом світової системи соціалізму. Не є виключенням у цьому розумінні й Україна, де існує своє власне проблемне поле у сфері етнополітики, яке має регіональне забарвлення і стає аргументом політико-економічних груп у боротьбі за владу. Специфікою української ситуації є те, що територіальні чинники досить тісно пов'язані з етнічними, вони взаємодіють між собою, внаслідок чого виникає феномен так званого «етнорегіоналізму». Інтерес до проблеми етнонаціональних відносин у процесі розбудови демократичної держави періодично підігривається політичною актуалізацією міжрегіональних розбіжностей відповідно до виборчих циклів у нашій країні. Це пояснюється тим, що партійна система України складалася з прив'язкою до макрорегіонів. Передусім це стосується великих парламентських партій та блоків, які також можуть виступати у ролі впливових акторів етнополітики. Загроза для національної безпеки, яку створюють деякі політики, спекулюючи на регіональних відмінностях, диктує необхідність уважного аналізу чинників, що провокують нестабільність та деструктивні явища.

Етнонаціональний чинник може виступати як умова або причина і, навіть, як рушійна сила процесу демократичної трансформації. Так було під час участі національно-визвольних рухів у становленні незалежних держав у Центральній та Східній Європі (ЦСЄ), у тому числі й в Україні. Цей чинник включає не лише матеріальні умови існування індивіда, групи, нації в цілому, а і якісні характеристики сфери індивідуальної та масової свідомості, специфіку національної культури та духовності, які в той чи інший спосіб пов'язані із проблемою розбудови демократичної держави. В. І. Вернадський свого часу писав, що національна самосвідомість українців «розвивалася на тлі етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних

тяжінь і нашарувань, що зв'язують Україну із Західною Європою, а також історично обумовленого складу народного життя, що пронизаний духом демократизму» [1, с. 248].

Довгий час фундаментальним засадничим принципом українського націоналізму була ідея створення Української національної держави. Загальним переконанням було те, що лапідарно висловив В. К. Винниченко: «Нація без державності є покалічений людський колективний організм» [2, с. 302]. У цьому контексті виникає питання про пріоритети розбудови національної держави. У. Альтерматт дійшов висновку, що в Західній Європі «...становлення держави передувало формуванню нації. У більшості країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи утворення націй починалося до становлення держави» [3, с. 80]. На цю проблему ще на початку ХХ ст. вказував В. Липинський у своїй відомій праці «Хам і Яфет». «Нація – це перш за все єдність духовна, культурно-історична. Значить, для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території в одній власній державі. Нація – єдність духовна – родиться завжди від держави – єдності територіально-політичної – а не навпаки. <...> Територіальна, краєва свідомість, а не свідомість племінно-культурно-віроісповідно-національна лягла в основу всіх держав цілого світа», – наголошував вчений [4, с. 65–66].

Засобом політичної свободи є не сама держава як політичний інститут, а той політичний режим і форма правління, які в ній встановлюються. Історичний досвід провідних країн світу свідчить про те, що двоєдиний процес національного та державного будівництва буде успішним за умови врахування усієї сукупності етнонаціональних, соціокультурних, економічних та політичних чинників, втілених у відповідних національно-державних будовах «нації-держави» або «держави-нації». Як відомо, основою політики в «нації-державі» є формування єдиної спільноти, яка ідентифікує себе насамперед за етнічною ознакою як членів нації та громадян держави. Модель «держави-нації» визнає більше, ніж одну культурну, навіть національну, ідентичність з наданням їм інституційної підтримки. У цьому контексті постає питання щодо вибору перспективної моделі національно-державного розвитку: «нація-держава» або «держава-нація». Причому, ця дилема має власну історію. Так, М. П. Драгоманов зауважував, що вже у часи переходу старих віків у середні «повстала одна проти другої дві думки (принципи, ідеї): 1) національно-державний централізм, примус до державної мови і 2) людяно-освітній універсалізм з вільністю кожної народної мови» [5, с. 509].

Метою політики у «нації-державі» є утвердження єдиної, потужної ідентичності спільноти як членів нації, так і громадян держави. Для цього держава проводить гомогенізуючу асиміляторську політику у галузі освіти, культури та мови. Приклади подібної моделі – Португалія, Швеція, Японія. Така політика полегшується за умови, якщо у державі в якості культурної спільноти з політичним представництвом мобілізована лише одна група, яка бачить себе єдиною нацією у державі. Модель «держави-нація» утвердилася в Швейцарії, Індії, Бельгії, Канаді, Іспанії тощо. У зазначених вище країнах вирішили визнати більше, ніж одну культурну, навіть національну ідентичності та надати їм державну підтримку. У рамках однієї держави формувалися численні взаємодоповнюючі ідентичності. Для цього створювалися асиметричні федерації, запроваджувалися практики консенсусної демократії, допускалася більш ніж одна державна мова [6].

Перспективними можуть бути як перша, так і друга моделі, однак за певних умов. Толерантна модель «нації-держави» мусить виключати агресивні намагання прискореного запровадження мови панівної нації в іншомовному середовищі. Культурно-асиміляторська політика матиме успіх якщо вона ґрунтуватиметься не лише на державному примусі, а й на чинниках соціально-економічного стимулювання. «Держави-нація» матиме перспективу гармонійного, стабільного розвитку за умови віднайдення оптимальної моделі співіснування мов титульної та інших націй. В Україні – державної української мови та мов національних меншин, насамперед, російської.

У цьому контексті викликає інтерес позиція фахівців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, які вважають, що українська нація за способом виникнення є типово етнічною нацією. Створивши незалежну державу вона зробила вагомий крок до перетворення на «повну», «повномасштабну» націю. Але вважати її такою було б передчасно. Унаслідок існуючої регіональної поляризації суспільно-політичних настроїв

сформувалося два «українських проекти» – один, запропонований лівим спектром політичної думки і східними регіональними елітами, вибудовувався на принципах співгромадянства з пріоритетом політичних та економічних лояльностей і українсько-російського бікультуралізму; інший, що мав галицьке походження, але дістав підтримку значної частини інтелектуальної еліти столиці, ґрунтувався на постулатах етноцентризму з жорсткою кореляцією етнічної (культурної) і політичної лояльності й передбачав повний розрив із радянським минулим і послідовну дерусифікацію. Взаємовиключність цих двох проектів «українсько-російського завдання вироблення стратегічних пріоритетів держави і робить громадян заручниками політичної кон'юнктури й амбіцій незговірливих політиків» [7, с. 159–160].

Дебатуючи із своїми опонентами навколо питань: чому не вдалася будова національної незалежної держави, і хто несе за це відповідальність, В. Липинський дійшов висновку, що саме відсутність «провідної верстви», яка була б державницьки та національно зорієнтована, призвела до цього. Провідник українського державотворення вбачав нагальну потребу в організації «сильної і авторитетної групи», навколо якої могла б об'єднатись і політично організуватись українська нація: «Без теоретичного і практичного розв'язання цього проблему ніякі, навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією ані державою» [4, с. 68]. Особливо небезпечною вадою поведінки у колі правлячих еліт у справі державного будівництва є брак солідарності. У листі до О. Андрієвського, датованому 3 липня 1927 р., В. Липинський зауважив, що нація, «в якій верхи не мають почуття солідарності, не є нацією і не може мати держави» [8, с. 169].

Аналіз проблем ролі етнонаціонального чинника у процесі розбудови демократичної держави неминуче потребує з'ясування сутнісних характеристик понять «нація», «націоналізм» в їх основних вимірах – етнокультурному, політичному та громадському, відповідниками якого є, зокрема, категорії «етнічна нація», «політична нація», «громадянська нація», «громадянський націоналізм», «етнічний націоналізм». Так, на думку А. Ф. Колодій, відмінність між політичною та громадянською націями полягає у ступені активності представників окремої нації, їх громадянської позиції та патріотизмі. Політизація етнічності може мати як позитивний, так і негативний зміст. До того ж можна бути громадянином держави, але байдужим до її національних інтересів. Натомість, громадянська нація означає те, що «населення країни з підданих або пасивної етнографічної маси перетворюється на активне громадянство, яке бере участь у державних справах, виходячи з принципу народного суверенітету; що воно здійснює самоідентифікацію на основі громадянських цінностей, спільної соцієтальної культури, а також і формальної приналежності до громадянства країни» [9, с. 20].

Особливість становлення націй у Західній Європі полягає в тому, що формування етнічної і політичної нації – це не два паралельних, а єдиний процес: роль держави в утвердженні нової культурної спільності була настільки значною, що фактично політичний чинник відіграв вирішальну роль. Унаслідок цього у західноєвропейській політичній традиції саме поняття нації стало нерозривно поєднаним із поняттям держави. Як зауважував Е. Гелнер, націоналізм – «це політичний принцип, згідно з яким політична та національна одиниці мають збігатися» [10, с. 29]. Йдеться також про певну трансформацію сучасного націоналізму з «етнічного» до «громадянського». На думку Дж. Шварцмантеля, сучасний формат «громадянського націоналізму» містить у собі бачення нації як переважно політичного утворення, а не спільноти, сформованої за ознаками походження та народження. Учений зауважує, що, «відмовившись від доволі небезпечної форми етнічного націоналізму, яку в будь-якому разі неможливо реалізувати в сучасному мультикультурному суспільстві, ми отримуємо оновлений громадянський націоналізм, який можна назвати «конституційним патріотизмом». Таким чином під нацією ми розумітимемо сукупність всіх тих, хто володіє рівними політичними правами й приймає всі процедури та обов'язки, визначені Конституцією відповідної держави» [11, с. 158, 173].

Проте український вчений В. Лісовий справедливо заперечує правомірність такої трансформації (як мінімум для України) і виступає на захист концептуальної моделі «етнічного націоналізму». На його думку, все залежить від того, що мається на увазі, коли йдеться про важливість етнічного чинника для об'єднання громадян в одну політичну націю. Адже це

твердження можна розуміти по-різному: як повну культурну асиміляцію етнічних меншин чи навіть як етнічну чистку (хай навіть у формі витіснення етнічних меншин поза межі державних кордонів), або ж як ідею етнічної серцевини (саме так вона була використана у творенні європейських політичних націй). У цьому останньому варіанті протиставлення етнічного націоналізму, так званому громадянському націоналізмові, може, на думку вченого, призвести до серйозних непорозумінь.

Коли ідею етнічної серцевини стосовно східноєвропейських країн, в тому числі й України, позначають як «етнічний націоналізм» у негативному значенні (протиставляючи йому громадянський націоналізм як певну альтернативу), то при цьому не враховують деякі суттєві вади цієї альтернативи. По-перше, ідея виключно громадянської консолідації є більшою мірою прагматичною – вона не містить у собі привабливої культурної перспективи, оскільки націлена на сприйняття реальності такою, якою вона є, або ж вимагає творення особливої «громадянської релігії» чи політичного міфу. Іншою вадою такого альтернативного протиставлення є нехтування тим фактом, що етнічний чинник в ідеї етнічної серцевини поєднується з громадянським патріотизмом, із захистом прав людини і прав етнічних меншин [12, с. 16–18].

Отже, розгляд теоретико-методологічних засад ролі етнонаціонального чинника у розбудові демократичної держави показав, що він є багатоаспектним і складним явищем, яке обумовлене різними методологічними підходами до розуміння сутності таких феноменів, як громадянська, політична або етнічна нації, форма національної держави, мовна політика тощо. Як свідчить досвід практичної політики, рух до консолідованої демократії в Україні гальмує наявність суттєвих етнокультурних відмінностей на рівні регіонів, брак почуття солідарності у колі української правлячої еліти тощо.

1. *Вернадский В. И.* Украинский вопрос и русское общество / В. И. Вернадский // Дружба народов. – 1990. – № 3. – С. 247–254.

2. *Винниченко В. К.* Заповіт борцям за визволення / В. К. Винниченко // Політологія. Кінець XIX– перша половина XX ст. Хрестоматія. / за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1996. – С. 301–315.

3. *Альтерматт У.* Этнонационализм в Европе / пер. з нем. С. В. Базарновой / У. Альтерматт. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 367 с.

4. *Липинський В.* Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.

5. *Драгоманов М. П.* Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов // Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–558.

6. *Міллер А.* Нація-держави чи держави-нації? / А. Міллер [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=1596>.

7. *Сучасна українська політика.* Аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. – 448 с.

8. *Липинський В.* До Опанаса Андрієвського / В. Липинський // Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. Т. 1. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 168–169.

9. *Колодій А. Ф.* Національний вимір суспільного буття / А. Ф. Колодій – Львів : Астролябія, 2008. – 368 с.

10. *Гелнер Е.* Нації та націоналізм; націоналізм: пер. з англ. / Е. Гелнер. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.

11. *Шварцмантель Д.* Идеология и политика / Д. Шварцмантель. [Пер. с англ.]. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр. – 2009. – 312 с.

12. *Лісовий В.* Перший в Україні систематичний виклад теорії нації та націоналізму / В. Лісовий // Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: моногр. / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – С. 3–18.

РАЦІОНАЛЬНЕ НАСИЛЛЯ ЯК АТРИБУТ ВЛАДИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Проаналізовано особливості трансформації змісту насилля як соціального явища і атрибуту влади під впливом глобалізаційних процесів. Наголошується на новій раціоналізації насилля, що полягає у тотальному продукуванні компетентного насилля у масовій культурі та його здійсненні за принципами макдональдизації.

Ключові слова: насилля, глобалізація, макдональдизація, компетентність, «нова раціональність».

Slusar Wadym. Racjonalna przemoc, jako atrybut władzy w zglobalizowanym świecie.

Autor dokonał charakterystyki przemian w stosowaniu form przemocy, jako zjawiska społecznego a zarazem atrybutu władzy, zachodzących pod wpływem procesów globalizacyjnych. Skoncentrował uwagę na „nowej racjonalizacji” przemocy, polegającej na upowszechnianiu przemocy kompetentnej w kulturze masowej i jej realizacji na zasadach makdonaldyzacji.

Słowa kluczowe: przemoc, globalizacja, makdonaldyzacja, kompetencja, „nowa racjonalność”.

Слюсар Вадим. Рациональное насилие как атрибут власти в глобализованном мире.

Анализируются особенности трансформации содержания насилия как социального явления и атрибута власти под влиянием глобализационных процессов. Сделан акцент на новой рационализации насилия, что заключается в тотальном продуцировании компетентного насилия в массовой культуре и его осуществлении по принципам макдональдизации.

Ключевые слова: насилие, глобализация, макдональдизация, компетентность, «новая рациональность».

Slyusar Vadym. Rational Violence as an Attribute of Power in the Globalized World.

The features of transformation of the content of the violence as a social phenomenon and attribute authorities under the influence of globalization processes are analyzed. The new rationalization of violence which consist in total producing of competent violence in masscult and its implementation on the principle of McDonaldization is emphasized.

Keywords: violence, globalization, McDonaldization, competence, «new rationality».

Глобалізаційні процеси спричинили потужні структурні соціальні зміни, які позначилися як на характері функціонування соціальних спільнот і груп, так і на змісті низки соціальних явищ, серед яких важливе місце займає насилля. Осмислення проблеми насилля як соціального та духовного феномену було відображене у дослідженнях багатьох філософів ХХ століття, передусім В. Беньяміна, М. Фуко, Р. Жирара, С. Жижека, Е. Балібара, П. Аснера тощо. Поняття «насилля» трактується у філософських науках, по-перше, як невинуватене, несправедливе використання сили для вирішення певних соціальних завдань, що зазвичай призводить до перекручення поставлених (навіть благородних) цілей і мети, а, по-друге, як примус (дія), до якого вдаються особа, група, держава для досягнення поставлених цілей; це використання сили пов'язане з прямим заподіянням фізичного, психічного чи морального збитку іншій особі або державі чи загрозою такого заподіяння [1, с. 114]. Насилля постає таким видом впливу людини на людину з метою спонукати до визначеної поведінки [2, с. 18]. Насилля спонукає об'єкта, на який здійснюється певний вплив, до таких чи інших дій. Глобалізаційні процеси та зростання освіченості широких верств населення актуалізують пошук інших форм здійснення владою насилля, для яких характерні непряма дія, комплексність та чіткість і ясність водночас. Насилля, на думку Н. Лумана, є «генетичною, мінімальною і неодмінною умовою заснування системи влади, але поступово воно втрачає функції контролю над нею», а, отже, «можливість раціонального тлумачення системної комплексності з часом стає проблемою» [3, с. 107].

Насилля «раціоналізується», тобто актуалізуються його раціональні форми, набуваючи характеру тотальності. Однією із таких раціональних форм є компетентне насилля, яке в добу глобалізації продукується у масовій культурі і все більше стає найбільш уживаним інструментом влади. Компетентне насилля, по суті, є беньямінівським «божественним» насиллям, спрямованим на виправдання цілей, на відміну від «міфічного», спрямованого на виправдання засобів, оскільки «не існує ніякого розуму, який би приймав рішення стосовно виправдання засобів і виправданості цілей, доленосне насилля приймає рішення відносно перших, а Бог – відносно останніх» [4, с. 196]. Лише компетентність, на думку Г. Гофмейстера, здатна надати поняттю «насилля» позитивних конотацій [2, с. 45]. Пряма дія насилля здатна зламати волю об'єкта, на який воно спрямоване, у той час, як раціональне, а зокрема і компетентне, має на меті передусім підкорення його волі. Відтак компетентне насилля залишає за об'єктами можливості відстоювати власну свободу, приймати рішення, передбачає навіть співучасть об'єкта і суб'єкта у здійсненні насилля. Це призводить до зворотної дії, спрямованої від об'єкта насилля на суб'єкт, що характеризується посиленням самої влади, яка використовує цей інструмент впливу.

Влада використовує такі дві основні форми здійснення компетентного насилля як залякування і переконання. Одним із основних методів залякування при здійсненні компетентного насилля завжди була зброя, яка з моменту створення як предмету людської діяльності слугувала реалізації практичних цілей – убивати звірів заради їжі, захисту тощо. З часом зброя стала виражати суб'єктивну інтенцію до насилля. Зброя як об'єкт реального світу уособлює в собі загальний намір здійснити насилля за умови, що інші об'єкти усвідомлюють її призначення. Донині образ зброї, будучи виявом необхідності поклоніння перед владою як єдиним повноважним органом на здійснення насилля, який має право беззастережного застосування зброї, символічно закріплюється в гербах, емблемах та інших владних атрибутах. Таким атрибутом в Україні є булава. Утім удосконалення технологій зброї аж до створення зброї масового знищення акцентують увагу при здійсненні компетентного насилля не на силі влади, а на можливості її застосувати. Відтак якщо примус здійснювався за принципом «ми все одно вас примусимо так робити», то нині актуалізується якісно інший – «або ви робите так, або вас буде знищено й інші будуть це робити саме так, як ми хочемо». Прикладом здійснення такого компетентного насилля є тотальна «демократизація» світу, регулярні ультиматуми з боку потужних у військовому плані країн (насамперед США, ФРН, Франції, Великобританії) стосовно країн, в яких відбуваються внутрішні локальні військові конфлікти (Лівія, Сирія тощо), або тих, чий режим визнаний «недемократичними» чи небезпечними (Ірак, Іран).

Сучасні соціальні трансформації, які супроводжуються економічними та політичними кризами, призводять людство до описаної Р. Жираром «міметичної кризи». Її подолання стає можливим за умов «принесення жертви», формування образу спільного ворога, утвердження стану «всі проти одного» [5]. Таким об'єктом ворожості у глобалізованому світі є «суб'єкт, здатний до насилля», який має характеристику універсальності, тобто немає чіткого критерію ідентифікації цього суб'єкта. Завдання фіксувати приналежність тих чи інших осіб та груп до «суб'єкта, здатного до насилля» виконує суб'єкт, який здійснює компетентне насилля (наприклад: влада, духовні лідери). На відміну від загрози застосувати фізичне насилля, що притаманне залякуванню, нині все більше актуалізується роль вербального насилля як складової переконання. До поширення у глобальних масштабах впливу таких засобів масової інформації як телебачення та Інтернет компетентність визначалась здатністю суб'єкта насилля переконувати об'єкти, що він володіє системою знань, здатний здійснити аналіз і прогноз процесів, яких стосується його компетенція, і має здійснити насилля з метою практичного розв'язання існуючої проблеми. Сучасні ЗМІ змінюють зміст і характер компетентності, оскільки суттєво зріс рівень освіченості людей. Компетентність набуває масового характеру і є методом маніпуляції громадською думкою для здійснення «міфічного» насилля. Завдяки різним ток-шоу із залученням фахівців у галузі обговорюваної теми в широких колах населення створюється відчуття співучасті щодо вироблення компетентного «експертного» рішення

стосовно різних сфер соціального, політичного та культурного життя. Так, наприклад, постійне обговорення на політичних ток-шоу російсько-українських газових угод, що відбувається в останнє десятиліття, формувало уявлення про компетентність кожного громадянина щодо видобутку газу, складання формули ціни тощо. Таким чином «санкціонується» застосування прямого насилля відносно визначеного «суб'єкта, здатного до насилля». Подібні ток-шоу на американському телебаченні дозволили визначити у громадській думці вказаним суб'єктом ісламських терористів та розпочати військам США низку воєн та військових операцій проти ісламських країн. Так, зокрема, одним з перших кроків до утвердження в масовій свідомості уявлення про мусульман як суб'єктів, здатних до насилля, була поширена у західних мас-медіа перед війною 1991 року в Перській затоці «експертна» інформація про Близький Схід та арабів. Стверджувалося, що там «усі дороги ведуть до базару; араби розуміють лише силу; брутальність і насилля – елементи арабської цивілізації; іслам – нетолерантна, сегрегаційна, «середньовічна», фанатична, жорстока, антижіноча релігія» [6, с. 414].

Сучасні глобалізаційні процеси супроводжуються низкою супутніх, серед яких філософи, соціологи, культурологи та економісти виокремлюють макдональдизацію. Це поняття походить від назви компанії «Макдональдз», чиї принципи швидкого обслуговування вийшли із ресторанної сфери і поширюються в інших секторах як західного суспільства, так й інших цивілізацій. Соціально-філософського змісту поняття «Макдональдизація суспільства (McDonaldization of society)» набуває у працях Дж. Рітцера, який, аналізуючи проблему раціональності у творчості М. Вебера, вказує на зміну парадигми раціональної формальності з бюрократії, «тейлоризму», «фордизму» на ресторан швидкого харчування. Модель «Макдональдза» має низку економічних переваг (ефективність, передбачуваність, акцент на кількості, дегуманізація та уніфікація технологічних процесів). Принцип цієї моделі поширився і на інші соціальні сфери, які потребували інших – більш прихованих – форм здійснення соціального контролю і насилля.

Насилля виявляє себе як необхідність пригнічення тих людських інстинктів та афектів, які носять асоціальний характер. Індустріальне суспільство позначається концентрацією мас людей, що призводить до втрати індивідом усталених зв'язків із властивими традиційному суспільству малими соціальними групами (з родом, сусідами, громадою тощо) та до послаблення прямого впливу на ірраціональні потяги. Відтак змінюються форми здійснення насилля і контролю.

Соціальні перетворення за останні десятиліття набули глобального характеру, а це, у свою чергу, в таких же масштабах актуалізувало деструктивний вплив на соціальний порядок різних соціальних груп та спільнот, в чиему середовищі у латентній формі уже панували ірраціональні імпульси. У цій ситуації, зазначає К. Маннгайм, у вказаних групах ірраціональність реалізується у відкритих формах, а в тих групах і спільнотах, які могли б їй протидіяти, можна констатувати панування безпорадності і раптову появу зневіри у формуючу суспільство владу розуму [7]. На протидію цьому у масовій культурі впроваджується принцип макдональдизації, який ґрунтується на засадах нової раціональності, насильне заперечення можливості існування усього зайвого, «нерозумного».

Тенденційне зростання загального рівня освіченості у світі інституціалізується у макдональдизованому суспільстві в систему підготовки вузькокваліфікованих фахівців, здатних чітко слідувати підготовленим фахівцями вищого рівня інструкціям. Дж. Рітцер описує таку технологію всюдисущої «книги інструкцій» на прикладі центрів догляду за дітьми «мак-чайлд» (тут наймаються працівники на короткий час без досвіду спілкування з дітьми) та раціоналізованої системи охорони здоров'я (насилля над лікарями здійснюється через впровадження «маршрутів» (pathways) з чітким алгоритмом дій в будь-якій ситуації, зводячи до мінімуму технологічне втручання людини) [8, с. 305 – 309]. Ці «маршрути» виконують як насильницьку функцію програмування дій лікарів, так і контролю за «правильністю» виконання ними службових обов'язків. Це ґрунтується на принципі ресторану швидкої їжі: «Швидко поїв і звільнив місце іншому». Цьому слугує технізація обслуговування,

раціональне використання часу і чітка послідовність дій кожного учасника процесу. Останнє стає можливим за рахунок засвоєння кожним свого «маршруту». Соціальний характер цього принципу, актуалізований в глобалізованому світі, виявляється в міфі про динамічність життя сучасної людини (збільшення швидкості виконання різних операцій за рахунок техніки, швидкості передачі інформації, кількості виконань операцій людиною за рахунок розчленування й структурування виконуваних процесів створюють ілюзію швидкоплинності самого життя). «Раціональне» відтепер розуміється як «правильно і швидко», що за браком часу не піддається перевірці й сприймається на віру. Відтак новою формою насилля, яке пропонує макдональдизоване суспільство, є нав'язування індивідам механізму пасивного сприйняття готових установок, цілого комплексу правил і установок, які стосуються усіх сфер життя, в т.ч. побутової, що пояснюється необхідністю «встигати за часом». Світоглядні ж орієнтації індивіда в макдональдизованому суспільстві заміщуються «ілюзорною компетентністю».

Отже, раціональне насилля як атрибут влади у глобалізованому світі виражається у формі компетентного насилля, яке набуває тотального характеру та діє за принципом макдональдизації (насильницьке заперечення можливості існування усього зайвого, «нерозумного»). Насилля змінює свій характер і діє на основі створення відчуття всезагальної компетентності через продукування у масовій культурі способів спільного прийняття рішень, що слугує уже виправданню методів, а не цілей. Насилля у макдональдизованому світі діє за принципом, по-перше, раціональної необхідності з метою економії часу за рахунок співставлення поведінки індивіда з «книгами-інструкціями» та, по-друге, «ілюзорної компетентності».

1. *Геополітичний словник* : навч. посіб. / [кол. авт. : Саух П. Ю., Бутковська Н. Ю., Герасимчук А. А. та ін.] ; за заг. ред. проф. П. Ю. Сауха. – К.: «МП Леся», 2010. – 327 с.

2. *Hofmeister H. Der Wille zum Krieg oder Die Ohnmacht der Politik. Ein philosophisch-politischer Traktat* / H. Hofmeister. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001. – 160 S.

3. *Луман Н. Власть* [пер. с нем. А.Ю. Антоновского] / Н. Луман. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.

4. *Benjamin W. Zur Kritik der Gewalt* / Benjamin W. / *Gesammelte Schriften*, vol. II, 1, herausgegeben von R. Tiedemann e H. Schweppenhauser, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1999. – S. 179-204.

5. *Слюсар В.М. Насилля в епоху глобалізації: соціально-філософський аспект*. / В.М. Слюсар // *Вісник ЖДУ*. – 2010. – № 54. – 17-21.

6. *Саїд Е. Культура й імперіалізм* / Е. Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.

7. *Mannheim K. Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus* / Karl Mannheim. – Bad Homburg: Gehlen, 1965. – 228 p.

8. *Ритцер Дж. Макдональдизация общества 5* [пер. с англ. А.В. Лазарева] / Д. Ритцер. – М.: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. – 592 с.

ks. Marek Truszczynski

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe

TWORZENIE SIĘ APARATU „BEZPIEKI” W RAMACH WALKI WŁADZY PRL Z KOŚCIOŁEM RZYMSKOKATOLICKIM

Autor przedstawia kształtowanie się aparatu służby bezpieczeństwa w Polsce w latach 1944-1956 w województwie małopolskim, wpływ wzorców radzieckich na tworzenie się służb specjalnych, programowe założenie nowej władzy w zwalczaniu Kościoła katolickiego. Skoncentrował uwagę na osobowym składzie władz aparatu bezpieczeństwa w Małopolsce, przeanalizował przebieg awansu poszczególnych pracowników w służbach specjalnych. Zwraca uwagę na wspólne i odmienne cechy polskich i radzieckich służb specjalnych, w tym w stosunku do Kościoła.

Słowa kluczowe: okres stalinowski w Polsce, służby specjalne PRL, Kościół rzymskokatolicki w PRL, województwo małopolskie, walka z Kościołem rzymskokatolickim w PRL.

кs. Трущинський Марек. Утворення апарату «безпеки» в рамках боротьби влади ПНР з римо-католицькою церквою.

Розглядається формування апарату служб безпеки у Польщі в 1944-1956 рр. у Малопольському воєводстві, вплив радянських зразків на утворення спеціальних служб, програмну установку нової влади на боротьбу з католицькою церквою. Закцентовано увагу на особовому складі командування апарату безпеки у Малопольщі, проаналізовано перебіг підвищення окремих працівників спеціальних служб. Звертається увага на спільні й відмінні риси польських і радянських спеціальних служб, у тому числі щодо католицької церкви.

Ключові слова: сталінський період у Польщі, спеціальні служби ПНР, римо-католицька церква у ПНР, Малопольське воєводство, боротьба з римо-католицькою церквою у ПНР.

кs. Трущинский Марек. Возникновение аппарата «безопасности» в рамках борьбы властей ПНР с римо-католической церковью.

Рассматривается формирование аппарата службы безопасности в Польше в 1944-1965 гг. в Малопольском воєводстве, влияние советских образцов на создание специальных служб, программную установку новой власти на борьбу с католической церковью. Акцентируется внимание на личном составе командования аппарата безопасности в Малопольше, проанализировано продвижение по служебной лестнице отдельных работников специальных служб. Обращается внимание на общие и отличительные черты польских и советских спецслужб, в том числе по отношению к католической церкви.

Ключевые слова: сталинский период в Польше, специальные службы ПНР, римо-католическая церковь в ПНР, Малопольское воєводство, борьба с римо-католической церковью в ПНР.

Truszczynski Marek. The establishment of security forces of PRP government to fight Roman-catholic church.

The process of forming security forces in Malopolska province, Poland, in 1944-1956 years are shown. The text also illustrates the influence of soviet patterns on creating the security forces and new government's plan to fight catholic church. The careers of certain employees and indicates the differences between the soviet and polish special forces are analyzed; also highlights their the attitude towards the church.

Key words: the Stalinist period in Poland, security forces of PRP, Roman-catholic church in PRP, Małopolskie Voivodeship, fight with the Roman-catholic church in PRP.

Artykuł ten opisuje czasy stalinowskie, przez pryzmat polityki władz centralnych (MBP, KdsBP, MSW, etc.) oraz wojewódzkich – krakowskich – wobec Kościoła rzymskokatolickiego. Sięgnięcie bliżej (W. Gomułka, E. Gierek, W. Jaruzelski – aż do upadku systemu PRL) znacznie wykraczałoby poza ramy objętościowe, jakie można było honorować w toku niniejszej publikacji. Jednakże, sięganie tylko do czasów stalinowskich pozwala nakreślić sposób, w jaki władza centralna oraz wojewódzka walczyła z Kościołem rzymskokatolickim; może nawet właśnie szczególnie w okresie 1944 – 1956 widać, jak postępował front ideologicznej nienawiści wobec organizacji religijnych w ogólności, i religii w szczególności.

Oczywistym jest, że „bezpieka” była tworzona na wzór radzieckich formacji tego typu, które były całkowicie zależnymi od partyjnych dyrektyw. Połączenie władzy z ideologią, jak również

wytycznymi politycznymi (np.: forsowanie laicyzacji, czy też odgórne narzucanie ateizmu, etc.) tworzyło struktury „bezpieczeństwa”, które były wiernie oddane ideom socjalizmu i komunizmu. W wersji Kraju Rad, owa rozbudowana struktura „bezpieki” była czymś na kształt władzy równoległej, istotnej (nieomal) tak samo, jak partia. W Polsce władza tych organów może nie była aż tak duża, niemniej także istotna; w innych krajach demoludów bywało z tym różnie¹.

Niewątpliwie jednak, cała „bezpieka” (w swych wszystkich wcieleniach) miała ogromną moc sprawczą². To od jej decyzji zależało, kto i z jakich powodów trafiał do kazamatów, zaś o ile sama struktura organów „bezpieczeństwa” była podporządkowaną poleceniom partyjnym, to już praktyka działania tych organów niekoniecznie wskazywała na jakąkolwiek zależność od kogokolwiek. Do tego, w wydaniu radzieckim, dochodziło jeszcze gigantyczne rozbudowanie tegoż aparatu represji, jak również maksymalne wysunięcie ostrości ideologicznych pozycji w taki sposób, że uniemożliwiało to (praktycznie) jakiegokolwiek łagodne porozumienie ze społeczeństwem, nie mówiąc już o „wrogach”. Dla tych, organa „bezpieki” miały jedynie kary śmierci i represje; największe i najbardziej zagorzałe w czasach stalinizmu w Polsce Ludowej, choć przecież nie można określić, że w dekadach, kiedy władza strzelała do własnych obywateli (studentów, robotników, etc.) ostrze awangardy i przekonania o konieczności brutalnej walki z „wrogami” nie było przynajmniej tak silne (uczciwie trzeba jednak napisać, że manifestowane w inny sposób), jak za czasów ekipy Bieruta i realnego stalinizmu w PRL.

W pierwszych latach po zakończeniu zmagania II wojny światowej, władza ludowa (z różnych względów) zgadzała się na tolerowanie Kościoła rzymskokatolickiego. Pewnego rodzaju uzasadnieniem takiego stanu rzeczy może być fakt, iż w czasach tych władza (mimo swej brutalnej niezłomności i sporej krwawości) nie czuła się jeszcze na tyle pewnie, aby wziąć sobie do serca „dobre rady” radzieckich towarzyszy, i aby ścisnąć za gardło polski naród. W latach kolejnych, władza partyjna nie będzie miała już żadnych oporów przez wprowadzeniem zamordyzmu, gdyż terror wraz z atmosferą nieustannego zagrożenia oraz strachu stanie się wypełnieniem codzienności Polski Ludowej w okresie stalinowskim, jak również w kolejnych. Jednakże nawet w tym okresie „złagodzonych represji” (określając to w sposób mocno umowny i eufemistyczny), walka z Kościołem rzymskokatolickim była prowadzona, choć nie na pierwszym froncie; tam „bandyckie bandy” przeważały w zainteresowaniu władzy, i to na nich skupiała się uwaga „bezpieki”, co nie znaczy, iż zagadnienie ograniczenia (nie neutralizacji, na modłę radziecką) Kościoła rzymskokatolickiego stanowiło jeden z istotnych elementów partyjnej ideologii tamtego czasu.

Literatura przedmiotu – przykładowo, mogą to być prace autorstwa: H. Dominiczaka [1; 2; 3; 4; 5], B. Fijałkowskiej [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13], A. Friszkego [14; 15; 16; 17; 18], R. Terleckiego [19; 20; 21; 22], A. Dudka [23; 24; 25], A. Paczkowskiego A. [26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36] etc., akcentuje fakt, iż dla władzy partyjnej Kościół rzymskokatolicki był – w pierwszej kolejności – wrogiem i przeciwnikiem, jakiego należało pokonać. W polskich warunkach, zwalczanie rzymskokatolickiej organizacji religijnej nie przypominało wzorców radzieckich (poza czasami stalinowskimi, kiedy to różnorakie warunki społeczno – polityczne najbardziej przypominały stan z ZSRR), lecz bynajmniej nie oznacza to, że system socjalistyczny nie walczył z Kościołem rzymskokatolickim w sposób zaciekły, ostry, zjadły. Walczył, i to walczył przez lata; czasami mocniej (stalinizm), czasami słabiej (E. Gierek), lecz od momentu W. Gomułki ustalił się pewien poziom zwalczania organizacji Kościoła rzymskokatolickiego, który zaostrzył w zasadzie dopiero W. Jaruzelski³.

¹ W krajach, które bardziej całościowo przyswoiły sobie wzorce z ZSRR, owa władza „bezpieki” była większa; z kolei w krajach, w których struktura „bezpieczeństwa” nie była aż tak silna, nieco mniejszą była społeczna presja. Niemniej jednak, okres stalinowski w każdym kraju demoludów oznaczał gigantyczne represje i ogromny brutalizm „zbrojnego ramienia władzy”.

² Trochę inaczej wyglądało to w czasach MBP, inaczej KdsBP, a jeszcze inaczej MSW; przy czym nieco innym było MSW czasów Gomułki, innym Gierka, a jeszcze innym Jaruzelskiego (w pewien sposób, nawiązującego do przeszłości, w tym przede wszystkim Gomułki, choć fanatyzm niektórych posunąć w resorcie wskazywał na próbę sięgnięcia nieomal do stalinowskich korzeni tego podmiotu).

³ Paradoksalne, to właśnie „liberalnemu” Jaruzelskiemu w pewnych kwestiach (także światopoglądowych) znacznie bliżej było go stalinowców i „betonu”, niż pokoleniu Gomułki. Oczywiście, programowa miłość do ZSRR była wielka u Gomułki, lecz ideowo nie było mu ze stalinizmem i pewnego rodzaju stalinowską ostrością tak po drodze, jak Jaruzelskiemu.

W czasach stalinowskich, za centralistyczne kierowanie walką z Kościołem rzymskokatolickim odpowiadało MBP, ze szczególnym uwzględnieniem Departamentu V, tzw. „Piątki”, kierowanego przez J. Brystygierową. Trudno byłoby uznać, że ta historyczka z wykształcenia oraz doktor filozofii była jednym z krwawych zbrodniarzy stalinowskiej Polski Ludowej (stąd właśnie, jeden z jej pseudonimów to: „Krwawa Luna”)⁴. Była to wypróbowana działaczka socjalistyczna, mocno komunizująca i – w realiach po II wojnie światowej – zadeklarowanie stalinowska. Zresztą, nabrała tych przekonań jeszcze w czasach swej działalności w Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy, jak również w MOPR⁵. W zasadzie, najpierw działała w MOPR - a dopiero później w Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy. W tym czasie pracowała jako nauczyciel historii, jak również wydawała komunistyczny tygodnik pt.: „Przegląd Współczesny”⁶. Zaczęła także pracować w partii jako płatny funkcjonariusz „liniowy”, od początku w sektorze agitacji i propagandy. Skazana w roku 1932, opuściła areszt po roku i jeszcze aktywniej włączyła się w struktury MOPR, znacznie rozszerzając swoje sfery działania; i poza jedną „wpadką partyjną” od 1935 pełniła urząd naczelnika Komitetu Okręgowego Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy w okręgu Stryj – Sambor, jednocześnie pracując we Lwowie w strukturach partii oraz awansując w MOPR. W 1936 została po raz trzeci aresztowana i skazana.

Wojnę spędziła na Ukrainie i w ZSRR, kolaborując (jako Rosjanka): do roku 1941 pracowała we Lwowie (także w MOPR), zaś następnie – po załamaniu się współpracy ZSRR i III Rzeszy – przeniosła się w głąb Związku Radzieckiego, do Charkowa i Samarkandy. Pobyt w ZSRR to dla niej praca w zarządzie Głównym Związku Patriotów Polskich, a więc w części wierchuszki przyszłej komunistycznej „nowej władzy”, przygotowywanej dla Polski przez Stalina. Od końca wojny w PPR, brała udział w pracach KRN, czyli faktycznych zrębów przyszłego kierownictwa Polski Ludowej. Z końcem roku 1944, rozpoczęła także swoją karierę w nowopowstałym „bezpieczeństwie”, czyli ówczesnym Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego, zdominowanym przez radziecką ideologię. Kierownikiem RBP był Radkiewicz, przyszły hegemon „bezpieki”, pod którego rządami rozwinęła ona swoją najbardziej krwawą i mroczną postać. Razem z Radkiewiczem, swoją karierę w „bezpiece” rozpoczęła Brystygier, jeszcze na przełomie 1944 i 1945 roku.

I właśnie tacy ludzie jak „Ksenia” (kolejny pseudonim Brystygirowej, która nawet własne nazwisko podawała wielokrotnie w różnych formach fonetycznych i transkrypcyjnych) rządzili w stalinowskim resorcie MBP „na odcinku” Kościoła rzymskokatolickiego. To właśnie Brystygierowa, jako szefowa „piątki” uczyniła z Kościoła rzymskokatolickiego wrogów Polski Ludowej; to jej należy zawdzięczać istotne działania aktywizujące niechętną oraz wrogą politykę partii wobec organizacji religijnych w ogólności, ze szczególnym uwzględnieniem Kościoła rzymskokatolickiego [22, s. 71].

Taki sens miało jej wystąpienie pod tytułem „Ofensywa kleru a nasze zadania”, jakie wygłosiła na odprawie i zjeździe MBP w dniach 13.X.1947 – 15.X.1947 roku, którego pierwotna wersja (wskazana przez Żaryna [37]) różniła się od tej, jaka trafiła do poszczególnych Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego (wyszczególnił ten fakt Musiał [38]). W każdym razie, ukierunkowanie tak MBP, jak również KdsBP oraz MSW było identyczne: antyreligijne i antykatolickie, jak również zadeklarowanie antykościelne, ateizacyjne oraz laicyzacyjne.

Postawa władzy partyjnej na obszarach województwa krakowskiego była ściśle skorelowana jeszcze z czasami wojennymi, tzn. z przesuwaniem się „bojowego szlaku Armii Czerwonej”, anektującej kolejne tereny Rzeczypospolitej. Polacy nie wiedzieli, iż „wyzwolicielska armia” zostanie na tych terenach na kilkadziesiąt lat, mając błogosławieństwo nie tylko Stalina (to było oczywiste), lecz – paradoksalnie – także tzw. Zachodu. W każdym razie, ukształtowany podówczas przebieg linii „wyzwoleń” miał bezpośrednie przełożenie na fakt, iż w latach po 1945 tereny te znalazły

⁴ W 1926 roku ukończyła studia historyczne we Lwowie, około roku 1928 uzyskała doktorat z filozofii na lwowskim uniwersytecie.

⁵ MOPP to Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom, założona w roku 1922 w Moskwie, w ramach Komunistycznej Międzynarodówki, i mająca swoje międzynarodowe oddziały. Przewodniczącym całej organizacji MOPR był m. in. Marchlewski, zaś sam miał w Polsce oddział o nazwie „Czerwona Pomoc w Polsce”. MOPR został rozwiązany w roku 1947.

⁶ Nie należy mylić z artystyczno – literackim pismem o tej samej nazwie, jakie było wydawane w Krakowie w latach 1922 – 1935 i w Warszawie w latach 1935 – 1939. Z pismem współpracowały takie osoby, jak Pigoń, Wyka, Boy – Żeleński, Kleiner, etc.

się pod silną indoktrynacją Związku Radzieckiego oraz działań quasi – polskich „patriotów” z Kujbyszewa.

Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie działał w określonych warunkach historycznych oraz politycznych: oczywistym było, że stworzenie stalinowskiej wizji stosunków z Kościołem rzymskokatolickim możliwe jest wyłącznie w ramach ścisłego współdziałania z Rosjanami, którzy łaskawie pełnili rolę „doradców”. W latach wojny, rolę tę pełnili członkowie radzieckiego kontrwywiadu wojskowego (Smiersz), przy czym owa ogólna nazwa „Smiersz” nie odnosiła się do jednolitej służby w rodzaju NKWD, lecz oznaczała generalną nazwę wielu podmiotów (jednostek) wojskowych, które zajmowały się kontrwywiadem w innych służbach: Armii Czerwonej, NKWD, etc. Smiersz został powołany decyzją Rady Komisarzy Ludowych ZSRR 19.VI.1943 roku, jako Główny Zarząd Kontrwywiadu przy Ludowym komisariacie Obrony ZSRR⁷.

W tym samym czasie, jako „doradcy” pracowali w Polsce funkcjonariusze NKWD i GRU⁸ – a więc podmiotów, które swoją historią sięgały jeszcze Rewolucji Październikowej: o GRU już wspomniano, zaś NKWD powołano w samym roku Wielkiej Rewolucji Październikowej. Wszyscy ci funkcjonariusze mieli mentalność aparatczyków już nieistniejących w tamtym czasie takich struktur, jak OGPU⁹, czy też „Czeka”¹⁰.

Po zakończeniu działań wojennych, rolę „doradców wojskowych” pełnili oficerowie z MGB¹¹ (przekształcony NKGB – Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa Państwowego oraz GUGB - Główny Zarząd Bezpieczeństwa Państwowego) i KGB. Od roku 1945 do 1956 szefami „doradców radzieckich” przy MBP i KdsBP, byli: gen. mjr Sierow (od marca 1945 do kwietnia 1945), gen. mjr Seliwanowski (od kwietnia 1945 do maja 1946), płk Dawydow (od maja 1946 do marca 1950), płk Biezborodow (od marca 1950 do czerwca 1953), gen. lejtnant Kowalczuk (od czerwca 1953 do lipca 1953), płk Lialin (od lipca 1953 do września 1954), płk Jewdokimenko (od września 1954 do 1956 roku). Po roku 1956, rola „radzieckich doradców” nieco się zmieniła, większą swobodę zyskali Polacy, choć nadal Rosjanie mieli głos kontrolno – rozstrzygający.

W województwie małopolskim infiltracja przez radzieckich żołnierzy była jeszcze silniejsza i bardziej wprost, niżli na szczeblu centralnym (ogólnopaństwowym). Armia Czerwona znalazła się, w Małopolsce jesienią 1944 roku, i nie zamierzała opuścić przejętych pozycji: władza Polski Ludowej, aż do roku 1989, prowadzona była wszak pod czujnym okiem towarzyszy radzieckich, którzy – na wszelki wypadek – stacjonowali w ogromnej ilości na terenie PRL, jak również wyzyskiwali na wszelkie sposoby gospodarke Polski Ludowej.

Pierwsze komórki Resortu Bezpieczeństwa Publicznego na terenie Małopolski powstały dokładnie równoległe z wkroczeniem Armii Czerwonej na ten obszar. Kiedy to, dnia 18.I.1945 roku, Rosjanie wyzwolili Kraków spod okupacji hitlerowskiej, i rozpoczęli własną, to jeszcze tego samego dnia stu kilkunastu pracowników „bezpieki” przesunęli się do Krakowa z obszarów Rzeszowszczyzny, generalnie z Rzeszowa. Literatura przedmiotu nie jest zgodna odnośnie tego, jakie były proporcje ilościowe w przeniesieniu na wykonywane zadania. Wiadomo, iż te zadania miały trzy formy: 1) zorganizowanie WUBP w Krakowie; 2) zorganizowanie pracy w Miejskim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie; 3) obsadzenie placówek Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego. Przyjechali oni jako zrab nowopowstającego Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (oraz innych jednostek) [39], którego siedziba miała być w Krakowie

⁸ GRU to określenie Głównego Zarządu Wywiadowczego (Главное Разведывательное Управление), powołanego jeszcze przez Lenina w roku 1918.

⁹ Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny („Объединённое государственное политическое управление при СНК СССР”) działał w latach 1922 – 1934.

¹⁰ Tzw. „Czerezowyczejka” działała w latach 1917 – 1922, w okresie od 1917 do 1918 nosząc nazwę „Wszechrosyjskiej Komisji Nadzwyczajnej do Walki z Kонтрrewolucją i Sabotażem” („Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем”), zaś od 1918 do 1922 - nazwę „Wszechrosyjskiej Komisji Nadzwyczajnej do Walki z Kонтрrewolucją, Spekulacją i Nadużyciami Władzy” („Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлениям по должности”).

¹¹ Chodziło o „Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego”, czyli Министерство государственной безопасности, działające w ZSRR w latach 1946 – 1953.

[40, s. 15]. Faktycznie, dn. 21.I.1945 formalnie założono WUBP w Krakowie i od tego czasu można datować (teoretyczne) panowanie „bezpieczeństwa” na wskazanym obszarze.

Jeśli chodzi o liczebność „bezpieki” w samym krakowskim województwie, to działano wedle norm jeszcze z czasów wojny¹², które odnosiły się do ilości funkcjonariuszy „bezpieczeństwa” w nowopowstałym realizmie Małopolski, w odniesieniu do Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (308 osób), Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (51 osób), Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (3 osoby – licząc przy posterunku Milicji Obywatelskiej), Gminnego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. Dodać należy, iż z biegiem lat zwiększano obsadzenie etatowe każdej z powyżej wskazanych jednostek, jak również stosowano podobne przeliczniki bazowe, określające minimalną ilość funkcjonariuszy jeszcze w wiele lat później, na przykład tworząc Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Wtedy, jako podstawę ilościowego obsadzenia, wzięto rozkaz Radkiewicza z dn. 10.XI.1944¹³, wydanego w ramach RBP.

Wskazany powyżej schemat organizacyjny przewidywał podział WUBP / PUBP / MUBP / GUBP, przy czym GUBP nigdy nie powstały w przypadku województwa krakowskiego: owszem, kilka stworzono w regionie rzeszowskim, lecz w odniesieniu do województwa krakowskiego, nie wdrożono tego pomysłu. Generalnie, zasadniczym powodem zmiany planów partyjnych, w tym aspekcie, były dwa czynniki: 1) agresja oraz niechęć społeczności miejscowej wobec „nowej” władzy, 2) nieopłacalność ekonomiczna powodowana dużym kosztem etatowym oraz brakami kadrowymi. Wykonano kilka prób stworzenia GUBP w województwie krakowskim (na jego wschodnich rubieżach), lecz dość szybko zarzucono ów pomysł.

Aparat represji oraz różnego rodzaju inne jednostki prewencji rozwijał się w sposób wielotorowy, czego przykładem mogą być Referat Ochrony i Referat Wojskowy, czasami zwany także Referatem Ochrony Wojskowej. RO tworzone w „zwykłych”, zaś RW - w zakładach produkcyjnych specjalnego znaczenia, np. biurze projektowym, zajmującym się zleceniami przemysłowymi o istotnym znaczeniu gospodarczym i politycznym. Jednakże, takie (mniejsze, albo większe) referaty ochrony tworzone także w biurach, które nie zajmowały się bezpośrednio działaniami przemysłowymi, a których działalność uznana była za istotną. Było to pokłosie polityki „szukania wroga klasowego”, jak również przestrzegania zasad nieustającej czujności.

Krakowską „bezpieką”, w omawianym okresie lat (tuż powojennych) kierowali kolejno: kpt. Imiołek (posługiwał się on także nazwiskiem – pseudonimem „Śliwa”)¹⁴, mjr Bielecki (posługiwał się także pseudonimem „Jan Frey”)¹⁵, doświadczony zwolennik komunizmu, skoro w okresie od października 1944 do grudnia 1944 pracował w redakcji radiowej przedstawicielstwa PKWN w Moskwie, który zakończył swoją karierę w „bezpiece” w roku 1946, wcześniej będąc kierownikiem Grupy operacyjnej w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie, pełniącym obowiązki kierownika w WUBP w Warszawie, kierownikiem WUBP w Krakowie); kpt. Olkowski¹⁶, płk Duda, ppłk Łanin, mjr Stypczyński, Filipiak¹⁷ i Koperek (zmienił nazwisko na „Józef Marecki”)¹⁸.

Duda, Łanin, Stypczyński, czy też Filipiak może stanowić klasyczny przykład brutalizmu i potwornej agresji systemu stalinowskiego, w praktyce. Pułkownik Łanin kierował „bezpieką” w trzech ostatnich latach życia Stalina (1950 – 1953), wcześniej będąc wypróbowanym kierownikiem MBP z Warszawy (III Wydział od 1946), w latach 1948 – 1950 – szefem warszawskiego WUBP. Na fali czystek stalinowskich funkcjonariuszy, Łanin w roku 1954 został wydany ze służby w

¹² Chodzi o Rozkaz nr 29 Radkiewicza jako szefa: RBP, z dn. 14.XI.1944 [41].

¹³ „(...) Z dniem 10 XI 1944 r. zatwierdzam etaty: Wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) na 308 osób. Miejskiego (miast wojewódzkich) Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego (MUBP) na 148 osób. Powiatowego UB i miast powiatowych wydzielonych na 51 osób. Gminnego UB przy posterunku Milicji Obywatelskiej na 3 osoby. Wojewódzkiego Oddziału Cenzury Wojennej z zasięgiem 500 000 listów miesięcznie na 69 osób. Powiatowego Oddziału Cenzury Wojennej z zasięgiem 100 000 listów miesięcznie na 19 osób”.

¹⁴ Późniejszy awans na majora.

¹⁵ Późniejszy awans na podpułkownika.

¹⁶ Awans na majora.

¹⁷ W momencie opuszczenia służby w roku 1966, był generałem brygady.

¹⁸ Kierował krakowską bezpieką jako major.

organach „bezpieczeństwa”. Z kolei Stypczyński był typowym „usłużnym narzędziem” Służby Bezpieczeństwa, zarówno jako kierownik WUBP w Krakowie od 1953 r., jak i szef Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego od 1954 do 1956 w Krakowie, czy też będąc zamieszany w sprawę zamordowania generała „Nila”¹⁹.

Na tle powyżej zacytowanych postaci szefów krakowskiego UB, warto jest wskazać także na dwie inne osoby z tamtego okresu, które szefowały krakowskiej „bezpiece”: chodzi o Filipiaka oraz Dudę, z czego ten pierwszy był typowym aparatczykiem – karierowiczem, zaś ten drugi stanowił przykład typowego bestialskiego oprawcy stalinowskiego (groźnego także dla własnych podwładnych).

Filipiak zaczynał swoją profesjonalną przygodę z „bezpieczeństwem” od bycia 31.III.1945 kierownikiem Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kozienicach. Jedynym przeszkoleniem do pracy w „bezpiece” był dlań kilkudniowy tzw. kurs specjalny, jaki odbywał się w MBP w Warszawie. Filipiak brał w nim udział, w dniach 9.IV.1955 – 12.IV.1955. To było całe jego przygotowanie merytoryczne do pracy w resorcie. W tamtym okresie, kariery ludzi pokroju Filipiaka dawały świetny przykład na poparcie tezy, iż w żadnej mierze kompetencje oraz zawodowe przygotowanie merytoryczne powodują, iż robiło się karierę w resorcie. Następnie był szefem PUBP w Jędrzejowie (od 1.IX.1946), zastępcą naczelnika i pełniącym obowiązki naczelnika Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kielcach (od 21.VI.1947), naczelnikiem Wydziału V WUBP w Poznaniu (od 18.X.1948.), zastępcą naczelnika Departamentu V Wydziału IV Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie (od 10.III.1950), naczelnikiem Departamentu V Wydziału IV MBP w Warszawie (od 1.II.1951), zastępcą dyrektora Departamentu V MBP w Warszawie (od 25.I.1953), zastępcą dyrektora Departamentu III Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (od 10.V.1955) etc. Czterokrotnie bywał służbowo za granicą: we wrześniu 1957 oraz w grudniu 1957 i lipcu 1958 w NRD, jak również w 1959 w ZSRR.

Z kolei Duda stanowił egzemplifikację typowego oprawcy i kata stalinowskiego. Swoją pracę w „bezpiece” zaczynał jako kierownik w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie (od 30.VIII.1944), jak również oficer do spraw tzw. „zleceń specjalnych” w Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie (od 28.X.1944.). W dalszej kolejności był kierownikiem Wydziału więzień i obozów RBP w Lublinie (od 1.XI.1944), zastępcą kierownika Departamentu III w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie (od 1.X.1945), etc.

Duda został zwolniony w roku 1960 z pracy w „bezpiece”, z uwagi na zbyt stalinowskie metody pracy, które przejawiał nie tylko wobec „wrogów” (zatrzymanych, podejrzanych, etc.), ponieważ to władzy państwowej w Polsce Ludowej w niczym nie przeszkadzało; lecz także wobec własnych współpracowników, i to już dla zwierzchników stanowiło problem: o ile dany pracownik wykazywał się zwierzęcą brutalnością wobec „drugiej strony” to wszystko było akceptowalne, popierane oraz bronione. Tymczasem, kiedy jego agresja kierowana była we własne środowisko, to partia i resort uznawały taką osobę za zagrożenie. Tak było w przypadku Dudy, i to było powodem jego wydalenia ze służby: raport BdsF MBP opisywał przypadki stalinowskiego traktowania podejrzanych i współpracowników²⁰.

W czasie stalinizmu, krakowska „bezpieka” miała nie tylko swych bezpośrednich szefów, lecz także licznych oficerów w randze zastępcy kierownika WUBP w Krakowie. Pośród nich wymienić można: Gorlińskiego (pierwotnie nazywał się Monderer)²¹, Łachuta (21.V.1945 – 9.VIII.1945), Sucheckiego (15.I.1946 – 27.V.1946), Franasia (27.V.1946 – 1.VI.1947), Olkowskiego (pierwotnie nazywał się Jan Hrycaniuk)²², Światły (prawdziwe nazwisko Fleischfarb)²³, Szenborna (pierwotne nazwisko Schönborn)²⁴, Szlachcica (pełnił obowiązki zastępcy szefa WUBP w Krakowie od 1.X.1948,

¹⁹ Stypczyński jako pracownik tzw. „Trójki”, czyli departamentu zajmującego się walką z podziemiem przesłuchiwał „Nila” w listopadzie roku 1950.

²⁰ Biuro do spraw Funkcjonariuszy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego było czymś, na kształt obecnie znanych Wydziałów Wewnętrznych kontrolujących pracę funkcjonariuszy danej służby.

²¹ Funkcję pierwszego zastępcy kierownika WUBP w Krakowie pełnił w okresie od 15.V.1945 do 5.I.1946.

²² Czas: 27.V.1946 – 25.VIII.1946.

²³ Czas: 25.X.1946 – 1.X.1948.

²⁴ Czas: 15.III.1949 – 1.III.1950.

był zastępcą szefa WUBP w Krakowie w okresie od 1.V.1949 do 1.VI.1950), Kaszkura (był zastępcą szefa WUBP w Krakowie od 4. XII. 1950, był zastępcą kierownika Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie w okresie 1.IV.1955 – 31.VII.1955), Stoczyńskiego (12. XI.1952 – 1.XII.1953), Łobaszewskiego (zastępcą szefa WUBP w Krakowie w okresie 1.VII.1954– 1.I.1955, zastępcą kierownika Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie w okresie 1.I.1955 – 30.VI.1956), Glińskiego (zastępcą kierownika Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie w okresie 1.IX.1955 – 31.XII.1956), Koperka (zastępcą kierownika Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie w okresie 1.X.1956 – 28.XI.1956).

Pośród powyżej wymienionych zastępców „bezpieki” w Krakowie w okresie stalinizmu, dwa nazwiska szczególnie przykuwają uwagę, ponieważ należą one do osób, które stały się znanymi powszechnie: w kraju, jak również za granicą. Chodzi o Szlachcica i Świątlę.

Szlachcic zaczynał swoją pracę w resorcie „bezpieczeństwa” od posady kierownika w Wydziale do walki z bandytyzmem w Powiatowym Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Chrzanowie (od 1.II.1945). Następnie był starszym referentem w Grupie do walki z bandytyzmem w PUBP w Chrzanowie (od 4.III.1946), szefem PUBP w Olkuszu (od 1.II.1947), inspektorem w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie (od 1.II.1948), zastępcą szefa WUBP w Krakowie (od 25.III.1949), pełniącym obowiązki szefa WUBP w Olsztynie (od 1.VI.1950), szefem WUBP w Olsztynie (od 1.XI.1952), szefem WUBP w Rzeszowie (od 1.III.1953), kierownikiem Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach (od 20.V.1955), wiceministrem MSW w Warszawie (od 12.II.1962).

Szlachcic dość łagodnie przeszedł „odwilżową” czystkę w „bezpiece”, ponieważ chociaż w 1954 przekazano jego osobę, jako zasłużonego oraz wyszkolonego²⁵ stalinowca, „do dyspozycji kadr” (a więc, do swoistej „resortowej zamrażarki”), to już w rok później pracował na eksponowanym stanowisku, zaś w kolejnych latach został nawet wicepremierem. Sprawował także szereg pozostałych funkcji o mniejszym znaczeniu (np.: był prezesem Polskiego Komitetu Normalizacyjnego). Był także członkiem KC (od 1968 do 1975), kierownikiem w MSW w Warszawie (w 1971 roku), jak również zdobywał wykształcenie w ZSRR²⁶ i Polsce²⁷.

Rola „bezpieki” w kształtowaniu powojennej historii Polski Ludowej jest oczywista, i z pewnych punktów widzenia – niestety – bardzo istotna. W zasadzie aż do końca systemu PRL, to służby miały istotny głos w poszczególnych rozgrywkach politycznych; choć jest to takowa różnica wobec sytuacji z obecnej III Rzeczypospolitej, że w okresie PRL służby były podporządkowane pewnym określonym gremiom i nie można było sobie pozwolić na bezpośrednie rozgrywki za ich pośrednictwem, zaś w Wolnej Polsce dawne służby stalinowskie i socjalistyczne nie tylko rozgrywają kolejne polityczne szarady, lecz także – niczym nieomylni sędziowie – zaświadczenia o czyjejś winie, albo niewinności. To jeden z większych paradoksów polskiej historii współczesnej.

Okres stalinowski szczególnie źle zapisał się w annałach polskiej historii. Pomijając już wszystkie inne aspekty, to właśnie w tamtym okresie ideologizacja życia społeczno – politycznego (co widać było także w ramach praktycznej pracy organów „bezpieczeństwa”) bez małą sięgnęła zenitu, w którym jedynie czasy generała Jaruzelskiego w pewnym sensie usiłowały ów punkt dogonić. Na szczęście, nie do końca się to generałowi Jaruzelskiemu, specjaliście od wytaczania wojny własnemu narodowi, udało.

²⁵ Od dn. 20.IV.1952 odbył półroczny „Kurs polityczny aktywu kierowniczego”, w Ośrodku Szkolenia MBP w Warszawie. Odbył kilkudniowe szkolenie w Wyższej Szkole KGB w Moskwie, w kwietniu 1955 r.

²⁶ Np. ponad roczny kurs w Wyższej Szkole KGB w Moskwie. Wyższą Szkołę Wojskową w Moskwie ukończył w 1956 r.

²⁷ W roku 1953 ukończył szkołę partyjną przy KC PZPR, a w roku 1960 - AGH.

1. *Dominiczak H.* Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza, 1945-1985. – Warszawa. – 1985. – 355 s.
2. *Dominiczak H.* Organy bezpieczeństwa PRL, 1944-1990: rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW. – Warszawa. – 1997. – 438 s.
3. *Dominiczak H.* Z dziejów politycznych Polski 1944-1984. – Warszawa. – 1984. – 510 s.
4. *Dominiczak H.* W walce o Polskę Ludową: udział Wojska Polskiego w przeobrażeniach ustrojowo-społecznych i gospodarczych: 1944-1948. – Warszawa. – 1980. – 246 s.
5. *Dominiczak H.* Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990: w świetle dokumentów MSW. – Warszawa. – 2000. – 453 s.
6. *Fijałkowska B.* Polityka i twórcy: 1948-1959. – Warszawa. – 1985. – 570 s.
7. *Fijałkowska B.* Borejsza i Różański: przyczynek do dziejów stalinizmu w Polsce. – Olsztyn. – 1995. – 259 s.
8. *Fijałkowska B.* Idea demokracji w polskiej tradycji intelektualnej: materiały z ogólnopolskiej konferencji zorganizowanej przez Instytut Nauk Filozoficzno-Społecznych WSP w Olsztynie 23-24 września 1993 r. – Olsztyn. – 1995. – 141 s.
9. *Fijałkowska B.* Polskie dylematy polityczne 1939-1995: wybrane problemy. – Olsztyn. – 1996. – 244 s.
10. *Fijałkowska B.* Partia wobec religii i Kościoła w PRL. – Olsztyn. – 1999. t. I. – 255 s.
11. *Fijałkowska B.* Ideowo-polityczna działalność związków młodzieży w Polsce w latach 1944-1957. – Warszawa. – 1978. – 310 s.
12. *Fijałkowska B.* Partia wobec religii i Kościoła w PRL. – Olsztyn. – 2000. t. II, cz. I. – 299 s.
13. *Fijałkowska B.* Partia wobec religii i Kościoła w PRL. – Olsztyn. – 2001, t. II, cz. II. – 401 s.
14. *Friszke A.* Opozycja polityczna w PRL 1945-1980. – Londyn. – 1994. – 698 s.
15. *Friszke A.* Opozycja i opór społeczny w Polsce (1945-1980): materiały konwersatorium z 20 lutego 1991 r. – Warszawa. – 1991. – 26 s.
16. *Friszke A.* Polska: losy państwa i narodu: 1939-1989. – Warszawa. – 1995. – 517 s.
17. *Friszke A.* Władza a społeczeństwo w PRL: studia historyczne. – Warszawa. – 2003. – 277 s.
18. *Friszke A.* Przystosowanie i opór: studia z dziejów PRL. – Warszawa. – 2007. – 427 s.
19. *Terlecki R.* Dyktatura zdrady: Polska w 1947 roku. – Kraków. – 1991. – 163 s.
20. *Terlecki R.* Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii. – Warszawa. – 2005. – 369 s.
21. *Terlecki R.* Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury: między bohaterstwem a agenturą: studia i materiały. – Kraków. – 2007. – t. I. – 461 s.
22. *Terlecki R.* Miecz i tarcza komunizmu: historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce: 1944 – 1990. – Kraków. – 2007. – 390 s.
23. *Dudek A.* Państwo i kościół w Polsce 1945-1970. – Kraków. – 1995. – 278 s.
24. *Dudek A.* Bolesław Piasecki: próba biografii politycznej. – Londyn. – 1990. – 345 s.
25. *Dudek A.* Centrum władzy: protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR: wybór z lat 1949-1970. – Warszawa. – 2000. – 436 s.
26. *Paczkowski A.* Zdobycie władzy: 1945-1947. – Warszawa. – 1993. – 86 s.
27. *Paczkowski A.* Referendum z 30 czerwca 1946 r.: przebieg i wyniki. – Warszawa. – 1993. – 224 s.
28. *Paczkowski A.* Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956. – Warszawa. – 1994. – t. I. – 236 s.
29. *Paczkowski A.* Pół wieku dziejów Polski: 1939-1989. – Warszawa. – 1998. – 606 s.
30. *Paczkowski A.* Aparat bezpieczeństwa w latach 1944-1956: taktyka, strategia, metody. – Warszawa. – 1996. – t. II. – 236 s.
31. *Paczkowski A.* NKWD o Polsce i Polakach: rekonesans archiwalny. – Warszawa. – 1996. – 159 s.
32. *Paczkowski A.* Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski: szkice do portretu PRL. – Kraków. – 1999. – 241 s.
33. *Paczkowski A.* Centrum władzy w Polsce 1948-1970. – Warszawa. – 2003. – 306 s.
34. *Paczkowski A.* Trzy twarze Józefa Światły: przyczynek do historii komunizmu w Polsce. – Warszawa. – 2009. – 263 s.

35. *Paczkowski A.* Wywiad polski w roku 1949: sprawozdanie z działalności. – Warszawa. – 2009. – 314 s.
36. *Paczkowski A.* System nomenklatury kadr w Polsce (1950-1970). – Warszawa. – 2000. – 103 s.
37. *Żaryn J.* Ofensywa kleru a nasze zadania... 1947. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego wobec Kościoła w Polsce. // Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej. –1936, t. XXXVI. – s. 98 – 122.
38. *Instrukcje i wytyczne pracy operacyjnej przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945-1956; wybór dokumentów.* / Oprac. F. Musiał // *Zeszyty Historyczne WiN/* – R. 17. – nr 28/29. – 2008. – s. 247-388.
39. *Kasprzycki M.* Ludzie bezpieki w powiecie Nowy Sącz. Obsada Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego / Powiatowego Urzędu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Nowym Sączu w latach 1945-1956. – Warszawa. – 2009. – 276 s.
40. *Frazik W., Musiał F., Szpytma M.* Ludzie bezpieki województwa krakowskiego. – Kraków. – Warszawa. – 2009. – 439 s.
41. *Archiwum* Instytutu Pamięci Narodowej, sygn. Biur Udostępniania /990/1. – t. I. – s. 61.

Тетяна Моторнюк

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕЛЕКТОРАЛЬНІЙ КАМПАНІЇ 2011 Р. У ПОЛЬЩІ: ФЕНОМЕН ПАЛІКОТА

Розглядається технологічна складова сенсаційного успіху на парламентських виборах 2011 року у Польщі нової політичної сили «Рух Палікота». Аналізуються причини перемоги антиклерикального руху в польському католицькому суспільстві та іміджеві характеристики політика нової генерації Януша Палікота.

Ключові слова: виборчі технології, Я.Палікот, Польща, парламентські вибори.

Motorniuk Tetiana. Techniki wyborcze w kampanii wyborczej 2011 roku w Polsce: fenomen Palikota.

Autorka ukazuje techniki wyborcze, którym „ruch Palikota”, nowa siła polityczna, zawdzięcza sensacyjny sukces w 2011 roku. Analizuje przyczyny zwycięstwa ruchu antyklerykalnego w polskim katolickim społeczeństwie i dokonuje charakterystyki wizerunku polityka nowej generacji, Janusza Palikota.

Słowa kluczowe: techniki wyborcze, Janusz Palikot, Polska, wybory parlamentarne.

Моторнюк Тетяна. Избирательные технологии в электоральной кампании 2011 г. в Польше: феномен Паликота.

Рассматривается технологическая составляющая сенсационного успеха на парламентских выборах 2011 года в Польше новой политической силы «Движение Паликота». Анализируются причины победы антиклерикального движения в польском католическом обществе и имиджевые характеристики политика новой генерации Януша Паликота.

Ключевые слова: избирательные технологии, Я. Паликот, Польша, парламентские выборы.

Motornyuk Tetyana. Electoral technologies electoral campaign in 2011 in Poland: the phenomenon of Palikot.

The technological compound of the sensational success in Parliamentary elections in 2011 in Poland of a new political power “The Palikot Movement” is regarded. The reasons of anticlerical movement victory in the Polish catholic society and image characteristics of a politician of the new generation Janusz Palikot are analyzed.

Key words: electoral technologies, J. Palikot, Poland, parliamentary elections.

Електоральний процес у нових демократіях завжди викликає підвищений інтерес з боку політологів, адже він показує вектор розвитку та специфічні особливості у політичній ситуації у країнах, де конкурентні вибори виглядають порівняно новим явищем національного життя. Хоча Польща нині може вважатися державою з режимом консолідованої демократії, вибори тут ще встигли стати пересічною подією, яка окрім ротації еліт майже нічого нового не дає.

Результати парламентських виборів 2011 р. у Польщі прогнозувалися багатьма політологами та в основному співпали з очікуваннями фахівців, за виключенням вражаючого успіху нової політичної сили на чолі з бізнесменом Я. Палікотом. Нагадаємо, що «Громадянська платформа» Дональда Туска здобула близько 40% голосів, «Право і справедливість» (ПіС) – приблизно 30%, а Рух Палікота – 10%, посівши третє місце. У ситуації взаємної жорсткої боротьби між «Платформою» і ПіС йому вдалося зайняти нішу «третьої сили». За кілька місяців до виборів результати соціопитувань прогнозували йому не більше 1–2%. Приблизно однакову кількість голосів отримали аграрії, що за підсумками попередніх виборів сформували урядову коаліцію з ГП, та ліві демократи – по 8,3–8,4% [1].

Ці вибори показали збільшення активності польських виборців, адже зазвичай їхня явка на парламентських виборах обмежується 40%. У парламентських виборах 2011 р. участь у виборах взяли майже 50% польських виборців. Їхній вибір не був складним – від 3 до 7 кандидатів до Сейму від добре знаних кожним поляком політичних сил, від 5 до 8 партійних земельних списків у невеликому бюлетені-зошиті, де виборці ставлять хрестик навпроти прізвища кандидата (галочки, крапочки, букви, перекреслення або інші фігури, що

в Україні «дозволяють встановити волевиявлення виборця», у польському законодавстві не приймаються). Не ходять у Польщі і з виносними скриньками.

Польське законодавство передбачає відкриті виборчі списки, тобто люди голосують не лише за партію, а ще й за конкретного кандидата у списку цієї партії. Тож депутатські мандати в результаті отримують найпопулярніші з кандидатів. Рух Палікота – дебютант, який виставив переважно невідомих кандидатів. Виборці поставили на кандидатів з білбордів – до парламенту пройшли майже виключно перші номери. З 40 депутатів Руху Палікота 38 є першими номерами. Але два інші депутати пройшли у Сейм з округів, у яких пройшли й перші номери – тобто в жодному окрузі кандидат з наступного після першого місця не перестрибнув лідера списку. Це єдина така партія на цих виборах. Ще однією особливістю Руху Палікота є те, що його кандидати з наступних місць отримували подібний відсоток голосів у різних частинах округу [2].

Козиром партії «Рух Палікота» став її лідер. Януш Палікот, в минулому успішний бізнесмен, горілчаний магнат, магістр філософії (захистив магістерську працю на тему «Трансцендентальна єдність аперцепції у Канта») і колишній «платформівець», який всю виборчу кампанію «рубав» правду, за що заробив імідж «людини здорового глузду».

На світанку своєї публічної діяльності Януш Палікот позиціонував себе у пресі як «християнського бізнесмена», писав про те, як працювати в бізнесі та дотримуватися Євангелія. Після смерті Івана Павла II він був головним інвестором тижневика «Озон». Його автори говорили про те, що під впливом польського Папи Римського було виховано ціле покоління консервативних і побожних поляків, яке надто різниться від покоління своїх батьків. Після цього Януш Палікот перекваліфікувався в ліберала, був депутатом ГП у Сеймі. Він виступав на підтримку свободи підприємництва, закликав протидіяти надмірній бюрократизації. Але його зоряний час настав лише сьогодні, коли він отримав славу антиклерикала, поборника ледь не «секулярної революції» в католицькій Польщі [3].

Спочатку він створив громадську організацію під назвою «Рух Палікота». А потім уже зареєстрував партію з аналогічною назвою. Польське законодавство обмежує можливості політичних партій отримувати фінансування з недержавних джерел. Однак це правило не стосується громадських організацій. Оборудка з назвами дала змогу Янушу Палікоту обійти фінансові ліміти. Якщо в когось виникали запитання щодо того, яким коштом він розміщував так рясно свої білборди, то відповідь була готова: це ж «Рух Палікота», громадська організація, а не партія.

Януш Палікот – політик, який користується скандальною популярністю. Палікот не церемониться у своїх промовах. Одного разу на прес-конференції він виступив з критикою політичного курсу партії «Право і справедливість» і, щоб довести відданість своїй позиції, вимахував пістолетом в одній руці і секс-іграшкою – в іншій. А на телеєфір зі своєю участю приніс поросячу голову, що в мафіозних колах, за його словами, вважається оголошенням війни. Цей дар Палікот підніс польській федерації футболу. Його антиклерикальна риторика, публічні виступи в футболці з написом «Я – гей», а також вимоги легалізувати маріхуану народили термін «палікотизація» – скандальне шоу-політикування, яке пов'язують з вульгарною поведінкою і використанням у публічних виступах жаргонної, ненормативної лексики.

Палікота іноді називають політичним блазнем, «польським Жириновським». Але в сучасних парламентських демократіях, у системі міжпартійної конкуренції саме політичний блазень виконує функції традиційного блазня при королівському дворі, говорить правду, яку не можуть собі дозволити висловити більш серйозні люди [4]. З початку підкреслено непартійній «Рух Палікота», тоді здавалося, обрав для себе в сучасних польських реаліях найменш перспективний з електоральної точки зору тренд – жорсткий антиклерикалізм разом з послідовно лібертарною політичною програмою. Палікота сприймали як блазня, який виступав за легалізацію легких наркотиків, безкоштовну роздачу презервативів і безкоштовний Інтернет. Але менше, ніж за рік «Рух Палікота» увійшов до п'ятірки провідних політичних сил Польщі. Згідно з даними одного з соціологічних опитувань, Палікот став тим політиком, з яким найбільша кількість поляків хотіла б «випити кухлик пива».

Більшість спостерігачів, аналізуючи успіх Палікота, вважають, що величезну роль в його просуванні зіграв один з провідних європейських політтехнологів Петро Тимохович («людина, яка зробила Леппера»), який чітко вловив незайняту електоральну нішу, спрогнозувавши вектор можливого протестного голосування польських виборців. Він зрозумів, що католицька церква «зарвалася» і наполіг на жорсткій передвиборчій вимозі відділення держави від костелу, зменшення впливу католицької церкви.

Справа у тому, що у Польщі існує «Костельний фонд», яким безконтрольно розпоряджається церква. Держава вносить туди від 4 до 8 млрд. злотих щорічно (1,3 – 2,5 мільярда доларів). Крім того, можна згадати про грандіозні суми, які як центральний, так і місцеві бюджети витрачають на утримання і реконструкцію костелів; доходи церкви, які не обкладаються податками, а також втручання церкви в економіку і управління державою.

На початку 2011 року виникла ситуація, за якої праворадикальний вектор каналізації протестних настроїв став вже практично неможливий. Багаторічне знаходження при владі правоконсервативної та клерикальної партії братів Качинських «Право і справедливість» фактично не залишило варіантів ні для прискороного формування більш-менш успішних праворадикальних виборчих проектів, ні навіть для розробки ключових програмних основ для політичного руху «Права і справедливості».

Тому заманювати протестного виборця можна було не праворуч, а ліворуч. Оскільки традиціоналістський виборець Польщі проголосує за «Право і Справедливість» як гаранта збереження клерикального і правоконсервативного тренду в мейнстрімі польського парламентаризму, то потрібно було взяти на озброєння антиклерикальну риторику.

Палікот і Тимохович вельми оперативно спробували актуалізувати в масовій свідомості виборців проблематику католицької церкви в якості якогось паразитичного соціального інституту. Відповідна (і причому досить масова) реакція не могла не виникнути в самих широких прошарках польського суспільства. Навіть у вельми консервативному селянському середовищі почалося переосмислення ролі ксьондзів у соціально-економічному житті парафій. У цій ситуації Януш Палікот на своїх численних зустрічах з виборцями почав публічно стверджувати, що церква і ксьондзи вивели з під оподаткування свої доходи, а значить, переклали на плечі польських громадян додатковий тягар соціальних витрат. Палікот протягом декількох місяців перед жовтневими виборами в Сейм буквально об'їздив всю Польщу з ключовою вимогою своєї передвиборної програми – доходи ксьондзів і церкви повинні підлягати оподаткуванню нарівні з іншими громадянами Польщі. Вперше у сучасній польській електоральній історії масове протестне голосування на жовтневих парламентських виборах 2011 року багато в чому прийняло антиклерикальні риси. І навіть той пікантний факт, що сам Палікот протягом цілого ряду років видавав католицький альманах, анітрохи не завадило йому в різкому наборі позитивної електоральної динаміки протягом літа-осені 2011 року.

Зовнішній скандальний імідж Палікота ні в якому разі не повинен привести нас до спрощення експертного аналізу самого «феномена Януша Палікота». Домінуючий у Польщі правоконсервативний традиціоналістський тренд без особливих зусиль розправлявся поодиноці з радикальними зеленими і рухами за права жінок на аборти, з прихильниками декриміналізації легких наркотиків і борцями за права тварин, з антифашистськими мережевими структурами і антиклерикальними організаціями.

Вказані рухи (переважно молодіжні) не мали і не прагнули мати будь-яких парламентських перспектив. А Янушу Палікоту вдалося в жовтні 2011 року зробити те, що традиційно не вдавалося жодному парламентському лібертарному політику Європи – організовано й ідеологічно вмотивовано привести до виборчих урн значні сегменти протестної і традиційно абсентеїстськи налаштованої молоді.

За оцінками спостерігачів, у ході виборчої кампанії в Польщі застосовувалися досить цікаві і відносно нові політичні технології. Наприклад, молоді люди (включаючи підлітків) розсилали в своєму середовищі SMS з текстом: «Врятуй Польщу! Сховай паспорт своєї бабусі!» Важко визначити, скільки голосів вдалося таким чином «відвести» від попадання в актив консерваторів, але це дало свої результати.

Звернення до протестного електорату, насамперед, молоді, багато в чому визначило електоральний успіх Палікота. Мирослав Чех, колишній депутат Сейму, політичний оглядач видання «Gazeta Wyborcza», звертає увагу на ідейну структурованість електорату Януша Палікота: «Його підтримують три сегменти виборців: люди загалом лівих поглядів, люди проєвропейськи налаштовані й особливо ті, хто виступає за секуляризацію Польщі, за зменшення ролі католицької церкви в житті суспільства» [1].

Політичний оглядач польської щоденної газети «Rzeczpospolita» Рафал Жемкевіч вважає, що «Рух Палікота» постав фактично як альтернатива всім політичним силам, у яких виборці розчарувалися: «Януш Палікот став дуже активним антиклерикалом, що суперечить тому, з чого він починав. Він говорить те, що багато людей хочуть почути. Костел сприймають як інституцію заможну, точаться розмови про те, що треба його оподаткувати, це модно, приносить певну популярність. Водночас він виголошує антибюрократичні гасла, які також імпонують людям, та озвучує ліві гасла, позаяк помітив, що це також модно з поміж молодих людей. Палікот досяг успіху, бо не є ані Качинським, ані Туском» [1].

«Успіх Палікота - це успіх фрік-технологій на службі радикальної ліволіберальної адженди, яка включає в себе і антиклерикалізм, і захист права жінки на вибір у питанні абортів, і захист прав сексуальних меншин, і легалізацію легких наркотиків, і боротьбу з державною бюрократією. Виявилося, що радикальне Freak Show лівих лібералів може бути затребуване протестним електоратом навіть у такій католицькій країні, як Польща, де ксьондзи сьогодні намагаються грати роль політруків. Методи Freak Show скасовують колишні обмеження на способи передвиборної агітації, які вимагали певної коректності у висловлюваннях і доказовості пропонованих звинувачень, дозволяючи адресувати риторику до зачарованого потребами електорату», – так прокоментував ізраїльський політтехнолог Давид Ейдельман результат польських виборів. Успіх Януша Палікота експерти пояснюють втотою в першу чергу молодих поляків від політики консерваторів-клерикалів [2]. Мовляв, Польщі давно був потрібен той, хто виступить проти усталених консервативних цінностей. Тому і проголосували не за безсилим традиційним лівим, а за політика, який веде себе так, як подумки поводитися багато його виборців.

«Рух Палікота» обіцяв стати не дуже доброю новиною для «Громадянської платформи», бо погрожував відщипати в неї голоси молоді, яка великою мірою сприяла перемозі «Платформи» під час попередніх виборів, але до виборів нинішніх встигла розчаруватись у Туску та команді (25% безробіття серед поляків віком до 30 років – як не крути, серйозний аргумент проти) [5]. У результаті, справжнім виборчим кошмаром Палікот став для польської «лівиці» – Союзу демократичних лівих сил. За деякими оцінками, через «Рух Палікота» партія Гжегожа Наперальського не долічилася майже мільйона голосів. Хто міг передбачити такий поворот подій після тріумфального третього місця Наперальського на минулих президентських виборах і прогнозів такого ж самого тріумфального повернення «лівиці» на політичну сцену Польщі з обов'язковим її входженням до правлячої коаліції.

Таким чином, зробивши вагому заявку на участь у польській політиці, «Рух Палікота» відтепер має довести свою спроможність не тільки епатувати публіку, але й генерувати нові, креативні ідеї. Безумовно, необхідний час для того, щоб ця нова політична сила широкомасштабно та остаточно увійшла у польську політику не лише як сенсація парламентських виборів 2011 року, але й як оригінальний рух, який має свій стабільний електорат та стабільні ідеологічні позиції на електоральному полі Польщі. Наступні вибори мають продемонструвати реальну вагу цієї політичної сили та її стратегічну перспективу.

1. *Безп'ятчук Ж.* Сюрпризом польських виборів став «антиклерикал» Палікот [Електронний ресурс] / Ж. Безп'ятчук. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/32668/PrintView> – Загол. з екрану.

2. *Кривдик О.* Клерикалізація проти «палікотизації»: триумф старого уряду [Електронний ресурс] / О. Кривдик. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/10/10/6651667/> – Загол. з екрану.

3. *Сенсація* на виборах у Польщі: «Рух Палікота» набирає 10% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inforogn.org.ua/news/urn:news:2ED5F3C8> – Загол. з екрану.

4. *Нові* обличчя парламенту Польщі: транссексуалка, колишній священик, борець за права гомосексуалів... [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24357805.html> – Загол. з екрану.

5. *Гетьманчук О.* Рекорд прем'єра Туска / О. Гетьманчук // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – 14 жовт.

SAMORZĄD REGIONALNY W POLSCE – INSTYTUCJA I ELITY¹

Autorka omawia zagadnienie normatywnych podstaw i rzeczywistego funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce w ocenie przedstawicieli regionalnych elit. Punktem odniesienia ich postrzegania i oceny uczyniła reguły ładu demokratycznego. Autorka stwierdza, że działania instytucji samorządu terytorialnego nie w pełni odpowiadają intencjom inicjatorów reformy samorządowej, a co więcej, elity regionalne nie mają potencjału innowacyjnego, niezbędnego dla poprawy jakości tej instytucji.

Słowa kluczowe: samorząd regionalny, elity, demokracja, władza.

Налевайко Єва. Регіональне самоврядування у Польщі – інститут і еліти.

Розглядаються проблеми нормативних основ і практики функціонування регіонального самоврядування у Польщі у сприйнятті представників регіональних еліт. Вихідним пунктом сприйняття і оцінок прийнято правила демократичного устрою. Висновки вказують на те, що діяльність інституту регіонального самоврядування не повністю відповідає інтенціям ініціаторів реформи органів місцевого самоврядування, більше того – регіональні еліти не мають інноваційного потенціалу, потрібного для покращення якості цього інституту.

Ключові слова: регіональне самоврядування, еліти, демократія, влада.

Налевайко Ева. Региональное самоуправление в Польше – институт и элиты.

Рассматриваются проблемы нормативных основ и практики функционирования самоуправления в Польше в восприятии представителей региональных элит. Исходным пунктом восприятия и оценок приняты правила демократического строя. Выводы указывают на то, что деятельность института регионального самоуправления не вполне отвечает интенциям инициаторов реформы органов местного самоуправления, более того – региональные элиты не обладают инновационным потенциалом, необходимым для улучшения качества данного института.

Ключевые слова: региональное самоуправление, элиты, демократия, власть.

Nalewajko Ewa. Regional self-government in Poland – institution and elites.

The matter of normative foundations and operation of regional self-government in Poland, as seen by the regional elites is devoted. The general rules of democratic order was adopted as the reference frame for the perceptions and opinions of elites. The conclusions make it possible to say that the institutionalization of the regional self-government do not fully reflect the intentions of the initiators of the local government reform and that, moreover, the elites themselves lack the innovative potential necessary to improve the quality of this institution.

Key words: regional councils, elites, democracy, power.

1. Samorząd terytorialny Polsce – założenia ustrojowe i podstawowe rozwiązania prawne

Wśród demokratycznych założeń ustrojowych, przyjętych w Polsce po roku 1989 i zapisanych w systemie prawa, znalazły się założenia mówiące o decentralizacji władzy w państwie, jego pomocniczym charakterze oraz o samorządności obywateli. To model państwa odbiegający całkowicie od realizowanej wcześniej wizji państwa scentralizowanego, wszechobecnego i wszechwładnego, gdzie resortowy sposób zorganizowania zastępował samorządowy. Postanowiono, że celem państwa nie może być dłużej ograniczanie i wyręczanie obywateli w ich rozmaitych aktywnościach publicznych. Ma nim być natomiast tworzenie swobodnej przestrzeni i warunków, sprzyjających tej aktywności. W świetle przyjętego modelu, ograniczone w swoich funkcjach państwo ma interweniować tylko wtedy, gdy demokratyczne wspólnoty, w tym także zorganizowane terytorialnie wspólnoty mieszkańców, nie radzą sobie ze swoimi zadaniami i potrzebują wsparcia. Przyjęta koncepcja decentralizacji zadań państwa miała oparcie w powszechnym przekonaniu o szczególnych, społecznych i politycznych korzyściach związanych z ładem, opartym na zasadzie samorządności. Uznano, że samorząd, traktowany jako sposób sprawowania władzy, „może działać jedynie w państwie zdecentralizowanym a więc gdy wspólnoty lokalne zostaną wyposażone w prawo

¹ W Polsce, odpowiednikiem regionów jako największych jednostek terytorialnego podziału kraju są województwa.

do podejmowania decyzji we własnym interesie i na własną odpowiedzialność, a uprawnienia władz państwowych zostaną ograniczone jedynie do nadzoru legalności i ochrony praw obywatelskich mieszkańców” [1, s. 60].

Początkowo, samorząd terytorialny przywrócono tylko na podstawowym szczeblu terytorialnego podziału kraju – w gminach, będących najmniejszymi liczebnie wspólnotami. Pierwsze, powszechne wybory do rad gminnych odbyły się w roku 1990. Jednak później reforma samorządowa została zatrzymana z powodów politycznych aż do roku 1997. Wtedy właśnie, obejmująca rządy nowa koalicja centro-prawicowa² ponownie podjęła prace koncepcyjne i legislacyjne w tym zakresie, a ich zwieńczeniem było rozbudowanie istniejącego już samorządu terytorialnego o dwa, nowe elementy strukturalne – powiaty i województwa, którym powierzono zadania dopełniające i pomocnicze w stosunku do samorządu gminy. Pierwsze wybory do władz samorządowych wszystkich szczebli przeprowadzone zostały w roku 1998.

Wśród struktur samorządowych, położenie i znaczenie regionów było szczególne. Miały one w „dość ograniczonym stopniu kierować swe usługi ku mieszkańcom województwa, o specyfice władz regionalnych decydować miało natomiast ich podstawowe zadanie – działanie na rzecz szeroko rozumianego rozwoju cywilizacyjnego” [2, s. 4]. Samorząd ten jest regionalną wspólnotą samorządową, której organem przedstawicielskim jest sejmik wojewódzki, będący kolegialnym organem o charakterze stanowiącym i kontrolnym. Sejmiki działają podczas sesji, w trakcie których prowadzone są obrady radnych, wyłonionych w demokratycznych wyborach. Po wyborach sejmik sam się konstytuuje, wyłaniając swoje wewnętrzne władze w postaci przewodniczącego, zarządu oraz komisji problemowych o charakterze stałym i doraźnym. Radny sejmiku powinien w sprawowaniu swojej funkcji kierować się „nie tylko interesami wojewódzkiej wspólnoty samorządowej, ale także interesami państwa, co nie jest zapisem analogicznym do przepisów określających pracę radnych gmin i powiatów. (...) W tym sensie status radnego regionu pozostaje na pewnym „styku” płaszczyzny polityki państwowej i samorządu” [2, s. 4]. Oznacza to, że odmiennie niż w przypadku samorządu gminnego czy powiatowego, u podstaw aktywności samorządu regionalnego nie leżą wyłącznie interesy społeczności lokalnej, ale również interesy państwa, ujmowane w perspektywie rozwojowej i modernizacyjnej. To założenie wyjściowe dobrze tłumaczy zabiegi twórców reformy samorządowej o powołanie do życia dużych, silnych województw, mogących być równorzędnymi partnerami nie tylko dla państwa ale też dla regionów państw europejskich.

Do wiodących kompetencji samorządowych regionów zaliczono uchwalanie strategii rozwoju województw oraz ich wieloletnich programów rozwojowych. Województwa prowadzą swoje zróżnicowane, dostosowane do potrzeb lokalnych polityki rozwojowe w ramach krajowej, przestrzennie i międzyregionalnie zróżnicowanej polityki państwa. Z kolei ta polityka powinna zawsze uwzględniać regionalne odmienności, a w związku z tym nie może być podporządkowana zwykłemu, równościowemu kryterium sprawiedliwości. Co więcej, ponieważ województwo jest terenem działania wielu, zróżnicowanych podmiotów, takich jak gminy, powiaty, przedsiębiorstwa czy organizacje społeczne, konieczne jest uzgadnianie ich preferencji, co musi wpływać na kierunki i charakter polityki, prowadzonej w skali całego regionu. W opinii Jerzego Regulskiego, jednego z twórców współczesnego, polskiego modelu samorządu terytorialnego, to właśnie koordynacja, pojmowana jako harmonizacja niezależnych działań wielu podmiotów w regionie oraz jako likwidowanie sprzeczności pomiędzy nimi drogą prowadzenia dialogu i negocjacji, ma stanowić istotę polityki rozwoju państwa [1, s. 9].

Zarówno reforma samorządowa, jak i wszystkie inne reformy państwa wprowadzane w warunkach demokratycznej transformacji ustrojowej, miały charakter odgórny, a to oznacza, że dokonywane w ich toku zmiany instytucjonalne były wprowadzane decyzjami elit politycznych. Do elity zaliczamy tu, w zgodzie z powszechnie przyjmowaną w literaturze przedmiotu definicją, osoby zajmujące w instytucjach władzy szczególne pozycje, a przez to wpływające w sposób znaczący

---

² Chodzi o koalicję Akcji Wyborczej Solidarność i Unii Wolności, partii wywodzących się z ruchu społecznego „Solidarność”.

i systematyczny na decyzje polityczne³. W omawianym przypadku reform samorządowych, elity władzy szczebla centralnego przesądziły swoją wolą o powołaniu do życia nowej instytucji, a to z kolei, dało początek formowaniu się nowego aktora społecznego – subelit regionalnych, mających w założeniu pośredniczyć pomiędzy władzą centralną a mieszkańcami kraju, zorganizowanymi we wspólnoty terytorialne. Rzeczywista instytucjonalizacja, a więc praktyczne, żywiołowe formowanie nowej instytucji i jej elit, były to procesy silnie ze sobą wzajemnie sprzężone. I jak zwykle w takich przypadkach, odbiegające od założeń i przewidywań twórców reformy. W ich toku, nowe elity regionalne stawały się z jednej strony, reprezentantami interesów swoich społeczności w strukturach państwa, a z drugiej, jak pisano – polityki państwa wobec wyborców ze swoich okręgów. Co więcej – stawały się reprezentantami interesów instytucji samorządowych wobec administracji publicznej, a także własnych interesów politycznych w organizacjach i strukturach samorządowych. Wykorzystując powierzone sobie zasoby elity te, z większym lub mniejszym powodzeniem, starały się chronić własną autonomię i swobodę decyzyjną w systemie.

Sam tryb wprowadzania samorządu terytorialnego odpowiadał ogólnej strategii zmieniania, przyjętej w Polsce na początku transformacji. Nie czekano z wprowadzaniem nowych instytucji do czasu, aż powstaną sprzyjające im warunki w gospodarce czy społeczeństwie, ale przeciwnie – tworzono najpierw nowe instytucje, które następnie miały wdrażać nowe, demokratyczne praktyki postępowania, socjalizować swoich członków, edukować społeczeństwo w zakresie obywatelskich aktywności a zarazem zdobywać w ich oczach prawomocność i poważanie. Ta strategia niosła jednak ze sobą poważne ryzyko odstępstw od założeń modelowych, będących podstawą wprowadzanych rozwiązań. Ogromny wpływ miały na to dynamiczne procesy, zachodzące w ekonomicznym, społecznym i politycznym otoczeniu zmian. A trzeba wiedzieć, że sam proces wprowadzania samorządu terytorialnego był w Polsce niezwykle upolityczniony. Politycy spierali się o to, czy reforma nie zagrozi integralności i suwerenności państwa. Byli wśród nich, w największym uproszczeniu, zwolennicy władzy bardziej skoncentrowanej, scentralizowanej lub przeciwnie – rozproszonej; państwa opiekuńczego lub pomocniczego; demokracji etatystycznej lub liberalnej.

Opierając się na stanowisku ekspertów, którzy kierowali się z kolei kryteriami gospodarczego i kulturowego potencjału regionów, projekt rządu, wprowadzającego reformę w życie w roku 1997, przewidywał utworzenie 12 województw. Jeden z tych ekspertów, wcześniej pełnomocnik rządu do spraw reformy administracji, tak objaśniał ówczesne intencje reformatorskiej ekipy: „Myśmy się kierowali zasadą, żeby powiat był w miarę samowystarczalny (...), a województwo – żeby miało kapitał (czyli przemysł, banki), informację (czyli niezależne media) i innowację (czyli ośrodek naukowy, dostarczający kadry inteligencji). Z modeli symulacyjnych wychodziło nam, że optymalną liczbą województw jest 12”⁴. Projekt ten zyskiwał też wsparcie dzięki argumentowi łatwiejszego rozwiązywania konfliktów w większych jednostkach terytorialnych. Jednak w debacie pojawiały się też propozycje konkurencyjne, postulujące wprowadzenie zupełnie innej liczby województw – 49, 31, 25 i 17. Zgody co do optymalnej ich ilości nie było nawet w samej koalicji rządzącej. W wyniku sporów i dokonującego się w ich toku „rozmiękczenia” stanowiska rządowego, ostatecznie przedłożono w Sejmie wariant „12 plus”, co pozostawiło pewną swobodną przestrzeń na dopisanie do listy 12 województw kilku kolejnych, popieranych przez silnych, politycznych sojuszników. Przyjęcie wariantu 12 województw było mocno kontestowane przez partyjnych polityków, gdyż w tamtym czasie oznaczałoby zachwianie równowagi, ustalonej w relacji między najważniejszymi ugrupowaniami politycznymi w kraju. Przy tym wariantcie, partie strony rządzącej ustabilizowałyby swoje polityczne wpływy aż w ośmiu, a opozycyjna partia lewicy (SLD) – tylko w czterech województwach. To spowodowało, że za sprawą szczególnej aktywności ówczesnego prezydenta, wywodzącego się ze środowiska lewicowego, pulę 12 województw zapisaną w wariantcie „12 plus” poszerzono o trzy kolejne – wprawdzie mniejsze i słabsze w zakresie potencjału rozwojowego, ale

³ Definicję sformułowali: Higley J., Gunther R. (eds.). W: *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge 1992. Stosowana była ona w wielu badaniach elit i procesów transformacji w postkomunistycznej Europie, w tym także w badaniach i analizach, zaprezentowanych w opracowaniu „Powiatowa elita polityczna” [3].

⁴ Wypowiedź Michała Kuleszy, pełnomocnika rządu ds. reformy administracji publicznej w latach 1992-1994 [4].

skupiające mieszkańców bardziej przychylnych partii lewicowej. Tym samym układ sił między partiami w regionach uległ na samym początku reformy politycznej korekcji. To upolitycznienie można uznać za swoistą „skazę genetyczną”, ciążyącą na dalszym rozwoju samorządu regionalnego. Centralne władze partyjne zainteresowane są wyborami samorządowymi w regionach i listami kandydatów, a ci ostatni startują najczęściej z list partii ogólnopolskich zamiast z list lokalnych komitetów wyborczych. A po wyborach tworzą partyjne kluby radnych, odpowiedzialne między innymi za realizowanie linii polityki swoich partii w terenie. Sami przedstawiciele regionalnych subelit, którzy doświadczają wyjątkowo dużych wpływów partii politycznych na swoim terenie [5, s. 163], rzadko kryją się z tą wiedzą. Przed wyborami samorządowymi roku 2002 marszałek jednego z województw potwierdzał: „w ostatnich miesiącach partie zaczęły traktować sejmiki instrumentalnie. Wodzowie centralnego układu politycznego uznali za punkt honoru dobry wynik w wyborach samorządowych. To zaważyło na doborze kandydatów”⁵. Tendencja ta nie słabła, a nawet ulegała wzmocnieniu w kolejnych wyborach z 2006 i 2010 roku. Zasygnalizowana praktyka stoi w wyraźniej niezgodzie z ideą samorządności, skoro uzupełnia, a czasem wręcz zastępuje więzi i lojalności regionalne – partyjnymi. To tylko jeden z przykładów, pokazujący jednak dobrze jak realne interesy i procesy społeczne oraz polityczne zmieniają reformatorskie koncepcje. Perspektywa elitystyczna daje dobry wgląd w naturę tych procesów.

Perspektywa ta zastosowana została w badaniu elit regionalnych, przeprowadzonym przed wyborami samorządowymi z roku 2010. Wśród wielu pytań badawczych zadano między innymi takie, które dotyczyły postaci instytucjonalizacji demokracji i samorządności w optyce przedstawicieli tych subelit. Proszono radnych o dokonanie oceny funkcjonowania polskiej demokracji, a w jej ramach instytucji samorządu regionalnego z 12-letnim już stażem, z perspektywy ich własnych doświadczeń. Pytano też o podstawy tych ocen. Utrwalenie przekonań odzwierciedlających wyjściową misję i ustrojowe cele samorządności miało świadczyć o skutecznej socjalizacji ze strony instytucji. Pytano też o percepcję ocen demokratycznych instytucji, polityki i polityków, formułowanych i wyrażanych przez mieszkańców. Ich akceptujący i popierający charakter wskazywać z kolei miał na skuteczność zadań edukacyjnych i legitymizacyjnych sejmików (oraz ich elit). Pytano w końcu o potrzebę naprawy demokracji i samorządu, o dostępne radnym środki, mogące posłużyć takiej naprawie. Problem dotyczył tego na ile mogą być oni rzecznikami koniecznej zmiany, na ile są potencjalnymi innowatorami w tym zakresie. Badaniem objęto przedstawicieli wszystkich regionów, choć w niejednakowym stopniu. Nastąpiło pewne zniekształcenie próby na korzyść regionów silniejszych w sensie potencjału rozwojowego. Jakkolwiek więc uzyskane ostatecznie wyniki nie są reprezentatywne dla każdego z sejmików, to mając w próbie reprezentantów wszystkich województw uznano, że jest to próba reprezentatywna dla wszystkich radnych szczebla regionalnego. W badaniu wzięło w sumie udział 181 osób⁶, czyli 32% wszystkich radnych z kadencji 2006-2010. Badanie to było prowadzone metodą kwestionariuszową, a odpowiedzi na pytania respondenci udzielali na dwa sposoby: metodą on-line i metodą wysyłkową, w wersji papierowej. Przy zastosowaniu pierwszej metody rozpoczęli oni wypełnianie 115 kwestionariuszy, z czego 80 wypełnili do końca. Drugą metodą wypełniono natomiast 66 kwestionariuszy. Ostatecznie, w analizach i prezentowanych dalej z nich wnioskach, wykorzystane zostały jedynie te dane, które pochodziły ze 146, całkowicie wypełnionych kwestionariuszy.

2. Ład demokratyczny, obywatele i samorząd w przekonaniach elit regionalnych⁷

Jakkolwiek wszyscy pytani radni byli zadeklarowanymi zwolennikami ładu demokratycznego opartego na samorządności, to jednak za takim ich stwierdzeniem ukrywały się odmienne przekonania i założenia normatywne. Podziały, jakie ujawniły się wśród polityków tym zakresie już na samym początku wprowadzania reformy samorządowej nie zostały najwyraźniej przezwyciężone w regionalnej subelicie także już po jej wdrożeniu. W dużym uproszczeniu można powtórzyć, że

⁵ Rzeczpospolita partyjna. Rozmowa z marszałkiem jednego z województw [6].

⁶ Od roku 2002 wybiera się 561 radnych.

⁷ Prezentowane dalej wyniki omówione zostały w pełniejszej wersji w artykule autorstwa E. Nalewajko i A. Radiukiewicz [7].

przez część badanych popierany był ład liberalny w wersji od początku przyjmowanej w polskiej transformacji: pluralistyczny, związany z ograniczoną rolą państwa w gospodarce i społeczeństwie, oparty na partycypacji w polityce i na aktywności samodzielnie organizującego się i samorządnego społeczeństwa obywatelskiego, złożonego z wolnych jednostek. Dla innych, bardziej godzien poparcia był ład wspólnotowy, elitystyczny, zakładający większą obecność interweniującego państwa i jego administracji we wszystkich sferach społecznej aktywności: państwa mającego być nie tylko kontrolerem gospodarki i dostarczycielem rozmaicie określanych pakietów usług społecznych, ale też obrońcą moralności i etycznych standardów w życiu wspólnoty. Trzeba też dodać, że różnice te tylko częściowo pokrywały się z partyjnymi podziałami na wojewódzkich scenach politycznych, co tworzyło potencjalne pole do rozmaitych uzgodnień i porozumień, zawieranych ponad partyjnymi podziałami. Jak pokazała jednak praktyka, potencjał ten rzadko bywał w praktyce wykorzystywany przez elity regionalne. Warto w tym miejscu powtórzyć, że skoro reforma samorządowa oparta została na założeniach demokracji liberalnej, to wskazane rozbieżności preferowanych odmian demokracji muszą ograniczać poparcie, jakiego jej pierwotnej wersji, zaprojektowanej i wprowadzanej planowo w życie, udzielają elity regionalne.

Większa zgoda badanych dotyczyła przedstawicielskiego charakteru demokracji i akceptacji wyborczych procedur wyłaniania reprezentantów społeczeństwa. Zgodne niemal poparcie demokracji pośredniej potwierdza z jednej strony, akceptacja powierniczego charakteru mandatu reprezentanta⁸, a z drugiej – stosunkowo małe znaczenie przywiązywane przez badanych radnych do referendum, jako instrumentu pochodzącego z repertuaru demokracji bezpośredniej. Przeważał wśród nich pogląd, że „reprezentanci obywateli mają ostatnie słowo we wszystkich decyzjach”, a „państwo potrafi rozwiązywać problemy społeczne nawet jeśli niekiedy wywołuje to protesty”. Założenie na temat reprezentacji ukryte w pierwszym, przytoczonym stwierdzeniu za ważną cechę demokracji uznało 74% badanych radnych, a w drugim – aż 95,2%. Poparcie dla referendum było z kolei znacznie mniejsze (67%), i nie dorównywało poparciu, udzielanemu mechanizmom konsultacji zbiorowych, prowadzonych drogą zasięgania przez reprezentantów opinii zorganizowanych grup społecznych w ważnych dla nich sprawach (93,1%). W przedstawionym tu, podzielanym przez wielu badanych sposobie myślenia, chętniej akceptowane są referenda opiniodawcze, nie obligujące reprezentantów do uwzględnienia ich wyniku w swoich decyzjach, niż nakładające takie zobowiązanie referenda o charakterze rozstrzygającym. Nie można przy tym wykluczyć, że stosunkowo słabe poparcie tej formy demokracji bezpośredniej jaką jest referendum wynikało z negatywnych doświadczeń radnych związanych z faktycznym przebiegiem referendów. Z reguły trudno jest zdobyć dla nich poparcie społeczne, a z powodu niskiej frekwencji często okazują się one nieważne.

W sumie, badani radni okazali się w większej mierze zwolennikami zorganizowanej demokracji elitystycznej, niż pluralistycznej wizji demokracji, jaka legła u podstaw instytucji samorządu terytorialnego. Byli w przeważającej mierze zadeklarowanymi zwolennikami demokracji przedstawicielskiej, dopełnianej zaledwie przez mechanizm referendalny i opartej zasadniczo na zinstytucjonalizowanych konsultacjach zorganizowanych, stabilnych grup interesów, niż na uwzględnianiu woli spontanicznie wyłaniających się w pluralistycznym, otwartym społeczeństwie grup i stowarzyszeń o zmiennych i nieostrych konturach. Przekładając to myślenie na rzeczywistość i język teorii, zwolennicy spłaszczonych, horyzontalnych relacji władzy, znaleźli się wśród badanych w mniejszości. Może to oczywiście wynikać ze specyfiki struktur regionalnych, silniej od pozostałych zorientowanych na politykę rozwojową państwa. Trzeba jednak przyznać, że nie znaleziono wśród radnych silnego wsparcia dla modelu samorządności o cechach bliskich liberalnej z ducha koncepcji „governance”, zakładającej zanurzenie elit i społeczeństwa w sieci płynnych, wzajemnych relacji. „Governance obejmuje nie tylko układ instytucji państwowych (...), lecz także struktury pozapaństwowe (np. organizacje pozarządowe) i nieformalne, w tym struktury ad hoc (na przykład zorganizowanych wokół jakiejś sprawy obywateli), grupy interesów i wpływe jednostki.

⁸ Oparta na przekonaniu, że radni powinni w większym stopniu kierować się przy podejmowaniu decyzji własnym zdaniem, niż oczekiwaniami mieszkańców. Ten drugi pogląd leży u podstaw delegacyjnego myślenia o reprezentacji, jako prostym odwzorowywaniu w polityce opinii i potrzeb wyborców.

Governance to otwarta i zmienna sieć relacji, której tylko jednym ze składników jest government, rozumiany jako tradycyjny układ instytucji władzy” [8, s. 11]. Przedstawiciele elit regionalnych myśleli często o demokracji w sposób zbliżający ich role do scentralizowanego wzoru government, a to nie w pełni odpowiada intencjom twórców polskiego samorządu i wskazuje na socjalizację, dokonującą się w tej instytucji wedle wzoru odbiegającego od wyjściowych, ogólnych założeń.

Proszono też radnych o dokonanie oceny faktycznego funkcjonowania demokracji na podstawie doświadczeń zebranych w trakcie pełnienia roli radnego w instytucji samorządu terytorialnego. Pytania nie zadano jednak wprost. Zrobiono to pośrednio, prosząc z jednej strony, o ocenę realnych szans partycypacji, stwarzanych przez system obywatelom, a z drugiej, o odczuwaną skalę społecznej akceptacji, zaufania, obywateli do polityki i demokracji. Wśród metod wywierania wpływu, dostępnych dla obywateli, za najbardziej skuteczne radni uznali udział w wyborach, występowanie w mediach, udział w organizacjach pozarządowych oraz działalność w partiach politycznych⁹. Za najmniej skuteczne uznano natomiast uczestniczenie w nielegalnych działaniach protestacyjnych, pisanie listów do polityków, bojkotowanie pewnych produktów czy podpisywanie petycji¹⁰. Jak z tego wynika ład postulowany przez znaczną część elity i ten realizowany w praktyce, pokrywają się ze sobą. Obywatele mogą w ich przekonaniu skutecznie korzystać z demokratycznych procedur wyłaniania swoich reprezentantów, dostępnych kanałów wyrażania opinii oraz mogą działać w zorganizowanych grupach interesów. Formy bardziej żywiołowe, spontaniczne, uznawane są przeważnie za mało skuteczne. Taka diagnoza nie wymaga zaangażowania w projekty zmian czy naprawy, skoro demokracja funkcjonuje w ich przekonaniu tak jak powinna. Trzeba jednak dodać, że ta percepcja była w znacznym stopniu oderwana od rzeczywistości. Dotyczyła raczej waloryzacji potencjalnych możliwości wpływu, niż ich realnego wykorzystania. Jak pokazały wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego, opublikowanego w roku 2008 [9], zaledwie 2,7% Polaków działało w partii politycznej albo innej organizacji o charakterze społecznym lub politycznym, a tylko 6,2% zadeklarowało aktywność w innego rodzaju stowarzyszeniu lub organizacji. Większą popularnością cieszyło się mało cenione przez radnych podpisywanie petycji (7,7%). Pozytywnie oceniano więc w tym przypadku jedynie formy, a nie realne działanie demokracji. Tym ostatnim, regionalne subelity były znacznie mniej zainteresowane i przeważnie nie wiązały swojej aktywności z jakościowym wymiarem demokratycznej polityki.

Impulsu do działania mogła teoretycznie dostarczyć świadomość deficytu, braku społecznego zaufania do demokratycznych instytucji, ograniczonej legitymizacji polityki i polityków. Głównie dlatego, że budowanie takiego zaufania stanowi ważny składnik roli politycznej badanych. Jednak aby ich zaktywizować musiałby zostać spełniony jeden, istotny warunek: konieczne byłoby jeszcze poczucie sprawczości, zdolności skutecznego wywierania wpływu na omawianą sferę rzeczywistości, świadomość istnienia realnych szans naprawy, obudowy społecznego zaufania do demokratycznego państwa, jego instytucji i elit politycznych. Dostrzegając nieufność społeczeństwa wobec polityki i polityków, przedstawiciele elit regionalnych nie czuli się jednak za ten stan odpowiedzialni, ani nawet zdolni do naprawy. Główną winę za zaistniałą sytuację ponoszą w ich przekonaniu dziennikarze, społeczna niedojrzałość oraz partie polityczne. Jeśli chodzi o dziennikarzy, to blisko 94% badanych radnych zgodziło się z opinią, wedle której „relacjonowanie polityki przez dziennikarzy polega najczęściej na przytaczaniu wrywkowych wypowiedzi i uwypuklaniu kwestii spornych”. To ma zniechęcać obywateli do polityki. Obywatele z kolei nie prezentują spójnych oczekiwań pod adresem polityków, nie znają swoich preferencji politycznych (86,3%), ani nie potrafią dostrzec w społeczeństwie interesów innych niż ich własny (81,2%). Stanu tego radni nie uznawali jednak za swoją porażkę w wypełnianiu funkcji edukacyjnej. Natomiast postrzeganie społeczeństwa w kategoriach niedojrzałości i braku kompetencji, uwiarygodnia w znacznej mierze preferowany wśród elit regionalnych model reprezentacji (powierniczy) i demokracji (elitystyczna). Ostatni w końcu z wymienianych „sprawca” delegitymizacji demokratycznej polityki to partie polityczne.

⁹ Skuteczność metod była oceniana na skali biegnącej od 1 do 7, gdzie wybór 1 oznaczał całkowity brak skuteczności, a 7 – bardzo wysoką skuteczność. Średnie, policzone dla wskazanych odpowiedzi wyniosły: 6,36; 5,38; 5,31 i 5,04.

¹⁰ Odpowiednie średnie dla tych form aktywności: 2,66; 3,68; 3,70 i 4,03.

Obarczano je odpowiedzialnością za to, że zniechęcają obywateli do polityki składając im wiele obietnic bez pokrycia (83,6%). W tym przypadku badani dystansowali się od swoich partii, z których list najczęściej otrzymywali swoje mandaty.

Zaistniały stan rzeczy można jednak zmienić zdaniem badanych przedstawicieli regionalnych elit politycznych. Powinno to nastąpić poprzez włączenie społeczeństwa w system szerokich debat publicznych. Niestety nie widzieli oni zbyt wielu możliwości skutecznego wykorzystania przez siebie tego mechanizmu, ani nie korzystali z niego zbyt często. W swoich kontaktach z obywatelami preferowali spotkania ze zorganizowanymi reprezentacjami lokalnych przedsiębiorców i działaczy¹¹ czy związkami zawodowym, a ulubionymi formami debaty były dla nich z jednej strony, kontakty z często krytykowanymi dziennikarzami i mediami, a z drugiej, udział w prelekcjach i odczytach¹². Zatem to nie debatę, ale jednostronny przekaz preferowali w swoich kontaktach z mieszkańcami. Badani radni rzadko też utrzymywali indywidualne relacje z wyborcami i nie wykorzystywali ich do tego, aby lepiej poznać potrzeby swoich społeczności. Praktykę taką potwierdzają społeczne oceny: w świetle wyników Sondażu Społecznego, tylko 7,3% Polaków zadeklarowało jakikolwiek kontakt z politykiem szczebla rządowego lub samorządowego w roku 2007, a aż 92,7% stwierdziło całkowity brak takiego kontaktu [9]. Można więc uznać, że regionalne subelity nie przyczyniają się do odbudowy społecznego zaufania wobec demokratycznych instytucji i polityki, ani też nie podejmują starań, zmierzających w tym kierunku.

Zakończenie

W sumie można uznać, że badani przedstawiciele regionalnych elit politycznych są w znacznej mierze zgodni i zadowoleni ze sposobu funkcjonowania demokracji - tak w kraju jak i na poziomie własnej instytucji. Punktem odniesienia jest dla tych ocen formalna i proceduralna strona funkcjonowania systemu. Jeśli nawet dostrzegają deficyty jego legitymizacji, sami nie czują się za to odpowiedzialni, powołani, ani zdolni do naprawy. Mniej zgodni są natomiast w wymiarze aksjologii i normatywnych założeń demokracji. Często nie podziałają w pełni wizji demokracji liberalnej, na której oparty został wprowadzany model ładu politycznego, a w jego ramach - samorządu terytorialnego. Preferują natomiast nierzadko stosunki władzy oparte na hierarchii, centralizacji i decyzjach elit. Sami również podlegają wpływom centralnych elit partyjnych, są upolitycznieni i silniej zorientowani na kontakty z partiami i ze zorganizowanymi grupami interesu, niż relacje partnerstwa ze swobodnymi inicjatywami obywatelskiego społeczeństwa. Są bardziej w swojej misji pośredniczenia zorientowani na państwo, niż na społeczeństwo. Takie elity tworzą i odtwarzają demokratyczną instytucję samorządu regionalnego (i demokrację) na swój specyficzny sposób, po części odbiegający od wyjściowych założeń. Same podlegają też jej formatywnym wpływom i wewnętrznej socjalizacji. Brak w tej warstwie innowacyjności, rzecznictwa zmiany, a wyniki badań nad świadomością elit regionalnych sugerują, że proces instytucjonalizacji samorządności regionalnej w Polsce został zakończony i to w formie bliższej zhierarchizowanej koncepcji „government”, niż rozproszonej „governance”.

---

¹¹ 56,8% badanych deklarıowało, że spotkania takie odbywa często.

¹² Często działania takie podejmowało 50,7% badanych.

1. *Regulski J.* Samorządna Polska.: Rosner & Wspólnicy. – Warszawa. – 2005. – 196 s.
2. *Dojwa K., Placety J.* Samorząd województwa jako kreator elity politycznej. Radni sejmików wojewódzkich w wyborach parlamentarnych 2005. – „Samorząd Terytorialny”. – 2006. – nr 3. – s. 20-33
3. *Powiatowa elita polityczna* / Red. J. Wasilewski. – Warszawa. – 2006. – 358 s.
4. „*Polityka*”. – 1996. – 16 marca. – s. 8.
5. *Bartkowski J.* Samorząd terytorialny // *Demokracja Polska 1989-2003* / Red. J.J. Wiatr, J. Raciborski, J. Bartkowski, B. Frątczak-Rudnicka, J. Kilian.: Scholar. – Warszawa. – 2003. – s. 147-176.
6. „*Gazeta Wyborcza*”. – 2002. – 20 października. – s. 18.
7. *Nalewajko E., Radiukiewicz A.* Radni sejmików wojewódzkich wobec ładu demokratycznego // *Radni sejmików wojewódzkich. Role i konteksty* / Red. E. Nalewajko. – Warszawa. – 2011. – s. 97-122.
8. *Wasilewski J.* Wprowadzenie // *Powiatowa elita polityczna. Rekrutacja, struktury, działanie* / Red. J. Wasilewski: Instytut Studiów Politycznych PAN. – Warszawa. – 2006. – s. 9-37
9. *Sztabiński P.B., Sztabiński F.* Europejski Sondaż Społeczny 2008. Ośrodek Realizacji Badań Socjologicznych IFiS PAN. – Warszawa. – 2008. [Zasób elektroniczny]. – Ścieżka dostępu: www.ads.org.pl/opis-szczeg.php?id=15

III. Політичні трансформації III. Transformacje polityczne

Wasył Buszenko

Wołyński Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki

OPOZYCJA I DEMOKRACJA „KONTRAKTOWA”

Autor przeanalizował badania polskich autorów nad rolą opozycji politycznej w procesach demokratyzacji Polski w latach 80. i na początku 90. Potwierdził pozytywny charakter współpracy władzy i opozycji na zasadach konsensusu podczas posiedzeń „okrągłego stołu”.

Słowa kluczowe: władza, opozycja polityczna, demokracja „kontraktowa”, „okrągły stół”.

Buszenko Wasyl. Опозиція і «контактна» демократія.

Проаналізовано дослідження польських авторів щодо ролі політичної опозиції в процесах демократизації Польщі кінця 80-х – початку 90-х років. Обґрунтовано позитивний потенціал консенсусної політичної взаємодії влади та опозиції під час засідань так званого «Круглого столу».

Ключові слова: влада, політична опозиція, «контактна» демократія, «Круглий стіл».

Buszenko Wasyl. Оппозиция и «контрактная» демократия.

Проанализированы исследования польских авторов о роли политической оппозиции в процессах демократизации Польши конца 80-х - начала 90-х годов. Обоснован положительный потенциал консенсусного политического взаимодействия власти и оппозиции во время заседаний так называемого «Круглого стола».

Ключевые слова: власть, политическая оппозиция, «контрактная демократия», «Круглый стол».

Buslenko Vasył. Opposition and Contractual Democracy.

The research by Polish authors concerning the role of political opposition in democratization processes of Poland in late 80-ties – early 90-ties has been analyzed. Positive potential of consensual political interaction between power and opposition during the sessions of so called round table has been substantiated.

Key words: power, political opposition, contractual democracy, round table.

Demokracja opiera się, zdaniem Rustowa, na zgodzie co do fundamentalnych zasad gry politycznej. Jednak siła demokracji wydaje się polegać właśnie na trwałości tych podstawowych zasad gry, które zazwyczaj bardzo trudno jest przełamać. Ale podstawą demokracji jest nie tyle zgoda, ile konflikt. Dokładnie konflikt, w którym żaden z uczestników nie może odnieść samodzielnie pełnego zwycięstwa i ten fakt jest odpowiedzialny za kształtowanie się pewnych reguł gry. Zgoda na nie jest wynikiem pewnej równowagi partnerów. I istotnie, demokracja jest systemem, w którym utrzymanie się przy władzy wymaga dopuszczenia do niej innych [1, s. 60]. Pierwszym krokiem do wprowadzenia zasad demokracji w Polsce były powiązane z rozmowami Okrągłego Stołu. Okrągły Stół obecny był w polskim życiu publicznym blisko rok: od sierpnia 1988 do wyborów w czerwcu 1989 roku.

Zjawisko to było bardzo istotne dla zrozumienia roli opozycji w procesach demokratycznych w tym czasie. Od tego momentu rozpoczyna się poszukiwanie kompromisów zamiast konfrontacji. To był jeden z pierwszych demokratycznych elementów w systemie politycznym Polski. Opozycja stawała się partnerem w dyskusjach z władzą. Warto wskazać, że to nie tylko przedłużający się kryzys czy też słabość gospodarki i siła opozycji wymusiły zmianę polityki PZPR. Były to czynniki bardzo istotne, ale ważne okazały się także zmiany pokoleniowe w elicie władzy i jej reorientacja na pierwszoplanową rolę reform politycznych o znaczeniu systemowym oraz konsekwentne dążenie do ucieleśnienia tej inicjatywy wspólnie z głównym i umiarkowanym nurtem solidarnościowej opozycji [2, s. 36].

W momencie, gdy stawało się coraz bardziej oczywiste, że reżim się nie utrzyma i opozycja musi – w takiej czy innej formie – włączyć się w sprawowanie władzy, teoretyczne spory stały się

walką polityków o polityczne cele i sposoby ich osiągnięcia. „Solidarność” nieuchronnie zmierzała ku podziałowi [3, s. 13]. Trzeba stwierdzić, że w praktyce został zrealizowany scenariusz zakładany przez „reformistów” polegający na doprowadzeniu do porozumienia z władzami, obejmujący relegalizację „Solidarności” i wprowadzanie innych koniecznych reform. Było to odwołanie się do znanego już z 1980 roku modelu postępowania, a przyjmowano przy tym założenie długotrwałości istnienia istniejącego systemu [4, s. 267]. Podobne zresztą założenie przyjmowała opozycja określana jako „realistyczna”, która nastawiona była przede wszystkim na prowadzenie „pracy u podstaw”, działań długofalowych, gwarantujących przetrwanie tożsamości narodowej i kulturowej oraz sprzyjających m.in. gospodarce wolnorynkowej, pluralizmowi, demokracji itd.

Konieczne tło i alternatywę dla wymienionych typów opozycji stanowiła opozycja „radikalna”, do której zaliczały się KPN, PPS-Rewolucja Demokratyczna, Solidarność Walcząca, Ruch „Wolność i Pokój”. Celem opozycji radykalnej było zniesienie monopolistycznej władzy PZPR i doprowadzenie do pełnej demokracji politycznej i gospodarczej, do wolnych wyborów. Przedstawiciele tej części opozycji odrzucali wszelkie porozumienia z władzami czy działania koncesjonowane i zakładające, że pożądane zmiany będzie można wprowadzić dopiero po zmianie systemu sprawowania władzy.

Solidarnościowa opozycja miała już ogólną wizję koniecznych zmian, poprzez wprowadzanie instytucji i mechanizmów demokratycznych, w celu rozhermetyzowania istniejącego systemu i jego stopniowego odrzucenia. Przed Okrągłym Stołem liderzy opozycji przyjęli nastawienia minimalistyczne, w którym najważniejsze było uwiarygodnienie pokojowych dążeń wobec opinii publicznej

Co zdobyła opozycja w tym czasie? Przede wszystkim sukcesem opozycji był mniejszościowy udział we władzy, w zamian za rezygnację z przywrócenia zdelegalizowanej po wprowadzeniu stanu wojennego „Solidarności”.

Najistotniejsze znaczenie przy Okrągłym Stole miały reformy polityczne. Ekipa Jaruzelskiego postanowiła zbudować dla umiarkowanej części opozycji reglamentowane miejsce w systemie politycznym, a równocześnie przesunąć rzeczywiste centrum dyspozycji politycznej z Komitetu Centralnego PZPR do urzędu prezydenta, którym zostać miał Jaruzelski. Władze chciały skłonić opozycję do udziału w tzw. niekonfrontacyjnych wyborach parlamentarnych, co miało stanowić wstęp do wbudowania jej w system polityczny PRL w sposób nie naruszający jego fundamentu, czyli kierowniczej roli PZPR w państwie. Strona solidarnościowa z góry godziła się na niedemokratyczny charakter wyborów, domagając się jednak, aby opracowana przy Okrągłym Stole ordynacja dotyczyła wyłącznie jednej kadencji parlamentu. Opozycja zachęcona zgodą władz na wolne wybory do Senatu, zgodziła się, że prezydenta PRL wybierać będzie na 6-letnią kadencję Zgromadzenie Narodowe -połączone izby parlamentu. Dla PZPR prezydent wyposażony w szerokie kompetencje miał być kluczowym gwarantem zachowania wpływów w państwie przez formację komunistyczną. Natomiast władza zgodziła się na legalizację „Solidarności”, która ostatecznie nastąpiła 17 kwietnia 1989 roku decyzją Sądu Wojewódzkiego w Warszawie.

Protagonści Okrągłego Stołu mieli odmienne cele polityczne. Reformatorskie kierownictwo PZPR dążyło do zachowania pomniejszonej władzy za cenę ustępstw wobec sojuszników i rezygnacji z partyjnego monopolu. Opozycja skłoniła władzę do kompromisowego podziału mandatów w Sejmie. Zgodzono się że 65% miejsc w Sejmie (299 mandatów) miało być z góry zagwarantowane dla członków PZPR, ZSL, SD oraz trzech prorządowych organizacji katolickich, natomiast o pozostałe 35% (161 mandatów) walczyć mieli kandydaci bezpartyjni. Włączając opozycję do parlamentarnego oddziaływania na proces rządzenia spodziewano się wzmocnić własną legitymizację, a w rezultacie uzyskać upragnioną współodpowiedzialność opozycji za realizację głębokich reform strukturalnych i ich następstwa.

Równie istotne znaczenie miało przyjęcie zasady całkowicie wolnych wyborów do Senatu. Stwarzało to ugrupowaniom opozycyjnym realną szansę wywalczenia nawet większej niż w Sejmie reprezentacji w drugiej izbie parlamentu. Trafnie zauważył M. David-Blaise, że w chwili zarządzania wyborów „przyszłość komunizmu w Polsce nie wydawała się być zagrożona”. Elekcja, w trakcie której opozycja mogła wziąć udział, i w której partia komunistyczna miała utrzymać władzę,

stanowiła wręcz dostosowanie się do oczekiwań większości, rozumianych przez komunistów jako pragmatyczne ustępstwo polityczne i instytucja tzw. „porozumienia narodowego [5, s. 278]”.

Istotną rolę pośredniczącą i moderującą odegrali bez wątpienia obserwatorzy ze strony Episkopatu Kościoła katolickiego, którego pozycja w końcu lat 80. uległa wzmocnieniu także dzięki kontaktom z władzami i opozycją. Tym bardziej, że przesądzone już okazały się wyniki rozmów z rządem nad ustawami o wzajemnych stosunkach państwa i Kościoła oraz wolności sumienia i wyznania (przyjęte przez Sejm 17 maja 1989 r.). Pozwoliło to ograniczyć przenikanie silnie wartościowanych moralnie kwestii do tematyki Okrągłego Stołu. Ludzie Kościoła chcieli pluralizmu politycznego w Polsce i dalszego rozwoju procesów demokratycznych, chociaż władza komunistyczna była z natury ateistyczna. Przedstawiciele Kościoła byli cennymi arbitrami w dialogu między dwiema stronami. W tym kontekście opozycja miała autorytatywnego sojusznika.

Okrągły Stół stał się przykładem konsensualnego porozumienia elit politycznych i kontraktu przewidującego udział opozycji w rządzeniu celem pokojowego przejścia od systemu autorytarnego do demokracji proceduralnej [6, s. 8]. W ujęciu R. Dahla oznacza to przede wszystkim przeprowadzanie konkurencyjnych i uczciwych wyborów w warunkach poszanowania szerokich praw i wolności obywatelskich, w tym prawa do informacji i swobodnego wyrażania opinii.

Jednak kompromis zawarty przy Okrągłym Stole sytuował istnienie i działalność nowych, opozycyjnych ugrupowań politycznych, czy raczej stowarzyszeń. Na taki zapis nie zgodziła się strona opozycyjno-solidarnośćowa, domagając się, aby w projekcie ustawy o stowarzyszeniach została umieszczona kwestia partii politycznych (idącej po tej myśli nowelizacji dokonał później Sejm X kadencji w 1990 roku).

W grudniu 1989 roku zgodność wszystkich sił politycznych reprezentowanych w parlamencie doprowadziła do kolejnej nowelizacji ustawy zasadniczej. Wykreślono wtedy art. 3 Konstytucji traktujący o przewodniej roli PZPR, a na to miejsce przyjęto obowiązujący do dziś zapis, według którego „Partie polityczne zrzeszają na zasadzie dobrowolności i równości obywateli Rzeczypospolitej Polskiej w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa”. Przejście od systemu monopartyjnego (partii hegemonicznej) do wielopartyjności było jednym z głównych aktów przeobrażeń ustrojowych w Polsce, oznaczających rozpad socjalistycznego systemu politycznego i tworzenie systemu demokracji parlamentarnej [7, s. 174].

Okrągły Stół stał się symbolem negocjacji i kompromisu zawartego między związkiem zawodowym „Solidarność” a władzami PRL wiosną 1989 roku - przyniósł przełom, który otwierał drogę pokojowym przeobrażeniom ustrojowo-politycznym. Okazał się on obszarem skrzyżowania funkcjonujących dotąd „obok siebie” kultur: integracyjnej i konfliktowej, przynosząc – nie bez udziału niedawnych obrońców tej drugiej – dominację podejścia konsensualnego [8, s. 460]. Tym samym następowało przejście od konfliktu destruktywnego – w ramach którego obie strony ideowo-politycznego sporu dążyły do wzajemnego unicestwienia – do fazy konstruktywnej (wybory parlamentarne).

Według S. Huntingtona w trzeciej fazie demokratyzacji w skali światowej taka forma znalazła zastosowanie od połowy lat 70. do lat 80. w 11 spośród 35 krajów, m.in. w Chorwacji, Słowenii, na Węgrzech. Spośród rozpatrywanych przezeń trzech możliwości ustrojowych, to znaczy transformacji, zastąpienia i przemieszczenia, ta ostatnia wydaje się bliska sytuacji w Polsce pod koniec lat 80: „Przemieszczenia wymagały zatem jakiejś ogólnej równowagi między rządem i opozycją, jak również niepewności obu stron, co do możliwego zwycięzcy w przypadku wystąpienia poważnej próby sił. Przy takich uwarunkowaniach ryzyko związane z negocjacjami i kompromisem wydawało się mniejsze od ryzyka konfrontacji i katastrofy [9, s. 157-158]”.

Było to mistrzowskie posunięcie strony rządowej, a jednocześnie zapewne najkrótsza droga transformacji: dawne środowiska opozycyjne, podpisując porozumienia Okrągłego Stołu otrzymały w pewnej mierze legitymizację polityczną z rąk komunistów, jednocześnie legitymizując polityczną rolę środowisk postkomunistycznych w okresie przemian. W tym momencie nastąpiło upolitycznienie środowisk opozycyjnych. Rozpoczęły się nasilone, naturalną koleją rzeczy, podziały w postsolidarnośćowej opozycji znane pod nazwą „wojny na górze”. Dokładniej: „wojna na górze”

była efektem zmiany roli dawnych środowisk opozycyjnych, ich przeobrażaniem się z symbolu narodowego w polityczne ugrupowania.

Wydarzenie polityczne tego roku zmieniły pejzaż kulturowy: od całkowitego niemal zniknięcia resztek ideologii marksistowskiej po pojawienie się ideologii chadeckich, narodowych i radykalnie prawicowych. Od 1989 roku w politycznej rzeczywistości pojawił się element dyskursu, także nowe tradycje kultury politycznej: dążenie do kompromisu, celem którego stało się dobro całego społeczeństwa. Rozmowy były wolne nie przymuszone, ale przy tym partnerzy nierównoważni. Po stronie PZPR były wojsko, wsparcie Moskwy. Po stronie „Solidarności” stało społeczeństwo polskie, niezadowolone z reżymu komunistycznego. Ale przy tym opozycja pierwsza stawała się partnerem w dyskusjach.

W czasie obrad wystąpiły kilkakrotnie ostre spięcia. Wynikały one z dążeń do wykalkulowanego wzmocnienia własnej tożsamości i przeforsowania stanowiska kosztem drugiej strony. Nie przesłoniło to jednak optymistycznego obrazu całego przedsięwzięcia, które okazało się udane także z punktu widzenia poszanowania demokratycznych procedur organizacyjnych i efektywnego współdziałania. Dominowało wytrwałe dążenie do kompromisów i porozumień w imię celów nadrzędnych, wzajemna otwartość i lojalność, powściągnięcie emocji i nieufności, unikanie konfrontacji, konsekwentne stosowanie zasady równości (rozmówców, dyskutantów, negocjatorów) [10, s. 267].

Korzystny był zasadniczo otwarty dla mediów przebieg obrad, co pozwoliło na wyraziste ujawnienie się wpływu opinii publicznej, zmuszając uczestników do umiarkowania i odpowiedzialności. Odgórne ustalenie składów różnych kręgów decyzyjnych (eksperci, przedstawiciele władz i opozycji oraz związków zawodowych, niewielkie zespoły rozstrzygające w sprawach spornych o podstawowym znaczeniu) nie zapewniło pełnej reprezentacji stanowisk i poglądów, zwłaszcza po stronie opozycji [6, s. 9]. Sprzyjało to natomiast osiągnięciu porozumienia w podstawowych kwestiach.

Od 1989 roku przemiana moralna umożliwiła pluralizm polityczny. Polegał na tym, że opozycja, skupiona w „Solidarności”, deklarująca wspólną, moralną płaszczyznę refleksji o życiu społecznym i politycznym działaniu, uległa gwałtownemu podziałowi. Po pierwsze, sprawą zasadniczą był stosunek do Okrągłego Stołu, a nade wszystko jego konsekwencje: dramatyczna sytuacja związana z zmianą stosunków do komunistów i rozliczeniem PRL – który był uważany za moralny symboliczny punkt widzenia przez znaczącą i wpływową część „obozu solidarnościowego”.

Drugą kwestię I. Krzemiński określił jako załamanie się demokratycznego konsensusu – a więc zachwianie przekonania, że podstawą politycznego pluralizmu jest moralne porozumienie co do niekwestionowanych zasad współuczestnictwa wszystkich obywateli i wszystkich ugrupowań na równych prawach w demokratycznej konkurencji, ze szczególnym akcentem na równe prawo do zabierania głosu we wszystkich ważnych kwestiach [11, s. 180]. Istotą procesu przemieszczenia było umocnienie się reformatorów po stronie władzy, wyczerpanie możliwości liberalizacji istniejącego systemu, kooptacja umiarkowanej opozycji do gremiów decyzyjnych i organów władzy.

Okrągły Stół był początkiem końca ogólnosymbolicznej roli opozycji. Sądzę, że mało kto z kręgu opozycji zdawał sobie do końca sprawę z zasięgu tych następujących etapami i do dziś nie zakończonych zmian. Główni aktorzy zaczęli rościć sobie prawo do decydowania o kształcie nowego ustroju bez oglądania się na partnerów i przeciwników. Co więcej, aktywizacja tych środowisk, słusznie domagających się uczestnictwa w zaczynającym się procesie wielkich reform, spotkała się z wyraźną niechęcią głównych aktorów (z L. Wałęsą na czele). Sprawa ta wyznaczyła zasadnicze linie podziałów politycznych, istotne do dziś, i podziały moralne. Jedni drugich obłożyli moralną anatemią. Jak zauważył Krzemiński, rozbity został symboliczny reprezentant moralny społeczeństwa, czego jednym ze skutków – jak sądzą – jest fakt, że do tej pory nie powstał obraz końca starego porządku i symbol początku nowego ładu [11, s. 186]. Taki symbol, który obecny byłby w świadomości społecznej, a zarazem wokół którego skupiałyby się rytuały społeczne, w tym państwowe, praktycznie nie istnieje, a jest on bardzo i to bardzo potrzebny.

Obrady Okrągłego stołu były podstawową konsekwencją rozbicia demokratycznego konsensusu i ukształtowania się specyficznego języka i stylu dyskursu politycznego w Polsce. Przeciwnicy na demokratycznej scenie politycznej poczęli się traktować jak wrogowie, stojący na bezwzględnie

przeciwstawnych stanowiskach. Sądzę, że to trwałe ukształtowanie takiego obyczaju w polskim życiu publicznym. Wzajemne oskarżenia i moralna dyskredytacja są podstawową bronią w dyskursie publicznym.

Niektórzy badacze nazwali to „nieprzekładalnością perspektyw” [12, s. 17], co można najprościej wyłożyć jako tezę głoszącą, iż w dyskursie publicznym przeważa założenie, że mój punkt widzenia nie da się pogodzić z innym punktem widzenia. Należy zauważyć że opozycja wniosła zmiany w komunikacji pomiędzy rządzącymi a rządzonymi. Na podkreślenie zasługuje zdolność, z jaką nowe „elity” sięgnęły zarówno do wzorców utrwalonych demokracji jak i doświadczeń własnej podziemnej działalności [13, s. 521].

Równie silnym narzędziem oddziaływania pozostawał język nowej kadry przywódczej. „Język – zauważa S. Filipowicz – rejestruje przekształcenia struktury społecznej i demokratyzację obyczaju – zmniejsza dystans pomiędzy dygnitarzami i tłumem [14, s. 77].” Najbardziej dostrzegalną zmianę w języku politycznym spowodował charyzmatyczny przywódca byłej opozycji, a następnie prezydent L. Wałęsa. Dosadność, liczne metafory, porównania, a przede wszystkim kolokwialny styl, bywały odczytywane jako wyraz szczerości i autentyczności lub też braku obycia, ale jednocześnie zapadały w pamięć słuchaczom. Wałęsa uznał, że do części społeczeństwa bardziej trafiają celne, łatwe do zapamiętania hasła, niż „wyrafinowane intelektualnie” wywody nasycone mało zrozumiałą terminologią [13, s. 522].

Warto też pamiętać, że opozycja w wyniku przetrwania uzyskała pewien wymierny efekt w świadomości społecznej – zaczęła być traktowana jako coś normalnego, nie zagrażającego społeczeństwu destabilizacją jego i tak złej sytuacji. Odwołując się do wyników badań należy zasygnalizować, że za umożliwieniem legalnego działania grupom i organizacjom o charakterze opozycyjnym, w 1984 roku opowiedziało się 39,4%, a w 1988 roku już 47,3% [15, s. 276].

Porozumienia Okrągłego Stołu wyznaczały drogę przejściowych przeobrażeń ewolucyjnych do demokracji parlamentarnej w perspektywie 4-6 lat, przy czym kwestia dotychczasowych podmiotów władzy i przeważającej części ich zasobów z demokratycznymi zasadami i formami pluralizmu społecznego i politycznego, a więc relacji między ciągłością i zerwaniem, pozostawała otwarta. Jak trafnie zauważył S. Bożyk „dopiero daleko idąca transformacja polityczno-ustrojowa po wyborach parlamentarnych w czerwcu 1989 roku umożliwiła wprowadzenie do systemu konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej zasad i instytucji stanowiących trwałą dorobek zachodnioeuropejskiego parlamentaryzmu, w tym także zorganizowanej opozycji parlamentarnej [16, s. 39].

1. *Murawski K.* Wymiary polityczne społeczeństwa obywatelskiego / K. Murawski // *Studia polityczne.* – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, 2000. – nr. 1-4(5). – 1993. – S. 54-66.

2. *Chołaj H.* Transformacja systemowa w Polsce. Szkice teoretyczne / H. Chołaj. – Lublin : Wyd. UMCS, 1988. – 488 s.

3. *Wasilewski J.* Scena polityczna w postkomunistycznej i postsolidarnościowej Polsce // *Konsolidacja elit politycznych 1991-1993* / Red. J. Wasilewski. – Warszawa, 1994. – S. 9-50.

4. *Łabędź K.* Opozycja polityczna w Polsce w latach osiemdziesiątych a zmiana ustroju // *Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych* / Red. K. Łabędź, M. Mikołajczyk. – Kraków, 2001. – S. 253-278.

5. *Współczesne partie i systemy partyjne: zagadnienie teorii i praktyki politycznej* / Red. W. Sokoł, M. Żmigrodzki. – Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 390 s.

6. *Godlewski T.* Polski system polityczny / T. Godlewski. – Toruń, 2006. – 229 s.

7. *Muszyński J.* Transformacja ustroju politycznego Polski w latach 1989-98 / J. Muszyński. – Warszawa, 2000. – 229 s.

8. *Janowski K.* Opozycja polityczna w Polsce. O naturze przemieszczeń kulturowych // *Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych* / Red. K. Łabędź, M. Mikołajczyk. – Kraków, 2001. – S. 452-467.

9. *Huntington S.* Trzecia fala demokracji / S. Huntington. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. – 1995. – 250 s.

10. *Reykowski J.* Okrągły Stół jako mechanizm rozwiązywania makrospołecznych konfliktów i zmiany systemu // Podstawy psychologii politycznej / Red. K. Skarżyńska. – Poznań: Wyd. Zysk i S-ka. – Poznań, 2002. – S. 267-271.

11. *Krzemiński I.* Moralne skutki transformacji ustrojowej / I. Krzemiński // Studia Polityczne. – 2000. – nr. 11. – S. 172-186.

12. *Czyżewski M., Kowalski, A. Piotrowski* Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego / M. Czyżewski, A. Kowalski, M. Piotrowski. – Kraków : Aureus, 1997. – 41 s.

13. *Kasińska-Metryka A.* Ekspresja opozycji politycznej w Polsce w okresie zmian systemowych // Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych / Red. K. Łabędź, M. Mikołajczyk. – Kraków, 2001. – S. 518-529.

14. *Filipowicz S.* O demokracji / S. Filipowicz. – Warszawa, 1992, – 123 s.

15. *Adamski W.* Polacy 88. Dynamika konfliktu a szanse reform / W. Adamski. – Warszawa, 1989. – 493 s.

16. *Bożyk S.* Opozycja parlamentarna w Sejmie RP / S. Bożyk. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2005. – 313 s.

Тетяна Пояркова

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СУЧАСНІ КРИЗОВІ ПРОЦЕСИ У СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ В. ЛИПІНСЬКОГО

Розглядаються деякі сучасні інноваційні підходи щодо визначення природи, особливостей кризових явищ та можливості їх використання як стратегічного засобу перерозподілу політико-економічних ресурсів. Проводяться паралелі з певними положеннями наукової спадщини В. Липинського. Визначаються основні кризові розломи українського політичного простору.

Ключові слова: криза, методологія, В. Липинський.

Pojarkowa Tetiana. Współczesne procesy kryzysowe w świetle badań Wacława Lipińskiego.

Autorka przedstawiła niektóre współczesne innowacyjne podejścia do określenia przyrody i osobliwości procesów kryzysowych i możliwości ich wykorzystania jako strategicznego narzędzia ponownego podziału zasobów ekonomicznych. Ukazała podobieństwa między tymi podejściami a pewnymi twierdzeniami ze spuścizny naukowej Wacława Lipińskiego. Wyznaczyła podstawowe rozłamy ukraińskiej przestrzeni politycznej.

Słowa kluczowe: kryzys, metodologia, Wacław Lipiński.

Пояркова Татьяна. Современные кризисные процессы в свете исследований В. Липинского.

Рассматриваются некоторые современные инновационные подходы к определению природы, особенностей кризисных явлений и возможности их использования как стратегического средства перераспределения политико-экономических ресурсов. Проводятся параллели с определенными положениями научного наследия В. Липинского. Определяются основные кризисные разломы украинского политического пространства.

Ключевые слова: кризис, методология, В. Липинский.

Poiarkova Tetyana. Modern crisis processes in the light Lypynsky researches.

Some modern innovational approaches to the definition of nature, peculiarities of crisis phenomena and opportunities of their employment as strategical means in redistribution of politico-economical resources are studied. The parallel with certain principles of Lypynsky's scientific legacy are drawn. The main fractures crisis in Ukrainian political space are defined.

Key words: crisis, methodology, V. Lipinsky.

Не можна заперечувати, що кризова тематика є однією із найактуальніших. На перший погляд причина цього полягає в тому, що кризові явища перетворилися на невід'ємні риси сучасного політичного процесу. Але більш прискіплива увага демонструє, що науковий інтерес підігривається і самою природою кризових явищ.

Цю обставину почасти можна пояснити тим, що трактування криз як явищ суто політичної, економічної, культурної або геополітичної природи створює певні проблеми, а саме: 1) виключення певних складових криз та нехтування впливом навколишнього середовища; 2) викривлення тлумачення підстав та форм криз – внаслідок однобічної обробки інформації, де зв'язки між складовими моделі не відображаються; 3) перенесення попередніх висновків щодо особливостей розгортання кризових явищ на аналогічні події.

Сучасне розуміння криз виходить із того, що це процес, який у своєму розвитку проходить два етапи, які по-різному впливають на майбутнє політичної системи [1, с. 189]. У першій фазі кризи спостерігаються прояви накопичення флуктуацій, випадковостей у системі. Особливостями цього етапу є: 1) неможливість передбачення; 2) нагромадження цих явищ, що з часом призводить до дисфункцій та диспропорцій, які здатні зламати арматуру влади.

На другій фазі система набуває високого ступеня нерівноважності, що характеризується, у першу чергу, тим, що будь-яке незначне відхилення спричиняє тотальне перетворення системи. Це або перехід на якісно новий рівень структурного буття, або системна катастрофа – гостра економічна криза, війна, революція та соціальні потрясіння. У найгіршому випадку

суспільства, що не змогли адаптуватися адекватним чином до системних вимог, втрачають зв'язок із дійсністю та руйнуються.

Водночас все більше науковців наполягають на тому, що кризові явища мають складний вектор розгортання та певну ієрархічність, де кризи більш високого рівня системи посилюють кризові процеси більш низьких рівнів. Як приклад, назвемо підхід А. Фурсова: сучасні кризові явища він розглядає як поєднання трьох системних криз планетарного масштабу: системно-формаційної; цивілізаційної і соціобіосферної [2].

Не менше прихильників отримав і підхід, за якого кризи розглядаються як конфлікт процесів, що характеризують різні фази розвитку людської цивілізації. Так, С. Переслегін характеризує сучасний геополітичний простір як поєднання криз індустріальної, доіндустріальної та постмодернізаційної діб, де основним полем для зіткнення є різне уявлення про час – лінійний, фазовий та спіральний [3].

Не залишається поза увагою наукового товариства й те, що кризові явища в одній сфері життя можуть породжувати кризові процеси в інших. У праці Я. Зодерквіста та О. Барда «Нетократія. Нова правляча еліта і життя після капіталізму» розглядається ситуація розгортання цілої серії криз найрізноманітнішого гатунку, які, зливаючись, утворюють потужну комбінацію, ефект якої сильніший, ніж сума ефектів її частин [4]. Для авторів причиною виникнення «ефекту історичного резонансу» (коли різні чинники стали значно підсилювати вплив один одного на розвиток подій, прискорюючись по спіралі) є становлення нової історичної парадигми. Парадигма – це новий вектор розвитку, який вибудовується навкруги «відособленої цілісності» або «тотожності». Отже, парадигма – це набір цінностей, які об'єднують людей у певне суспільство. Водночас парадигма є основною концепцією епохи, це погляд на світ як на структуру буття – прийнятий усіма і соціально функціональний.

Останнім часом все більшого поширення набуває погляд на кризи як на стан системи, в якому збільшується можливість її швидкого переформатування. Кризи в цьому контексті набувають форми станів, у яких політична альтернатива може перетворитися на реальність, а неможливе стає неминучим. З цієї точки зору кризи можуть бути використані для творення нової еліти, підпорядкування держави як головного інституту політичної системи та перерозподілу існуючих ресурсів. Основною умовою, за якої відбувається процес, є специфічна психологічна реакція на стресові ситуації, а саме нечутливість соціуму, що виживає, до політичних змін [5; 6; 7]. Іншими словами, ситуація крайньої нестабільності дозволяє створювати альтернативи існуючим стратегіям. Це означає: 1) повну зміну картини світу; 2) утворення нової парадигми як вектору розвитку; 3) творення нового механізму влади, що легітимізує перехід влади від одних прошарків до інших.

Очевидно, що складне розуміння як природи кризових явищ, так і їх динаміки ставить перед сучасними дослідниками проблему пошуку адекватної методології, яка б дозволила: 1) враховувати фазовість розгортання; 2) відобразити резонанс як властивість кризових явищ; 3) відобразити роль часового фактору в розгортанні криз та 4) розглянути можливість використання криз як засобу переформатування системи. Звідси метою статті є намагання відійти від однобічності дослідження криз та знайти необхідні ключові точки для дослідження кризових явищ українського політичного простору.

Необхідність побудови відповідної методології виправдовує звернення до творчості В. Липинського, у якій простежується певна відповідність вище окресленим умовам. Наприклад, аналіз українського соціуму В. Липинським здійснювався пошарово з урахуванням впливу вищого рівня на нижчий. Так, причини недержавності України В. Липинський вбачав у наступному: 1) географічному положенні (розташуванні між Європою та Азією); 2) ролі країни-перехрестя, де нестабільність спричиняється балансуванням між різними конкуруючими культурами (візантійською та римською); 3) особливостях природного середовища (родючість землі); 4) перевазі емоційності над розсудливістю, спричиненою відсутністю необхідності об'єднуватися в колективи для досягнення бажаного результату [8, с. 421–426].

Все це, у свою чергу, визначило особливості політичної культури України: відсутність позитивного проекту рідної історії; брак історичних легенд; відсутність пошани до справ, імен предків; значну схильність до денационалізації і різного роду зрадництва серед провідної верстви; велику піддатливість до чужонаціональних поступових та революційних доктрин; слабкість консерватизму.

У працях В. Липинського можна знайти і відображення феномену резонансу різнорівневих кризових процесів. Наприклад, недержавність руйнівним чином впливає на український соціум та виявляється в тому, що активна верства, не здобувши незалежної авторитарної влади, винищує сама себе [8, с. 437]. Накопичення кризових явищ спричиняє руйнацію всієї системи: «...недобиті останки цієї верстви, рятуючись від власної анархії існування самих себе і свого громадянства, кличуть на українську землю чужоземні влади» [8, с. 238].

Ситуація накладання одного процесу на інший призводить до розподілу провідної верстви на два ворожі табори – на інтелігенцію та еліту. В. Липинський називає інтелігенцією категорію людей, яка декласувалася за способом життя і мислення. Але структурно вона виступає як посередник між елітою та масами [8, с. 439]. У цьому можна побачити навіть явище «випадіння з часу», коли цілий суспільний прошарок орієнтується в житті на ціннісний вимір іншої верстви соціуму.

У науковій концепції В. Липинського особливе місце посідає питання динаміки стосунків між елітою та масами, де громадянство є «резервуаром сил, знаходиться в стані вічної внутрішньої боротьби» [8, с. 385]. Ця динаміка є варіативною. Так, по-перше, можливий сценарій необмеженого, хаотичного та анархічного руху у випадку перемоги громадянства над стримувальною силою держави. Другий випадок – мертвий застій, припинення будь-якого розвитку, коли держава підпорядковує собі громадянство. Нарешті – гармонійний розвиток, «коли добре організована держава і сила добре організованого громадянства себе взаємно врівноважують і доповнюють» [8, с. 385].

Зауважимо, що в сучасних дослідженнях кризових феноменів подібний погляд стає все більш популярним та отримує визначення «теореми зв'язності еліт» [9, с. 80]. Додамо, що у творах В. Липинського взаємодія між елітою та соціумом розглядається ще й під різними кутами. По-перше, як «сила прагнення влади», що стає першим імпульсом до політичної дії. По-друге – як відчуття спільності бажань у суспільстві, що є проявом віри, де саме містицизм віри формує здатність до жертв: це означає, що політичними творцями можуть бути лише ті, хто може жертвувати собою заради необхідності [8, с. 362].

У цьому розумінні логічним є звернення ще до одного поняття В. Липинського, а саме – «сили інерції», що є своєрідною статикою громадського життя, практикою втілення результатів попередньої політичної творчості предків [8, с. 350]. Тут знову можна побачити вплив явищ, що за власною сутністю належать до різних історичних інтервалів, одночасне розгортання яких не може не провокувати кризи.

Зазначимо, що в сучасній політичній науці все більшої ваги в дослідженні кризових явищ набуває розуміння необхідності уваги до здатності до перетворень як еліти, так і соціуму. Сучасні науковці все частіше наголошують на необхідності врахування психологічних особливостей соціуму, що переживає кризу, а саме: 1) цінностей та ідеалів; 2) переважних життєвих стратегій; 3) готовності до зрушень; 4) опірності стресу та ін. [10, 6, 11].

На противагу поширеним нині трактуванням, В. Липинський виводить рису суспільної здатності до оновлень із розрізнення основних життєвих сценаріїв, поширених у цьому суспільстві – войовника та невойовника, продуцента та непродуцента. Різниця між першими виявляється через прагнення досягти власної мети з ризиком для життя або без цього. Продуцент відрізняється від непродуцента ставленням до виробництва, тобто продукції; до ідеології; схильністю до осілості на своїй землі або кочовництва.

За В. Липинським, саме переважання в політичному житті представників того або іншого сценарію визначає стратегію виживання соціуму. Отже, вид політичної культури залежить від: 1) політичної культури індивіда, яка класифікується за типами (політична

культура войовника-продуцента; войовника-непродуцента і невойовника-продуцента або непродуцента); 2) підданського прошарку (всі інші представники тих чи інших станів та інтелігенція); 3) правлячої групи (шляхта, хлібороби і найкращі представники всіх станів).

Трьом видам політичної культури відповідають методи політичної організації суспільства, оскільки політична культура формує політичну організацію і водночас формується нею. Види культури визначають трансформацію типів політичної організації суспільства, як результат – політична культура нації залежить від її провідної верстви. З іншого боку, рівень політичної культури визначається станом політичного життя держави. Перемога войовників-продуцентів веде до утворення класократії, войовників-непродуцентів – охлократії, невойовників-продуцентів і непродуцентів втілюється у демократії.

У світлі дослідження кризових процесів особливу увагу привертають питання еволюції та перетворень тих або інших суспільно-політичних систем. Можливими є й трансформації того чи іншого державного утворення: в суспільстві легше сформувані політичну культуру продуцента, ніж політичну культуру войовника, оскільки від ставлення до продукції залежить життя; набагато легшим є перехід охлократії у класократію, ніж демократії у класократію. Вкажемо на те, що в сучасному науковому товаристві уявлення про більшу ефективність авторитарних режимів у ситуації кризового ураження системи отримує все більшу доказову базу [5].

У концепції В. Липинського ця теза отримує більш розгалужені докази. Так, виводиться залежність типу держави від організації національної провідної верстви. Найкращим типом державної організації є класократичний, коли провідні верстви займаються господарством. Аристократія є суспільно-політичним ладом, де активна меншість приходить до влади через об'єднання найкращих представників різноманітних станів і класів. Демократія зводить вибір долі держави до кількості голосів виборців, а не кращої та відповідальної меншості, яка вміє панувати над своїми та чужими пристрастями. Охлократія твориться шляхом організації різнокласових елементів в одну верству, яка необмежено панує над громадянством.

У сучасній політичній думці все більшої ваги набуває так звана «геополітична позиція» дослідження криз, де основним об'єктом виступає система взаємодії регіональних економік (локальний ринок) разом із засобами інфраструктурного забезпечення. Як приклад назвемо теорему про географічну зв'язність, де вона визначається відношенням геополітичного потенціалу регіону до потенціалу виробництва [9, с. 60].

Подібні ідеї можна побачити і в концепції В. Липинського. Так, концепція державності В. Липинського характеризується такими ознаками, як територія і пов'язане з нею політичне громадянство, що проявляється у виконанні державно корисних функцій (служба в армії, сплата податків, приватна власність, зокрема земельна, соціально-групова приналежність та продуктивна праця). Держава, як головний інститут політичної системи, відіграє особливу роль у націєтвірному процесі, для якого потрібна рівновага між громадянським суспільством і державою, де громадянське суспільство є суспільством, що діє не в державних, а в громадянських, культурних, економічних та приватних установах, організаціях та на підприємствах. Фатальною для творення держави є неорганізованість місцевого громадянства через існування декількох мов, слабкість органічних (родових, класових, професійних тощо) зв'язків та занепад почуття законності.

Розглядаючи кризогенні фактори української політичної системи, не можна оминати фактор запозичення досвіду інших політичних систем. Дійсно, двадцятирічний термін незалежності України демонструє спробу демократизації та модернізації політичної системи відповідно до поширених уявлень. У міркуваннях В. Липинського міститься чітке пояснення того, що «політична культура однієї нації не може бути механічно перейнята нацією іншою» [8, с. 354]. Це означає, що будь-який модернізаційний процес є кризовим за визначенням.

Отже, все викладене доводить, що концепція В. Липинського демонструє комплексність у виокремленні проблем політичної системи, які на будь-якому етапі розвитку здатні спровокувати кризові явища.

На нашу думку, цінність наукового дослідження В. Липинського підтверджується як тривалою практикою наукового застосування, так і відповідністю завданням сучасного світу.

На завершення хотілося б зазначити, що в творчості В. Липинського є одна позиція, яка б могла зайняти відповідне місце у дослідженнях кризових процесів. Відоме висловлювання В. Липинського – «досліджувати Україну можна з точки погляду легенди або дійсності: так, як хочеться, щоб було, або так, як в дійсності єсть» – могло б стати новим виміром, новою рамкою в комплексній, міждисциплінарній методології дослідження криз [8, с. 417].

1. *Столяров А.* Освобожденный Эдем / А. Столяров. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ; СПб.: Terra Fantastica, 2008. – 414 с. – (Philosophy).

2. *Фурсов А.* Кризис-матрешка. Демонтаж капитализма и конец Эпохи Пирамид / Андрей Фурсов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації: www.worldcrisis.ru «Мировой кризис» 602116

3. *Переслегин С.* Опасная бритва Оккама / С. Переслегин. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2011. – 662 с. – (Philosophy).

4. *Зодерквист Я., Бард А.* Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма: Стокгольмская школа экономики // Я. Зодерквист, А. Бард. – СПб.; Издательский дом: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 256 с.

5. *Кляйн Н.* Доктрина шока / Н. Кляйн. Пер. с англ. М. Завалова. – М.: Издательство «Добрая книга», 2009. – 656 с.

6. *Панарин А.С.* Народ без элиты / А. С. Панарин. – М.: Изд-во Алгоритм, Изд-во Эксмо, 2006. – 352 с. – (Философский бестселлер).

7. *Даймонд Дж.* Ружья, микробы и сталь: История человеческих сообществ / Джаред Даймонд, пер. с англ. М. Колопотина. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 604 с. – (Philosophy).

8. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919-1926 рр. / В. Липинський. – Репринт з видання 1926 р., Відень. – Торонто: Булава, 1954. – 490 с.

9. *Переслегин С.* Самоучитель игры на мировой шахматной доске / С. Переслегин. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2007. – 619 с. – (Philosophy).

10. *Расторгуев С.П.* Философия информационной войны / С.П. Расторгуев. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 496 с.

11. *Джекобс Д.* Закат Америки. Впереди Средневековье // Д. Джекобс. Пер. с англ. В.Л. Глазычев. – М.: Издательство «Европа», 2007. – 264 с. – (Империи).

Hałyna Zeleńko

*Instytut Badań Politycznych, Etnicznych i Narodowych imienia Iwana Kurasa
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy*

Aleksandra Matuszenko

*Instytut Badań Politycznych, Etnicznych i Narodowych imienia Iwana Kurasa
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy*

ROLA ELIT POLITYCZNYCH I SYSTEMÓW WYBORCZYCH W PROCESACH DEMOKRATYZACJI SPOŁECZEŃSTW POSTKOMUNISTYCZNYCH PAŃSTW EUROPY ŚRODKOWO- WSCHODNIEJ

Autorki przedstawiły rolę elit politycznych i typów systemów wyborczych w procesie demokratyzacji społeczeństw postkomunistycznych. Ukazały związek pomiędzy elitami a systemem wyborczym, zalety i wady każdego z systemów wyborczych. Naświetliły zmiany w partyjnym i wyborczym systemie Ukrainy w ostatnich latach, zwróciły uwagę na skutki zmian w systemie wyborczym dla systemu partyjnego.

Słowa kluczowe: elita polityczna, systemy wyborcze państw Europy Środkowo-Wschodniej, procesy demokratyzacji, tranzyt demokratyczny, instytucjonalizacja partii politycznych.

Зеленько Галина, Матушенко Олександра. Роль політичної еліти і виборчих систем у процесах демократизації посткомуністичних суспільств ЦСЄ.

Показано роль політичної еліти і типів виборчих систем у процесах демократизації посткомуністичних суспільств, зокрема, зв'язок між елітами і виборчою системою, переваги і недоліки кожної виборчої системи. Наголошується на змінах у партійній і виборчій системах України останніх років, звертається увага на взаємозв'язок зазначених змін.

Ключові слова: політична еліта, виборчі системи країн ЦСЄ, процеси демократизації, демократичний транзит, інституціоналізація політичних партій.

Зеленько Галина, Матушенко Александра. Роль политической элиты и избирательных систем в процессах демократизации посткоммунистических стран ЦВЕ.

Показана роль политической элиты и типов избирательных систем в процессах демократизации посткоммунистических обществ, в частности, связь между элитами и избирательной системой, недостатки и преимущества каждой избирательной системы. Внимание акцентируется на изменениях в партийной и избирательной системах Украины последних годов, обращается внимание на взаимосвязь указанных изменений.

Ключевые слова: политическая элита, избирательные системы стран ЦВЕ, процессы демократизации, демократический транзит, институционализация политических партий.

Zelen'ko Galyna, Matushenko Oleksandra. The Role of Political Elite and Electoral Systems in the Processes of Democratization of Post-Communist Countries in Central and Eastern Europe.

The role of political elite and the types of electoral systems in the process of democratization of post-communist countries are shown. The links between the elites and electoral systems, advantages and disadvantages each of them have been analyzed. It emphasizes the changes in party system and electoral system in Ukraine during recent years are emphasized. It is also pointed out that changes in party system have provoked changes in electoral system.

Key words: political elite, electoral systems in Central and Eastern Europe, processes of democratization, democratic transit, institutionalization of political parties.

Badanie miejsca i roli elit w społeczeństwach tranzytowych ma zasadnicze znaczenie dla rozumienia sensu i treści współczesnych procesów politycznych, sposobów, metod osiągnięcia i konsolidowania demokracji. W kontekście próby całościowej oceny bądź weryfikacji roli i znaczenia elit politycznych w procesach transformacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej, kluczową wydaje się kwestia siły jej wpływu na kierunki i formy procesów transformacji. Chodzi tu zwłaszcza o rozstrzygnięcie dylematu na ile procesy przeobrażeń ustrojowych są determinowane przez wolę elit

politycznych, a na ile są wypadkową innych czynników. Zakładając, iż siła sprawcza elit sytuować się może pomiędzy dwoma skrajnymi punktami: autonomiczną wolą przywódcy autorytarnego a reprezentacją interesów społecznych, można sformułować kontrowersyjną tezę, iż siła sprawcza elit politycznych jest odwrotnie proporcjonalna do stopnia demokratyzacji życia politycznego [1, s. 148].

Rekrutacji do elit dokonuje się albo poprzez obejmowane stanowiska albo poprzez posiadanie kapitału politycznego. Obejmowanie stanowiska może odbywać się przez mianowanie albo wybory. Kapitał polityczny stwarza się wskutek udziału osoby w funkcjonowaniu rynku politycznego, jej uczestnictwa w operacjach wymiany towarami i usługami. Rekrutacji dokonuje się jak z obszaru elity, tak i z poza niego. W pierwszym przypadku mówi się o zakrytym typie rekrutacji, w drugim – o otwartym. Duży odsetek trafia do elity osób, nie należących do władzy, wywołuje wewnętrzną fragmentację elity i powoduje rozwój konfliktów w jej środowisku [2, s. 134].

Doświadczenie transformacji postkomunistycznych potwierdza tezę, że właśnie elita ponosi główną odpowiedzialność za pomyślne przejście od autorytaryzmu do demokracji. Masy uczestniczą w procesach transformacji społecznej w sposób epizodyczny i sytuacyjny, podczas gdy elita wywiera stały bezpośredni wpływ na politykę i podjęcie decyzji administracyjnych.

Walka elit za władzę i prawo rządzić procesami demokratyzacji przybiera różne formy i zależy od układu sił między jej głównymi grupami. W końcu, sukces albo porażka w drodze od autorytaryzmu do demokracji określa się nie tyle i nie tylko obiektywnymi strukturalnymi czynnikami, ile pewnymi decyzjami i działaniami politycznymi, wyborem taktyk przez aktorów, inicjujących przemiany demokratyczne.

Proces demokratyzacji powoduje rozłam i podział elity na różne frakcje i grupy, pilnujące swoich interesów, powoduje walkę między grupami za prawo stworzenia trybu instytucjonalnego, zabezpieczającego legitymność ich rządzenia. Charakter i zakres fragmentacji w dużym stopniu są uwarunkowane przyczynami kulturalno-historycznymi, które w trakcie demokratyzacji powodują dodatkowe ograniczenia, przeszkadzające konsolidacji elit i społeczeństwa.

Szybkość konsolidacji społeczeństwa zależy od zdolności elity do przewyciężenia rozłamów we własnym środowisku. Miarą konsolidacji elity jest stopień wewnętrznego zaufania. Doświadczenie Ukrainy pokazuje, że elita fragmentowana i podzielona nie jest zdolna ani do własnej konsolidacji, ani do konsolidacji całego społeczeństwa. Skutkiem alienacji elit staje się kształtowanie niestabilnych reżimów politycznych, które nie są zdolne do rozwiązania problemów, stojących przed społeczeństwem, reżimów o niskim poziomie zaufania społecznego.

Zadaniem Samuela Huntingtona możliwe są przynajmniej cztery różne sposoby dojścia do demokracji, obrazujące zróżnicowaną rolę elit politycznych w tym procesie. Zasadniczym typem demokratycznych przeobrażeń jest transformacja, kiedy to elity polityczne podejmują decyzję o celowej inicjacji procesu demokratyzacji. Kontrolę nad tym procesem sprawuje cały czas ta sama elita. W przypadku innej formy przeobrażeń – zastąpienia, następuje wymiana elity politycznej. Kierownictwo procesem demokratyzacji przejmują elity opozycyjne wobec poprzedniej ekipy. Realizacja procesu demokratyzacji przy współudziale i współpracy elit dotychczas rządzących i opozycyjnych określana jest jako przemieszczenie. Czwartą formą jest interwencja, gdy demokracja następuje na skutek zewnętrznej interwencji i presji na rodzime elity polityczne [3].

Dominująca, a w niektórych krajach i decydująca, rola elit politycznych na początkowym etapie transformacji (etap liberalizacji reżimu autorytarnego) wyjaśnia się niedostatecznym poziomem konsolidacji społecznej co do zmiany reżimu politycznego, a także brakiem odpowiednich form uczestnictwa politycznego, skierowanych na transformację. Aktywnością w okresie liberalizacji reżimu autorytarnego wykazali się tylko obywatele Polski i Węgier. Tymczasem w reszcie krajów Europy Środkowo-Wschodniej i obszaru post radzieckiego spracował „efekt domina”. Warto zaznaczyć, że w republikach radzieckich etap liberalizacji reżimu autorytarnego odbywał się w formie narodowo-wyzwoleńczych rewolucji-ewolucji. Dlatego kwestia transformacji demokratycznej była drugoplanową i stała na porządku dziennym w związku z tym, że nowo powstałe niezależne państwa zetknęły się z problemem zarządzania procesami społeczno-politycznymi i ekonomicznymi. Właśnie tym można wyjaśnić przyczyny powstania urzędu prezydenta posiadającego szerokie uprawnienia we wszystkich bez wyjątku państwach post radzieckich, który to urząd większość

badaczy porównywała z aparatem KC KPZR. Skutkiem powstania urzędu stał się wysoki poziom personifikacji polityki w zarysowanych krajach.

Zgodnie z koncepcją tranzytologii i teorią rozwoju instytucji demokratycznych, rola czynników subiektywnych a zatem i poziom personifikacji procesów politycznych powinien byłby niwelować się. Jednak obecnie obserwujemy często odmienną trajektorię procesów transformacji. Jeśli o demokracji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej można mówić jako o demokracji skonsolidowanej, to w krajach post radzieckich (z wyjątkiem krajów nadbałtyckich) demokracja ta jest dość wątpliwej jakości. Tylko w przypadku Gruzji, Mołdawii i w pewnym stopniu Ukrainy można mówić, że te kraje z różnym sukcesem wciąż przechodzą etap instytucjonalizacji demokracji. Co do reszty krajów, to jest oczywiste, że tam ukształtowały się reżimy hybrydyczne, które w nauce politycznej przyjęto nazywać „demokracją z przymiotnikiem”. Przyczyny podobnych negatywnych (nieefektywnych) transformacji demokratycznych są różne, ale złożyły się na nie negatywna spuścizna autorytaryzmu oraz niedojrzałość społeczeństw przyswajających nowe procedury demokratyczne, wiele z których tak i nie zostały realnymi instytucjami politycznymi. Zatem elity polityczne w dalszym ciągu odgrywają decydującą rolę w transformacjach politycznych. Znamiennym jest i to, że badania socjologiczne ukazują w ciągu dwudziestu lat prawie taki sam stosunek obywateli do możliwości instrumentalnych demokracji. Obywatele post sowieckich republik chcą widzieć na czele państwa silną osobowość, charyzmatycznego lidera.

Zasadniczo dzielimy punkt widzenia naukowców, którzy widzą przyczyny zwrotów republik post radzieckich w poprzedni (a naszym zdaniem, w zmodyfikowany) stan autorytarny w niedojrzałości społeczeństw. Jednak czynnik ten jest ważny, lecz nie decydującą przyczyną stagnacji procesów demokratyzacji. Ważne znaczenie mają konfiguracje formalnych instytucji politycznych, co potwierdza praktyka polityczna krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Przede wszystkim, decydującą rolę odgrywa typ systemu wyborczego (mechanizmu wyborczego), który ma bezpośredni wpływ na kształtowanie się pewnego (skutecznego albo mało skutecznego) systemu partyjnego, a także konstytucyjny podział kompetencji gałęzi władzy i konkretnych urzędów państwowych, dzięki czemu wykonują one funkcje, charakterystyczne dla demokratycznych instytucji politycznych. Mimo licznych modyfikacji w kompetencjach urzędów państwowych, określających konkretne modele demokracji, zestaw funkcji demokratycznych instytucji politycznych jest dość jednolity w przypadku wszystkich modeli.

Wiadomo, że gdy jakiś instytucja polityczna (w naszym przypadku - demokratyczna), nie wykonuje swych funkcji, następuje jego obumieranie wskutek dysfunkcjonalności. Naszym zdaniem, właśnie dysfunkcjonalność nowo utworzonych instytucji politycznych doprowadziła do powstawania hybrydalnych reżimów politycznych w krajach obszaru post radzieckiego. Dlatego można przypuszczać, że niedoskonałe systemy wyborcze, większe pełnomocnictwa przewodniczących państw kosztem ograniczenia ustawodawczych i kontrolnych funkcji parlamentów, nieefektywne mechanizmy kształtowania rządów nie doprowadzą do odnowy elit politycznych, co będzie powodowało stagnację transformacji demokratycznych w tych krajach.

Uwzględniając to, że proces mobilności elit przechodzi trzy główne fazy: 1) inkorporacja – czyli wchodzenie do elity; 2) rotacja – proces przemieszczenia kadrów w środku systemu politycznego; 3) ekskorporacja – wyjście z elity, właśnie wybory polityczne są tą główną (a w stałych demokracjach – najważniejszą) windą, dzięki której odbywa się przemieszczenie elit. W krajach post komunistycznych typ systemu wyborczego ponadto bezpośrednio wpływał na procesy politycznej strukturalizacji społeczeństw.

Wiadomo, że w światowej praktyce polityko-prawnej stosuje się trzy główne typy systemów wyborczych z dziesiątkami modyfikacji. Historycznie pierwszym uformował się większościowy system wyborczy, który obecnie jest wykorzystywany w osiemdziesięciu państwach świata. Ten system przewiduje podział kraju na wielomandatowe okręgi wyborcze i głosowanie za konkretną osobą. Wygrywa kandydat, który otrzymał większość (absolutną albo odnośną) głosów wyborców [4, s. 548].

Proporcjonalny system wyborczy ukształtował się znacznie później, obecnie jest on wykorzystywany w czterdziestu ośmiu państwach świata. Ten system polega na tym, że mandaty są rozdzielane pomiędzy listami kandydatów proporcjonalnie do ilości głosów, oddanych na każdą z

list. Lista wyborcza formuje się przedstawicielami jednej siły politycznej (partią albo koalicją partii). Zatem wyborca głosuje nie za konkretną osobę, a za siłę polityczną. W zależności od możliwości wyborcy określać miejsce kandydatów na liście rozróżniają proporcjonalny system z zamkniętymi, pół zamkniętymi i otwartymi listami. W pierwszym przypadku lista wyborcza jest kształtowana poprzez partię polityczną (koalicję partii) i wyborca nie może wpłynąć na miejsce kandydatów na liście, głosując za całą listę. W przypadku pół zamkniętych list wyborca głosuje wg tak zwanego „systemu preferencyjnego” (na liście partii, na którą wyborca oddaje głos, odznacza on konkretnych kandydatów, udzielając im tym samym preferencji). Kolejność wybrania tego czy innego kandydata z listy w takim przypadku zależy nie od partii czy organu, rejestrującego listę (na przykład od Państwowej Komisji Wyborczej na Ukrainie), a od woli wyborców, ponieważ liczba uzyskanych preferencji określa miejsce kandydata na liście wyborczej [4, s. 548-549].

Sprzeczkę na temat skuteczności tego czy innego systemu wyborczego wciąż trwają. Niektóre kraje, które zaczęły wykorzystywać proporcjonalny system wyborczy, z czasem powracają do większościowego.

System większościowy zakłada, że wyborca osobiście albo pośrednio zna osobę, na którą głosuje. W tym wypadku parlamentarzysta albo potencjalny kandydat jest zmuszony cały czas przyciągać do siebie uwagę potencjalnych wyborców, co umacnia związek pomiędzy parlamentarzystą a wyborcą i jest przewagą danego systemu. Jednak parlament ukształtowany w taki sposób ciężko nazwać skutecznym, ze względu na różnorodność upodobań politycznych jego członków. Oprócz tego, praca parlamentu, wybranego z wykorzystaniem systemu większościowego, komplikuje się brakiem jakichkolwiek ograniczeń na przejścia posła z jednej frakcji do innej i na sposoby głosowania frakcji. Poseł, nawet będąc członkiem pewnej frakcji, przy głosowaniu kieruje się własnymi zasadami, a nie racjami frakcji. I chociaż Maurice Duverger i Giovanni Sartori zaznaczają, że właśnie ten system sprzyja kształtowaniu systemu dwupartyjnego, to odbywa się to stopniowo, po wielu cyklach elektoralnych, przy czym pod warunkiem, że taki system wyborów działa cały czas.

Proporcjonalny system wyborczy, przeciwnie, zabezpiecza dosyć wyraźną strukturę polityczną parlamentu, ale doprowadza do zerwania więzi pomiędzy partiami a wyborcami. W tym systemie większość rządów jest rządami koalicyjnymi. Siła rządu w tym przypadku zależy od ilości partnerów, wchodzących do koalicji. Jasne, że im więcej ich jest, tym bardziej niestabilnym jest rząd. Jednocześnie siła koalicji zależy jeszcze od tego, czy partie, które wchodzi do koalicji są partnerami, konkurentami czy antagonistami. Jeśli system partyjny kraju jest systemem polaryzowanym, to dystans między partiami będzie duży i wskutek tego partie w parlamencie nie będą mogły uzyskać porozumienia w wielu sprawach. W takim przypadku koalicja rządząca będzie heterogenicznym i konfliktowym ciałem, skłonny do popadania w sytuacje bez wyjścia. Właśnie tym można wyjaśnić częste dymisje rządów we Włoszech, Francji, w Polsce, na Ukrainie w latach 2006 – 2010 (w okresie istnienia republiki parlamentarnej).

W celu zmniejszenia negatywnego efektu każdego z istniejących systemów wyborczych niektóre kraje udają się do pojednania obu typów. W tym przypadku system wyborczy nabywa oznak mieszanego – większościowo-proporcjonalnego. Najbardziej rozpowszechnionym wariantem mieszanego systemu wyborczego jest „liniowy system mieszany”, przy którym określona część parlamentu wybiera się w wielomandatowych okręgach wyborczych, a inna – wg systemu proporcjonalnego. Mieszany system wyborczy najczęściej jest stosowany w procesie przejścia od systemu większościowego do proporcjonalnego i jest swoistym kompromisem pomiędzy koniecznością zapewnienia stabilności rządu i skuteczności roboty parlamentu i potrzebą przedstawicielstwa demokratycznego różnych sił politycznych [4, s. 548-549]. Można długo sprzeczać się i przytaczać dowody „za” albo „przeciw” tego czy innego systemu wyborczego, ale nie ma ani dobrych, ani złych systemów wyborczych – są systemy, które bardziej czy mniej pasują temu czy innemu krajowi. Dlatego skuteczność systemu wyborczego jest uwarunkowana właściwościami narodowymi i tradycjami państwa, wprowadzającego dany system. Nie można także zapominać o celu, który chcą osiągnąć politycy, zmieniając system wyborczy.

Praktyka zastosowania proporcjonalnego systemu wyborczego pod koniec XIX wieku, kiedy system ten po raz pierwszy został wprowadzony w krajach Europy (Belgia, Niderlandy), pokazała,

że właśnie taki system reprezentacji społecznej stał się bardzo skutecznym środkiem integracji antysystemowych partii do struktury liberalno-demokratycznej. Jeśli zwrócić się do czasowo bliskiego doświadczenia krajów Europy Środkowo-Wschodniej – do niedawna kolegów z obozu socjalistycznego, to większość z nich zaprowadziła proporcjonalny system wyborczy na początku lat 90. XX wieku.

To odpowiednio w negatywny sposób wpłynęło na jakość (skuteczność) parlamentów. Tak, w Polsce wybory parlamentarne 1989 r. wprowadziły do parlamentu przedstawicieli 29 partii politycznych. Prace takiego parlamentu siłą rzeczy nie mogły być wydajne. Dlatego w 1993 r. odbyły się przedterminowe wybory parlamentarne. Zważając na fakt, że kraje Europy Środkowo-Wschodniej już wówczas postawiły dla siebie bardzo ambitny, jak wówczas wydawało się, cel – uzyskanie członkostwa w UE, skuteczne prawodawcze zapewnienie tego procesu było pierwszoplanowym zadaniem. Zatem proporcjonalny system wyborczy był środkiem ratunku od „deptania w miejscu”.

W 1993 r. do proporcjonalnego systemu wyborczego przeszła Polska. Analogiczne systemy wyborcze zaprowadzono w Czechach i Słowacji w 1998 r. Tylko Węgry zachowały mieszany system większościowy-proporcjonalny, w jakim 176 mandatów zdobywa się w okręgach jednomandatowych wg systemu większościowego w wyborach w dwa tury, reszta mandatów rozdziela się wg systemu proporcjonalnego – 152 mandaty w dwudziestu dużych okręgach terytorialnych i reszta 58 w ogólnonarodowym okręgu wyborczym [5]. Tym samym system wyborczy Węgier jednak jest bardziej proporcjonalny, aniżeli większościowy. Więc, kraje Europy Środkowo-Wschodniej zaprowadziły proporcjonalne systemy wyborcze, przebywając w kryzysie politycznym, skutkiem którego była nadzwyczajna destabilizacja pracy parlamentarnej i procesu politycznego w ogóle. System proporcjonalny był środkiem pomagającym skończyć z waśniami w parlamencie. G. Sartori stwierdzał, że „bez przedstawicielstwa proporcjonalnego” ciężkie społeczeństwa mogłyby stać się „społeczeństwami niemożliwymi” [6, s. 59].

Ukraina, jak wiadomo, za niedługi czas rozbudowy własnej państwowości miała wszystkie trzy typy systemów wyborczych. Większościowy system i w czystym wyglądzie, i w połączeniu z proporcjonalnym systemem, stosowany nawet przez dłuższy czas nie doprowadziłby do powstania systemu dwupartyjnego. Przyczyn tu kilka, ale główna polega na tym, że na Ukrainie istnieje duża ilość rozbieżności charakteru religijnego i narodowego, istniejących na granicy konfliktu (przypomnijmy, że te konflikty określa się jak konflikty tożsamości, nie poddają się one szybkiemu uregulowaniu). Zatem po czterech cyklach elektoralnych stało się jasne, że w proces polityczny system większościowy wnosi więcej usterek, aniżeli przewag.

Po pierwsze, praktyka przeprowadzenia kampanii wyborczych w okręgach jednomandatowych wykazała, że taki system ma znacznie więcej potencjalnych możliwości dla rozmaitych manipulacji i nadużyć, aniżeli w wyborczym okręgu ogólnonarodowym. Przedstawiciele OBWE oraz innych niezależnych organizacji odnotowały w swych ocenach, że wybory parlamentarne 2002 r. były najmniej przejrzystymi i uczciwymi, niż wszystkie poprzednie.

Po drugie, doświadczenie poprzednich parlamentów wykazało wyraźną tendencję przejść pomiędzy frakcjami posłów, wybranych właśnie wg systemu większościowego, co destabilizowało prace parlamentu i faktycznie uniemożliwiało kształtowanie większości parlamentarnej. Właśnie tym wyjaśnia się kształtowanie większości parlamentarnej poprzez presję polityczną ze strony Administracji Prezydenta, co nie raz zarzucano prezydentowi Leonidowi Kuczynie.

Po trzecie, dyscyplina wewnątrzfrakcyjna zmuszała posłów, wybranych wg list partyjnych głosować zgodnie z opinią frakcji, co dawało możliwość podjąć szereg potrzebnych, ale mało popularnych decyzji. Nie imperatywny charakter mandatu deputowanego przekształcał parlament podczas głosowania tej czy innej ustawy w miejsce licytacji głosów.

Jednak i proporcjonalny system wyborczy, zastosowany na Ukrainie podczas wyborów parlamentarnych 2006 r. i przedterminowych wyborów parlamentarnych 2007 r., w 2012 r. został zastąpiony systemem mieszanym (50:50) z jednoczesnym podniesieniem progu wyborczego do 5%.

W wyborczej praktyce krajów post socjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej, a także Rosji, stosuje się zróżnicowane podejście do partii i bloków wyborczych poprzez stosowanie

„progresywnej bariery wyborczej”. Tak, w Polsce dla partii próg wyborczy stanowi 5%, podczas gdy dla wyborczych koalicji – osiem. W Rosji dla partii stosuje się pięcioprocentowy próg wyborczy, dla koalicji – siedmioprocentowy. Inaczej do tego podeszły Czechy, gdzie próg zaporowy dla partii stanowi pięć procent, dla koalicji z dwóch partii – 7%, koalicji z trzech partii – 9%, koalicji z pięciu partii – 11%. W Słowacji w celu nie dopuszczenia zjednoczenia małych partii w bloki wyborcze ustawodawstwo w 1998 r. zmieniono tak, żeby każdy uczestnik koalicji miał nabrać po 5% głosów [5]. Zaprowadzanie takich barier ograniczających w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 90. okazało się słuszne. Tak, w Polsce wybory parlamentarne, przeprowadzone wg systemu proporcyjnego, wprowadziło do parlamentu 6-8 partii, w Słowacji – 5-6 partii, w Czechach – 5-6 partii. W ogóle stosunkowo stabilne parlamenty mimo częstych kryzysów rządowych dały możliwość tym krajom wykonać warunki normatywno-prawne procesu ich wstąpienia do UE. Bardziej tego, pod względem liczby partii, które nabywają status partii parlamentarnych i kształtują rząd, systemy partyjne krajów Europy Środkowo-Wschodniej zbliżyły się do systemów wielopartyjnych, a wybory polityczne stały się głównym środkiem politycznej inkorporacji i ekskorporacji elit.

Na Ukrainie miejsce partii w systemie politycznym jest dość niejednoznaczne, a polityka w dalszym ciągu jest wysoce personifikowana. Do zmian do Konstytucji Ukrainy w grudniu 2004 r., miejsce i rola partii w systemie władzy ograniczała się ich udziałem w wyborach Prezydenta i w wyborach parlamentarnych. Partie mogły mieć frakcje w parlamencie, jednak posiadały ograniczone możliwości wpływu na kształtowanie i działalność organów władzy wykonawczej. Decydującą rolę w kształtowaniu rządu i wpływu na jego działalność odgrywał prezydent, odpowiednio, rządy kształtowały się na zasadzie pozapartyjnej, na „zasadzie profesjonalizmu”. Tylko na trzecim etapie ewolucji systemu partyjnego (lata 2004 – 2010) podczas kształtowania rządu w pewnym stopniu uwzględniano pozycje partii politycznych co było spowodowane wyższym poziomem „upartyjnienia” parlamentów III i IV kadencji, koniecznością zapewnienia wsparcia kandydatury premiera i programu działań rządu w parlamencie.

Dynamika utworzenia partii politycznych na Ukrainie cechuje się wysoką intensywnością: w 1991 r. zarejestrowano dziewięć partii, w 1992 r. – siedem, w 1993 r. – 16, w 1994 r. – siedem, w 1995 r. – cztery, w 1996 r. – pięć, w 1997 r. – 12, w 1998 r. – 13, w 1999 r. – 25, w 2000 r. – 19, w 2001 r. – 22, w 2002 r. – 2, w 2003 r. – 2, w 2004 r. – 8, w 2005 r. – 24, w 2006 r. – 12, w 2007 r. – 4, w 2008 r. – 20, 2009 r. – 12, w 2010 r. – 14, w 2011 r. – 16. Wśród czynników, powodujących wysoką intensywność utworzenia partii politycznych ukraińska badaczka M. Karmazina nazywa: po pierwsze, uchwalenie w 2001 r. Ustawy „O partiach politycznych na Ukrainie” (konieczność uzyskania 10 tys. podpisów obywateli, uprawniowych do głosowania, nie mniej jak w 2/3 rejonów 2/3 obwodów Ukrainy, miast Kijowa i Sewastopola, Kryma, a także stworzenie w ciągu sześciu miesięcy od dnia rejestracji organizacji w większości obwodów Ukrainy, w miastach Kijowie i Sewastopolu, na Krymie), po drugie, sprawdzanie Ministerstwem Sprawiedliwości statutu partii w celu jego dotrzymania skutkiem czego anulowano świadectwa rejestracyjne 28 partii [7]. Pozytywnie oczekiwania wiązano również ze zmianami do ustawodawstwa, którymi zaprowadzano dotacje państwowe dla partii (listopad 2003 r.), co mogło sprzyjać osłabieniu zależności partii od grup finansowo-przemysłowych, podwyższeniu poziomu przejrzystości partyjnych finansów. Jednak, działanie tych norm zostało zablokowane Ustawą o Państwowym budżecie Ukrainy na lata 2006 i 2007 (odpowiednio, rządami Wiktora Janukowicza i Julii Tymoszenko). Mimo decyzji Sądu Konstytucyjnego, państwowe finansowanie partii tak i nie zostało wprowadzone.

Wskaźnikiem instytucjonalizacji partii politycznych jest poziom i dynamika zmian partii parlamentarnych. Pod tym względem sytuacja na Ukrainie jest porównywalna z krajami postkomunistycznymi Europy Środkowo-Wschodniej. Jednak częsta zmiana prawnych uwarunkowań instytucjonalizacji partii politycznych spowodowała niejednoznaczne procesy ich instytucjonalizacji. System partyjny w jego klasycznym rozumieniu na Ukrainie w ostatnich latach tworzą kilka partii politycznych, posiadających w parlamencie odpowiednie frakcje (Partia Regionów, BJuT, Komunistyczna partia Ukrainy, „Nasza Ukraina – Ludowa Samoobrona”). Na Ukrainie w dalszym ciągu problematyczną jest kwestia uświadomienia przez obywateli roli i znaczenia partii politycznych

jako instytucji politycznych. Jak świadczą badania socjologiczne, obserwuje się tendencja do zwiększenia się liczby obywateli, którzy są członkami partii politycznych. Jeśli w 2008 r. było 2,8% takich obywateli, to w 2010 r. – 3% [8, s. 488]. Biorąc pod uwagę fakt, że od początku lat 1990 ta cyfra nigdy nie przekraczała 2% (wyjątkiem jest tylko 2004 r., co wiąże się z tzw. „rewolucją pomarańczową”), można mówić o wzroście zaufania do partii politycznych. Jednocześnie liczba obywateli, którzy są zdania, że „wielopartyjny system Ukrainie nie jest potrzebny”, w ciągu 1994 – 2010 lat zwiększyła się z 29,8% do 46,3%. Odpowiednio zmieniła się liczba tych, kto uważa, że Ukrainie wielopartyjny system jest potrzebny: z 36,1% do 21,0% [8, s. 488]. Jednak na pytanie, czy jest na Ukrainie wśród istniejących politycznych partii i ruchów godne zaufania, w 1994 r. odpowiedzieli pozytywnie 13,9% respondentów, a w 2010 r. – 29,9% [8, s. 488], co świadczy o wzmocnieniu roli partii politycznych jako pośredników pomiędzy państwem i społeczeństwem.

Jednocześnie, proporcjonalny system wyborczy w modyfikacji, stosowanej na Ukrainie, z istnieniem ogólnonarodowego okręgu wyborczego, zamkniętymi listami partyjnymi, brakiem głosowania preferencyjnego doprowadził do zmniejszenia więzi pomiędzy partią i jej elektoratem. Potwierdza to fakt, że w latach 1994 – 2010 liczba obywateli, którzy uważają, że na Ukrainie nie ma partii, której można byłoby zaufać, zwiększyła się z 28% do 33,1% [8, s. 488]. Badania socjologiczne świadczą, że ponad połowa (63,4%) obywateli Ukrainy uważa, że partie polityczne na Ukrainie służą interesom struktur finansowych i biznesowych, 48,6% – interesom liderów partyjnych, 18,8% – władzy państwowej, 9,8% – interesom wyborców.

W końcu skasowanie reformy konstytucyjnej spowodowało osłabienie partii politycznych w systemie politycznym. Uchwalenie ustawy „O wyborach deputowanych ludowych” w 2012 r. i powrót do mieszanego systemu wyborczego cofnęło procesy instytucjonalizacji partii politycznych do stanu w końcu lat 1990 – początku 2000. Procesy odtworzenia klasy politycznej nabyły oznak, charakterystycznych dla tego okresu, a pojęcie „partia rządząca” nabrało formalnego charakteru. Zdaniem autorów, mieszany czy proporcjonalny system wyborczy będzie miał należyty efekt tylko w połączeniu z rozszerzeniem na konstytucyjnym poziomie założycielskiej funkcji parlamentu w postaci powrotu do kształtowania rządu przez parlament. Pozwoli to partiom politycznym wykonywać obok przedstawicielskiej jeszcze funkcję kierowania. Obecnie mamy podmiannę pojęć „partia polityczna” – „grupa presji” – „ugrupowanie lobbystyczne” – „winda polityczna” – „polityczna korporacja”, a problemy prawnej i politycznej instytucjonalizacji partii nie są rozwiązywane.

1. *Nokoń J.* Empiryczne, analityczne i normatywne podejścia do badań elit politycznych w transformacji systemowej (na przykładzie WNP) // *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP* / Red. T. Bodio. – Warszawa. – 2010. – s. 139-160.

2. *Гельман В. Я.* Украина: фрагментированное пространство // *СССР после распада* / Red. О. Л. Маргания. – Санкт-Петербург. – «Экономическая школа». – 2007. – 256 с.

3. *Хантингтон С.* Третья волна демократии, Теория и практика демократии. // *С. Хантингтон. Избранные тексты.* – М. – 2006. – с. 79-83.

4. *Юридична енциклопедія: В 6 т. /* Redkol.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія». – 2001-2004. – 768 с.

5. *Збірник виборчих Законів країн Центральної та Східної Європи.* – Міжнародна фундація виборчих систем. – Вашингтон Д.К. – 2002. – 536 с.

6. *Сарторі Дж.* Порівняльна конституційна інженерія. / Дж. Сарторі – К.: Видавництво «АртЕк». – 2001. – 211 с.

7. *Кармазіна М.* Чи є партії агентами демократії // «Дзеркало тижня. Україна». – 2012. – №1. – 13 січня.

8. *Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг* / За ред. В. Ворони, М. Шульги – К., 2010. – 636 с.

Андрій Герасимчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПОЛЬСЬКИЙ ШЛЯХ ДО ТРАНСФОРМАЦІЇ: ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ (1980-1990 РР.)

На основі наукових праць польських авторів та власних спостережень розкрито рух польського суспільства від тоталітаризму до демократії в 1980-1990 роках. Наголошується на тому, що серед країн соціалістичної спільноти Польща відрізнялася від інших більш-менш незалежною від комуністичної влади діяльністю Римо-католицької Церкви, наявністю приватного сектора в сільському господарстві, виїздів молодих науковців на стажування за кордон, доступністю студентів до сучасної західноєвропейської літератури тощо. Усе це створило відповідні умови для діяльності опозиційних рухів у країні, які започаткували могутню організацію з назвою «Солидарність», розвиток якої призвів до економічної і політичної демократії в Польщі.

Ключові слова: демократія, опозиція, польське суспільство, Римо-католицька Церква, Солидарність, тоталітаризм.

Gerasyńczuk Andrzej. Polska droga transformacji: od totalitaryzmu do demokracji (lata 1980-1990).

Autor na podstawie prac naukowych polskich autorów oraz własnych spostrzeżeń ukazał przemianę polskiego społeczeństwa od totalitaryzmu do demokracji w latach 1980-1990. Szczególnie uwypuklił fakt, że wśród krajów obozu socjalistycznego, Polska odróżniała się od innych państw stosunkowo niezależną od władz komunistycznych działalnością Kościoła rzymsko-katolickiego, sektorem prywatnym w rolnictwie, wyjazdami młodych naukowców na staże za granicę, dostępem studentów do współczesnej literatury zachodnioeuropejskiej etc. To wszystko stwarzało określone warunki dla działalności ruchów opozycyjnych w kraju, które doprowadziły do powstania potężnej organizacji pod nazwą „Solidarność”, której rozwój przyczynił się do demokracji ekonomicznej i politycznej w Polsce.

Слова ключові: демократія, опозиція, суспільство польське, Kościół rzymsko-katolicki, „Solidarność”, totalitaryzm.

Герасимчук Андрей. Польский путь трансформации: от тоталитаризма к демократии (1980-1990 гг.).

На основе научных публикаций польских авторов и собственных наблюдений автора раскрыто движение польского общества от тоталитаризма к демократии в 1980-1990 годах. Автор акцентирует, что среди стран социалистического содружества, Польша отличалась от других более-менее независимой от коммунистической власти деятельностью Римско-католической Церкви, частным сектором в сельском хозяйстве, поездками молодых научных работников на стажировки за границу, доступом студентов к современной западноевропейской литературе и т.д. Все это создавало соответствующие условия для деятельности оппозиционных движений в стране, которые создали мощную организацию с названием «Солидарность», развитие которой привело к экономической и политической демократии в Польше.

Ключевые слова: демократия, оппозиция, польское общество, Римско-католическая Церковь, Солидарность, тоталитаризм.

Gerasyńczuk Andriy. Polish Way to Transformation: from Totalitarianism to Democracy 1980-1990).

On the basis of scientific works by Polish authors and own observation the movement of Polish society from totalitarianism to democracy (in 1980-1990) is depicted. Emphasized that Poland has different from other socialist countries : in Poland Catholic Church's activity has always been more independent from the Communist party; there has been private sector in agriculture in Poland; young scientist were living training; students had access to west European literate etc. All these was favorable for oppositional movements development, which consolidated into "solidarity", development of which lead to democracy in economy and politics in Poland.

Key words: democracy, Catholic Church, opposition, totalitarianism, Polish society, Solidarity.

Остання чверть ХХ століття була знаменною для розвитку демократії в Європі і для всього світу. Бурхливий розвиток «рейганоміки» в США, послаблення впливу на політичні горизонти кремлівських «старців», перебудова, проголошена молодим і амбітним М.Горбачовим, вибори на папський престол енергійного римо-католицького кардинала-слов'янина Кароля Войтили (після інтронізації Яна Павла II), війна в Афганістані та її безславне закінчення тощо викликали ряд позитивних демократичних змін у сучасному світі.

Зазначимо, що монумент співдружності соціалістичних країн давав політичні тріщини ще до вказаних вище подій то в одному, то в другому місці. Першими були події в Угорщині, пізніше – в Чехословаччині, але багатьма політиками, державними діячами і філософами це розглядалось як щось випадкове, не притаманне всій системі, яка після зазначених вище феноменів намагалася ще тісніше обмежити демократичні прояви в суспільствах. І це стосувалося майже всіх країн так званої соціалістичної спільноти. На цьому небосхилі Польща виглядала дещо інакше. У країні діяло кілька некомуністичних партій, попри певні потуги комуністичної пропаганди атеїзму, була сильна прив'язаність усіх верств польського суспільства до традицій римо-католицької церкви, існувала певна свобода виїзду на стажування науковців і навчання за кордоном студентів, участі широких наукових кіл у конференціях різного роду, туристичних поїздках і відвідуваннях родичів у різних країнах світу, значною мірою зберігався приватний сектор у сільському господарстві та дрібнотоварному виробництві. Окрім PGR'ів (відповідників радгоспів в СРСР) у Польщі були і колективні господарства, подібні до колгоспів, але в дійсності це були сільськогосподарські артілі, які об'єднували 15-20 сімей. «Для мене польський колгосп характерний тим, що, коли я піднімуся на водогінну вежу, я бачу всіх своїх працівників колективного господарства, як вони працюють», – заявив мені в розмові керівник одного з таких сільськогосподарських об'єднань. Виїжджаючи за кордон у капіталістичні і соціалістичні країни поляки мали можливість порівняти переваги, особливо в економіці, західноєвропейських країн та країн так званого «реального соціалізму».

Після приходу до влади в Польській Об'єднаній Робітничій Партії (ПОРП) Е. Герека, який змінив на посаді секретаря цієї партії В. Гомулку, польське керівництво взяло курс на покращення життя народу, але не шляхом кардинальних реформ, а середньотермінових і короткотермінових позичок у багатих капіталістичних країн, що вимагало від держави сплати кредитів [1, с. 334-335]. Вже у 1976 році процес віддавання боргів став негативно позначатись на загальній економічній ситуації в країні, а в 1977-1978 рр. – на добробуті кожного поляка. І хоч владні структури під егідою ПОРП ще діяли, економічна ситуація погіршувалася катастрофічно, що привело до страйків портових робітників у містах на балтійському узбережжі Польщі й виникненню «Солідарності» в серпні 1980 року. Серед робітничих мас з'явилася яскрава постать робітника-електрика Леха Валенси – на той час людини не вельми освіченої (8 класів), але висококваліфікованої і високоморальної. Він зі своєю дружиною Барбарою, ще будучи робітником у 70-і роки, попри матеріальну скруту в своїй родині, взяв на виховання декількох дітей - сиріт і дав їм дорогу в життя.

«Солідарності» сприяла діяльність опозиційних діячів, інтелектуалів високого гатунку в теоретичній царині, таких як А. Міхнік, Я. Куронь, К. Модзелевський, Б. Геремек, Я. Станішкіс, В. Кучинський, К. Белінський, Б. Борусевич, Г. Вуец, М. Хоєцький та ін. [2, с. 16-17].

У червні 1975 р. на Заході, зокрема в Італії, виникає єврокомунізм (автором назви напрямку був Фране Барбієри) [3, с.9], який став ідеологічним рупором противників так званої концепції реального соціалізму. Єврокомунізм як новий ідеологічний напрямок дуже швидко набув поширення в комуністичному русі на Заході, але не тільки. Ідеологічного забарвлення єврокомунізму надали виступи відомих інтелектуалів у Польщі, які були членами ПОРП, зокрема професорів А. Вербляна, Р. Фрелека та інших [3, с. 165-166]. Так, наприклад, виступаючи 10 березня 1978 р. перед лекторами ЦК ПОРП Р. Фрелек наголосив: «Існує певна дискусія в міжнародному робітничому русі і хоч жодна з партій (комуністичних. – А.Г.) не піддає сумніву марксизм, проте деякі з них заперечують ту частину положень ленінізму, яка стосується загальних закономірностей соціалістичного будівництва. Стосується це передусім питання диктатури пролетаріату і керівної ролі партії» [3, с. 165]. Це не була ще пряма атака на місце і роль ПОРП у польському суспільстві, але подібна позиція вже піддавала сумнівам діяльність комуністів у Польщі і стверджувала їх відповідальність за всі негаразди в країні.

Уже на початку своєї діяльності «Солідарність» визначила два напрямки: політичний і економічний, проте вже на початку 1981 р. економічний ледве прослідковується, натомість політичний зміцнився за справою дій KOP'у (Komitet Obrony Robotników) та KSS (Komitet Samoobrony Społeczności), причому ці два комітети іменували себе як KSS-KOR. Same

представники цих комітетів максимально радикалізували діяльність «Солідарності», часто висували себе на перший план. У німецькому тижневику “Der Spiegel” один з чільних керівників КОР-у Я. Куронь в інтер’ю 8 вересня 1980 р. сказав: «Лех Валенса все таки був сержантом в окопах, він не був центром штабу на страйковому фронті. Там був трест мізків КОР, який давав страйковому комітетові поради в кожній ситуації і формулював у правній царині текст переговорів з урядом» [2, с. 17].

Але більшість страйкових комітетів ці поради розглядали як спосіб тиску на адміністрацію підприємства. Якщо висувались кілька пропозицій з того чи іншого питання, приймалась, як правило, та, яка мала більш радикальний характер. Така «демократія» у більшості робітників формувала не засади раціональності, законності, а безлад, хаос у виробництві, а часто і у дисципліні. Щоб зупинити хвилю страйків, керівництво країною намагалося знайти розуміння у релігійних колах, які користувалися у рядових членів «Солідарності» величезним авторитетом. Цілком зрозуміло, що римо-католицька Церква не могла йти на укладання певних деяких домовленостей, коли це порушувало чинне право, суперечило християнським засадам, сприяло насильству над людиною тощо. Католицька Церква в той час була практично єдиною інституцією, яка силою свого авторитету до деякої міри стримувала руйнівну силу страйків у польському суспільстві.

У травні 1981 р. помер Примас католицької Церкви кардинал С. Вишинський, людина, яку шанувало все польське суспільство, і голос якого завжди стояв на стороні християнських чеснот, політичної стабілізації, справедливості та спокою. Не стало людини, яка завдяки своєму високому авторитету стримувала нищівну хвилю страйків, анархістських вимог окремих груп польського суспільства. Уряд і Церква три дні – 28-31 травня – оголосили Днем трауру. У країні на цей час запанував незвичний спокій, але вже через кілька днів суспільство завирувало ще більше і могутніше. Країна практично не працювала, а страйкувала. Заклики до страйків провадила не тільки «Солідарність», але і КПН (Konfederacja Polski Niepodległej – Конфедерація Незалежної Польщі), на чолі якої стояв агресивно налаштований проти комуністичної влади Лешек Мочульський. В його програмі дій не було навіть найменших натяків на компроміси з владою.

У статті «Революція без революцій», яка стала програмою для КПН, Л. Мочульський закликав поляків до масового штурму польських владних інституцій, а якщо є можливість – то і до збройних акцій [2, с. 19-20]. Значимо, що коли діячі КОС-КОР’у – авангарду «Солідарності», закликали робітників і селян до ламання старих структур і творення нових, демократичних, то керівники КПН пропагували тотальний хаос, відкидання навіть розмов про реформи тогочасного польського суспільства. У програмних матеріалах цієї організації проголошувалось: «Будь-яка спроба зав’язати діалог (з владою – А.Г.), що стверджує систему, повинна бути рішуче відкинута» [2, с. 21].

Починаючи з вересня 1981 р. в Польщі серед населення і радянських працівників, які там перебували, активно поширювались чутки (і небезпідставно – А.Г.) про неминучий вихід радянських військ із казарм, які знаходилися у Польщі, з «метою наведення порядку в братній Польщі».

Випереджуючи розвиток такого стану подій, 13 грудня 1981 р. уряд генерала В. Ярузельського оголосив у країні військовий стан. Одні вітали його впровадження, інші перейшли в так звану «внутрішню еміграцію», тобто відкрито не виступали, але й не поспішали виконувати рішення уряду, місцевої влади тощо. Студенти ходили на заняття, але значна частина їх просто сиділа, не виступала на практичних заняттях, не конспектувала лекцій. І це було не тільки на заняттях з гуманітарних дисциплін, але й з природничих та прикладних.

В ніч на 13 грудня активні діячі «Солідарності» на чолі з Лехом Валенсою були інтерновані, частина з них опинилася у в’язницях. Газети комуністичного спрямування писали, що після введення військового стану в економіці „coś drgnęło” (щось ворухнулося). І це було дійсно так. Майже два роки притиснута репресіями польська «Солідарність» не організовувала страйків, мітингів протесту, голодувань тощо. Економіка країни дещо пожвавилася. Однак опозиція діяла. Робота «Солідарності» переформатовувалась на підпільну агітацію і пропаганду. Це

відчувалося і на підприємствах, і в університетах. Зникли гарячі дебати, але кожен знав «хто є хто». Часто прийшовши на роботу, викладачі відкривали шухляди столів, робітники в цехах шафи для зміни одягу, а там лежали антиурядові листівки, гасла «Солідарності», вказівки як діяти у підпіллі тощо.

У таких умовах не могло бути і мови про демократію. Але і військовий стан не міг тривати вічно. Уже в 1984-1985 рр. про нього лише згадували. Економіка поступово піднімалася, але вже в 1986-1987 рр. відбулася стагнація і після цього різкий спад. Паралельно з падінням економіки формувалися демократичні інституції, ідеї і гасла яких знаходили широкий відгук серед населення. Керівництво ПОРП у більшості своїй було переконане, що опозиційний рух якось приглушиться, затихне і все буде так, як було це кілька років до виникнення «Солідарності». Як слушно зауважив український вчений Василь Бусленко (спираючись на дослідження польських вчених), в 1987 р. в ПОРП вважали, що криза довіри до комуністичної влади майже минула, «а опозиція не становить суттєвої загрози» [4, с. 24]. Але це була позиція пресловутого гусака, який ховав голову в пісок, щоб не бачити небезпеки. Як пише все той же В. Бусленко, якщо в 1984 р. опозиційні дії підтримували 39,4% населення Польщі, то вже в 1988 – 47,3% [4, с. 25].

У 1989 р. в Польщі, в якій діяла, за висловом В.Гавела, «напівлегальна демократія», опозиція перемогла. До влади прийшов антикомуністичний уряд Т. Мазовецького. «Вони (опозиціонери. – А.Г.) перемогли тому, – сказав після виборів відомий державний і партійний діяч ПОРП М. Раковський, – що бігли вільно, а ми з мішками на ногах, до того ж, у тих мішках ще було й каміння минулих промахів і невдач».

Поразка комуністичної влади в Польщі була детермінована щоденним, щомісячним, щорічним зміцненням демократії. Соціалізм як система, як показували дослідження, проведені серед молодих поляків в 1987 р., не був привабливим для молоді. Дослідження ці засвідчили, що молоді поляки вважали соціалістичний устрій безперспективним не тільки для польського суспільства, але й для світу в цілому [5, с. 44].

Після приходу до влади некомуністичного уряду Т. Мазовецького діяльність демократичних інституцій набирає все більших і більших обертів, але економіка продовжувала бути в стані стагнації. В 1989 р. з числа колишніх членів «Солідарності» міністром фінансів в уряді було призначено відносно молодого, 1947 року народження, економіста Л. Бальцеровича. За його ініціативи було проведено реформи, спрямовані на створення ринкової економіки. Реформи передбачили звільнення цін, введення свободи торгівлі та обміну валют. Такі заходи пізніше були названі «шоковою терапією». Унаслідок таких дій ціни на товари широкого вжитку стали різко зростати, що спричинило падіння життєвого рівня населення і протести проти уряду, членами якого здебільшого були вихідці з «Солідарності». Щоб урятувати обличчя організації, засновником якої був Л. Валенса, він, як президент країни, у 1992 р. відправив Л. Бальцеровича у відставку, але ринкові механізми вже працювали на повні оберти, а польський досвід отримав міжнародне визнання. Сьогодні Польща на постсоціалістичному просторі є одним із взірців вдалого демократичного транзиту і ефективних економічних реформ.

1. *Lawrowski A.* Od nadziei do rozczarowań. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983. – 360 s.

2. *Elementy socjotechniki „Solidarności.”* – Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1982. – 181 s.

3. *Dziak Waldemar J., Kruszbiewska M.* Eurokomunizm – teoria i praktyka. - Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych. – 1988. – 223 s.

4. *Buslenko W.* Opozycja polityczna w procesi ewolucji polskiego systemu demokratycznego w latach osiemdziesiątych // *Studia Politologica Ucraino-Polona.* – Житомир-Київ-Краків, 2011. – S.21-26.

5. *Seklecki S.* Społeczno-polityczna aktywność młodych w latach 80 // *Pokolenia.* – Warszawa: Prasa-Książka – Ruch, 1988. – S. 41-53.

Сергій Байрак

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Аналізується реформа системи місцевого самоврядування Республіки Польща. Визначаються характерні риси процесу реформування, а також можливості адаптації польського досвіду до українських реалій.

Ключові слова: місьцеве самоврядування, реформа, оптимізація, адаптація, демократія.

Bajrak Sergiusz. Sposoby optymalizacji funkcjonowania organów samorządu terytorialnego na Ukrainie w kontekście doświadczeń Polski.

Autor analizuje reformy samorządu terytorialnego Rzeczypospolitej Polskiej. Wskazał charakterystyczne cechy procesu reform, a także możliwości adaptacji polskich doświadczeń do ukraińskich realiów.

Słowa kluczowe: samorząd terytorialny, reformy, optymalizacja, adaptacja, demokracja.

Байрак Сергей. Пути оптимизации функционирования органов местного самоуправления Украины в контексте опыта Республики Польша.

Анализируется реформа системы местного самоуправления Республики Польша. Определяются характерные черты процесса реформирования, а также возможности адаптации польского опыта к украинским реалиям.

Ключевые слова: местное самоуправление, реформа, оптимизация, адаптация, демократия.

Bajrak Serhij. Ways to optimize the functioning of local self-government of Ukraine in the context of the experience of Poland.

The reform of local government of the Republic of Poland is analyzed. The characteristics of the reform process and the possibility of adaptation of Polish experience in the Ukrainian context are defined.

Key words: local government, reform, optimization, adaptation, democracy.

На сучасному етапі демократичної розбудови України особливого значення набувають питання вироблення нових підходів у регулюванні суспільних процесів, де виняткова роль належить місцевому самоврядуванню. Цілком очевидним є той факт, що рівень його розвитку є важливим елементом політичних змін, одним із основних критеріїв демократичності політичного режиму, а також умовою економічного і соціального розвитку суспільства.

Свідченням цього виступає досвід країн розвинутих демократій, у яких демократичні перетворення в напрямку побудови правової, соціальної та економічно розвинутої держави здійснювалися за відсутності командно-адміністративної системи з централізованими методами керівництва. Тому процеси загальних демократичних трансформацій закономірним чином повинні супроводжуватися розвитком місцевого самоврядування. Його успішне реформування можливе лише за умови системного підходу, заснованого на розумінні місця і ролі цього інституту в політичній системі, урахування всього комплексу політичних, економічних, правових, соціальних, організаційних та інших факторів, що впливають на його розбудову, а відтак і на добробут держави та її громадян.

Визначальним для України в зазначеному контексті виступає досвід Республіки Польща (РП), країни, що успішно та динамічно здійснила реформу місцевого самоврядування, і яка, за експертними оцінками спеціалістів Ради Європи, є взірцем таких перетворень у Центрально-Східній Європі. Запроваджений у цій державі устрій демонструє раціональність розподілу владних повноважень та компетенції між трьома рівнями місцевого самоврядування – гміною, повітом та воєводством. Результатом такої трансформації стало створення держави нового типу, яка служить своїм громадянам і, спираючись на самоврядні інститути та громадянське суспільство, дає можливість формувати і контролювати органи публічної влади [1, с. 16].

Серед науковців, які займалися зазначеною проблематикою і у працях яких частково висвітлюються ці питання, варто виділити Б. Андрєсюка, В. Антоненка, О. Бабінову,

М. Баймуратова, О. Батанова, Р. Безсмертного, Я. Гонцяжа, Є. Горжелака, М. Камінські, В. Кампо, Ю. Ключковського, Є. Корчака, М. Кулешу, П. Свяневича тощо.

Мета статті – комплексний аналіз реформи місцевого самоврядування Республіки Польща, визначення її характерних рис і шляхів адаптації польського досвіду з проведення реформи до українських реалій.

Основними аргументами, які актуалізують аналіз місцевого самоврядування в Україні та визначення принципів, напрямків і методів його реформування з урахуванням польського досвіду, є вихідна схожість стартових умов процесу реформування зазначених країн. Це спільне історичне минуле України та РП, де публічна влада виступала, в основному, як централізована система управління, а основною її характеристикою був розподіл процесу прийняття рішень із їх виконанням. Процес децентралізації влади і системних реформ у зазначених державах супроводжувався також процесами трансформацій від «планово-соціалістичної» економіки до ринкової, від тоталітарного і заідеологізованого суспільства до громадянського і демократичного.

На сучасному етапі державотворення спільною характеристикою обох держав є унітарний державний устрій, який визначає поділ їх територій на адміністративно-територіальні одиниці (області – воєводства, райони – повіти), що не мають статусу державних утворень і не володіють суверенітетом. Схожість проявляється також і у розмірах територій цих утворень, які практично не відрізняються (Табл. 1).

Таблиця 1.

Територіальна організація РП та України

	Регіональний рівень		Субрегіональний рівень		Місцевий рівень	
	Україна	Польща	Україна	Польща	Україна	Польща
Кількість одиниць	24 області	16 воєводств	490 районів + 139 міст обласного значення	308 повітів + 65 міст зі статусом повітів	більше 12000 одиниць місцевого самоврядування	Приблизно 2500 гмін
Середня площа (кв. км)	22 360	19 500	975	836	55	125

Джерело: [2].

Реформа публічної адміністрації в РП визначалася стратегічними цілями держави, які полягали у розбудові демократичного суспільства і забезпеченні політичного курсу на євроінтеграцію. Цим були обумовлені й фундаментальні засади процесу реформування, які в загальному плані можна розділити на: а) внутрішні (децентралізація державної влади, муніципальний контроль над державною адміністрацією, розбудова громадянського суспільства, забезпечення участі громадян у публічному управлінні, обмеження державного втручання у місцеві справи, створення стабільної та підконтрольної системи асигнування загальнодержавних коштів місцевим бюджетам тощо) і б) зовнішні (створення нової моделі регіонального управління відповідно до вимог ЄС).

Аналізуючи досвід Республіки Польща в проведенні реформи місцевої влади, варто зазначити, що її результатом стало формування багаторівневого управління, властивого країнам ЄС, яке, за Р. Родесом, передбачає перехід від концепції надання управлінських послуг державою, до концепції держави-регулятора, до соціальної справедливості та сталого розвитку [3].

Елементами структури місцевого самоврядування у Польщі є гміна, повіт і воєводство. Така система місцевої влади будувалася 14 років – з 1990 р. до 2004 р., – у три етапи. На першому із них (1990–1999 рр.) було відновлено самоврядування на рівні гміни. 1 січня 1999 р., тобто після дев'яти років функціонування гмін, стартувала адміністративна реформа, яка запровадила триступеневу структуру адміністративного поділу Польщі: поруч із гмінним самоврядуванням, органи самоуправління почали функціонувати й на рівні повітів і

воєводства. Третій етап завершився у 2004 р., коли процес реформ було закінчено прийняттям законів про фінансування воєводських і регіональних структур.

Що стосується організаційної складової процесу реформування, то одним із його творців Є. Регульським визначено таку послідовність кроків у його проведенні: а) законодавчий: прийняття законодавчих актів для формування основи як процесу реформування, так і діяльності реформованих інституцій; б) інституційний: реалізація законодавчих актів шляхом запровадження відповідних інституцій і забезпечення їх належного функціонування; в) забезпечення соціально-психологічного сприйняття суспільством запроваджених змін шляхом просвітницької і роз'яснювальної роботи; г) моніторинг запровадження реформи і наявність механізмів для усунення проблем у процесі реформування [4, с. 90].

Результатом проведення реформи місцевого самоврядування стала зміна розподілу повноважень між центральними та самоврядними органами влади на місцях. До компетенції центральних органів, які функціонують лише на рівні воєводства, віднесено фактично усі контролюючі функції щодо територіальних органів самоврядування. Самоврядні ж структури забезпечили наближення системи надання послуг до населення, зокрема:

а) запровадження гмінного рівня самоврядування мало два дуже важливі наслідки:

- відбулася значна активізація місцевих громад (напр. за допомогою місцевих ініціатив, які сприяють об'єднанню громадян у самостійні комітети задля вирішення питань локального характеру);

- покращилась ефективність використання громадських коштів за рахунок як контролю їх обігу громадою, так і усвідомлення муніципальними чиновниками гміни реальних громадських потреб;

б) повіти забезпечують ефективне управління на відведеній їм території і несуть відповідальність за надання громадських послуг, які не в змозі самостійно забезпечити гміни;

в) воєводський рівень, на відміну від двох перших, носить дуалістичний характер. Завдання його самоврядних структур мають в основному регіональний характер і полягають у створенні сприятливих умов для розвитку регіону та надання громадських послуг у його межах. Урядові ж структури покликанні зміцнювати структуру місцевого самоврядування і забезпечувати цілісність держави.

Серед факторів, які забезпечили ефективність здійснення реформи місцевого самоврядування, Є. Регульський визначив такі:

- політична воля лідерів, тобто рішуче бажання провести зміни;

- знання експертів, необхідні для визначення цілей і способів їх досягнення;

- громадська підтримка, принаймні дозвіл на проведення змін;

- кадри, підготовлені до практичного запровадження реформ у життя [5, с. 218–227].

Глобальними завданнями реформи, що проводилася в Польщі, було намагання наблизити владу до людей, забезпечити максимально прозорий механізм адміністрування, у тому числі й прийняття рішень, таким чином, щоб вона була доступною і відкритою громаді.

Специфіка всієї системи місцевого самоврядування в Польщі полягає в тому, що її рівні існують за принципом доповнення, а не поглинання: кожен наступний виконує лише ті функції, які не здатен здійснювати попередній. Також в основу їх формування закладено чіткі і зрозумілі критерії розподілу територій, функцій і відповідальності. Взятися за основу реформування принцип альмагації (злиття) територій, польськими науковцями було визначено раціональні критерії формування територіальних рівнів самоврядування. Зокрема, повіти утворювались лише за наявності 50 тис. жителів і об'єднували щонайменше п'ять гмін, а місто, що визначалося повітовим центром, мало нараховувати понад 10 тис. осіб [6, с. 67]. Цей аспект є особливо актуальним для сучасної України, яка посідає третє місце у Європі за кількістю рад базового рівня – 11518, це при тому, що її населення, за неофіційними даними, скоротилося приблизно на 8–10 млн. Не важко прослідкувати й істотне зростання витрат на утримання адміністративного апарату місцевих самоврядних органів за відсутності

суттєвого поліпшення їхньої діяльності [1, с. 17]. До того укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, територіальних громад сьогодні визнається фахівцями одним із найбільш ефективних шляхів реформування територіального устрою України. Так, одним із реформаторів Польщі М. Кулешею була висунута теза про неприйнятність ліквідації невеликих громад в Україні за наявності варіанту їх об'єднання на засадах співпраці, шляхом делегації певних повноважень найближчій більшій громаді, без втрати свого статусу [7, с. 4]. Зазначений підхід пропонує, на противагу адміністративних, застосування стимулюючих механізмів, що базуються на спільному господарсько-економічному інтересі (вдосконалення управління комунальним майном та фінансами, оптимізація муніципального управління тощо) – основі будь-якого об'єднання.

Важливим інституційним механізмом, спрямованим на формування місцевого самоврядування на рівнях муніципалітетів, було також запровадження у воєводствах РП мережі представників уповноваженого уряду з питань реформування територіального управління. Така структурна одиниця польської влади була створена з метою адаптації реформаторських кроків на місцях. Особливість цього інституту полягала в тому, що до їх складу повинні були входити лише ті особи, котрі жодним чином не були пов'язані з органами влади воєводств, чисельний склад яких в той час складали представники старого комуністичного режиму. Таким чином, з одного боку, було здійснено люстрацію владних кадрів, а з іншого – усунуто небезпеку демаршу «старої» еліти щодо політики реформ. На думку М. Кулеші, офіси представників Уповноваженого уряду стали першими елементами некомуністичної системи управління територіями Польщі [8, с. 195].

До їх основних завдань належали підготовка населення гмін у період перед першими демократичними місцевими виборами до реального самоврядування; формування статутів муніципалітетів; розпорядження ресурсами, що переходили у власність громади після 1990 р.; реорганізація місцевої адміністрації, роз'яснення сутності та форм самоуправління і місцевої демократії. Загалом польський досвід «мереж представників уповноважених» зарекомендував себе як ефективний механізм впровадження і наступних кроків галузевих й територіальних реформ, оскільки функціонував за принципом політичної та адміністративної незалежності і незаангажованості реформаторів, котрі підпорядковувалися безпосередньо прем'єр-міністру.

Серед позитивних наслідків реформи місцевої влади РП можна виділити наступні. По-перше, було сформовано органи влади, які здатні забезпечити виконання довгострокового стратегічного плану розвитку регіону. По-друге, створено масштабну владну структуру, яка формує ділове середовище, а відтак – привертає інноваційний капітал. По-третє, регіональній владі надано можливість включитися до міжнародної співпраці. По-четверте, повіти надають лише ті послуги, які перевищують можливості муніципалітетів і які раніше погано надавалися малими воєводствами. І останнє – реформування зміцнило та підняло на вищий щабель розвиток демократії в країні.

Попри той факт, що реформа була запроваджена із запізненням, Польща стала першою центральноєвропейською державою, яка створила міцні регіони з відносно великою автономією та провела всеохоплюючу реформу адміністративно-територіальної структури.

Одним з уроків польської реформи є те, що підготовка нової територіальної системи має базуватися на чітких функціональних принципах, які не варто обговорювати всенародно, щоб уникнути зайвих проблем у процесі їх демократичної репрезентації, та не піддаватись тиску груп з різних регіонів та міст, які представляють та лобіюють свої інтереси.

Вище наведену аргументацію можна також підкріпити фактом, що особиста або групова ідентифікація себе із територією проживання присутня в Польщі лише на місцевому рівні, де поняття місцевої спільноти є зрозумілим. На більших територіях – таких, як польський повіт або воєводство, ця ідентифікація є значно слабшою, або її взагалі не існує.

Реформа виконала також одне із своїх головних завдань – польські регіони стали помітними на карті Європи і засвідчили готовність бути активними гравцями на європейській арені. Цей

аргумент був одним з основних при проведенні перетворень, оскільки регіони стають одними з найважливіших акторів у глобальній конкурентній економіці, що базується на інноваціях [9].

Крім глибокого експертного опрацювання моделі реформ, звертає на себе увагу також і широка просвітницька кампанія. Зокрема, поширенням інформації щодо реформи займалася Комісія місцевого самоврядування при Громадянському комітеті та неурядова організація «Фонд розвитку місцевої демократії». Були створені консультаційні та тренінгові центри; вже до 1998 р. тренінг-курси пройшли близько 50 тис. осіб.

Реформа відповідала одному з основних європейських принципів – децентралізації центральної влади шляхом її зміцнення на місцевому рівні. Наступним важливим здобутком реформи було зменшення кількості воєводств та запровадження регіонального рівня самоврядування. Децентралізація державної влади шляхом передачі функцій і відповідальності на новостворені рівні місцевого самоврядування дозволила звільнити центральну виконавчу владу від обов'язків локального адміністрування, надаючи їй більше можливостей для відповідального управління країною в цілому [10].

Польський досвід є важливим для України у вирішенні проблеми зі статусом міст обласного значення. Як показали результати, після проведення реформи кількість міст зі статусом повітів у Польщі вважається зовеликою, а їх відокремлення від повітів є помилковим. Це зменшує економічну та фінансову спроможність як міста, так і решти самоврядних одиниць, що його оточують. Крім цього, в більшості випадків оточуючий повіт користується інфраструктурою міста, і тому відділення адміністративного статусу вбачається штучним, така ситуація призводить до додаткових проблем у сфері надання послуг. В Україні є 48 міст з населенням більше 100 тис. жителів та 104 міста з населенням більше 50 тис. жителів. Площа надання послуг часто включає і місто, і район, що його оточує. Тому зменшення кількості міст обласного значення може бути правильним кроком за наступних умов: а) уряду району надається чіткий статус самоврядного органу (як альтернатива місцевому представнику центрального уряду); б) нижчий рівень місцевого врядування буде амальгамованим та відповідатиме за більшу кількість функцій, ніж сьогодні [2].

Особливу увагу необхідно звернути і на виборче законодавство, що стосується органів місцевого самоврядування, оскільки після 2010 р. право висувати своїх кандидатів у органи місцевої влади мають не лише партії та блоки, а й виборчі комітети окремих виборців та організацій (процедуру ініціюють щонайменше 15 осіб, при цьому вони мають зібрати одну тисячу підписів). Цікаво, що, згідно з нормами ЄС, у виборах польських органів самоврядування можуть брати участь громадяни інших країн Євросоюзу, які проживають у Республіці Польща.

Польський досвід з реформування місцевої влади можна використати і у сфері регіонального розвитку України, яка, на думку науковців, стоїть зараз перед такими основними викликами. По-перше, це небезпека загострення міжрегіонального відчуження внаслідок політичної регіоналізації та відмінностей геополітичної орієнтації населення. По-друге, порушення ефективної взаємодії по лініях «центр – регіон» та «регіон – регіон». По-третє – намагання штучної економічної та політичної автономізації окремих регіонів. По-четверте – значна диференціація регіонів за рівнем економічного розвитку та якістю життя людей. По-п'яте – наявність регіональної асиметрії у системі міжбюджетних відносин. І останній, не менш важливий, – недосконалість менеджменту на регіональному та місцевому рівнях [11, с. 63].

Необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні за польським взірцем у значній мірі зменшить гостроту прояву міжрегіональних відмінностей в нашій державі, призведе до встановлення так званого відповідального регіоналізму, який передбачає ефективний розвиток як кожного регіону, так і держави в цілому. У цьому плані заслуговує на увагу й польська система адміністративного контролю з боку представників держави за діяльністю муніципальних органів, відсутність якого в Україні призводить до ігнорування окремими органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами національного законодавства та порушення прав і свобод громадян. Як уже зазначалось, наглядові функції в

Польщі за діяльністю органів місцевого самоврядування та їх посадовими особами здійснює прем'єр-міністр та воєвода, а з питань бюджету – регіональна рахункова палата. Наприклад, у випадках неодноразового порушення радами гміни Конституції чи законів, за поданням прем'єр-міністра Сейм може прийняти рішення про розпуск ради гміни, крім того, прем'єр наділений правом запровадження «комісарського правління» терміном до двох років [1, с. 17].

Запорукою позитивного результату від проведення реформи адміністративно-територіального устрою в Україні має бути і перейнята у Польщі практика «гнучкості» у впровадженні цієї реформи. Її суть полягає в тому, що польські аналітики передбачили можливість отримання негативних наслідків від реформування і заклали механізм для їх корегування у Законі «Про впровадження адміністративної реформи». Так у ст. 107 зазначалося, що до 30 червня 2000 р. Рада Міністрів мала подати сеймові інформацію про зміни, внесені законами, які входять у пакет реформи громадської адміністрації. Утім, як показала практика, виправлення виявлених помилок розпочалося ще до вказаного терміну. Зокрема, вони стосувалися питань компетенції, несуголосності і нерезультативності деяких положень та інструкцій, уточнення процедури створення воєводських і повітових відділів праці тощо. Результатом цієї регуляційної діяльності став новий так званий очищувальний Закон «Про зміну деяких законів дотичних до функціонування громадської адміністрації», яким було змінено 57 законів і 65 нормативних актів [12, с. 16].

У контексті досвіду Республіки Польщі можливо вирішити ще одне дуже важливе для України питання, яке є наріжним каменем для багатьох аналітиків у цій сфері – наявність районів. Конституція України вказує, що на рівні району й області реалізуються спільні інтереси громад. Але виникає наступне питання: чи ці спільні інтереси можна реалізувати лише в таких межах? А якщо кілька громад в іншому територіальному складі домовляться реалізувати спільні інтереси? Чи буде це суперечити закону, чи ні? У зв'язку з цим варто згадати про формування районного бюджету за рахунок відрахувань із місцевих бюджетів, але сьогодні районний бюджет ділиться з місцевим залишками для того, щоб підтримати їх існування. Тому варто підкреслити, якщо запровадити самоврядування на рівні району без рішучого і чіткого розмежування його повноважень від повноважень громади, існуюча домінація району збережеться, і місцеві самоврядні громади залишаться у «жебрацькому» становищі.

З іншої точки зору, такі адміністративно-територіальні одиниці як райони існують для того, щоб деконцентрувати виконавчу владу держави та роззосередити її повноваження із столиці на місця. З досвіду функціонування місцевого самоврядування РП впливає висновок і про те, що: а) не всі функції із забезпечення добробуту громадян можна здійснити на рівні громади; б) виконання суміжних функцій кількох громад на рівні району забезпечує їх більшу ефективність, економічність, а головне оперативність дій; в) повіт в РП заповнює вакуум між громадами і воєводствами; г) запорука економічного розвитку території – сильні регіони.

Позитивна оцінка процесів реформування у Польщі міжнародними експертами, а також певна схожість вихідних умов Польщі та України викликають спокусу якомога повніше використати даний досвід в українських умовах. Водночас, певна міфологізація реформи в польській державі – акцент лише на її позитивних рисах, містить небезпеку повторення помилок, зроблених польським урядом, а також недбалості у роботі з адаптації польських рецептів до українських реалій. Для адекватного і ефективного використання досвіду Республіки Польща у проведенні реформи місцевого самоврядування потрібно розвинути цей досвід, зрозумівши, на які питання польська реформа дала відповіді, а на які не змогла, і які кроки є у певній мірі унікальними для України. Тому для об'єктивності її сприйняття необхідно виділити й основні прорахунки польських реформаторів.

Насамперед, варто вказати на низьку явку населення на вибори до органів місцевого самоврядування у Польщі. Це свідчить про невисоку громадянську активність на найнижчому рівні влади, тоді як у Європі виборча активність на цьому рівні є значною. Протягом

останніх 20 років були спроби змінити ситуацію, а у 2010 р. рушили різноманітні ініціативи громадських організацій, які разом із відомими польськими діячами не лише закликали активно голосувати, а й переконували місцевих мешканців, які мають авторитет у локальних спільнотах, балотуватися на виборах.

Проведена реформа не покращила ситуації з розподілом публічних фінансів, які і надалі залишаються централізованими, а нові одиниці місцевого самоврядування фінансуються прямими трансферами з державного бюджету (загальні субвенції та цільові дотації). Більша частина майна, що було передано державою у комунальну власність, належить тепер гміні, тоді як повіти та воєводства майже повністю залежать від коштів, що надходять із центрального бюджету. Ні повіт, ні воєводство не отримують доходів з податків.

Ще одним пунктом критики стало неврахування різниці між сільськими та міськими гмінами і різними повітами, адже різні самоврядні одиниці мають у розпорядженні різні ресурси. Тому потребують вирішення питання оптимізації розміру повітів і воєводств, адже деякі регіони неспроможні виконувати поставлені перед ними завдання через економічну слабкість, і це викликає побоювання щодо їх перспектив існування у майбутньому.

Залишилось чимало проблем із функціонуванням воєводств внаслідок їх дуалістичного характеру. Перш за все, не завжди воєводам вдається домовлятися з воєводським самоуправлінням. Адже часто ці суб'єкти представлені різними політичними силами. Тому вдосконалення потребує і законодавче забезпечення врегулювання відносин між державною регіональною адміністрацією (воєводою) і регіональним самоврядуванням. Подвійне підпорядкування керівників деяких служб (наприклад поліції) адміністрації повіту і вищому рівню керівництва відповідної служби, створює певні проблеми з точки зору їх ефективного і повноцінного функціонування [9]. Значним недоліком польських реформ, на думку польського дослідника В. Борковського, є факт, що «місцева влада – це влада позбавлена будь-якого контролю» [6, с. 68]. Іще однією важливою проблемою, на думку польських науковців, є відсутність єдиного закону про місцеве самоврядування.

Політичні та соціальні наслідки реформування системи воєводств були настільки великими, що через побоювання збільшення напруги автори реформи відмовилися від централізованого встановлення кордонів повітів. Тому останні були створені майже всюди, де існували хоч якісь для цього підстави. Це призвело до виникнення 308 сільських і 65 міських повітів. З іншого боку, відносно великі міста (понад 100 тис. мешканців) або міста, які були столицями колишніх воєводств, взяли на себе функції повітів. Як наслідок, міська рада була одночасно і радою повіту, а мер міста був одночасно головою адміністрації повіту [13].

Таким чином, визначивши характерні риси реформи публічної влади в РП, співставивши їх з українськими реаліями, доходимо висновку, що Польща показала нам реальний приклад удосконалення адміністративно-територіального устрою, оптимізації управління державою, розвитку системи місцевого самоврядування. Здійснивши ці кроки, Польща довела, що вона є правовою, соціальною і демократичною країною, яка працює на людей й існує заради їх блага. В Україні, як державі, що обрала вектором руху Європу, варто звернути увагу на необхідність докорінного реформування системи влади соціалістичного типу. Польський досвід, разом з іншими розвиненими європейськими країнами, засвідчує, що зробити управління державою ефективним без її децентралізації – нереально. А тому загальні принципи ефективної реформи у будь-якій країні регіону, що рухається в демократичному напрямку, будуть схожі.

Проте це не означає, що Україна може механічно послуговуватися польським досвідом у цій сфері. Адже, не зважаючи на близьку схожість між двома країнами, існують і певні відмінності, які необхідно враховувати, оскільки обсяг завдань, що колись стояв перед Польщею, дещо відрізняється від того, який стоїть перед Україною. Зокрема, наша країна відрізняється рівнем економічного росту, нездатністю політичної еліти виробити єдиний шлях розвитку для нашої держави. Україна характеризується історико-культурними відмінностями населення, що відповідно викликає різні бачення майбутнього України. Це ускладнює завдання, що стоять перед українськими реформаторами. Крім того, не варто

ідеалізувати реформу, яка відбулася у наших західних сусідів. Такі питання, як створення фінансової основи для функціонування органів місцевого самоврядування, їх територіальні характеристики, деякі правові засади їх діяльності тощо, потребують поглиблено аналізу.

1. *Малиновський В.* Уроки польської адміністративно-територіальної реформи для України / В. Малиновський // Державне та муніципальне управління в умовах політико-адміністративної реформи : матеріали наук. - практ. конф. Тези доп. (17–18 травня 2007 р.) / Відпов. ред. В. Малиновський. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 15–18.

2. *Свянєвич П.* Територіально-адміністративна реформа – досвід Центральної та Східної Європи / П. Свянєвич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.largis.ldp.lviv.ua/ukraine/documu.htm>

3. *Rhodes R.* Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability / R. Rhodes. – Buckingham and Philadelphia : Open University Press, 1997. – 235 p.

4. *Ключковський Ю.* Проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні / Ю. Ключковський // Вибори та демократія. – 2005. – № 2. – С. 89–97.

5. *Regulski J.* Local government reform in Poland : an insider's story / J. Regulski. – Budapest : OSI/LGI, 2003. – 263 p.

6. *Голось М.* Республіка Польща у пошуках європейських принципів самоуправління / М. Голось // Децентралізація державного управління та розвиток місцевого самоврядування в контексті європейської практики : матеріали наук. - практ. конф. Тези доп. (2-3 жовтня 2008 р.) / Відпов. ред. В. Малиновський. – Луцьк : СПД Гадяк Ж. В., 2008. – С. 67–68.

7. *Кулеша М.* Реформа: страхи в Україні і погляд з Польщі / М. Кулеша // Партнери : муніцип. бюл. – 2005. – Черв. – С. 4.

8. *Kulesza M.* Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in the CEE Countries : The Polish Experience / M. Kulesza // Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe / Peteri G. – Budapest : OSI/LGI, 2002. – pp. 189–214.

9. *Горжелак Є.* Децентралізація територіальної організації в Польщі / Є. Горжелак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.largis.ldp.lviv.ua/ukraine/documu.htm>

10. Шаповал Н. Пресняков І. Адміністративна реформа у Польщі : напрямки змін та реальні результати / Н. Шаповал, І. Пресняков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dialogs.org.ua

11. *Карлін М.* Необхідність пошуку нових підходів до проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні / М. Карлін // Децентралізація державного управління та розвиток місцевого самоврядування в контексті європейської практики : матеріали наук. - практ. конф. Тези доп. (2–3 жовтня 2008 р.) / Відпов. ред. В. Малиновський. – Луцьк : СПД Гадяк Ж. В., 2008. – С. 62–64.

12. *Корчак Є.* Адміністративна реформа в Польщі : спроба оцінки / Є. Корчак // Економічний часопис. – 2001. – № 1. – С. 13–18.

13. *Свянєвич П.* Місцеве самоврядування в Польщі / П. Свянєвич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.largis.ldp.lviv.ua/ukraine/documu.htm

Микола Примуш

Донецький національний університет

Юрій Коваль

Донецький національний університет

ВПЛИВ ТРАДИЦІЇ НА ХАРАКТЕР ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ РОЗГЛЯДУ ІНСТИТУТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ І ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Аналізується вплив традиції, історико-політичного досвіду країн Центрально-Східної Європи на вектори трансформації інституту глави держави. З'ясовано, що різноманітні модифікації інституту глави держави є наслідком того, що політичні системи країн Центрально-Східної та Латинської Америки у найбільш важливі періоди суспільно-державного розвитку змінюються під впливом цілої низки чинників, які поєднують у собі як конституційно-правові характеристики, так й ознаки національної політичної культури, історії держави, її ментальних, звичаєвих складових.

Ключові слова: інститут глави держави, політична модернізація, системна трансформація, перехідне суспільство, політична традиція, посткомунізм.

Przymus Mikołaj, Kowal Jerzy. Wpływ tradycji na charakter modernizacji politycznej, w kontekście analizy kształtu instytucji głowy państwa krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Ameryki Łacińskiej.

Autorzy analizują wpływ tradycji, doświadczenia historyczno-politycznego państw Europy Środkowo-Wschodniej na kierunek transformacji instytucji głowy państwa. Wykazują, że rozmaite modyfikacje instytucji głowy państwa są skutkiem tego, że systemy polityczne krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Ameryki Łacińskiej w najważniejszych okresach społeczno-politycznego rozwoju zmieniały się pod wpływem szeregu czynników o charakterze konstytucyjno-prawnym, polityczno-narodowym, historycznym, zwyczajowym.

Słowa kluczowe: instytucja głowy państwa, modernizacja polityczna, transformacja systemowa, społeczeństwo przejściowego typu, tradycja polityczna, postkomunizm.

Примуш Николай, Коваль Юрий. Влияние традиции на характер политической модернизации в контексте рассмотрения института главы государства стран Центрально-Восточной Европы и Латинской Америки.

Анализируется влияние традиции, историко-политического опыта стран Центрально-Восточной Европы и Латинской Америки на векторы трансформации института главы государства. Определено, что различные модификации института главы государства являются последствием того, что политические системы стран Центрально-Восточной Европы и Латинской Америки в наиболее важные периоды общественно-государственного развития изменяются под воздействием ряда факторов, которые объединяют в себе как конституционно-правовые характеристики, так и признаки национально-политической культуры, истории государства, его ментальных составляющих.

Ключевые слова: институт главы государства, политическая модернизация, системная трансформация, переходное общество, политическая традиция, посткоммунизм.

Primush Nikolay, Koval Yuriy. The Influence of Tradition on the Character of Political Modernization in the Context of Chief Magistrate Institution of Central-Eastern Europe & Latin America Countries Analysis.

The influence of tradition, historical & political experience of Central-Eastern Europe & Latin America countries on the transformation vector of Chief Magistrate institution is highlighted in the article. It is defined that various modifications of Chief Magistrate institution are a sequence to the political systems Central-Eastern Europe & Latin America countries in most essential periods of socially-state development are changed under the influence of different factors, that unite in itself both constitutionally-legal descriptions & signs of national-political culture, the state history, its mental constituents.

Key words: Chief Magistrate Institution, political modernization, system transformation, transition society, political tradition, post-communism.

Минуле століття позначилося поступовим посиленням модернізаційних процесів у більшості країн світу, які належать до групи традиційних соціумів та суспільств перехідного типу. Ці процеси характеризувалися у ХХ столітті та характеризуються на початку

XXI століття надзвичайною розмаїтістю, багатовекторністю та суперечливістю, нерівномірністю змін в економіці, політиці, культурі, соціальних відносинах. Тому більшість вчених визначає ці системні трансформації як вияви неорганічної модернізації. Неорганічна (навздогінна) модернізація виявляється через значну поляризацію різних елементів суспільного розвитку. Одні з них можуть «забігати» далеко вперед і навіть відповідати рівню тотожних їм структур, норм, цінностей у передових країнах. Інші – або відстають від них, або й зовсім відсутні.

Аналіз специфіки перебігу процесів неорганічної модернізації є предметом досліджень концепцій політичної модернізації – одного з найвпливовіших напрямків сучасної політичної науки, який почав розвиватися у другій половині минулого століття. У останні десятиріччя відбувся докорінний перегляд методологічного інструментарію досліджень політичного розвитку та модернізації: науковці відходять від лінійного сприйняття процесів модернізації, надаючи перевагу синергетичному осмисленню окресленої проблематики. Отже, все більша дослідницька увага приділяється таким факторам політичної модернізації, що мають суттєвий вплив на політичну самоідентифікацію посттоталітарних країн, як специфічний спосіб життя, особливості етнічного та конфесійного складу населення, національні традиції і звичаї.

Для країн Центральної і Східної Європи вплив інституціалізованих моделей глави держави на перебіг та результати системних перетворень є особливо важливим. Політичні традиції у цих країнах спираються переважно на патерналістські та авторитарні настрої як політичної еліти, так і пересічних громадян. Отже, при визначенні впливу політичних традицій на формування інституту глави держави за умов розгортання модернізаційних і постмодернізаційних процесів варто враховувати сформульовані російським дослідником О. Воскресенським наступні закономірності:

- наявність різних типів суспільств (західного і незахідного, де серед незахідних існує особливий підтип східного суспільства);

- наявність різних видів і моделей демократії (не лише європейської або американської, але й незахідної);

- наявність культурної та соціально-психологічної специфіки, пов'язаної з особливостями політичної культури, національної психології і національного характеру, національних традицій;

- наявність «інших», незахідних політичних систем і політичних культур, які «не кращі» і «не гірші», а принципово «інші» і, вірогідно, мають більші адаптивні можливості для вирішення політичних проблем специфічних суспільств незахідного типу [1, с. 164].

Отже, специфікою інституційного політичного розвитку багатьох країн перехідного типу, які перебувають у процесі модернізації, постає поєднання ознак формальної демократії (у тому числі й конституційне закріплення виборного характеру формування інституту глави держави – президента) з розвитком авторитарних тенденцій становлення національних політичних систем, які обумовлюють надзвичайно широкі повноваження глави держави, поєднання ним функцій представництва, законодавчого та виконавчого, а іноді – і судового регулювання.

За визначенням авторитетного вітчизняного політолога С. Рябова, глава держави має не просто очолювати, репрезентувати державу, він мусить перебувати «немовби понад безпосередньою політикою з її упередженою політичною боротьбою, змаганнями окремих верств між собою, гендлями, парламентськими суперечками, виборчими перегонами». Таким чином, на переконання українського вченого, глава держави має бути політично нейтральною фігурою [2, с. 105].

З огляду на специфіку політичних традицій, не є дивним той факт, що президентську форму правління обирають латиноамериканські та східноєвропейські країни з їх тягарем невирішених економічних, соціокультурних, національних та релігійних проблем, який сягає корінням ще або у колоніальне, або комуністичне минуле. Центральноєвропейські ж країни у

своїй абсолютній більшості надають перевагу парламентській формі правління з обмеженими повноваженнями глави держави, що часто пояснюється їх небажанням створити хоча б гіпотетичні передумови для відродження авторитарних або абсолютистських режимів.

Окрім країн Латинської Америки перехідний стан суспільного розвитку наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття був притаманний і країнам Центральної та Східної Європи. Розгляд політичного розвитку цієї групи країн є цікавим тим, що у представлених суспільствах було сформульовано і втілено в життя принципово інше в інституційному та процедурному вимірах розуміння сутності і призначення інституту глави держави. Здійснюючи порівняльне дослідження інституту глави держави у країнах Центральної та Східної Європи, варто зазначити, що для цієї групи країн властивими є різні модифікації базових характеристик політичної системи в цілому та ключових державних інституцій зокрема.

Так, у Польщі, Словаччині, Румунії, Болгарії, Сербії, Чорногорії, Хорватії сформувалися напівпрезидентські республіки, що у сучасній політичній науці характеризуються як східноєвропейський тип президентських республік, котрий перебуває у проміжному стані між європейськими напівпрезидентськими республіками (на кшталт Франції) та класичними парламентськими республіками [3]. Можна стверджувати, що у названій групі країн при творенні принципово нового інституту глави держави було здійснено спробу поєднання монархічних докомуністичних традицій (Румунія, Болгарія, Сербія, Чорногорія) або традицій сильної влади виборного глави держави (Польща, Хорватія, Україна) з розумінням специфіки перехідного стану національної політичної системи в цілому.

Парламентські республіки функціонують у Словенії, Македонії, Чехії та Угорщині, але у цих країнах вони мають певну специфіку. Наприклад, у Македонії, де за Конституцією функціонує «парламентська демократія з окремими елементами президентської республіки», влада президента заснована на неформальному впливі на політичну систему. У Чехії й Угорщині, у свою чергу, повноваження президентів та їхній вплив на систему органів державної влади, незважаючи на те, що вони обираються парламентом, є набагато більшими, аніж у класичних парламентських республіках Європи [4; 5, с. 84]. Така національна особливість парламентських республік у Словенії, Македонії, Чехії та Угорщині та місце у них глави держави, на нашу думку, може бути пояснена політичною історією цих країн, адже як у Югославії (до складу якої входили Словенія і Македонія), так і в Угорщині та Чехії тривалий час політика була персоніфікованою – глава держави відігравав надзвичайно важливу роль і часто-густо асоціювався з державою в цілому (Й.Б. Тіто в Югославії, В. Гавел у Чехословаччині).

Особлива невизначеність у конституційному статусі глави держави спостерігалася і частково спостерігається сьогодні у країнах з найбільш драматичною недавньою політичною історією – в Албанії, Боснії та Герцеговині. Так, в Албанії, яка є парламентською республікою, президент здійснює безпосередній вплив на формування уряду, маючи значні повноваження у виконавчій сфері та право розпуску парламенту. Специфікою інституту глави держави у Боснії та Герцеговині є тимчасовий, колегіальний глава держави – Президія, яка обирається і громадянами, й урядом, при цьому відсутній інститут дострокових виборів Президії та запроваджено низку обмежень на його повторне обрання [5, с. 84].

Необхідно зауважити, що проблема вивчення феномену системної трансформації у сучасній політичній науці розглядається в декількох напрямках. Перший напрямок досліджень акцентує увагу на вивченні сутності понять «політичний розвиток», «сталий розвиток», «системна трансформація», «кризовий синдром модернізації», «демократизація». Друга група дослідників розглядає категорії, які становлять дихотомічні поняття-опозиції, що пояснюють механізми й характер здійснення модернізації. До найважливіших з них належать: «традиційне– сучасне суспільство», «стихийна–цілеспрямована модернізація», «органічна–неорганічна (навздогінна) модернізація». Третя група категорій, які досліджуються, – це визначення, що супроводжують базові поняття модернізаційної теорії, – різноманітні науково-публіцистичні характеристики, що останнім часом часто з'являються в ході дебатів щодо зворотнього боку модернізації, її негативних проявів. До них, зокрема, належать: «контрмодернізація», «антимодернізація», «псевдомодернізація», «вестернізація» [6].

Термін «модернізація» вживається в політичній науці з 50-х років ХХ століття. Етимологічно він пов'язаний з французькими словами *moderne* – сучасний, новітній та *modernisation*, що означає оновлення, а також з англійськими однокорінними термінами *modern*, *modernity*, *modernization*, щодо яких можливі два варіанти перекладу на українську мову. Перший – буквальный, коли всі три терміни передаються спорідненими словами: модерний, модерність і модернізація, другий – українізований варіант: сучасний, сучасність та осучаснення. У соціальних науках пострадянських країн склалась практика змішаного вживання обох варіантів: сучасний, сучасність і модернізація [6; 7, с. 6].

У найбільш загальному термінологічно-поняттєвому плані модернізація трактується сучасною наукою як «процес набуття менш розвиненими суспільствами низки рис, характерних для більш розвинених суспільств; найважливіший напрям у політичній діяльності шереху країн; одна з глобальних проблем і необхідна умова здійснення нового світового порядку». У її основі, як вважає російський дослідник Е. Тадевосян, лежить визнання головною закономірністю соціального розвитку «постійної зміни й ускладнення політичних, економічних і культурних структур та їх функцій у відповідності з потребами раціонального і ефективного функціонування суспільства» [8, с. 7, 8, 10].

Подібне розуміння модернізації як процесу переходу від традиційного суспільства до сучасного, оновлення його в дусі вимог сьогодення, тобто безперервного руху від простих до більш складних форм організації суспільно-політичного життя, одержало фактично одностайне визнання вчених. Разом з тим спостерігається неоднозначність і невизначеність цього поняття на рівні його конкретних інтерпретацій, що породило безліч модифікацій, за основу яких вченими беруться процеси урбанізації, індустріалізації, переходу від масового до атомізованого суспільства, вдосконалення економічної інфраструктури, суспільної диференціації, трансформації державно-владних структур тощо. У теорії модернізації наявні суперечливі наукові підходи до аналізу цих процесів. Найбільш плідна розробка концепції модернізації в їх наближеному до сучасного розуміння представлена в «соціології розвитку» (Т. Парсонс, Ш. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, А. Етціоні, У. Ростоу та ін.) і «політології розвитку» (Г. Алмонд, С. Верба, Л. Біндер, Л. Пай, С. Хантінгтон та ін.) [7, с. 7].

Сучасна соціологія розвитку виходить з того, що модернізація – це своєрідний комплекс сукупних суспільно-історичних, державно-правових, морально-психологічних та культурологічних зрушень, до яких відносяться, з одного боку, вивільнення науки, мистецтва, школи з-під контролю релігії та, з іншого боку, – ріст поділу праці й питомої ваги промисловості в загально-соціальному розвитку. Вважається, що подібні процеси (дещо еkleктично, на локальному рівні) відбуваються з найдавніших часів. Однак найчастіше подібні зрушення були пов'язані з розвитком продуктивних (рушійних) сил і виробничих відносин, що склались на європейському континенті у ХVІІ-ХІХ ст. і прогресують у різних країнах, незалежно від конкретних форм цього розвитку (приватнокапіталістичних, державнокапіталістичних, соціалістичних тощо). На думку російського вченого Г. Померанца, модернізація в такому широкому контексті означає «прискорений і безперервний процес раціоналізації людських відносин з природою» [9, с. 73, 74].

Прибічники політологічного тлумачення модернізації розглядають її як частину загального процесу модернізації, коли перетворення відбуваються в усіх основних компонентах соціальної системи (в економічній, правовій, політичній сферах, у соціальних відносинах, культурі, системі освіти та ін.), але вибір модернізаційного розвитку починається і здійснюється саме у сфері політики, з вияву політичної волі до змін. Послідовно здійснювана політична модернізація розглядається в якості чинника й гаранта забезпечення послідовності модернізації в усіх сферах суспільного життя.

Як показує світовий досвід, моделювання модернізації як реального процесу відбувається у двох основних вимірах:

1) спонтанно (стихийно) через поступове нагромадження передумов у певних царинах суспільного життя, вдале поєднання яких у певний історичний час, у межах того чи іншого соціально-політичного простору, дає якісно новий поштовх;

2) свідомо (цілеспрямовано) завдяки вольовим зусиллям впливових суспільних груп або правлячих еліт [7, с. 9].

Причому, успіх модернізації в обох випадках залежить від ступеня органічності її перебігу співвідносно з реально існуючими національними інститутами та ментально-психологічними орієнтаціями населення.

До того ж, на наше переконання, у контексті розгляду місця і ролі інституту глави держави у здійсненні процесів модернізації, системних перетворень, особливо у країнах з відчутними традиціоналістськими характеристиками, слід вестимову про більш широкий соціокультурний та політичний феномен – трансформацію. У сучасному розумінні, що спирається на досягнення світової суспільно-політичної думки в осмисленні досвіду модернізаційних процесів різних країн, системна трансформація в розгорнуто-політологічному вимірі означає:

1) комплекс науково-методологічних засобів пояснення джерел, характеру і напрямів політичних змін на історичній, сучасній і постсучасній стадіях загальноцивілізаційного розвитку з адекватним розкриттям на рівні окремо взятих соціумів усієї сукупності взаємовідносин: держава – міжнародна система, держава – громадянське суспільство, держава – особистість, суспільство – особистість, індивід – індивід тощо;

2) практичне втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії шляхом органічного поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку; зростання здатності політичної системи постійно й успішно адаптуватися до нових зразків соціальних цілей; диференціацію політичної структури, орієнтованої на створення ефективної інституціонально-рольової системи; ослаблення і заміну традиційних еліт модернізаторськими; подолання відчуження населення від політичного життя й забезпечення його групової та індивідуальної участі в ньому; постійне вдосконалення нормативної і ціннісної систем суспільства [7, с. 14; 10].

Розгляд особливостей модернізаційних процесів та впливу на них національних традицій, на нашу думку, ґрунтується на визнанні поліваріантного характеру політичного розвитку незахідного світу. Як зазначав один із найбільш авторитетних дослідників неорганічної модернізації Л. Пай, базова структура незахідного політичного життя є структурою обцинною, а політична поведінка пов'язана з обцинною ідентифікацією. Обцинна структура політичного життя незахідних суспільств заснована на домінуванні відразу кількох етичних й культурних традицій, що значно обмежує вплив «нових», модернізаційних політичних ідей на розвиток такого соціуму [11, с. 40]. Тому не дивно, що сприйняття суспільством тих чи інших нових політичних ідей і цінностей залежатиме не від їх змісту, а передусім від соціального статусу того, хто їх відстоює.

На думку Л. Пая, політичні дебати за цих умов перетворюються у внутрішньообцинну полеміку або у спроби однієї з груп виправдати свою позицію. Обцинна структура серйозно обмежує можливість вияву альтернативних політичних позицій. У такому суспільстві будь-яка зміна політичної ідентифікації вимагає зміни соціальних та особистих зв'язків, а нові соціальні зв'язки обумовлюють трансформації політичної ідентифікації. Отож, робить висновок учений, у незахідних суспільствах політична царина нечітко відокремлена від суспільних й особистих взаємовідносин, значною є вага традицій [12]. Таким чином, Л. Пай та інші авторитетні представники школи політичної модернізації вказують на необхідність урахування ролі і значення традицій (соціокультурних, релігійних, політичних) при аналізі модернізаційних процесів у незахідних суспільствах.

У останні десятиріччя ХХ століття чи не найважливішим чинником модернізації стає глобалізація. Глобалізація, реалізуючи ринкові механізми як соціально-економічний феномен, фактично «виштовхує» з перебігу модернізаційних процесів великі групи населення перехідних суспільств. Це призводить до зростання рівня політизації цих груп населення, що виявляється в збільшенні їх вимог до політичної влади і політичної еліти країни. У більшості країн національні політичні еліти не в змозі знайти та реалізувати адекватні політичні рішення, які б відповідали вимогам суспільства, тому такі політичні системи є дуже крихкими, в їх

розвитку переважають відцентрові та дезінтеграційні тенденції, що, в свою чергу, призводить до загострення внутрішніх конфліктів і водночас до зростання закликів про необхідність повернення до національних традицій. Перехідні або незахідні суспільства потрапляють у своєрідний інституціональний вакуум: необхідні інституційні перетворення у незахідних країнах не узгоджуються як із загальносвітовими змінами, так і з соціокультурним станом тих суспільств, у яких вони мають здійснюватися [13].

Нова парадигма політичної модернізації, яка сформувалася наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття, передбачає докорінні зміни у розумінні самого феномену модернізації, вироблення нових поглядів на формування траєкторії політичного й економічного розвитку незахідних суспільств, що сприятиме формуванню рівноправно-збалансованої структури відносин між державами [14]. Як засвідчує досвід ХХ століття, неврахування національної специфіки, соціокультурних та політичних традицій незахідних суспільств при здійсненні модернізаційних перетворень часто призводить до згортання реформ і відкидає такі країни на узбіччя цивілізації.

«Напруження «модернізації» у процесі «націотворення» безпосередньо впливають з протистояння двох тенденцій: прагнення спиратися на традиційні соціально-культурні та релігійні норми, з одного боку, та необхідності зміцнювати економічний суверенітет, що спирається на логіку розвитку капіталізму, – з іншого. Результатом подібного протиборства стає або повторне занурення перехідних суспільств у трайбалістський стан, або посилення етнічних «чисток», або зростання фундаменталістських настроїв... Напруження це ще більше зростає внаслідок неузгодженості темпів розвитку у сучасному сегменті перехідного суспільства, з одного боку, і в традиційному секторі – з іншого», – пише дослідник процесів глобалізації А. Бхадурі [13]. Отже, нова парадигма політичної модернізації підкреслює необхідність урахування ролі і значення традиції як вагомого чинника політичного та соціально-культурного розвитку країн перехідного типу. Розглянемо декілька моделей національної модернізації у країнах Латинської Америки.

Так, модернізаційні перетворення у країнах Латинської Америки почалися ще у ХІХ столітті, проте активізація системного реформування цих суспільств відбувалася пізніше, починаючи з 40 – 50-х років ХХ століття. Більшість дослідників зазначають, що політичні системи країн Латинської Америки формувалися і продовжують формуватися під значним впливом доколоніального, колоніального та напівколоніального досвіду. Країни цього регіону – це колишні колонії Іспанії та Португалії, на їхній політичний розвиток впливали спочатку ці держави-метрополії, а пізніше – США [15]. Таким чином у державах Латинської Америки історично сформувалася традиція домінування зовнішніх втручань як засадничого чинника, імпульсу для активізації процесів суспільних перетворень – одним з найбільш наочних прикладів можна вважати реформаційний досвід Чилі 1970-80-х років.

Саме цим пояснюється схильність країн Латинської Америки до закріплення у національних політичних системах та конституціях сильних централістських тенденцій, що передбачають наділення надзвичайними повноваженнями глави виконавчої влади. До того ж, політична культура країн Латинської Америки відзначається високим ступенем ієрархічності: політичні діячі відносяться до певної ієрархії. При цьому дослідники підкреслюють, що ієрархічність була притаманна як автохтонним індіанським цивілізаціям (вождизм), так і португальцям та іспанцям (спадкоємність Корони). У більшості країн Латинської Америки і сьогодні існує практика клієнтелізму, коли політична партія сприймається як величезна політична «родина», всередині якої функціонують різноманітні клієнтельні групи [16, с. 43, 36; 17]. Варто зазначити, що розвиток багатьох країн Латинської Америки (Венесуели, Аргентини, Нікарагуа, Чилі та інших) в останні роки підтверджує «живучість» вищеназваних політичних традицій.

Політичні партії і правлячі еліти Латинської Америки традиційно перебільшували роль державного втручання у суспільні процеси та реформування соціально-економічного й політичного життя. Таке перебільшення знайшло своє вираження у майже тотальному одержавленні національних економік, несприйнятті демократії як чинника економічного

розвитку. Подібна ситуація склалася внаслідок укоріненості ще з колоніальних часів традиції тотального патерналізму з боку метрополій, відсутності можливостей включення національних економік до міжнародного обміну, відсутності традицій підприємництва [16, с. 92]. Тому не дивує факт, що частина країн Латинської Америки в останні часи обирають соціалістичний шлях розвитку (Венесуела) або до влади в цих країнах приходять ліві й лівацькі сили (Нікарагуа, Парагвай, Аргентина).

Отже, розгляд деяких аспектів взаємозалежності і взаємовпливу традицій та модернізації при формуванні інституту глави держави у перехідних країнах дозволяє стверджувати, що як немає у сучасному світі двох абсолютно однакових моделей здійснення системних перетворень держави і суспільства, так само не можна віднайти і певних однакових варіантів формування і функціонування інституту глави держави. Різноманітні модифікації даного інституту є наслідком того, що політичні системи усіх країн без винятку в найбільш важливі періоди суспільно-державного розвитку змінюються під впливом цілої низки чинників, які поєднують у собі як конституційно-правові характеристики, так й ознаки національної політичної культури, історії тієї чи іншої держави, її ментальних, звичаєвих складових. Тому порівняльне дослідження трансформації інституту глави держави під впливом дії певних факторів і чинників вимагає від вченого визначення одиниць аналізу та їх вихідних характеристик, що є необхідною умовою об'єктивного компаративістського розгляду в сучасній політичній науці. Саме цій проблематиці, на наш погляд, мають бути присвячені подальші дослідження політичного статусу інституту глави держави.

1. *Воскресенский А.Д.* Политические системы и модели демократии на Востоке: Учебное пособие / А. Д. Воскресенский // М.: Аспект Пресс, 2007. – 190 с.

2. *Політологічний* енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб / В.П. Горбатенко, Ю.С. Шемшученко, В.Д. Бабкін // К.: Генеза, 2004. – 736 с.

3. *Дем'янець В.* Інститут президентства в країнах Центрально-Східної Європи / В. Дем'янець // Нова політика. – 1999. – № 3. – С. 5 – 7.

4. *Кынев А.В.* Інститут президентства в странах Центральной и Восточной Европы как индикатор процесса политической трансформации / А.В. Кынев // Полис. – 2002. – № 2. – С. 126 – 137.

5. *Кынев А.В.* Сравнительный метод в исследованиях института президентства (на примере стран Центральной и Восточной Европы) / А.В. Кынев // Вестник Московского университета. – Серия 12. Политические науки. – 2002. – № 6. – С. 73 – 85.

6. *Співак В.М.* Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: Монографія / В.М. Співак // К.: Логос, 2011. – 416 с.

7. *Горбатенко В.П., Бульбенюк С.С.* Політична трансформація в сучасному світі: Навчальний посібник / В.П. Горбатенко, С.С. Бульбенюк // К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – 160 с.

8. *Коктыш К.Е.* Социокультурные рамки институционализации политических практик и типы общественного развития. / К.Е. Коктыш // Полис. – 2002. – № 4. – С. 6 – 17.

9. *Повороты* истории. Постсоциалистическая трансформация глазами немецких исследователей: В 2-х томах. / Т. 2: Постсоциалистические трансформации в сравнительной перспективе. Пер. с нем. / Ред.-сост. П. Штыков, С. Шваниц. – СПб.; М.; Берлин: Европейский университет в Санкт-Петербурге; Летний сад; Berliner Debatte Wissenshaftsverlag, 2003. – 493 с.

10. *Социальное* управление. Словарь. / Под ред. проф. В.И. Добренъкова, И.М. Слепенкова / В. И. Добренъков, И. М. Слепенков // М.: Изд-во МГУ, 1994. – 208 с.

11. *Паин Э.* Многокультурная модернизация: эволюция теоретических взглядов / Э. Паин // Общественные науки и современность. – 2009. – № 6. – С. 37 – 54.

12. *Pye L.W.* The non-western political process // Comparative politics: A reader / Ed. By Eckshtein H., Apter D. / L. W. Pye, H. Eckshtein, D. Apter // L., – 1964. – P. 657 – 664.
13. *Бхадури А.* Политическое развитие и модернизация: современные исследования / А. Бхадури // Политическая наука. – 2003. – № 2. – С. 17-18.
14. *Эндрейн Ч.Ф.* Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социального преобразования. Пер. с англ. / Ч.Ф. Эндрейн / Ч. Ф. Эндрейн ; [пер. с англ. П. Тарашук] // М.: Изд. дом «ИНФРА-М», Изд-во «Весь мир», 2000. – 320 с.
15. *Пронкин С.В., Петрунина О.Е.* Государственное управление зарубежных стран: Учебное пособие. / С.В. Пронкин, О.Е. Петрунина // М.: Аспект Пресс, 2001. – 416 с.
16. *Переход от авторитаризма к демократии: Латиноамериканская специфика / Реферативный сборник.* – М.: РАН, ИНИОН, 1997. – 111 с.
17. *Селезнев Л.И.* Политические системы современности: сравнительный анализ / Л.И. Селезнев // СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1995. – 254 с.

IV. Українсько-польські відносини IV. Stosunki ukraińsko-polskie

---

Максим Потапенко

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЕКТАХ ПОЛЯКІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1917-1918 РОКАХ

Досліджено ставлення польських політичних сил Наддніпрянської України до вітчизняного державотворення за часів Центральної ради та гетьманату П. Скоропадського. Окреслено підходи до вирішення українського питання місцевими осередками національних та прогресивних демократів. Проаналізовано чинники переважаючих у їх середовищі проукраїнських настроїв.

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, українське питання, національні демократи, прогресивні демократи.

Potapenko Maksym. Kwestia ukraińska w projektach politycznych Polaków Ukrainy Naddnieprzańskiej w latach 1917-1918.

Autor zbadał stosunek polskich sił politycznych Ukrainy Naddnieprzańskiej do procesów budowania państwa narodowego w czasach Centralnej Rady i hetmanatu Pawła Skoropadskiego. Określił stosunek do rozwiązania kwestii ukraińskiej przez lokalne ośrodki narodowych i postępowych demokratów. Przeanalizował panujące w tym środowisku proukraińskie nastroje.

Słowa kluczowe: Ukraina Naddnieprzańska, kwestia ukraińska, narodowi demokraci, postępowi demokraci.

Потапенко Максим. Украинский вопрос в политических проектах поляков Приднепровской Украины в 1917-1918 годах.

Исследовано отношение польских политических сил Приднепровской Украины к процессам отечественного государственного строительства во время Центральной рады и гетманата П. Скоропадского. Очерчены подходы к решению украинского вопроса местными группами национальных и прогрессивных демократов. Проанализированы факторы преобладающих в их среде проукраинских настроений.

Ключевые слова: Приднепровская Украина, украинский вопрос, национальные демократы, прогрессивные демократы.

Potapenko Max. Ukrainian Issue in Political Projects of the Poles in Dnieper Ukraine (1917-1918).

The attitude of the Polish political power of Dnieper Ukraine to the statehood at the time of Central Rada and Hetman P. Skoropadsky is investigated. The key aspects of settling Ukrainian issue in the political projects of local national and progressive democrats are been outlined. The factors of pro-Ukrainian orientation prevailing in their surrounding are analyzed.

Key words: Dnieper Ukraine, Ukrainian Issue, national democrats, progressive democrats.

Українсько-польські відносини завжди відігравали одну із провідних ролей у визначенні геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі. Їх значення особливої ваги набуло в роки Першої світової війни та в умовах розпаду Російської і Австро-Угорської імперій. Займані ними території стали простором змагань різних національних державницьких проектів. Боротьба за їх реалізацію була сутністю численних національних питань, які загартувались у тривалій полеміці з імперськими владами та між собою.

Українське питання у постімперському облаштуванні регіону відіграло особливо важливу роль, адже мало найбільший демографічний і територіальний потенціал. З огляду на це, прискіплива увага до нього з боку польських політичних сил Наддніпрянщини, тобто українських губерній колишньої Російської імперії, на початку 1917 – наприкінці 1918 рр. цілком закономірна. Зазначимо, що вироблені ними моделі сприйняття та оцінні стереотипи державницьких прагнень українців безпосередньо впливали на формування українсько-

польських відносин у міжвоєнний період. Агентами цього впливу були представники польського політикуму Наддніпрянщини, які долучились до формування державного керівництва відновленої у листопаді 1918 р. II Речі Посполитої. Принагідно згадаємо лише декілька. Лідер київського осередку національних демократів та перший президент Польського виконавчого комітету на Русі Й. Бартошевич протягом 1919–1920 рр. брав участь у роботі польської делегації на Паризькій мирній конференції, а у 1922 р. був обраний депутатом Сейму і увійшов до керівництва національних демократів [1]. Член правління Польської демократичної централі на Україні Р. Кноль у міжвоєнній Польщі був одним із видатних діячів дипломатичного корпусу, а з 1926 р. обіймав посаду віце-міністра закордонних справ [2]. Його київський колега, керівник міністерства польських справ Української Народної Республіки М. Міцкевич у 1922–1923 рр. виконував обов'язки волинського воєводи [3]. Цю ж посаду в 1928–1938 рр. обіймав член київського осередку Польської організації військової та місцевої секції Польської партії соціалістичної – революційної фракції Г. Юзевський [4].

Нижня хронологічна межа розвідки визначається першими числами березня 1917 р., коли звістки про зречення імператорського престолу Миколи II Олександровича дійшли до Наддніпрянщини і спричинили початок революційних перетворень. Верхня хронологічна межа припадає на листопад – грудень 1918 р. і має подвійне обґрунтування. З одного боку, вона обумовлюється початком «великого ісходу» поляків із Наддніпрянщини, спровокованого відновленням незалежності Польщі; а з іншого, – ліквідацією Української держави та відновленням Української Народної Республіки. Визначені хронологічні межі дозволяють реконструювати динаміку ставлення польських політичних сил Наддніпрянщини до українського питання у контексті реалізації протилежних моделей державного будівництва Центральної ради та гетьманату П. Скоропадського.

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду проблеми, вважаємо за необхідне хоча б у загальних рисах окреслити структуру польських політичних сил Наддніпрянської України. Протягом досліджуваного періоду в їх сукупності провідне місце посідали легальні політичні партії ліберального, соціалістичного та консервативного таборів. Зазначений період ознаменувався запеклою боротьбою за лідерство між двома ліберальними партіями – національних і прогресивних демократів. Перші у організації роботи з масами перевагу надавали не партійним осередкам, а численним і впливовим громадським організаціям і у такий спосіб підкреслювали загальнонаціональний характер своїх ініціатив. Їх сутність зводилась до реалізації головного програмного постулату: відновлення незалежності Польщі під егідою Антанти після переможного завершення Першої світової війни. Другі, навпаки, активно займались розбудовою власної партійної мережі, яка координувалась створеною 23 червня 1917 р. Польською демократичною централлю на Україні, й пропагандою необхідності негайного відновлення державного суверенітету Польщі шляхом компромісу із австро-німецькою окупаційною адміністрацією. Ці протилежні організаційні та ідеологічні альтернативи були ядром формування двох полюсів протистояння громадсько-політичного представництва поляків українських губерній, яке оголилось під час III з'їзду польських організацій на Русі (Київ, 18–24 червня 1917 р.). У його орбіту потрапили усі інші польські політичні сили за виключенням хіба що лівих соціалістів з Соціал-демократії Королівства Польського та Литви. Зазначимо, що спрямованість і тональність взаємин польських політичних сил у Наддніпрянщині суттєво відрізнялись від інших регіонів Російської імперії та етнічних польських земель, що розподілялись між донедавна російським Королівством Польським, австрійською Галичиною та німецьким Помор'ям. Мабуть, найбільш показовим індикатором цих відмінностей було ставлення до питання формування польського війська [5].

Навесні 1917 р. усі польські політичні сили Наддніпрянської України задовольнялись декларацією привітання і дієвої підтримки гасла «вільної України». Уперше вона була оприлюднена 8 березня 1917 р. у інструкції №1 Польського виконавчого комітету на Русі, що тимчасово виконував функції органу захисту національних прав та інтересів місцевих поляків [6, с. 9]. Проте із проголошенням I та II Універсалів, які засвідчили наполегливість Центральної

ради у будівництві української автономії, ця аморфна і неконкретизована позиція втратила актуальність. Обидва табори політичної полеміки поляків (національно-демократичний і прогресивно-демократичний) стикнулись із необхідністю конкретизації позиції в українському питанні.

До внесення необхідних коректив прогресивні демократи приступили негайно після проголошення автономії України I Універсалом Центральної ради. Ця подія тлумачилась ними як перший крок на шляху до повного державного суверенітету. Саме тому, коли Тимчасовий уряд протягом липня – жовтня 1917 р. реалізував курс стримування будівництва української автономії, Польська демократична централь на Україні намагалась стимулювати цей процес, визнавала Центральну раду та Генеральний секретаріат вищими органами красвої влади у Наддніпрянщині й особливих зусиль докладала для налагодження співпраці з ними. Зокрема, від її імені у Центральній раді виступали М. Гарштецький, В. Рудницький, Л. Третяк та Смачевський. Також до складу керівництва віце-секретаріату польських справ при секретаріаті міжнаціональних справ Генерального секретаріату було уведено щойно згаданих В. Рудницького, Л. Третяка, а також М. Міцкевича, Р. Кноля, К. Розенбах-Рожневича та Я. Старчевського. Виступи представників Польської демократичної централі на Україні під час з'їду поневолених народів Росії (Київ, 8–15 вересня 1917 р.) та II польського демократичного з'їду в Росії (Петроград, 6–12 жовтня 1917 р.) засвідчили, що українське державотворення розглядалось ними як один із найбільш дієвих механізмів ослаблення і ліквідації російського імперіалізму – ключової загрози для незалежності Польщі. З огляду на це прогресивні демократи критикували проекти федеративного устрою Росії, тлумачили проголошену ІІІ Універсалом Українську Народну Республіку як незалежну державу і, врешті-решт, привітали ухвалення Центральною радою ІV Універсалу [7, с. 24, 28–29; 8, к. 5–7; 2, с. 14]. Українське самостійництво прогресивних демократів наприкінці червня 1917 р. підтримало керівництво київських секцій лівиці та революційної фракції Польської соціалістичної партії [9, с. 64]. Протягом осені співпрацю з Польським демократичним централом на Україні налагодила і польська консервативна Партія національної праці на Русі, яка з літа 1917 р. демонструвала готовність до співпраці з Центральною радою й підтримувала ідею державної незалежності України [10, с. 259–260].

Ставлення національних демократів до українського державного будівництва кристалізувалось повільніше і мало відмінну динаміку. У червні 1917 р. вони продовжували підтримувати політичний курс Тимчасового уряду, який визнав право Польщі на незалежність і підтвердив союзницькі зобов'язання відносно країн Антанти. Саме тому керівництво національних демократів з одного боку визнавало автономістські претензії українців, але з іншого, називало їх несвоєчасними й такими, що «ділять і розбивають сили», конче необхідні для перемог російської армії. Поштовхом до зміщення акцентів у розв'язанні цієї дилеми став лист лідера національних демократів Р. Дмовського до керівника київського осередку партії Й. Бартошевича від 19 липня 1917 р. У ньому українське питання, у переддень створення Польського національного комітету в Парижі, називалось одним із найскладніших питань європейської політики, яке має «першорядне значення ... для національного майбутнього» поляків [11, к. 366–367]. Зважаючи на це, польські національні демократи з Наддніпрянщини під час з'їзду представників польських організацій Чернігівської губернії (Чернігів, 7–10 жовтня 1917 р.) проголосили підтримку «державотворчих зусиль українського народу» й підтвердили готовність до співпраці з Генеральним секретаріатом та Чернігівською українською губерніальною радою [12, арк. 4–4 зв.]. Проукраїнські настрої національних демократів ще більше посилювались після повалення Тимчасового уряду та утвердження у Петрограді влади більшовиків. Проголошення ними декрету про мир та курс на фактичний розвал фронту ставили під сумнів участь Росії у війні до переможного кінця на боці Антанти. За цих умов у політичних проектах національних демократів особливого значення набувала Українська Народна Республіка. Її збройні сили, а також повсюдно утворювані національні збройні формування, у тому числі й польські, розглядались як можливий «східний таран»,

здатний втримати фронт і поновити бойові дії із австро-німецькими військами. У результаті, наприкінці 1917 р. в контрольованій національними демократами періодиці з'явилась низка статей, у яких вказувалось, що українці йдуть «великими кроками» до власної державності, а Українська Народна Республіка демонструє «енергію і організацію на тлі хаосу» [13].

Після австро-німецької окупації Наддніпрянської України та державного перевороту П. Скоропадського, ставлення місцевих польських політичних сил до українського державотворення стало прохолоднішим, але на суцільно негативне не змінилось. Прогресивним демократам не імпонував консервативний модус Української держави, для національних демократів неприйнятною була співпраця П. Скоропадського з австро-німецькою окупаційною адміністрацією. Але незважаючи на це, представники обох таборів визнавали Українську державу й демонстрували готовність до співпраці з нею. Польська демократична централь на Україні у повній мірі скористалась фактичною ліквідацією фронту й активізувала співпрацю із партійними центрами у Королівстві Польському. Її речниками при Регентській раді стали прибулі до Варшави Р. Кноль та Є. Старчевський. Обидва особливих зусиль докладали для створення польського дипломатичного представництва в Українській державі й налагодження міждержавного діалогу. Прогресивні демократи протягом 1918 р. неодноразово засвідчували прихильність до ідеї незалежності України, а не тієї чи іншої політичної програми українського національного руху. Саме тому федеративну грамоту П. Скоропадського від 14 листопада 1918р. вони уважали документом, який «завершує добу, започатковану IV Універсалом Центральної ради від 11 січня 1918 р. і починає нову сторінку в історії України: автономії у федерації з неподільною і сильною Росією» [14, с. 6].

Більшість національних демократів сприйняли різкий поворот української дипломатії у бік Четвертного союзу як втрату потенційного союзника у боротьбі за незалежність об'єднаної Польщі, але все ж не заперечували можливості продовження контактів з керівництвом Української Народної Республіки у подальшому [15, к. 268]. У новоствореній Українській державі вони вбачали уособлення жаданого порядку, який робив можливою працю на ниві захисту інтересів чисельної польської спільноти Наддніпрянщини. С. Зелінський у спогадах наголошував на прихильному ставленні П. Скоропадського до поляків і його планах уведення до складу Ради міністрів трьох представників Польського виконавчого комітету на Русі, керівництво якого з червня 1917 р. фактично повністю підпорядковувалось національним демократам. З його слів цьому компромісу завадили представники німецького командування та «найгіршого типу петербурзькі урядники» в оточенні гетьмана [16, к. 38]. Перші були очевидно добре інформовані про тісні контакти керівництва згаданої інституції з повноважним представником Франції в Українській Народній Республіці генералом Ж. Табуї, другі не могли погодитись із активною участю в державних справах «підступних і неодмінно ворожих» поляків.

Висловлюючи принципову підтримку українському державотворенню, польські політичні сили серйозно розмірковували над питанням визначення власного місця і ролі в цьому процесі, тим паче, що їх участь у ньому віталась українською стороною. У пошуках відповіді на нього ідеологи прогресивних і національних демократів сформулювали наступні тези:

- високий рівень розвитку українського національного руху унеможливило його опанування поляками;
- у межах українських губерній вони мають погодитись зі статусом національної меншини й якнайактивніше залучатись до державного життя України;
- місцевий польський політикум має відіграти вирішальну роль у налагодженні добрих відносин між українською та польською державами;
- польською місією в Україні є виведення її зі сфери російських впливів та втримання від більшовизації.

У досягненні українсько-польського міждержавного і міжнаціонального порозуміння вказані вище політичні сили відводили особливе місце розв'язанню чи хоча б пом'якшенню територіального та соціального конфліктів. Перший з них розвивався навколо так званої

«холмської справи» – визначення державної приналежності Холмської губернії. Вирішальне слово у цій справі належало австро-німецькій окупаційній владі, яка наприкінці 1916 р. підпорядкувала губернію Тимчасовій державній раді Королівства Польського, а на початку 1918 р. за умовами Брест-Литовського договору передала її Українській Народній Республіці. Очевидно мали рацію польські політичні сили Наддніпрянщини, які ще наприкінці жовтня 1917р. у пресі наголошували на планах Німеччини завадити українсько-польському зближенню шляхом загострення територіального конфлікту [17]. Прогресивні й національні демократи були одностайними у тому, що єдиним надійним способом його розв'язання є максимальне наближення державних кордонів до етнографічних. Досвід спроб розв'язання територіального спору між Українською державою та Королівством Польським влітку – восени 1918 р. засвідчив примарність цих намірів. З'ясувалось, що обидві сторони у своїх домаганнях були непоступливими і наполягали на негайному «рубаному» визначенні кордонів навіть ціною збройного протистояння.

Осердям соціального конфлікту було протистояння польських поміщиків та українських селян за землю в губерніях Правобережної України. Ставлення до нього усі без виключення впливові польські політичні сили задекларували в численних оцінках III Універсалу Центральної ради, а найперше у спільному польському протесті від 9 листопада 1917 р. Їх положення у цілому зводились до того, що запропонований механізм ліквідації поміщицького землеволодіння сприятиме поглибленню існуючих протиріч. Наприклад, тісно пов'язана із Партією національної праці на Русі Рада землевласників пророчила українському суспільству занепад цукроваріння, неконтрольовану вирубку лісів й спровокований цим паливний голод, криваві конфлікти селян з поміщиками. Для польської національної меншини Наддніпрянської України ліквідація поміщицьких маєтків означала не лише позбавлення майна великих землевласників, але безробіття та зубожіння працевлаштованих у них офіціалістів і селян з числа поляків, втрату величезної кількості культурних та історичних пам'яток [18]. Визнаючи вирішальну роль «селянського струменю» в українському національному русі, польські політичні сили не ставили під сумнів необхідності проведення аграрної реформи. Недарма один із лідерів прогресивних демократів Я. Урсин-Замараєв зазначав, що III Універсал був необхідним кроком Центральної ради у боротьбі за збереження влади і авторитету, але був опрацьований «демонстраційно, легковажно і недбало» [19, с. 28–29]. Своєрідну підготовчу роботу для реформи проводили навіть польські консервативні кола, які стимулювали розвиток українського селянського кооперативного руху. Проте після сплеску погромів польських маєтків на Правобережній Україні у листопаді 1917 – березні 1918 рр., коли селяни і поміщики на ділі продемонстрували готовність до кровопролиття у битві за землю, все більш очевидною ставала примарність сподівань на близьке соціальне замирення.

Отже, протягом 1917 – 1918 рр. всі впливові гравці польського політикуму Наддніпрянської України підтримали державницькі прагнення українців й прихильно відреагували на їх еволюцію від автономії до самостійництва. При формуванні виразних проукраїнських позицій у прогресивно-демократичному та національно-демократичному таборі особливо важливу роль відіграв досвід взаємодії з керівництвом Української Народної Республіки та Української держави. Він засвідчив готовність українських владних кіл до предметної розмови щодо організації національного самоврядування місцевих поляків. Обидва табори, незважаючи на гострі ідеологічні протиріччя, сходилися в тому, що український національний рух є одним із вирішальних чинників демонтажу імперського централізму в Росії та відродження незалежності Польщі. Представлені ними концепції нормалізації українсько-польських відносин для польського політичного проводу в краї та на еміграції виявились не лише несподіваними своїм «українізмом» та поступливістю, але й корисними при подальшому обґрунтуванні можливості залучення Наддніпрянської України до сфери польських впливів.

1. *Białokur M.* Myśl społeczno-polityczna Jaochima Bartoszewicza / Marek Białokur. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. – 427 s.
2. *Bartoszewicz H.* Roman Knoll wobec niepodległości Ukrainy 1917 – 1921. Z dziejów prometeizmu polskiego / Henryk Bartoszewicz // Polska i jej wschodni sąsiedzi. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – T. 6. – S. 11–30.
3. *Історія державної служби в Україні: У 5 т. /* відп. ред. Т. Мотренко, В. Смолій. – К.: «Ніка-Центр», 2009. – Т.2. – 512 с.
4. *Snyder T.* Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę / Timotchy Snyder ; przełożył B. Pietrzyk. – Kraków : Wydawnictwo Znak, 2008. – 343 s.
5. *Miodowski A.* Konflikt pomiędzy liberalnymi, a narodowymi demokratami o przywództwo polityczne w środowisku wychodźstwa polskiego w Rosji w dobie rewolucji lutowej / Adam Miodowski // Studia Podlaskie. – Białystok, 2006. – T. 16. – S. 41–58.
6. *Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18 – 24 czerwca 1917 roku.* – [Winnica], 1917. – 133 s.
7. *Млиновецький Р.* Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 – 1918 рр. (Про що історія мовчить) / Роман Млиновецький. – Вид. 2-е, перегл. і доп. – Торонто : Гомін України, 1970. – 568 с.
8. *Archiwum Akt Nowych.* – Z. 1573 Akta Romana Knolla. – Sygn.1. – 311 k.
9. *Jabłoński H.* Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917 – 1918 / Henryk Jabłoński ; Instytut historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa : Nakładem Towarzystwa miłośników historii z zasiłku Ministerstwa oświaty, 1948. – 165 s.
10. *Ковалевський М.* При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії / Микола Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – 720 с.
11. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich.* Dział Rękopisów. – Sygn. 15611/II/t.1–2 Bartoszewicz W. Mój ojciec i jego czasy: (wspomnienia z lat 1867 – 1920). – 674 k.
12. *Державний архів Чернігівської області.* – Ф.1081 Ілля Людвігович Шраг – адвокат і громадський діяч. – Оп.1. – Спр. 26 Резолюції з'їзду поляків Чернігівської губернії. – 4 арк.
13. *B. W. Polityka Ukrainy / B. W. // Dziennik Polski.* – Piotrograd, 1917. – № 283. – 13 grudnia. – S. 1.
14. *Ukraina // Demokrata polski.* – Kijów, 1918. – №5. – 25 listopada. – S. 6–7.
15. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich.* Dział Rękopisów. – Sygn. 15585/II Skrzyński K. Wspomnienia (z lat 1891 – 1917). – 325 k.
16. *Zakład Narodowy im. Ossolińskich.* Dział Rękopisów. – Sygn. 13202/II Zieliński S. Liga Narodowa na Rusi 1890 – 1920. Fragment pracy polskiej na kresach południowo-wschodnich. – 47 k.
17. *Grabiański S.* Polska i Ukraina wobec Niemiec / S. Grabiański // Gazeta Narodowa. – Kijów, 1917. – № 90. – 24 października – S. 1.
18. *Kwestje bieżące // Sprawa polska.* – 1917. – № 46. – 26 listopada. – S. 672.
19. *Ursyn-Zamaraew J.* Pierwsze walki o niepodległość Ukrainy (ruch ukraiński 1917-1918 roku) / Jan Ursyn-Zamaraew. – Warszawa ; Kijów : Księgarnia Leona Idzikowskiego, 1920. – 38 s.

Alicja Bieńkowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

POLACY I UKRAIŃCY W PROGRAMIE I DZIAŁALNOŚCI WOŁYŃSKIEGO ZWIĄZKU MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ

Autorka przedstawiła działalność Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej, istniejącego w latach 1922-1939. Ukazała liczebność kół organizacji w poszczególnych powiatach województwa wołyńskiego i rolę Liceum Krzemienieckiego w rozwijaniu tej organizacji. Autorka ukazuje także rolę organizacji jako pola współpracy Polaków i Ukraińców w naprawianiu relacji narodowościowych na terenie Wołynia.

Słowa kluczowe: Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej, województwo wołyńskie, relacje narodowościowe na terenie międzywojennego Wołynia, polityka narodowościowa II RP, relacje polsko-ukraińskie.

Аліція Беньковська. Поляки і українці у програмі та діяльності Волинської спілки сільської молоді.

Розглянуто діяльність Волинської спілки сільської молоді, що існувала у 1922-1939 рр. Показано чисельність кіл організації в окремих повітах волинського воєводства і роль Кременецького ліцею у розвитку цієї організації. З'ясовано також роль організації у покращенні міжнаціональних відносин на території Волині завдяки спільній діяльності в її структурах поляків і українців.

Ключові слова: Волинська спілка сільської молоді, волинське воєводство, міжнаціональні відносини на території міжвоєнної Волині, національна політика II RP, польсько-українські відносини.

Беньковска Алиция. Поляки и украинцы в программе и деятельности Волынского союза сельской молодежи.

Рассмотрена деятельность Волынского союза сельской молодежи, который существовал в 1922-1939 гг. Показано количество кружков организации в отдельных поветах волынского воєводства и роль Кременецкого лицея в развитии данной организации. Определена также роль организации в улучшении межнациональных отношений на территории Волини благодаря совместной деятельности в ее структурах поляков и украинцев.

Ключевые слова: Волынский союз сельской молодежи, волынское воєводство, межнациональные отношения на территории междувоенной Волини, национальная политика II RP, польско-украинские отношения.

Bienkowska Alicja. Poles and Ukrainians in the program and activity of the Rural Youth Union of Volyn.

The activity of the Rural Youth Union of Volyn that existing in the years 1922-1939. The number of community organizations in selected districts of Volyn province and Kremenets Lyceum role in the development of this organization are shown. Important role of this organization in repairing national relations in Volyn by cooperation of Poles and Ukrainians in this Union are shown also.

Keywords: Rural Youth Union of Volyn, Volyn province, ethnic relations in the interwar Volyn, ethnic politics of Poland, Polish-Ukrainian relations.

Wbrew pojawiającym się czasem opiniom, Wołyń w okresie międzywojennym nie był obszarem organizacyjnej „próżni”. Spośród samych tylko organizacji młodzieżowych działających na jego terenie wymienić można Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej [dalej: WZMW], Legion Młodych, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Żeńskiej, Związek Strzelecki i Związek Harcerstwa Polskiego. Organizacje te skierowane były do różnych grup młodzieży, stawiały sobie wielorakie cele. W niniejszym artykule przedstawiona zostanie działalność Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej, organizacji istniejącej na terenie Wołynia od 1922 do 1939 roku. Szczególnie podkreślone zostanie znaczenie współpracy polsko-ukraińskiej w programie tego Związku i faktyczna realizacja tej idei (przedstawiciele innych narodowości stanowili nieznaczny procent członków tej organizacji). Autorka postara się również ocenić, jaką rolę odegrał Związek w życiu Wołynia w okresie międzywojennym.

Koła młodzieży wiejskiej powstawały na terenie Wołynia od początku międzywojnia, jednak nie stanowiły zwartej struktury. Poszczególne koła skupiały młodzież przeważnie polskiego pochodzenia wokół wspólnych przedsięwzięć, jak organizacja przedstawień amatorskich, zabaw

czy doraźnych prac. Dopiero w lutym 1921 r. powstał pierwszy Okręgowy Związek Młodzieży Wiejskiej w Równem [1; 2, s. 40], a 25-26 marca 1922 r. pierwsze koła zdecydowały się połączyć wysiłki organizacyjne i powołały stowarzyszenie Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej z siedzibą najpierw w Równem, później w Łucku [3]. W tym samym roku młodzież z terenu województwa wołyńskiego odbyła pierwszy zjazd w Równem, na którym podjęto uchwałę: „Pragnąc w myśl szczytnych nakazów przeszłości dziejowej oprzeć dzisiejsze życie młodzieży w odrodzonej Polsce na granitowym fundamencie tolerancji przekonań i etyki chrześcijańskiej, pierwszy Zjazd Młodzieży Wiejskiej Ziemi Wołyńskiej wzywa młodzież kresową do organizowania takich Kół, w których by młode pokolenie różnych narodowości zamieszkujących te strony, przy wspólnej pracy i zabawie, pielęgnując swe ojczyste obyczaje i narodowe ideały w bratniej zgodzie wychowywały w sobie typ pełnego człowieka, świadomego i twórczego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej” [2, s. 40].

W pierwszych kołach młodzieży na terenie Wołynia działała głównie młodzież polska, która urządzała wieczornice, odczyty i pogadanki, organizowała orkiestry i biblioteczki (zgrupowane książki często czytane były również przez starszych mieszkańców wsi). W kołach przeważali chłopcy, jednak dziewczęta stanowiły znaczną liczbę członków WZMW, a niejednokrotnie reprezentowały swoje koła na zjazdach Związku, co nie było równie popularne w tym czasie w innych organizacjach.

W tym pierwszym okresie młodzież pochodzenia ukraińskiego – słabiej zorganizowana, ale też po prostu niechętna wspieraniu inicjatyw polskich, nie była zaangażowana w tworzenie kół młodzieży wiejskiej. Dopiero w 1924 r. notowano pewien rodzaj uspokojenia we wzajemnych stosunkach. W Horochowie młodzież ukraińska, „która jeszcze podczas wyborów do Sejmu i Senatu kierowała ruchem politycznym w powiecie i wrogo występowała wobec Polaków”, na początku 1924 r. uczęszczała na kursy wieczorowe dla dorosłych zorganizowane przy tamtejszej szkole powszechnej, uczyła się języka polskiego, wstępowała do chóru polskiego i brała udział w przedstawieniach i koncertach polskich [4]. Kilka miesięcy później notowano również udział młodzieży ukraińskiej w interesujących ją inicjatywach Polaków skupionych w kołach młodzieży wiejskiej¹. Stopniowo coraz więcej młodzieży ukraińskiej wstępowało do kół – pod koniec 1928 r. stanowili oni 25% członków.

Istotne zmiany zaszły w organizacji na Wołyniu pod koniec lat dwudziestych, gdy doszło do rozbicia ogólnopolskiego ruchu młodzieży na Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici” [dalej: ZMW RP „Wici”] i Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej „Siew”, w 1934 r. przekształcony w Centralny Związek Młodej Wsi [dalej: CZMW] [6, s. 193]. Młodzież wołyńska „obawiając się rozdziału wśród poszczególnych kół, co doprowadzić mogłoby do zupełnego osłabienia ruchu organizacyjnego młodzieży wiejskiej”, zajęła stanowisko neutralne wobec obu nowopowstałych organizacji. Wołyński związek nie zgłosił akcesu do żadnego z ogólnopolskich ugrupowań (choć z obydwoma dorywczo się kontaktował), lecz zdecydował się na usamodzielnienie. 14 marca 1927 r. zalegalizował swoją samodzielną działalność jako spółdzielnia o nazwie „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”².

Zmiana ta, mimo iż nazwa pozostała taka sama, wpłynęła na działalność Związku. Na skutek legalizacji WZMW w charakterze spółdzielni, jego członkowie musieli mieć minimum 16 lat, by otrzymać status „tymczasowych” i powyżej 20, by wejść w skład Związku jako jego „stali” członkowie. Każdy z członków zgodnie ze statutem musiał być obywatelem Rzeczypospolitej Polskiej i musiał podpisać deklarację członkowską, że będzie postępował zgodnie „z wymogami etyki chrześcijańskiej i honoru obywatela Rzeczypospolitej Polskiej” [7].

Statut „spółdzielni” określał, iż organizuje ona różnorodne prace z udziałem swoich członków (spółdzielczy wyrób i pomoc w zbyciu zabawek, przetwórstwo wikliny, zbiór ziół, hodowlę królików,

¹ Koło w Andrzejówce gm. Czarukowska liczące 30 członków. (...) Prowadzono tu przez 2 miesiące kursy dla młodzieży, na które przychodziło także 9 chłopców Ukraińców ze wsi Biskupie, a niezależnie od tych kursów zorganizowano 8 odrębnych odczytów, między innymi na następujące tematy: „Potrzeba reorganizacji drobnego rolnictwa”, „Kółka Rolnicze i mleczarnie spółkowe dźwignią naszych gospodarstw”, „Obecny ustrój Rzeczypospolitej”, „Stracenie Rządu Narodowego w 1863 r.”, „Cud Wisły”. W odczytach uczestniczyło każdorazowo 60-70 osób [5].

² WZMW stanowił od tego momentu spółdzielnię zarejestrowaną w Łucku w dniu 14 marca 1927 r. jako firma „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej, spółdzielnia z odpowiedzialnością udziałami” (tego samego dnia zarejestrowany został jej statut). Ta forma legalizacji była po części efektem popularności haseł spółdzielczości na wsi, w głównej jednak mierze - skutkiem obowiązującego na Wołyniu ustawodawstwa (osoby niepełnoletnie nie mogły zakładać stowarzyszeń) [7].

jedwabników itp.), prowadzi działalność kulturalno-oświatową i tworzy zespoły do wykonania różnych prac, jak reperacja dróg czy wysadzanie ich poboczy drzewami. Wśród swych głównych celów stawiała ona również krzewienie oszczędności (przyjmowała wpłaty, udzielała kredytów z funduszy specjalnych), rozprowadzała środki produkcji, książki, przybory sportowe i teatralne, pomagała w budowie sal i domów ludowych, organizowała teatry, kinematografię, radio, doświadczenia rolnicze, pokazy, konkursy, chóry i odczyty. Jak widać zakres jej prac był szeroki.

Na oficjalną siedzibę związku wybrano wspomniany już Łuck, zaś podporządkowane mu koła miały obejmować wszystkie powiaty woj. wołyńskiego. W początkowym okresie istnienia WZMW rozciągał swą działalność również na powiaty: sarneński i kamień – koszyrski w woj. poleskim, jednak z czasem zdecydowano, iż obszar oddziaływania ograniczony zostanie do woj. wołyńskiego [7].

Na czele Związku stał Zarząd, któremu podlegały zarządy Instruktoratów Powiatowych Kół Młodzieży Wiejskiej, nadrzędne z kolei względem Kół Młodzieży Wiejskiej [dalej: KMW]³. Instruktoraty KMW zorganizowane były w Organizacji Powiatowych Instruktoratów KMW⁴. Na początku lat trzydziestych działały w sześciu powiatach Wołynia: Dubnie, Kostopolu, Krzemieńcu, Łucku, Równem i Włodzimierzu. W pow. zdołbunowskim instruktorat nie istniał, mimo dość silnej rozbudowy kół, podobnie było w pow. kowelskim, gdzie istniało ówczesnie tylko jedno koło i w pow. lubomelskim, gdzie nie istniało żadne koło wchodzące w skład WZMW. Z kolei koła pow. horochowskiego były organizacyjnie przyłączone do Instruktoratu włodzimierskiego.

Zachowały się dane pozwalające określić narodowość członków kół podległych poszczególnym instruktoratom. Podaję je w poniższej tabeli:

Tabela 1.

Stan liczebny kół WZMW w 1930 r.

Powiat	Instruktorat pow.	Liczba kół	Liczba członków			Odsetek (%)	
			Polacy	Ukraińcy	Razem	Polacy	Ukraińcy
Dubno	1	11	155	13	168	92%	8%
Horochów	-	3	78	-	78	100	-
Kostopol	1	18	492	28	520	95	5
Kowel	-	1	10	-	10	100	-
Krzemieniec	1	29	195	407	602	33	67
Luboml	WZMW	nie posiada	kół	w tym	powiecie		
Łuck	1	19	366	10	376	98	2
Równe	1	11	199	29	228	87	13
Włodzimierz	1	13	380	22	402	95	5
Zdołbunów	-	7	47	110	157	30	70
RAZEM:	6	112	1922	619	2541	76	24

Źródło: Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wołyn w Łucku, „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”. Opracował Wydział Bezpieczeństwa Publicznego Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego, sygn. 979/91, k. 29.

³ Na terenach podległych poszczególnym instruktoratom poza władzami w Łucku, najwyższą władzę stanowiło ogólne zebranie delegatów KMW odbywające się corocznie lub wyjątkowo częściej w trybie nadzwyczajnym. W zebraniach ogólnych brali udział delegaci co najmniej połowy KMW (po jednym na każdym 10 członków koła), którzy większość decyzji podejmowali większością głosów. Uchwały zebrań ogólnych wykonywał zarząd. Zarządy Instruktoratów KMW wybierane były raz w roku (przewodniczący, jego zastępca, sekretarz, skarbnik, delegat powiatowy Związku Kółek Rolniczych i przewodniczący komisji fachowych) [8].

⁴ Do zadań poszczególnych Instruktoratów należało:

- pobudzanie młodzieży do zakładania nowych kół
- popularyzowanie idei organizacji młodzieży m. in. przez łączność z kołami młodzieży wiejskiej spoza Wołynia
- dostarczanie druków i udzielanie wszelkich inf. i niezbędnych pomocy przy organizowaniu i prowadzeniu prac młodzieży
- rozpowszechnianie wiedzy i budzenie uświadczenia narodowego, społ., kult. i zawodowego przez urządzenie konkursów, kursów, pogadank i zebrań odczytowych, bibliotek, czytelń, wystaw, wycieczek krajoznawczych i rozpowszechnianie wydawnictw WZMW
- współdziałanie w pracach młodzieży nad wychowaniem fizycznym przez ćwiczenia gimnastyczne, organizowanie straży ogniowych, gry i zabawy ruchowe, ćwiczenia strzeleckie i sporty
- współdziałanie w pracach młodzieży nad wyrobieniem obyczajów i życia towarzyskiego, poczucia piękna i odwagi cywilnej przez organizowanie przedstawień teatralnych, chórów, zabaw itp.
- niesienie pomocy materialnej młodzieży zdolniejszej dla dalszego kształcenia się [9].

Jak wynika z powyższej tabeli, najwięcej kół działało na terenie powiatu krzemienieckiego, aktywna była również młodzież w powiatach kostopolskim, łuckim i włodzimierskim. Charakterystyczny jest fakt, że w większości powiatów zdecydowaną większość członków kół stanowili Polacy. W najaktywniejszym jednak – powiecie krzemienieckim – większość członków WZMW wywodziła się ze środowisk Ukraińców (Ukraińcy przeważali również w powiecie zdołbunowskim⁵).

Związek współpracował z innymi organizacjami, działającymi na Wołyniu. Najżywsze kontakty utrzymywano z Towarzystwem Organizacji i Kółek Rolniczych [dalej: ToiKR], dawnym Wołyńskim Związkiem Kółek Rolniczych, które delegowało swoich przedstawicieli do zarządów WZMW oraz Zarządów Instruktoratów. Również władze WZMW były reprezentowane we władzach TOiKR na Wołyniu. Starano się natomiast zachować neutralność od spraw politycznych, co nie było jednak łatwe, bowiem działalność WZMW żywo interesowała lokalne władze, szczególnie od czasu objęcia urzędu wojewody przez Jana Henryka Józewskiego, który uwzględniał WZMW w programie współpracy polsko-ukraińskiej [10, s. 122]. Z tego powodu na początku lat trzydziestych Wydział Bezpieczeństwa Publicznego Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego sporządził szczegółowy raport na temat działalności WZMW [11].

Autorzy opracowania dostrzegali znaczenie działalności Związku na kilku polach. Przede wszystkim uważali, iż organizacja przyczynia się do wychowania młodzieży wiejskiej pod względem kulturalnym, ogólnooświatowym, fizycznym i przysposobienia rolniczego. Jednocześnie byli zdania, że organizacja może ułatwić zgodne współżycie narodowości polskiej z dominującą liczebnie „mniejszością” ukraińską. Mieli nadzieję, iż odegra ona rolę polonizującą, o ile „czynniki państwowe” udzielą kołom pomocy finansowej, nauczyciele szkół powszechnych na Wołyniu wesprą jego działalność oraz o ile nastąpi „upaństwowienie kierownictwa ruchu w kierunku wzmocnienia żywotności przede wszystkim instruktorów powiatowych” [11]. Tymczasem jednak władze łuckie krytycznie oceniały „upaństwowianie młodzieży ukraińskiej”: „Młodzież ukraińska na ogół zajmuje wobec kół MW stanowisko negatywne i w najlepszym razie do kół tych nie wstępuje. Odsetek Ukraińców w kołach MW jest zupełnie nieznaczący, za wyjątkiem dwóch powiatów [krzemienieckiego i zdołbunowskiego – AB] [11].

Na ile władze wojewódzkie skuteczniły przyjęte założenia można się domyślać jedynie na podstawie analizy składu WZMW. W Instruktoratach Powiatowych oraz na czele poszczególnych kół stawali przede wszystkim nauczyciele (w kołach z przewagą młodzieży polskiej byli to Polacy, zaś w kołach w większości ukraińskich prezesami kół byli zazwyczaj nauczyciele Ukraińcy). Wielu z członków Instruktoratów sympatyzowało z BBWR lub ogólnie z ideami „piłsudczyków” (również spośród Ukraińców)⁶. Pewne wpływy na członków WZMW miało również PSL „Wyzwolenie”. Warto zaznaczyć, że na terenie wspomnianego już powiatu krzemienieckiego, wielu członków Instruktoratu było związanych z placówkami podległymi Liceum Krzemienieckiemu⁷.

Udział młodzieży ukraińskiej w WZMW chyba nie zostały wystarczająco doceniony w raporcie władz wojewódzkich. Istotnie, pod koniec lat dwudziestych młodzież ukraińska stanowiła mniejszość w szeregach WZMW, ale z roku na rok proporcje zmieniały się coraz bardziej na jej

⁵ Mimo udziału Ukraińców w kołach, na początku lat 30-tych w Radzie Nadzorczej i Zarządzie WZMW działali głównie Polacy. W skład Rady Nadzorczej wchodził: prezes Antoni Staniewicz (Polak, BBWR), wiceprezes Jan Grabowski (Polak, PSL Wyzwolenie) i członkowie: Marceł Słowiński z Kostopola, Aleksy Polowy z Krzemieńca, Mieczysław Zdziennicki z Równego, Bronisław Łozowski z Horochowa, Antoni Andrzejewski, Jan Malinowski i Andrzej Kowalik z Dubna. Zarząd ukonstytuował się w składzie: prezes Antoni Hermaszewski (Polak, bezpartyjny), Julian Czapla-Czaplicki – wiceprezes i Jan Mrówka – sekretarz [8].

⁶ Na terenie powiatu dubieńskiego większość prezesów kół sympatyzowała z BBWR lub PSL „Piast”, w pow. kostopolskim – prezesi wywodzili się głównie z sympatyków PSL „Wyzwolenie”.

⁷ W zjeździe KMW z pow. krzemienieckiego, który miał miejsce 5 czerwca w Liceum Krzemienieckim, uczestniczyło 116 delegatów i szereg szeregu członków Kół i osób zainteresowanych ich pracą – ogółem ponad 1200 osób. Obradom przewodniczył Zdzisław Danysz, dyr. szkoły rolniczej w Wiśniowcu. Obecni wybrali Zarząd Instruktoratu w składzie: Wizytator Liceum Juliusz Poniatowski, dyrektor szkoły rolniczej w Białokrynicy Lucjan Bielecki, dyrektor szkoły rolniczej w Wiśniowcu Zdzisław Danysz, nauczyciele szkoły rolniczej w Białokrynicy Zbigniew Trylski i Kazimierz Dąbrowski, kierowniczka szkoły powszechnej w Antonowcach Jadwiga Monastyrka, kierowniczka szkoły powszechnej w Bereźcach Janina Molska, nauczycielka z Wesołówki Antonina Leśniewiczówna, nauczyciel szkoły powszechnej w Krzemieńcu Jan Gipski i poseł na Sejm Bazyli Serafimowicz [12].

korzystać. Koła prenumerowały zarówno pisma polskie, jak i ukraińskie⁸, wśród wystawionych do 1930 r. 227 sztuk teatralnych część prezentowana była w języku ukraińskim. Ponadto WZMW patronowało wydawanemu w Równem od maja 1929 r. miesięcznikowi „Młoda Wieś – Mołode Seło” [14]. Gazeta, redagowana przez Antoniego Hermaszewskiego, publikowała artykuły jednocześnie w dwóch językach – polskim i ukraińskim. Przeważały wprawdzie teksty w języku polskim, ale listy i artykuły Ukraińców ukazywały się w każdym prawie numerze. Większość tekstów nie prezentowała zbyt wysokiego poziomu, ale przybliżała członkom sprawy organizacyjne związku, zawierała materiały dydaktyczne i krajoznawcze. Na łamach pisma publikowano również kronikę prac kół. Co należy podkreślić, na łamach pisma konsekwentnie stosowano określenie „Ukraińcy”, choć w innych drukach z tego okresu często nazywano ich „Rusinami”.

Publikacja własnego pisma była przejawem samodzielności związku. Z pismem WZMW współpracowało wielu młodych ludzi, z których część wpisała się swą aktywnością trwale w historię Wołynia, m. in. dr Modest Lewicki, wybitny na Wołyniu działacz ukraiński, ugodowiec, zbliżony ideowo do wołyńskiej „Ridnej Chaty”⁹.

W kolejnych latach udział młodzieży ukraińskiej w Związku sukcesywnie rósł, mimo sprzeciwu grup nacjonalistów ukraińskich i konkurencyjnej akcji Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej, prowadzonej głównie wśród polskiej ludności katolickiej [15]. Już w 1933 r. więcej było w WZMW młodzieży ukraińskiej niż polskiej, w kolejnych latach dysproporcja ta jeszcze się zwiększała (pod koniec okresu międzywojennego 3/4 członków stanowiła młodzież ukraińska). Nie zmienił się natomiast zakres działań kół młodzieży. Członkowie WZMW przejawiali zainteresowanie kursami przysposobienia rolniczego, wystawami i przedstawieniami teatralnych bez względu na narodowość [16]. WZMW była najaktywniejszą obok Związku Strzeleckiego organizacją młodzieżową na tym terenie. Postronni obserwatorzy dostrzegali jej pozytywną rolę w łagodzeniu antagonizmów narodowościowych [17].

Tabela 2.

Rozwój liczebny Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej w latach 1929-1936

Rok	Liczba kół	Młodzież polska	Młodzież ukraińska	Inne narodowości
1928	36	848	-	-
1929	64	1233	300	-
1930	116	1890	884	-
1931	147	2021	1307	101
1932	207	1922	1731	55
1933	211	1762	2175	50
1934	237	1519	2547	98
1935	260	1297	3310	129
1936	308	1457	3588	118
1937	423	1630	5712	112

Źródło: *Prace Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej w roku 1936/37. // Młoda Wieś. - R. XI. - 5.IX.1937. - nr 17. - s. 4; Małolepszy E. Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej. - Częstochowa. - 2004. - s. 41.*

Dla samych członków nie mniej istotne od łagodzenia antagonizmów były prowadzone w kołach prace, jak organizowanie czytelnictwa, zebrań o charakterze gospodarczo-oświatowym, szkoleń rolniczych w terenie, wspólne obchodzenie dożynek i przedstawień oraz urządzenie kursów rolniczych. W powiatach obsadzano drogi drzewkami owocowymi, w miastach powiatowych

⁸ W 1930 r. Koła podlegające WZMW prenumerowały następujące tytuły pism: „Siew” – 32 egzemplarze, „Wici” – 41 egz., „Poradnik Kółek Rolniczych” – 11 egz., „Rolnik i Zagroda” – 3 egz., „Teatr Ludowy” – 1 egz., „Młoda Wieś” – 3 egz., „Stadion” – 1 egz., „Naród i Wojsko” – 1 egz., „Przegląd Wołyński” – 15 egz., „Przewodnik Katolicki” – 3 egz., „Ukraińska Nywa” – 3 egz. [13].

⁹ Wśród najaktywniejszych byli: Ł. Chlibiw, Jan Dec, Nazar Dymnycz, Władysław Folta, Roman Goguł, A. Hermaszewska, A. Hermaszewski, Jan Hermaszewski, M. Hermaszewski, Jakób Hoffman, dr M. Lewickij, Bohdan Łepkyj, E. Mioduszewski, Nadricznyj, Wł. Radziszewski, Piotr Reszka, S. Rudanskyj [14].

odbywały się zjazdy delegatów Kół Młodzieży Wiejskiej. Prace te zmieniały swoje nasilenie w zależności od pory roku czy aktualnych zainteresowań i potrzeb członków kół [18].

Jak już zostało wspomniane, wśród kół zarówno swą aktywnością jak i składem narodowościowym wyróżniał się powiat krzemieniecki. Pierwsze Koło Młodzieży Wiejskiej w tym powiecie powstało dopiero w 1928 r., ale już w kolejnym roku młodzież zorganizowała 28 kół [19]. Istotną rolę w tym regionie odegrał m. in. Juliusz Poniatowski, „który popiera żywo działalność WZMW”, jak zauważyły na początku lat trzydziestych władze województwa łuckiego [19].

Juliusz Poniatowski, piłsudczyk, poseł PSL „Wyzwolenie”, rozpoczął działalność na terenie Krzemieńca w 1928 r., a opuścił Wołyń w 1934 r., gdy został ministrem rolnictwa i reform rolnych¹⁰. W swoich poglądach opowiadał się za współpracą Polaków i Ukraińców, co znalazło swój wyraz w jego działalności na stanowisku wizytatora Liceum Krzemienieckiego. Od końca lat dwudziestych w murach podległych mu placówek uczyło się coraz więcej uczniów narodowości ukraińskiej, czeskiej i żydowskiej. Młodzież wykazywała znaczną aktywność, chętnie uczestniczyła w uroczystościach i spotkaniach odbywających się po zajęciach szkolnych. Nauczyciele, sami zaangażowani w życie Wołynia, zachęcali uczniów do współpracy i wzajemnego zrozumienia, bez względu na narodowość¹¹. Duże zasługi na tym polu położyły szczególnie podporządkowane Liceum Uniwersytetu Ludowe działające w Michałowie, Różynie i – w mniejszym stopniu – w Małyńsku. Niestety, po ukończeniu nauki ich liczni wychowankowie narodowości ukraińskiej byli niedoceniani przez władze administracyjne, nie mogli też znaleźć wspólnego języka z kolegami, wrogo nastawionymi do Polaków [22].

Na tych podstawach szybko rozwijała się sieć kół, a 18 marca 1929 r. powstał Instruktorat Powiatowy KMW. W jego składzie znaleźli się głównie nauczyciele i osoby związane ze szkolnictwem, m. in. wspomniany już Poniatowski¹². Instruktorat w Krzemieńcu bez problemów tworzył nowe koła i uaktywniał już istniejące. Organizował kursy przysposobienia rolniczego, wystawy, dożynki a nawet konferencje dla członków kół. Członkowie KMW wystawiali również popularne także w innych powiatach przedstawienia teatralne i zabawy taneczne.

Na początku lat trzydziestych w kołach działało łącznie 602 członków. Wśród nich było 195 Polaków (33%) i 407 Ukraińców (67%) [23]. W kolejnych latach liczby te corocznie się zwiększały. Tylko na przestrzeni jednego roku – między 1934 a kwietniem 1935 r. w kwartalnym sprawozdaniu z prac w powiecie można przeczytać: „Dotychczas zorganizowano na podstawie nowego statutu 43 koła. 32 członków ukończyło kurs przysposobienia rolniczego. Zorganizowano wycieczkę (26 osób) na Wystawę Wołyńską do Warszawy, gdzie urządzono szereg imprez widowiskowych. Ponadto urządzono 37 przedstawień, 8 zabaw, 1 koncert chóru ludowego i 1 akademię szewczenkowską” [25].

W porównaniu z innymi powiatami Wołynia, koła działające na terenie powiatu krzemienieckiego najpełniej realizowały swe zadania i najintensywniej się rozwijały. Z tej przyczyny budziły też szczególne zainteresowanie władz, które obserwując sytuację w Krzemieńcu wnioskowały, iż to właśnie „wychowanie młodzieży w szkołach tych [krzemienieckich – AB] może mieć wielkie

¹⁰ Po 1934 r. Poniatowskiego nadal łączyły związki z Krzemieńcem, m. in. 8 VII 1934 r. został wybrany Prezesem Honorowym Rady WZMW [20].

¹¹ „Od początku kursu UL przyglądałem się bliżej całemu zespołowi słuchaczy, analizując ich światopoglądy. W początku niemal każdy ze słuchaczy wyodrębniał się swoimi poglądami życiowymi. Najwięcej było zwolenników (kleru) konserwatyizmu, część było szowinistów ukraińskich i polskich. Najbardziej to można było zauważyć w toku dyskusji jakie zachodziły po sypialniach, że gdy jeden mówił o swoim patriotyzmie, to drugi patrzył na niego z pewnym niezadowoleniem, uważając go za przeciwnika. (...) Po rozszerzeniu swych poglądów, do czego przyczynili się bardzo [nauczyciele], wymienione wykłady i dyskusje, szowinizm obu stron zanikł, klerykalizm znacznie obniżył się i całkiem inny pogląd pozostał na świat i życie otaczające” [21].

¹² Skład Instruktoratu powiatowego na początku l. 30-tych był następujący: przewodniczący - J. Poniatowski, wiceprzewodniczący Bazyli Sorafimowicz (Ukraińiec, kierownik powszechnej szkoły w Boreżcach związany z BBWR), sekretarz – Eustachy Stański (Polak, agronom). W składzie zarządu znajdowali się ponadto Teodozy Marcińkiewicz (nauczyciel związany z BBWR, ale o przekonaniach zbieżnych z endecją), Babińska, żona inspektora Szkolnego w Krzemieńcu i Jadwiga Pawłowska-Monastyrka (Polka, kierowniczka szkoły w Antonowcach, BBWR, Michał Wojakiewicz polak, kierownik szkoły w Starej Hucie, Ignacy Puławski, Polak, przemyslowiec, poseł na Sejm z listy nr 1, Adam Makarow Polak, agronom, referent rolny Sejmiku krzemienieckiego orientacji BBWR. Instruktorem KMł. W. jest – Eustachy Stański, sekretarz Zarządu. Już 17.VII.1931 r. wybrano nowe władze Zarządu Instruktoratu KMW pow. krzemienieckiego. W jego składzie znaleźli się: prezes J. Poniatowski, wiceprezes - dyrektor Szkoły Rolniczej w Białokrynicy Bielecki, Skarbnik Wolszczan [23;24].

znaczenie dla zbliżenia polsko-ukraińskiego” [23]. Na aspekt ten kładł nacisk również H. Józewski, który notował w swoich wspomnieniach: „Wielką rolę w życiu i rozwoju Związku odegrało nauczycielstwo szkół ludowych. W środowisku nauczycielskim znaleźli się entuzjaści «Młodej Wsi». (...) Poza Związkiem Nauczycielstwa należy wymienić Liceum Krzemienieckie. Z chwilą objęcia stanowiska Kuratora Liceum przez Juliusza Poniatowskiego Liceum stało się protektorem związku, instancją kierowniczą, służyło najbardziej wydajną pomocą w różnych dziedzinach związkowej pracy. Liceum samo w sobie było realną i twórczą pozycją w polsko-ukraińskim układzie, reprezentantem «polityki wołyńskiej». W życiu Wołynia odegrało wielką i niezastąpioną rolę” [26]. Prace jednego z kół młodzieży z pow. krzemienieckiego Józewski zaprezentował nawet konsulowi brytyjskiemu Francowi Savery’emu, gdy ten przybył z wizytą do Łucka - obaj politycy byli pod wrażeniem prac młodzieży.

Rozwój liczebny kół podległych Wołyńskiemu Związkowi Młodzieży Wiejskiej skłonił jego członków do opracowania nowego statutu organizacji. Statut został uchwalony 8 lipca 1934 r. na zebraniu delegatów całego województwa łuckiego [27;28]. Główną zmianą, jaką wprowadzał nowy dokument, było przejście WZMW ze spółdzielni w stowarzyszenie rejestrowane, przez co większy nacisk położono na prace kulturalno-oświatowe. Jako główny cel działalności WZMW stawiał „zespolenie młodzieży wiejskiej wszystkich narodowości, zamieszkujących Wołyń, zwłaszcza Polaków i Ukraińców, w pracy samowychowawczej”, m. in. dla „pogłębiania współżycia Polaków i Ukraińców przez bliższe wzajemne poznawanie swoich wartości i dorobków” [29]. Członkowie dotychczasowego Zarządu, względem których pojawiły się głosy krytyczne, zarzucające im bezczynność, wybrani zostali do komisji likwidacyjnej dawnego Związku. Do Rady Nadzorczej obrano Stanisława Ponceta, Jakuba Hoffmana, Smolucha Łucjana i Aleksandra Sokołowskiego, zaś na prezesa zarządu tymczasowego wybrano Antoniego Hermaszewskiego [30].

W połowie lat trzydziestych większość społeczeństwa dotknął kryzys i bieda, co utrudniało działalność wielu organizacjom (m. in. wpłynęło na zmniejszenie składek członkowskich). Trudne warunki gospodarcze przyczyniły się do łączenia organizacji o zbliżonych celach. Zjawiska te wpłynęły także na działalność WZMW. Członkowie KMW z terenu Wołynia, choć nadal kładli nacisk na wyszkolenie zawodowe i podniesienie poziomu oświaty, rozważali ewentualne połączenie z działającymi na terenie Rzeczypospolitej ogólnopolskimi organizacjami młodzieżowymi. Na zjeździe 29 września 1935 r. zdecydowali o podjęciu ścisłej współpracy z Centralnym Związkiem Młodej Wsi [31, s. 72].

Przedstawiciele CZMW, Stanisław Gierat i Kazimierz Maj, brali udział w dorocznym zjeździe delegatów WZMW, który miał miejsce w Łucku 27 września 1936 r. Obradom przewodniczył kurator Okręgu Szkolnego Łuckiego Eustachy Nowicki. Sprawę połączenia z ruchem ogólnopolskim dyskutowano również na forum Związku: „Pracując na Wołyniu, na czoło naszych zagadnień wysuwamy zagadnienie współpracy polsko-ukraińskiej, które w życiu codziennym w Kołach Młodzieży Wiejskiej czy innych ogniwach organizacyjnych skutecznie realizujemy. Zagadnienie to rozumiemy jako pewną ideę Rzeczypospolitej, która, wprowadzając w życie zasady współpracy z inną narodowością oparte na etyce i sprawiedliwości społecznej, utrwała przez to moc Państwa Polskiego na naszych kresach. Nie wiemy, czy wszystkie Związki Młodzieży Wiejskiej zagadnienie to doceniają i pojmują w ten sposób, jak my tu na Wołyniu” [32].

W szeregach WZMW zdecydowano się pozostać przy niezależności, argumentując, iż CZMW nie reprezentuje całej młodzieży Rzeczypospolitej i wstąpienie w jej szeregi nie zlikwidowałoby rozbicia szeregów młodzieży [33]. Zaznaczyć należy, że w tym czasie w szeregach WZMW przeważał już element ukraiński, choć w jego kierownictwie nadal zasiadali głównie Polacy (na około 6000 członków skupionych w 308 kołach Polacy stanowili ok. 28%, Ukraińcy – ok. 69%).

¹³ W tym samym okresie WZMW prowadził własną działalność: 144 stałe zespoły oświatowe ZMW odbyły 2174 zebrania, 176 zespołów teatralnych – 2665 zebrań, 33 zespoły sportowe – 410 zebrań; Przy kołach działało 145 stałych bibliotek (oraz 99 wędrownych i 86 innych), na zebraniach KMW wygłoszono 934 referaty, odegrano sztuk teatralnych 474, inscenizacji – 197, wieczornic – 775, odbyto obchodów – 384. Działały przy nich również 72 chóry z 1411 członkami i 20 orkiestr ze 140 członkami. praca zawodowa – (w 1936 r.) RP w 269 zespołach uczestników – 2335, zebrań 2252 [35].

Jak już wspomniano, liczne ugrupowania polityczne obu narodowości starały się wpływać na WZMW i wykorzystywać działalność młodzieży dla swych celów. Z kolei radykalni „patrioci polscy” i „ukraińskie ugrupowania polityczne” niechętnie patrzyły na działalność mieszanej narodowościowo organizacji [34]. Naciski wymienionych grup czy próby narzucania wpływów kołom były jednak zazwyczaj niwelowane przez władze organizacji, które konsolidowały szeregi związku. Jego członkowie działali głównie w organizacjach gospodarczo-społecznych: w Kółkach Rolniczych (357 czł. WZMW), Kołach Gospodyń Wiejskich (71 czł. WZMW) i spółdzielniach (576 czł. WZMW)¹³.

Tabela 3.

Wykaz kół działających w powiecie krzemienieckim w 1930 r.

Gminy i koła młodzieży wiejskiej:	Młodzież polska	Młodzież ukraińska	Razem
Gmina Białokrynica:			
KMW w Wielkiej Andrudze	5	1	26
KMW w Stożku	14	21	35
Gmina Bereźce:			
KMW w Rudce	2	30	32
KMW w Boreźcach	-	26	26
Gmina Borki:			
KMW w Rybeży	22	-	22
Gmina Białozórka:			
KMW w Mołotkowie	22	-	22
Gmina Dederkały:			
KMW w Dużych Zahajcach	4	55	59
KMW w Sienkiewiczach	20	-	20
Gmina Poczajów:			
KMW w Starym Poczajowie	2	30	32
Gmina Szumsk:			
KMW w Starej Hucie	40	-	40
Gmina Wiśniowiec:			
KMW w Horynce	12	63	75
KMW w Zaleścach	2	22	24
Gmina Białokrynica:			
KMW w Antonówce	14	14	28
KMW w Ilhorsku	1	24	25
KMW w Liszni	bd.	bd.	
KMW w Wesołowce	bd.	bd.	
KMW w Stawicy Wielk.	1	19	20
Gmina Borsuki:			
KMW w Borsukach	8	18	26
KMW w Kuskowcach	bd.	bd.	
Gmina Białozurka:			
KMW w Płyskach	bd.	bd.	
Gmina Łanowce:			
KMW w Ośnikach	6	24	30
Gmina Borki:			
KMW w Borkach	bd.	bd.	
KMW w Szumbarze	bd.	bd.	
KMW w Ludwiszczach	-	15	15
Gmina Dederkały:			
KMW w Tomnohajcach	bd.	bd.	
KMW w Szkrobotówce	-	19	19
Gmina Wyszogródek			
KMW w Martyszkowcach	bd.	bd.	
Gmina Szumsk:			
KMW w Kątach	-	15	15
Gmina Poczajów:			
KMW w St. Tarażu	-	11	11

Źródło: Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wołyń w Łucku, „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”, sygn. 979/91, k. 31.

Pod koniec lat trzydziestych WZMW zaczął coraz szerzej omawiać kwestię ukraińską, wychodząc poza dotychczasowe lakoniczne deklaracje braterskiej współpracy. 30 października 1938 r. w Łucku Zarząd Związku zorganizował konferencję z udziałem przedstawicieli CZMW poświęconą tej kwestii (ZWM RP „Wici” nie przysłał swoich przedstawicieli na obrady). Jednym z referentów w trakcie obrad był Joachim Wołoszynowski, działacz ukraiński, m. in. redaktor „Przeglądu Wołyńskiego”, który w swoim wystąpieniu scharakteryzował Ukraińców i ich historię [36, s. 351]. W dyskusji uczestnicy konferencji twierdzili, że „powstanie za naszą wschodnią granicą niepodległej Ukrainy jest dla obu sąsiadujących narodów, ze wszech miar pożądane, nie tylko ze względów sprawiedliwości – prawa narodów do niezależnego bytu – ale też i ze względu na skuteczniejszą odporność obu narodów wobec zasadniczego, historycznego przeciwnika – zachłannej Moskwy”. Wnioskowano również, że „harmonijna współpraca Polaków i Ukraińców w granicach Polski jest korzystną dla obu narodów, utrwała bowiem potęgę Polski, jako nieodzownego warunku powstania i utrzymania się niepodległej Ukrainy, niezależnie od czasu, kiedy nastąpi jej wyzwolenie” [37]. Tezy sformułowane po konferencji miały jednak inny wydźwięk. Akcentowano w nich, że „granica dobrowolnie ustalona w roku 1920 przez Naród Polski i Ukraiński będzie zachowana po wieczne czasy”, a ludność ukraińska wspólnie z polską powinna służyć dobru Rzeczypospolitej, która „przywiązałaby” ją do państwa polskiego poprzez prowadzoną politykę. Dopiero w piątej z pokonferencyjnych tez odnotowano: „musimy uznać prawo Ukraińców do stworzenia poza naszą granicą wschodnią własnego państwa, musimy im dopomóc” [38].

Na działalność WZMW coraz silniejszy wpływ wywierała sytuacja polityczna. Władze Związku coraz mocniej opowiadały się za połączeniem sił z organizacją ogólnopolską. S. Gierat tłumaczył: „Myśl nasza i zainteresowanie pracą Wołyńskiego Związku tym stają się silniejsze, czym więcej wrogów nacierać zaczyna na naszą wspólną ideę, ideę nierozzerwalnej współpracy ludności polskiej, ukraińskiej czy białoruskiej na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej”. W dalszej swojej wypowiedzi Gierat sugerował niejasno „trudności zewnętrzne” jako dodatkowe okoliczności, które przyczyniły się do konieczności zacieśnienia współpracy. Podobne aspekty dostrzegali L. Kowal komentując udział delegacji WZMW w kongresie CZMW 20.VI.1937 r.: „Chcieliśmy zadokumentować i podkreślić, że to co mówimy jest wyrazem całej naszej Organizacji. Defilując przed Wodzem Naczelnym Marszałkiem Rydzem-Śmigłym, szliśmy karną gromadą przyświadczyć, że wieś, że młodzież wiejska, rozumie, jakie czekają ją zadania, że obowiązek obrony naszych granic wypływa z jej głębokiego poczucia odpowiedzialności za przyszłość naszego Państwa. To był dla nas, jak to zresztą podkreśliliśmy, najważniejszy moment, dla którego zdecydowaliśmy się być na kongresie CZMW” [39].

29 stycznia 1939 r. odbył się Nadzwyczajny Walny Zjazd Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej, na którym zdecydowano o połączeniu WZMW z CZMW¹⁴. W zamian Centralny Związek Młodej Wsi wprowadził do swej deklaracji ideowej punkt „My, młodzież chłopska – wierni będziemy wskazaniom wskrzesiciela Polski i Wodza narodu Józefa Piłsudskiego. We wzajemnym poszanowaniu i braterskim współdziałaniu narodu polskiego i ukraińskiego widzimy urzeczywistnienie Jego testamentu i najszczytniejszych tradycji Rzeczypospolitej” [40; 2, s. 43]. Jednocześnie powołano Komisję do Spraw Mniejszości Słowiańskich, wchodzącej do rady CZMW z głosem doradczym. WZMW miał nadal wydawać miesięcznik „Młoda Wieś”.

Jak widać stosunki polsko-ukraińskie zajmowały ważną rolę zarówno w programie, jak i w działalności Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej. Kwestia ta jest szczególnie widoczna od 1928 r., gdy zaczęło przybywać kół z przewagą młodzieży ukraińskiej, aż do końca okresu międzywojennego, gdy członkowie tej narodowości stanowili zdecydowaną większość w szeregach WZMW. Szczególny wkład w aktywizację młodzieży w ramach Związku włożyły szkoły wołyńskie, których nauczyciele niejednokrotnie pełnili ważne funkcje w Inspektoracie i władzach naczelnych

¹⁴ Wybrano nań nowe władze Związku: prezes WZMW – Mieczysław Zadróżny, wiceprezes – Kazimierz Banach, sekretarz – Leon Kowal, kierownik działu wydawniczego – Aleksander Pytel, kierownik działu oświatowego – Jan Lewkowicz, kierownik działu społeczno-gospodarczego – Władysław Wąchała, Paweł Zaleski, kierownik działu artystycznego – Jan Gipski [2, s. 42].

WZMW. Również władze państwowe i ugrupowania polityczne (zarówno polskie, jak ukraińskie) wykazywały zainteresowanie działalnością WZMW, jednak w ich ocenie: „Idea Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej ze swoimi wiecznymi konkursami cieląt i prosiąt i ze swoją mdłą i nieszczerą polityką narodowościową nie imponowały młodzieży polskiej. Młodzież natomiast ukraińska jest porwana ideologią nacjonalistyczną i internacjonau” [10, s. 123]. Istotnie – w pracy Związku włączyła się jedynie grupa młodzieży Wołynia. Liczni Polacy i Ukraińcy pozostawali zarówno poza jego strukturami, jak i poza obszarem wpływów. Z kolei część członków Związku, mimo działalności w WZMW, ideę współpracy polsko-ukraińskiej traktowała jedynie jako doraźną konieczność, co pokazały trudne relacje polsko-ukraińskie w czasie drugiej wojny światowej. Nie umniejsza to jednak znaczenia wołyńskiego Związku. Wspólna działalność w strukturach WZMW przekonała część młodzieży, iż istnieje możliwość współpracy między Polakami i Ukraińcami i że ta współpraca może przynieść pozytywne rezultaty.

1. *Sprawozdanie Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1930/1931 tj. od 1 kwietnia 1930 do 31 marca 1931.* // *Młoda Wieś. Молоде Село.* Czasopismo Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej. – R. III. – 25.VI.1931. – nr 10 (39) – s. 1.
2. *Małolepszy E.* Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej. – Częstochowa. – 2004. – 224 s.
3. *Archiwum Akt Nowych* [dalej: AAN], *Urząd Wojewódzki Wołyn w Łucku* [dalej: UWŁ], „*Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej*”. Opracował Wydział Bezpieczeństwa Publicznego Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego [dalej: WZMW], sygn. 979/91, k. 29.
4. *AAN, UWŁ, Sprawozdanie miesięczne z ruchu zawodowego, społecznego i politycznego na terenie woj. wołyńskiego za m. styczeń 1924, Łuck, 9.II.1924 (tajne), sygn. 979/4, s. 1, 14.*
5. *AAN, UWŁ, s. 73.*
6. *Borkowski J.* *Ludowcy w II Rzeczypospolitej.* cz. 2. – Warszawa. – 1987. – 412 s.
7. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 26.*
8. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 29.*
9. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 27-28.*
10. *Kęsik J.* *Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892-1981.* – Wrocław. – 1995. – 213 s.
11. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 26.*
12. *Doroczny Zjazd Delegatów Kół Młodzieży Wiejskiej.* // *Życie Krzemienieckie.* – VII.1933 – nr 7. – R. II. – s. 303.
13. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 30.*
14. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 29.*
15. *AAN, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń nr 1 za czas od 1.I do 1.IV 1934, sygn. 979/24, k. 1-9.*
16. *AAN, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń nr 2 za czas od 1 X do 31 XII 1934, sygn. 979, k. 1-4.*
17. *AAN, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń za I kwartał b.r., Łuck, 27 kwietnia 1935 (tajne), sygn. 979/30, s. 2.*
18. *AAN, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń na terenie województwa wołyńskiego za kwartał II br. na terenie woj. wołyńskiego, Łuck, 25.X.1935, sygn. 979/30, k. 36.*
19. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 31.*
20. *X Walny Zjazd Delegatów Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej dnia 8-go lipca 1934 roku w Łucku.* // *Młoda Wieś.* – R. VI. – 10.VIII.1934. – nr 7 (71). – s. 2.
21. *Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Uniwersytet Ludowy w Michałówce, Wypowiedzi b. słuchaczy II i III kursu na temat swego pobytu na UL, Sam...(podpis nieczytelny), Z życia U. Ludowego w Michałówce, 12.II.1934, Kurs II, 1933-34, k. 8.*

22. *AAN*, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń, Łuck, 20.IV.1936, tajne, za kwartał 4/35 i I/36, sygn. 979/31, k. 58-66.
23. *AAN*, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 31.
24. *Nowe władze*. // *Młoda Wieś*. R. III. – 25.IX.1931. – nr 12 (41). – s. 6.
25. *AAN*, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń za I kwartał b.r., Łuck, 27 kwietnia 1935 (tajne), sygn. 979/30, k. 2.
26. *Dział* Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Henryk Józewski, *Opowieść o istnieniu*, akc. 3189[2], T. II, p. 3, Dwudziestolecie, k. 9-11.
27. *AAN*, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń na terenie woj. wołyńskiego za kwartał II br., 20.VII.1934, sygn. 979/24, k. 10.
28. *X Walny Zjazd Delegatów Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej* dnia 8-go lipca 1934 roku w Łucku. // *Młoda Wieś*. Organ Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej. – R. VI. – 10 sierpnia 1934. – nr 7 (71). – s. 3.
29. *Statut Stowarzyszenia pod nazwą „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”*. // *Młoda Wieś*. – R. VI. – 1.VII.1934. – nr 6 (70). – s. 2-8.
30. *AAN*, UWŁ, Kwartalne Sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń na terenie woj. wołyńskiego na kwartał III br., Łuck, 24.X.1934, tajne, sygn. 979/24, k. 16.
31. *Kardela P.* Stanisław Gierat 1903-1977. *Działalność społeczno-polityczna*. – Szczecin. – 2000. – 494 s.
32. *Prace Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej w roku 1936/37*. // *Młoda Wieś*. – R. IX. – 5.IX.1937. – Łuck. – nr 17. – s. 1.
33. *AAN*, UWŁ, Wydział Społeczno-Polityczny. Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń w II i III kwartale, Łuck, 19 października 1936. Tajne, s. 75-78.
34. *AAN*, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń, Łuck, 20.IV.1936, tajne, za kwartał 4/35 i I/36, k. 58-66.
35. *AAN*, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 33.
36. *Подолян В., Рекрут В. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897-1939 рр.)*. – Вінниця. – 2005. – 351 с.
37. *Istotna konferencja*. // *Młoda Wieś*. – R. X. – 5.XI.1938. – nr 21. – s. 3.
38. *Tezy*. // *Młoda Wieś*. – R. X. – 5.XII.1938. – nr 23. – s. 4.
39. *Kowal L.* Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej manifestuje swój stosunek do Armii, Jej Wodza i składa hołd pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego. // *Młoda Wieś*. – R. IX. – 20.VII.1937. – nr 13-14. – s. 1-2.
40. *Uchwała Nadzwyczajnego Walnego Zjazdu WZMW z dnia 29 stycznia 1938 r.* // *Młoda Wieś*. – R. XI. – 5.II.1939. – nr 3. – s. 6.

Юрій Калиновський

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСТВА ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Здійснено аналіз змін політичних цінностей у суспільній свідомості українських громадян. Показана їх корелятивність з європейськими цінностями демократії. Проаналізовано польський досвід демократизації суспільних відносин та його вплив на українські політичні перспективи.

Ключові слова: політична свідомість, демократизація, політичні цінності, еліта, засоби масової інформації.

Kalinowski Jerzy. *Demokratyzacja świadomości polityczno-prawnej Ukraińców, jako czynnik wzmocnienia współpracy polsko-ukraińskiej.*

Autor przeanalizował ewolucję systemu politycznych wartości w świadomości społecznej obywateli Ukrainy. Pokazał ich korelowanie z europejskimi demokratycznymi wartościami. Zbadał polskie doświadczenie demokratyzacji stosunków społecznych i ich wpływ na ukraińskie przemiany.

Słowa kluczowe: świadomość polityczna, demokratyzacja, wartości polityczne, elita, środki masowego przekazu.

Калиновский Юрий. *Демократизация политико-правового сознания украинства как фактор укрепления украинско-польского сотрудничества.*

Осуществлен анализ изменений политических ценностей в общественном сознании украинских граждан. Показана их коррелятивность с европейскими ценностями демократии. Проанализирован польский опыт демократизации общественных отношений и его влияние на украинские политические перспективы.

Ключевые слова: политическое сознание, демократизация, политические ценности, элита, средства массовой информации

Kalinowski Yuriy. *The democratization of the political and legal consciousness of Ukrainians as a factor in strengthening the Ukrainian-Polish cooperation.*

Changes in political values in the public consciousness of the Ukrainian citizens. It shows their correlativity with the European values of democracy are analyzed. The Polish experience of democratization of social relations and its impact on the Ukrainian political perspective are analyzed.

Key words: political consciousness, democratization, political values, the elite, media.

У процесі демократичних перетворень в Україні важливу роль відігравав і відіграє якісний рівень політико-правової свідомості як еліти, так і населення в цілому. Проходячи власний шлях демократизації, українська політична еліта, засоби масової інформації аналізували досвід сусідніх країн, зокрема Польщі. Звичайно Польща почала перетворення раніше за Україну. Цьому сприяло декілька факторів: польська «Солідарність» почала діяти значно раніше українського Руху, що підготувало суспільну свідомість до думки про необхідність та важливість перетворень; польська еліта була більш рішуча у своєму спрямуванні на Захід, ніж українська; Польща раніше звільнилася від тоталітарного пресу, ніж Україна.

Таким чином, Україна і Польща сповідуючи, хоча б формально, схожі цінності, стали краще розуміти проблеми одна одної, по-іншому переоцінили спільну історію та почали поступ у Європу не тільки на рівні декларацій, а й на рівні засвоєння та втілення демократичних цінностей.

Порівнюючи ступінь засвоєння демократичних політико-правових цінностей елітою різних країн Європи, відомий польський дослідник Є. Вятр, дійшов таких висновків. По-перше, польські лідери за своїми аксіологічними системами, особливо щодо підтримки базових цінностей демократії, є ближчими до еліт Центральної Європи. По-друге, вони менш демократичні порівняно з колегами Австрії та Швеції, але значно демократичніші за лідерів з країн СНД. Для порівняльної характеристики Є. Вятр розглядав країни Заходу (Австрія, Швеція), чотири країни Центральної Європи (Чехія, Угорщина, Литва, Польща) та чотири країни СНД (Білорусь, Казахстан, Росія,

Україна). Отримані результати він пояснює історичними традиціями щодо розвитку політичної культури та тривалістю перебування комуністів при владі в тій або іншій країні [1, с. 17].

Україна як рубіжна держава знаходиться на межі двох світів – західного (який певною мірою уособлює Польща) і східного (який репрезентує Росія), що безпосередньо вплинуло на політико-правову свідомість українських громадян. В економічному плані і Захід, і Росія є для України стратегічними партнерами, а у політичному – чим вище рівень демократизації українського суспільства, тим ближче українство до західних країн, і тим більше воно віддаляється від Росії.

Українсько-польські стосунки за часів незалежності продемонстрували, що обидві країни прагнуть до конструктивної співпраці. Водночас за рівнем демократизації суспільних відносин, за кількістю іноземних інвестицій, темпами євроінтеграційних процесів Польща останнім часом випереджала Україну. Але помаранчева революція в нашій державі продемонструвала, що українство стає духовно вільним, політично активним та здатним захищати демократичні цінності – вільні вибори, свободу слова, економічні права.

У трансформаційних суспільствах (в Україні також) значну роль починає відігравати такий інститут громадянського суспільства, як церква, але її авторитет і вплив на свідомість громадян України є значно нижчим, ніж, скажімо, у Польщі, де костьол сприяв демократизації і становив собою опозицію до комуністичної влади. Згідно з результатами проведеного в Україні у 2000 році опитування, віруючими себе вважають 57,8 % респондентів, а довіру до церкви висловлюють лише 33,7 % наших співгромадян, причому серед віруючих це тільки 48 %, а серед невіруючих – 7,8 % [2]. Іншими словами, церква в Україні, на відміну від Польщі, ще не стала стрижнем суспільної моралі, стабілізатором духовної атмосфери у суспільстві. Цьому не сприяє, перш за все, розкол української православної церкви, міжконфесійні чвари, що базуються не стільки на релігійному, скільки на економічному та владно-політичному ґрунті.

У процесі становлення демократії в Україні особливу роль відіграють засоби масової інформації та журналістський корпус в цілому. Розповсюджуючи різнобічну інформацію, ЗМІ виховують населення, вчать його критично мислити та допомагають формувати власну громадську позицію, без якої повноцінна демократія у суспільстві неможлива. Водночас ЗМІ, як правило, є заангажованими тією або іншою мірою, а саме поняття «вільна преса» у перехідних суспільствах можна поставити під сумнів. У цьому контексті ЗМІ є знаряддям маніпулятивних технологій з боку держави та окремих політичних сил. Демократизуючим джерелом у медійному полі України є інтернет-видання, деякі з яких поширюють більш об'єктивну інформацію, ніж друковані ЗМІ.

Варто зазначити, що держава протягом усього періоду існування незалежної України здійснювала контроль за діяльністю ЗМІ, який особливо під час виборів перетворювався на тиск. Це відбувалося шляхом надання ліцензій, а також через перевірки різними контролюючими органами, скажімо, державною податковою інспекцією. Після виборів 2004 року ситуація значно покращилась, але деякі проблеми (справедливе надання ліцензій теле- і радіоканалам, створення громадського телебачення) залишилися невирішеними.

На думку фахівців, розвитку незалежних ЗМІ також заважає відсутність потужного середнього класу, з лав якого постійно рекрутуються основні кадри інтелектуальної еліти і який сам значною мірою є споживачем високоякісної продукції мас-медіа. Це пов'язано з тим, що середній клас становить конструктивну опозицію бюрократичному апарату, продукуючи нові ідеї та нові засоби впливу на владу. У свою чергу, ЗМІ формують суспільну думку та індивідуальні уявлення суб'єктів у громадянсько-політичному просторі, сприяючи активності у вирішенні важливих для країни та її народу справ [3, с. 38].

При цьому, підкреслимо, що ЗМІ стосовно демократизації політико-правової свідомості населення відіграють двоїсту роль: з одного боку, інформують громадян, популяризують демократичні цінності, а з іншого – відволікають людей від безпосереднього спілкування та поширюють антицінності, іноді негативно впливають на національну культуру. Як стверджує Х. Патнем, в Америці за останні роки кількість членів різних добровільних асоціацій скоротилась на 25-50 %, час неформального спілкування з 1965 року зменшився на чверть, а час на діяльність людей у громадських організаціях – майже на половину [4, с. 117]. Ці дані свідчать, що розвиток ЗМІ повинен відбуватися не тільки кількісно та технічно, а й якісно – шляхом зростання рівня

аналітичності поданих матеріалів, усвідомлення журналістами своєї відповідальності перед суспільством, посилення громадського (а не державного) контролю за діяльністю ЗМІ.

Особливу роль засоби масової інформації відіграють під час виборів, впливаючи на свідомість громадян, актуалізуючи ті або інші цінності. Як показали українські виборчі кампанії різних років, за допомогою ЗМІ влада може маніпулювати населенням, підштовхуючи до певних дій або, навпаки, сприяти апатичним настроям у суспільстві. Для цього може використовуватися семантичний терор – «вбивство» слів, які мають глибокий зміст, і заміна їх новими, невідомими для широкого загалу конструкціями. Мас-медіа можуть «формувати» повідомлення, використовуючи лише частину інформації, розставляючи її у певному порядку. Для деяких ЗМІ характерні спрощення та стереотипізація під час висвітлення різноманітних подій. Необхідно зазначити, що ЗМІ відігравали і відіграють важливу роль у процесі «натовпоутворення» у будь-яких суспільствах, тим більше у трансформаційних. Тому їхня діяльність може певним чином суперечити цінностям громадянського суспільства, яке базується на раціональному поєднанні індивідуальних прагнень та колективних інтересів. Часто-густо ЗМІ використовують таку технологію, як «постійна сенсаційність» – безперервне бомбардування свідомості громадян суперновинами (найчастіше негативного змісту), що підтримує певний рівень «нервозності» у суспільстві. Постійне відчуття кризи значно підвищує сугестивність людей та знижує їхню здатність до критичного світосприйняття. Порушення звичайної, стабільної соціальної обстановки завжди підвищує можливість ситуативного масового зомбування населення. Тому у трансформаційних суспільствах (більш ніж у стабільних системах) залишається загроза ескалації напруги, підвищення негативного сприйняття демократичних цінностей і перетворень. У цьому контексті можна згадати вплив політики «шокової терапії» в Польщі на ціннісні орієнтації громадян, коли населення різко «полівіло» у своїх поглядах. В Україні ж період соціальної напруги і зневіри у демократію має певну циклічність та корелюється з економічним становищем громадян.

У період поглибленої соціально-економічної кризи в Україні громадяни у переважній більшості залишались байдужими до демократичних цінностей, стандартів, принципів. Після 2000 року, а особливо під час помаранчевої революції, рівень усвідомлення значущості свободи та власних прав громадянами України значно зріс. Можна стверджувати, що прагнення українців до свободи підтримали демократичні країни, в тому числі і Польща, що значно зміцнило позиції української опозиції. Чим більше українці прагнули до демократії, тим вищим ставав їхній рівень співробітництва з Польщею.

Таким чином, демократичні перетворення у східноєвропейських та центральноєвропейських країнах зумовили виникнення єдиного поля спільних демократичних цінностей, які, на жаль, втілюються з різним ступенем інтенсивності, але формують ґрунт для подальшої співпраці у політичній, економічній, культурно-інформаційній сферах. Українсько-польські стосунки за останнє десятиліття значно зміцнилися і перейшли на якісно новий рівень. Зроблено великий крок до історичного примирення, без якого неможливе подальше співробітництво. Польща завжди підтримувала прагнення України стати частиною Європи і лобювала її інтереси у ЄС. Події 2004 року в Україні ще більше зблизили наші народи, оскільки українці змогли подолати політичну апатію та продемонстрували світу здатність боротися за свої права мирним шляхом.

1. *Вятр Е.* Местные элиты и демократические перемены (Польша, 1990-2002 гг.) / Е. Вятр // Социс. – 2005. – № 2. – С. 15-21.

2. *Шангина Л.* Народ золотой середины – 2: как мы веруем / Л. Шангина // Зеркало недели. – 2000. - № 37 (сентябрь).

3. *Калиновський Ю.* Особливості розвитку інститутів громадянського суспільства у транзитивних системах / Ю. Калиновський // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. «Питання політології». – 2001 – № 518. – С. 35-39.

4. *Левин И.* Гражданское общество на Западе и в России / И. Левин // Полис. – 1996. – № 5. – С. 115-122.

МОЖЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ З УКРАЇНСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

З'ясовано, що дослідження проблематики української діаспори посідає особливе місце в контексті забезпечення національних інтересів України, оскільки існує значний потенціал співпраці з представниками української діаспори для налагодження більш дружніх стосунків України з державами, де проживає значна кількість українців.

Ключові слова: міграційні процеси, національні меншини, діаспора, автохтони, національні інтереси.

Taran Jarosław. *Możliwości współpracy z diasporą ukraińską w Polsce w kontekście interesów narodowych Ukrainy.*

Autor ustalił, że problematyka badawcza diaspory ukraińskiej posiada szczególne miejsce w kontekście zabezpieczenia interesów narodowych Ukrainy, ponieważ istnieje znaczny potencjał współpracy z przedstawicielami diaspory ukraińskiej w celu nawiązania bardziej owocnej współpracy pomiędzy Ukrainą a państwami, w których zamieszkuje duża liczba Ukraińców.

Słowa kluczowe: procesy migracyjne, mniejszości narodowe, diaspora, ludność autochtoniczna, interesy narodowe.

Taran Ярослав. *Возможности сотрудничества с украинской диаспорой в Республике Польша в контексте национальных интересов Украины.*

Определено, что исследование проблематики украинской диаспоры занимает особое место в контексте обеспечения национальных интересов Украины, так как существует значительный потенциал сотрудничества с представителями украинской диаспоры для налаживания более дружественных отношений Украины с государствами, где проживает значительное количество украинцев.

Ключевые слова: миграционные процессы, национальные меньшинства, диаспора, автохтоны, национальные интересы.

Taran Yaroslav. *The possibilities of cooperation with the Ukrainian Diaspora in republic of Poland in the context Ukrainian's national interests.*

Research issues of the Ukrainian Diaspora occupies a special place in the context of the national interests of Ukraine, because there is the great potential of cooperation with the Ukrainian Diaspora representatives for maintenance the more fruitful interrelations with the countries, where are a great quantity of native born Ukrainians have been living.

Keywords: Processes of migration, national minorities, diaspora, autochthons, national interests.

Останніми роками в світі внаслідок різних причин політичного, економічного та соціального характеру все більших обертів набирають міграційні процеси як добровільного, так і вимушеного характеру. Не минув цей процес і Україну. Згідно з офіційною світовою статистикою, кожен четвертий-п'ятий українець у світі проживає за межами своєї історичної батьківщини [1, с. 21]. Розпад СРСР і створення на його теренах нових незалежних держав викликали певне зацікавлення як української влади, провідних науковців, так і пересічних громадян до українських спільнот, що опинилися внаслідок різних причин за межами України.

Республіка Польща першою у світі визнала державну незалежність України – 2 грудня 1991 року, а вже 4 січня 1992 року між Україною і Польщею були встановлені дипломатичні відносини. 18 травня 1992 р. підписано міждержавний українсько-польський Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво [2], а підписана Президентами України і Польщі Леонідом Кучмою і Александром Квасневським 21 травня 1997 року в м. Києві Спільна заява «До порозуміння і єднання», яка проголошує «утвердження ідеї українсько-польського порозуміння і єднання» стала першою сходинкою до налагодження українсько-польських взаємин [3].

Українці в Польщі опинилися у різні часи та за різних обставин. Це було викликано і еміграційними процесами (умовно розрізняють чотири хвилі масового переселення українців за кордон), і змінами кордонів. Саме внаслідок змін кордонів у Польщі утворилася найбільша автохтонна громада [4, с. 43] українців серед країн Європейського союзу [5, с. 63]. Це актуалізує питання використання української діаспори у Польщі для забезпечення національних інтересів України.

Історія знає багато прикладів, коли забезпечення національних інтересів держави здійснювалося шляхом співпраці з відповідними діаспорами. Ці факти описані як в історичних документах, так і в науковій та публіцистичній літературі. У галузі використання діаспори урядами різних країн існує як негативна, так і позитивна практика. Серед негативних прикладів можна навести факт, коли спецслужбами Ірану в 1992 році за допомогою агентів, завербованих у перській діаспорі Аргентини, був проведений теракт у ізраїльському посольстві, а в 1994 році – у єврейському об'єднанні в центрі [6]. Але на тлі негативних прикладів використання діаспори переважають позитивні випадки. Так, під час звільнення українських моряків із судна «Файна» були задіяні представники сомалійської української діаспори, що неабияк посприяло успішному завершенню даної операції [7].

Для визначення певної національної групи (як правило, меншини), що проживає поза межами своєї історичної батьківщини, широко вживається термін «діаспора». Це поняття означає дещо інше, ніж етнічну чи національну меншину. Не заглиблюючись у зміст поняття «діаспора», варто зауважити, що існують певні особливості життєдіяльності, культури, побуту тощо, які відрізняють діаспору від меншини. Як справедливо зазначає віце-президент Інституту національної стратегії РФ А. Ю. Мілітар'єв, у сучасній літературі цей термін досить довільно застосовується до різних явищ, при чому зміст його залежить від його інтерпретації тим чи іншим автором чи науковою школою [8, с. 24].

Українська діаспора у Польщі отримала можливості для вільної діяльності та розвитку після 1989 року. Так, під час перших напівдемократичних виборів у Польщі в червні 1989 року депутатом Сейму став українець — професор Володимир Мокрий з Кракова, кандидат від «Солідарності», багатолітній активіст антикомуністичної опозиції. Володимира Мокрого підтримали не лише українці, але й поляки, саме він посприяв тому, що Сенат прийняв заяву щодо депортації українців у 1947 році. Загалом йому вдалося винести українське питання на парламентський рівень [9].

Під час виборів 1993 року від Демократичної унії перемогу здобув українець Мирослав Чех, який був депутатом Сейму двох скликань. Неодноразово шляхом депутатських звернень, пропозицій та заяв він намагався впливати на покращення ситуації українців у Польщі та на розвиток міждержавних українсько-польських відносин. На виборах у Сейм, що відбулися 21 жовтня 2007 року, балотувалося кілька українців, і депутатом став Мирон Сич [9]. Ці вибори показали, що українці спроможні брати участь у демократичних процесах та в управлінні державою, громадянами якої вони є. Адаже на кожних виборах, особливо на виборах у органи місцевого самоврядування, вони обираються на різні посади.

У Польщі існує Спільна комісія уряду та національних і етнічних меншин з участю представників литовської, німецької, лемківської, української, кашубської, чеської та ромської громад. На сьогодні до складу даної комісії входять два представники української меншини – голова Об'єднання українців Польщі (ОУП) Петро Тима та історик, доктор Григорій Купріянович – голова Українського товариства в Любліні [10].

Варто також зауважити, що останніми роками все більше українських викладачів за різними програмами викладають у ВНЗ Польщі. А Угода про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністром національної освіти Республіки Польща, підписана 27 березня 2007 року, відкрила нові можливості для працевлаштування українських викладачів та збільшення студентської аудиторії за рахунок українців у ВНЗ Польщі [11].

Отже, серед польських українців є багато відомих діячів, які працюють у сфері науки та культури, в різних галузях економіки, промисловості та сільського господарства. Українці

в Польщі займають відповідне місце в усіх сферах життєдіяльності даної країни. Тому, на наш погляд, існує значний потенціал щодо використання представників української діаспори для налагодження більш плідної співпраці між двома державами в політичній, економічній і соціокультурній сферах життєдіяльності.

Не можна не зазначити, що суверенна українська держава докладас певних зусиль для налагодження зв'язків із закордонним українством. Так, суттєвим кроком стала Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року», яка була затверджена постановою Кабінету Міністрів України 22 січня 1996 р. У документі знайшли відображення завдання налагодження зв'язків та розвитку співробітництва України й української діаспори, створення механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, розв'язання низки проблем їхнього культурно-освітнього життя [1, с. 330]. Тоді вперше на державному рівні було розроблено конкретні заходи для духовного єднання українців у світі. Таким чином Україна заявила про свій намір на державному рівні опікуватися долею своїх синів і дочок, які опинилися поза межами держави. Наступним кроком у напрямку посилення уваги держави до діаспори стало включення до нової Конституції України спеціальної статті (12), де проголошується: «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави» [1, с. 331].

З огляду на необхідність урегулювання статусу українців, що проживають поза межами країни, полегшення їхніх контактів з етнічною Батьківщиною, було прийнято Закон України «Про правовий статус закордонного українця» [12]. Налагодження, розширення й усіляке зміцнення зв'язків з українською діаспорою має на меті досягнення певних раціональних політичних і економічних цілей. Зокрема, це стосується використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалу діаспори для встановлення дружніх і тісних стосунків України з країнами проживання зарубіжних українців, посилення ролі України у світовому співтоваристві та захисту національних інтересів України.

Виходячи з вищезазначеного, потрібно вказати на необхідність дослідження проблематики української діаспори, у тому числі й у Польщі, опрацювання рекомендацій для налагодження більш тісних стосунків України з державами, де проживає значна кількість українців, розробки нових програм співпраці із закордонними українцями, більш ефективного використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалу української діаспори, у тому числі й для посилення ролі України у світовому співтоваристві.

1. *Троцинський В. П.* Українці у світі / В. П. Троцинський, А. А. Шевченко – К., Видавничий дім «Альтернативи». – Т. 15. – 1999. – 352 с.

2. *Тодоров І.Я.* Співпраця України та Польщі [Електронний ресурс] / І.Я. Тодоров. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>

3. *Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання»* // Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 травня. – С.2-3.

4. *Євтух В. Б.* Закордонне українство. Навчальний посібник / В.Б. Євтух, В.П. Троцинський, А.А. Попок. – К.: ВІК, 2005. – 308 с.

5. *Лагутов Ю.Е.* Політико-управлінські засади взаємодії України з українською діаспорою в державах Європейського Союзу. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Ю.Е. Лагутов; Національна академія державного управління при Президентіві України. – К., 2008. – 20 с.

6. *Європа* – плацдарм мусульманських розведок // Єврейский мир. – 2004. – 31 січня. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.evreimir.com/article>.

7. *Интер'ю О. Христенко* газеті «Україна молода». [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://livejournal.com/19255>.

8. *Милитарев А.Ю.* О содержании термина «диаспора» (к разработке дефиниции). / А.Ю. Милитарев // Диаспоры. – 1999. – № 1. – С. 24–33.

9. *Смеречинський М.* Тернистий шлях українців до польського парламенту. / Смеречинський М. // Український журнал. – 2007. – № 11. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/76/>

10. *Засідання* спільної комісії // Наше слово. – 2006 р. – 10 грудня. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://nslowo.free.ngo.pl/nacmenshynne/zasidannia_spilnoji_komisisji.htm

11. *Угода* про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністром національної освіти Республіки Польща станом на 27.03.2007 р. // Інформаційно-правовий портал. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart28/inx28304.htm>

12. *Закон* України «Про правовий статус закордонних українців» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – ст.343. [Електронний ресурс] – режим доступу до сайту: <http://zakon2.rada.gov.ua/>

Микола Кордон

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПОЛЬЩА – «ЛОКОМОТИВ УКРАЇНИ В ЄВРОПІ»

Висвітлено питання підтримки Польщею євроінтеграційних прагнень України, економічної співпраці обох країн, вирішення спільних проблем на рівні єврорегіонів, покращення можливостей для поїздок українців до Польщі та інших держав-членів Європейського Союзу.

Ключові слова: європейська інтеграція, Східне партнерство, Європа регіонів, візова лібералізація.

Kordon Mikołaj. Polska – „lokomotywą Ukrainy w Europie”.

Autor ukazał wsparcie udzielone przez Polskę europejskim aspiracjom Ukrainy, współpracy gospodarczej obu krajów, rozwiązywaniu wspólnych problemów na poziomie euroregionów, stworzenia lepszych możliwości podróży Ukraińców do Polski oraz innych państw-członków Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: europejska integracja, Wschodnie Partnerstwo, Europa regionów, wizowa liberalizacja.

Кордон Миколай. Польша – «локомотив Украины в Европе».

Освещены вопросы поддержки Польшей евроинтеграционных стремлений Украины, экономического сотрудничества обеих стран, решения общих проблем на уровне еврорегионов, улучшения возможностей для поездок украинцев в Польшу и другие государства-члены Европейского Союза.

Ключевые слова: европейская интеграция, Восточное партнёрство, Европа регионов, визовая либерализация.

Kordon Mykola. Poland as a “locomotive of Ukraine to Europe”.

The problems of Polish support of eurointegration aspirations of Ukraine, economic collaboration of both countries, decision of general issues at the level of the European regions, improvement of possibilities for the journeys of Ukrainians to Poland and other states-members of European Union are shown.

Key words: European integration, East partnership, Europe of regions, visa liberalization.

Польща є однією з країн, яка найбільш послідовно виступає за якнайшвидшу реалізацію євроінтеграційних намірів України. Свідченням цього стало створення в Міністерстві закордонних справ Польщі спеціальної групи, головною метою якої є сприяння євроінтеграції України.

Групу підтримки європейській інтеграції України створено у Європарламенті. До неї увійшли представники усіх фракцій європейських партій. Координатором обрано Павла Залевського, євродепутата від Республіки Польщі [1]. Остання ще до свого вступу в Європейський Союз у 2004 році називала себе «локомотивом України в Європі». Як член НАТО та Євросоюзу Польща продовжує лобювати інтереси України [2, с. 51]. Українські політики і журналісти люблять називати Польщу «нашим адвокатом у Європі».

Якщо у країнах - «старих» членах Європейського Союзу прихильників євроінтеграції українців 41 %, то у Польщі приєднання України готові підтримати 76% населення (15% проти). Відсоток прихильників вступу України в Європейський Союз серед усіх європейських країн найвищий у Польщі. Про це свідчать дані таблиці 1.

Проти вступу України в Євросоюз виступають більшість громадян Австрії, Німеччини, Люксембургу, Фінляндії, Голландії, Бельгії, Данії, Франції та Італії [3, с. 24].

У травні 2008 року Польщею за підтримки Швеції був представлений проект ЄС – Східне партнерство. Він має за мету зміцнення взаємин зі східними сусідами і є продовженням східного напрямку існуючої європейської політики сусідства. Ця ініціатива передбачає участь у ньому шести країн Східної Європи, передусім України [4].

29-30 вересня 2011 року в Польщі відбувся перший бізнес-форум Східного партнерства. Ця подія стала важливою для України з огляду на її інтеграційні процеси з Євросоюзом. Говорилося про впровадження в Україні європейських правил ведення бізнесу. Спільні економічні принципи не лише збільшать потік інвестицій в українську економіку, а й

Таблиця 1.

Країна	Підтримують вступ України до ЄС (%)	Проти вступу України до ЄС (%)
Литва	70	11
Кіпр	63	20
Словенія	63	25
Мальта	63	16
Словаччина	63	23
Швеція	61	28
Естонія	58	27
Греція	58	27
Угорщина	50	40
Іспанія	49	24
Португалія	46	29
Чехія	46	45
Великобританія	45	35
Латвія	44	36
Ірландія	44	26

відчинять двері європейського ринку для вітчизняних товарів. Передусім це потрібно Україні, адже нині Європа імпортує в Україну 30% продукції, натомість українська присутність на європейському ринку становить 1 % [5]. Головними партнерами України, як в експорті, так і в імпорті товарів залишаються Німеччина (вона посідає перше місце), після неї – Італія, і на третьому місці – Польща.

Отже, Польща – один із найважливіших економічних партнерів України. Лише в 2011 році товарообіг між Україною і Польщею зріс більш ніж на третину, досягши 6 мільярдів доларів. А структура українського експорту та польського імпорту свідчить про те, що ці товари сприяють розвитку внутрішнього виробництва в обох країнах [6].

Європа майбутнього – це у великій мірі Європа регіонів. Вони стали специфічним територіальним інструментом реалізації принципів європейської інтеграції. Єврорегіони створюються з метою вирішення спільних проблем, зокрема підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій, розбудови комунікаційної інфраструктури, співробітництва у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури довкілля.

Серед єврорегіонів – єврорегіон Буг. До його складу входить чотири воєводства Республіки Польщі (Люблінське, Хелмське, Замосцьке, Тарнобжезьке) та Волинська область. Є також Карпатський єврорегіон, до складу якого входять окремі території Польщі, Угорщини й України.

Регіональне співробітництво здійснюється у сфері надзвичайних ситуацій. Одним з прикладів цього є підписання 14 серпня 2008 року договору між Державною пожежною охороною Підкарпатського воєводства Республіки Польща та Головним управлінням МНС у Львівській області «Про співпрацю в галузі запобігання та обмеження наслідків промислових аварій у рамках Програми сусідства Польща – Білорусь – Україна ІНТЕРРЕГ III А/ТАСІС СВС» [7, с. 13].

У ексклюзивному проекті – Європейській мережі регіональної кулінарної спадщини – Україну представляє Рівненська область. Вона, успішно пройшовши календарний термін, в 2009 році стала дійсним членом цієї престижної мережі. Це спільний проект влади та бізнесу, спрямований на популяризацію регіону в доволі оригінальний спосіб – через його кулінарну спадщину, регіональну кухню [8]. Смачною візитівкою Дня Європи 2010 року на Рівненщині стали 27 тортів, виготовлених у кольорах прапорів країн Євросоюзу.

Польща разом з Канадою, Угорщиною та Нідерландами фінансувала утилізацію в Україні близько 400000 одиниць протипіхотних мін. Вони були зібрані з 19 складів, розташованих по всій Україні та перевезені на завод хімічних виробів у Донецьку, який був модернізований для

проведення безпечної утилізації мін та вилучення вибухівки і пластику. Вибухівку було потім перероблено для використання в українській промисловості, метал здано на металобрухт, а з пластику вироблялися дитячі іграшки. Це було першим кроком на шляху знищення запасів майже семи мільйонів протипіхотних мін, що зберігаються в Україні [9; 10, с. 57].

Республіка Польща виділила 1 мільйон злотих на утилізацію в Україні ракетного палива меланж – токсичної речовини, незначне потрапляння якої в атмосферу призводить до серйозних і незворотних наслідків для живого організму. У вересні 2007 року в м. Радехові Львівської області було відкрито міні-завод з переробки та утилізації ракетного окислювача типу меланж. Установку було розроблено, випробувано і передано українській стороні польськими фахівцями [7, с. 14].

Польща робить дуже багато кроків у напрямку візової лібералізації, покращення можливостей для поїздок українців до Польщі та інших держав-членів ЄС. Цьому сприятиме створення по всій Україні мережі візових центрів, які функціонуватимуть одночасно з польськими консульствами. Загалом таких центрів буде чотирнадцять: в Івано-Франківську, Львові, Тернополі, Рівному, Луцьку, Дніпропетровську, Донецьку, Харкові, Києві, Одесі, Хмельницькому, Житомирі, Вінниці, Севастополі чи Сімферополі (місто ще не погоджено) [11].

Польща першою (2 грудня 1991 р.) визнала незалежність України, а 4 січня 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини між двома державами. Республіка Польща дуже багато зробила для просування України на Захід і активно підтримує її наміри в напрямі інтеграції в Європу. Європа, а насамперед ЄС, підтримують Польщу в розвитку її зв'язків з Україною. Республіка Польща сама зацікавлена в статусі держави, що поширює західноєвропейську політику на пострадянські країни. Адже саме цей статус надає вагомості її голосу на міжнародній арені. Відчутною була допомога Польщі у входженні України до європейських організацій.

1. *Іщенко Г.* Друзі допомагатимуть нашій інтеграції. / Г. Іщенко // Урядовий кур'єр. – 8 липня. – 2011.
2. *Стратегія і тактика, стан національної безпеки.* // Науково-інформаційний збірник. Випуск 35. – К. – 2006. – 366 с.
3. *45 % громадян Євросоюзу за вступ України в ЄС, 41 % – проти.* // Євробюлетень. – №7. – 2005. – С. 24.
4. *Нагребецька І.* Наш інтерес у східному напрямку євроспільноти. / І. Нагребецька // Урядовий кур'єр. – 8 вересня. – 2011.
5. *Процишин В.* Підприємці подадуть голос у Сопоті. / В. Процишин // Урядовий кур'єр. – 15 вересня. – 2011.
6. *Ільницька О.* Прозорий кордон полегшує життя. / О. Ільницька // Урядовий кур'єр. – 27 січня. – 2012.
7. *Горбулін В.* Чи сприятиме євроатлантична інтеграція України розвитку сильної Центральної Європи. / В. Горбулін // Україна – НАТО. – № 3. – 2008. – С. 5-15.
8. *Берташ В.* Рівненщина реалізує кілька спільних з Європою проєктів. / В. Берташ // Урядовий кур'єр. – 21 липня. – 2010.
9. *Кулик В.* Утилізація зброї та боєприпасів: важлива вчасна міжнародна допомога. / В. Кулик // Євроатлантикінформ. – № 6. – 2006. – С. 57-59
10. *Кулик В.* Утилізація боєприпасів: проблеми та шляхи їх вирішення. / В. Кулик // Україна – НАТО. – № 3. – 2007. – С. 56-59.
11. *Мацегора К.* Поляки відкривають візу за чотири дні. / К. Мацегора // Урядовий кур'єр. – 30 вересня. – 2011 р.

V. Політична культура та ідеологія V. Kultura polityczna i ideologia

---

Іван Ковальчук

Волинський національний університет імені Лесі Українки

В. ЛИПІНСЬКИЙ ЯК ІДЕОЛОГ КОНСЕРВАТИЗМУ В ПАРТІЙНІЙ ПАЛІТРИ УКРАЇНИ

Розкрито внесок В. Липинського в розробку теоретичних засад українського консерватизму і його практична політична діяльність по розбудові національних консервативних партій.

Ключові слова: український консерватизм, самостійницький напрям, консервативна партія, Союз Визволення України, Українська демократично-хліборобська партія, Український союз хліборобів-державників.

Kowalczyk Iwan. Waclaw Lipiński jako ideolog konserwatyzmu w systemie partyjnym Ukrainy.

Autor ukazał wkład Wacława Lipińskiego w opracowanie teoretycznych założeń ukraińskiego konserwatyzmu i jego praktyczną działalność dotyczącą rozwoju krajowych partii konserwatywnych.

Słowa kluczowe: konserwatyzm ukraiński, partia konserwatywna, Związek Wyzwolenia Ukrainy, Ukraińska Demokratyczno-Chleborobska Partia, Ukraiński Związek Chleborobów-Państwowców.

Ковальчук Иван. В. Липинский как идеолог консерватизма в партийной палитре Украины.

Раскрыт вклад В. Липинского в разработку теоретических принципов украинского консерватизма и его практическая политическая деятельность по созданию национальных консервативных партий.

Ключевые слова: украинский консерватизм, самостийницьке направление, консервативная партия, Союз Освобождения Украины, Украинская демократически-хлебопашеская партия, Украинский союз хлеборобов-державников.

Kovalchuk Ivan. V. Lypynsky as an ideologist of conservatism in the party palette of Ukraine.

The contribution of Lypynsky in the article in development of theoretical principles of Ukrainian conservatism and his practical political activity on expansion of national conservative parties are opened.

Keywords: Ukrainian conservatism, independent direction, conservative party, Union of Liberation of Ukraine, Ukrainian democratic and farming party, Ukrainian union of farmers and statesmen.

У кінці ХІХ на – початку ХХ століть на українських землях активізувався процес формування і становлення українських національних партій. У цей період з'являється нове покоління українських діячів, які називають себе «національно свідомими українцями», вимагаючи для свого народу національних прав, політичної свободи й соціальної справедливості. Серед них своєю оригінальністю та широтою мислення вирізняється політична фігура В. Липинського. Він зробив особливо вагомий внесок у розробку теоретичного підґрунтя українського консерватизму і його практичного втілення в партійному будівництві національних консервативних партій.

Суспільно-політичну діяльність В. Липинський розпочав ще у гімназійні роки. На початку ХХ століття він налагоджує контакти з відомими галицькими громадськими діячами, а саме з І. Франком, С. Томашівським, В. Гнатюком, М. Грушевським, А. Шептицьким та іншими. Також він знайомиться з поглядами галицьких консерваторів, які групувалися навколо щоденника «Руслан» і тижневика «Основи». Перший з них був, як відомо, органом заснованого О. Барвінським та А. Вахнянином Католицького руського народного союзу (який існував ще з 1896 року). У грудні 1911 року на основі Союзу була утворена Християнська суспільна партія (ХСП). Це була «поміrkована консервативна галицька партія», яку очолив О. Барвінський [1, с. 68]. Однак вона не змогла здобути значного впливу в українському суспільстві і стати масовою. Тижневик «Основи» редагував католицький священник Я. Левицький, професор греко-католицької Богословської Академії у Львові.

У березні 1911 року В. Липинський бере активну участь у проведенні нарад українських емігрантів обох частин України, які поставили на порядок денний питання щодо боротьби за політичну самостійність України. Саме на них рельєфно окреслюються дві визначальні риси політичних уподобань В. Липинського – консерватизм і самостійництво. На нараді чітко проявилися два підходи на проблему політичної самостійності України: один суто самостійницький, представлений В. Липинським, другий – орієнтований на Австро-Угорщину, який відстоювали В. Кушнір і В. Степанківський. За спогадами одного з учасників нарад А. Жука, «В. Липинський відстоював цілковиту самостійність України, а другу концепцію розглядав лише як етап до державної самостійності України» [2, с. 742–743].

Після проведених нарад за ініціативою В. Липинського у 1911 році створюється Український Інформаційний Комітет. Головою комітету обрано професора Р. Залозецького, секретарем А. Жука. Саме В. Липинський, який був у постійному зв'язку з Українським Інформаційним Комітетом, виробив для нього у 1912 році проект створення «Союзу Визволення України» з метою практичного здійснення самостійницької ідеї, коли для цього визріють відповідні умови. Цей проект під назвою «Меморіал для Українського комітету про наше становище супроти напруженої ситуації в Європі» чітко вказував, що «українська нація має право на вільне і незалежне політичне життя на своїй власній території» [3, с. 216]. Для реалізації цієї програми В. Липинський передбачав заснування «Союзу Визволення України», який з вибухом австро-російської війни мав негайно розпочати самостійницьку агітацію. Водночас «Союз» мав сформувати блок з тими українськими партіями, які відстоюють політичну незалежність України. «Про ці наші плани були повідомлені митрополит гр. Андрій Шептицький і проф. Грушевський, – згадує А. Жук, – перший віднісся до справи прихильно, а другий – з великою резервою, майже негативно» [4, с. 105]. Отже, як бачимо, таємна нарада 1911 року у Львові започаткувала низку політичних акцій і створення організацій, ініціатором яких був В. Липинський. У цей період також простежуються його плани щодо створення нової партії виразно самостійницького спрямування, хоча і проавстрійської орієнтації. Останнє визначалося як тактика на певному етапі політичного відродження. У той же час, у своєму листі до Василя Доманицького він не погоджується з М. Грушевським про те, що «у нас (українців) консерватистів бути не може» [5, с. 508].

Варто зазначити, що в цей час В. Липинський приділяє значну увагу ідеологічним основам українського консерватизму. Важливою в цьому плані є книга, яка була видана в 1912 році за редакцією В. Липинського. Пізніше газета «Діло» відзначала, що ця книжка відіграла «велику роллю в життю української держави» [6].

Новий поштовх для обґрунтування теоретичних засад українського консерватизму В. Липинським дали події 1917 року. У червні 1917 року на Полтавщині постала Українська демократично-хліборобська партія як поміркована консервативна політична сила. Сам В. Липинський не брав безпосередньої участі в організаційному оформленні партії. Але він активно долучився до розбудови партії, оскільки програмні орієнтири нової партії були близькими для нього. Ознайомившись із основними політичними засадами й побачивши, що вони відповідають його переконанням, В. Липинський стає членом Управи партії та організатором її осередку в Полтаві. На думку сучасної дослідниці О. Любовець, «...він став ідеологом і «душею» цієї політичної організації» [7, с. 81]. Саме за пропозицією В. Липинського до назви партії було додано «Хліборобська», що чітко вказало на соціальну базу нової партії і її ідеологічні орієнтири. Крім того, офіційною програмою партії став варіант написаний В. Липинським і виданий в Лубнах у жовтні 1917 року. УДХП стала однією із перших партій, що закріпила у своїй програмі принцип соборності українських земель – «Метою нашою єсть об'єднання в однім українським державнім організмі всіх тих земель наших, де тепер, в межах російської і австрійської держав, живе суцільною масою народ український» [8, с. 134].

У період функціонування Центральної Ради Українська демократично-хліборобська партія виступала за президентську республіку і в програмі проголошувала, що «партія буде домагатись

проголошення Української Демократичної Республіки», у якій влада буде поділена між законодавчою (Український Сейм) і виконавчою (Генеральний Секретаріат), а на чолі держави мав стати «Президент, вибраний на 4 роки», повноваження якого повинні закріпити Українські Установчі Збори [8, с. 135]. Проте «консервативна частина українського суспільства, партії, які її репрезентували (Союз землеробів-власників, Українська демократично-хліборобська партія) взагалі не отримали в Раді представництва» [9, с. 95]. Це з одного боку пояснювалося соціалістичною спрямованістю Центральної Ради, з іншого – слабкістю консервативного руху, яка зумовлювалась на думку І. Лисяка-Рудницького «підпаданням українських консерваторів під вплив реакційного імперського російського консерватизму» [10, с. 224]. До того ж і сама Центральна Рада не завжди проводила зважену і помірковану політичну лінію. Це яскраво було продемонстровано 25 березня на Хліборобському з'їзді в Лубнах, проведеному за ініціативою Української демократично-хліборобської партії. «З'їзд визнав незадовільною, руйнівною аграрну політику УЦР, висунув вимогу відновлення приватної власності на землю, встановлення гарантованого її мінімуму, яка залишається за господарством, передачу решти землі в оренду малоземельним. З'їзд вимагав поповнення Центральної Ради представниками хліборобів-демократів» [9, с. 244]. Для порозуміння з Центральною Радою дві тисячі делегатів послали в Київ двісті уповноважених на чолі з С. Шеметом. «Одначе їх не схотів прийняти Президент Грушевський, тому ця партія постановила скликати у Києві свій Всеукраїнський Конгрес» [11, с. 123].

Цей конфлікт хліборобів з урядом використав П. Скоропадський, який «створив і очолив політичну організацію «Українська Народна Громада», яка увійшла в контакт з Українською хліборобсько-демократичною партією та Союзом земельних власників. Праві сили готувались до боротьби з УЦР» [9, с. 248]. Саме за їх підтримки, а також за сприяння німецького командування, гетьман прийшов до влади. Пізніше ідеолог Української демократично-хліборобської партії В. Липинський констатував: «Гетьманство 1918 р. було власне такою героїчною спробою відмолодження і скріплення місцевого консерватизму... воно мало основні дані вилічити Українську Націю з її хронічної недуги браку власного консерватизму, колоніальності та недержавності» [12, с. 527]. Тому праві сили схвально зустріли зміну влади, надаючи новому державному ладу ідейну та організаційну підтримку. Саме в утвердженні твердої авторитарної влади у вигляді гетьманату вони вбачали подальший шлях у становленні незалежної української державності на основі ідеології консерватизму. В. Липинський пізніше писав: «Сильний, єдиний і добре зорганізований поступ може існувати тільки при сильнім, єдинім і добре організованім консерватизмі. Приклад: англійський двопартійний систем, якого не можна помислити без такого сильного консерватизму» [12, с. 523].

Проте партії Центральної Ради відмовились співпрацювати з гетьманом і перейшли в опозицію. Найлівіші з них, УСДОРП та УПСР, розпочали з гетьманським режимом політичну боротьбу. До того ж «за Української держави 1918 року український консерватизм мав суперника не тільки в українських соціалістичних партіях, але й російському консерватизмі на Україні, що опирався на сильні організації, як Союз земельних власників і Протофіс (Союз промисловості, торгівлі і фінансів), які хотіли використати Україну як базу для відбудови єдиної Росії» [13, с. 125]. Проте ці (й багато інших, не названих тут) причини, а також помилки самого гетьманського уряду спричинили поразку і крах Української держави П. Скоропадського.

Отже, «під час української революції й боротьби за державність 1917- 1920 років і під їх безпосереднім впливом прийшло відродження національного змістом організованого українського консерватизму. Це відродження виявилось у державно-політичній (Українська держава з гетьманом П. Скоропадським на чолі) і в ідеологічній площині (праці В. Липинського)» [14, с. 254].

Опинившись в еміграції, В. Липинський продовжує політичну боротьбу за Українську державу. У 1920 році за ініціативою С. Шемета і при активній участі В. Липинського засновується з емігрантів-гетьманців Український союз хліборобів- державників (УСХД). П. Скоропадський очолює його організаційно, а теоретиком стає В. Липинський. Я. Пеленський

у передмові до «Спогадів» зауважує, що «на початку 1920-х років П. Скоропадський змінив свої погляди на питання державної незалежності України під впливом В'ячеслава Липинського, Дмитра Дорошенка та інших націонал-консерваторів, які тоді фактично керували гетьманським рухом і були послідовними речниками незалежності» [15, с. 25]. В. Липинський стає головою Ради Присяжних, автором програмного статуту та організаційного регламенту УСХД, метою якого була боротьба за відновлення самостійної Української держави з класократичним ладом, тобто рівновагою між владою і свободою, у формі традиційного гетьманату зі спадковістю гетьманської влади. З 1920 по 1925 роки він також редагує збірник «Хліборобська Україна», який був основним ідеологічним органом консервативного руху. Однак у кінці 20-х років через політичні суперечності між В. Липинським і П. Скоропадським цей союз розпадається. На зміну право-конституційній версії монархізму, яку пропагував В. Липинський, прийшла авторитарна, яку сповідував П. Скоропадський. Постає нова гетьманська організація – Союз гетьманців державників (СГД), але вже на інших засадах.

В. Липинський як головний ідеолог консервативно-монархічного руху разом зі своїми однодумцями В. Залозецьким, В. Кучабським, М. Кочубеєм 18 серпня 1931 року заснували нову організацію «Братство українських класократів-монархістів, гетьманців» [16, с. 119–120]. Ідеологія нової організації співпадала з політичними принципами УСХД. Різниця полягала лише у питанні вибору династії, яке в майбутньому мали вирішити Українські установчі збори. Проте передчасна смерть перервала реалізацію нових планів В. Липинського.

Отже, В. Липинський увійшов у політичну історію України ХХ століття як визначний ідеолог національного самостійницького консервативного руху. Також важлива його безпосередня суспільно-політична діяльність по утвердженню в українську суспільну практику програмних та організаційних основ національних консервативних організацій. Не випадково, відомий громадський і політичний діяч того періоду Є. Чикаленко вважав В. Липинського «одним із найталановитіших українців» [17, с. 58].

1. *Політичні партії Західної України.* – Львів : ЛДУ, 1992. – 76 с.

2. *Липинський В.* До Андрія Жука / В. Липинський // Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. – К. : Філадельфія : Смолоскип, 2003. – С. 742–744.

3. *Терещенко Ю.* В. Липинський і український суспільно-політичний рух в Галичині у 1907–1917 рр. / Ю. Терещенко, Я. Пеленський // В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження). – К. : ДП «Експрес-Поліграф», 2002. – С. 209–222.

4. *Жук А.* Як дійшло до заснування «Союзу визволення України» / А.Жук // Календар «Дніпро» на звичайний рік 1935. – Річник ХІІ. – Львів, 1935. – С. 105.

5. *Липинський В.* До Василя Доманицького / В. Липинський // Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. – К. : Філадельфія : Смолоскип, 2003. – С. 507–509.

6. «Діло». – 1918. – 15 серпня.

7. *Любовець О.* Вплив поглядів В. Липинського на формування програмних засад Української демократично-хліборобської партії / О. Любовець // В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження). – К. : ДП «Експрес-Поліграф», 2002. – С. 80–99.

8. *Нарис* програми Української Демократичної Хліборобської Партії // Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття: Програмові і довідкові матеріали. – К. : Консалтинг-фенікс. – С. 131-137.

9. *Верстюк В. Ф.* Українська Центральна Рада : Навчальний посібник / В. Ф. Верстюк. – К.: Заповіт, 1997. – 344 с.

10. *Лісовий В.* Іван Лисяк-Рудницький : погляд на політичну думку України / В. Лісовий // Політологічні читання. – 1993. – № 4. – С. 207–226.

11. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Укр. Письменник, 1993. – 443 с.
12. *Липинський В.* Консерватизм і поступ / В. Липинський // Консерватизм. Антологія (упоряд. О. Троценко, В. Лісовий). – К. : Смолоскип, 1998. – С. 523–527.
13. *Липинський В.* Універсалізм в хліборобській ідеології / В. Липинський // Консерватизм. Антологія (упоряд. О. Троценко, В. Лісовий). – К. : Смолоскип, 1998. – С.123-126.
14. *Лисяк-Рудницький І.* Інтелектуальні початки нової України. Консерватизм. Націоналізм. Правопорядок і революція. / І. Лисяк-Рудницький // Політологічні читання. – 1993. – № 4. – С. 227–283.
15. *Павло Скоропадський.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ, Філадельфія, 1995.– 493 с.
16. *Осташко Т. В.* В. Липинський і П. Скоропадський : причини і наслідки конфлікту / Т. Осташко // В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження). – К. : ДП «Експрес-Поліграф», 2002. – С. 113–124.
17. *Чикаленко Є. Х.* Щоденник (1907–1917). В. 2 т. / Є. Х. Чикаленко. Т. 2. – К. : Темпора, 2004. – 464 с.

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ І ПОЛЬЩІ В ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ПЕРІОД: ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Розкрито політико-культурний контекст виборчого процесу в Україні та Польщі у період після краху комуністичних режимів у цих країнах. Наголошено як на деяких спільних, так і на багатьох відмінних особливостях посткомуністичного транзиту у двох братніх країнах.

Ключові слова: Україна, Польща, виборчий процес, посткомуністичний транзит.

Poliszczuk Igor. Procesy wyborcze na Ukrainie i w Polsce w okresie postkomunistycznym: aspekty polityczne i kulturalne.

Autor ukazał polityczny i kulturalny kontekst procesu wyborczego na Ukrainie i w Polsce w okresie po upadku reżimów komunistycznych w tych krajach. Zwrócił uwagę na niektóre podobieństwa i liczne różnice pokomunistycznej transformacji ustrojowej w obu bratnich krajach.

Słowa kluczowe: Ukraina, Polska, proces wyborczy, pokomunistyczna transformacja.

Полищук Игорь. Электоральный процесс в Украине и Польше в посткоммунистический период: политико-культурный аспект.

Раскрыт политико-культурный контекст избирательного процесса в Украине и Польше в период после краха коммунистических режимов в этих странах. Обращено внимание как на некоторые общие, так и на многие отличительные особенности посткоммунистического транзита в двух братских странах.

Ключевые слова: Украина, Польша, избирательный процесс, посткоммунистический транзит.

Polishchuk Igor. Electoral process in Ukraine and Poland in post-communist period: political and cultural aspects.

Political and cultural context of the electoral process in Ukraine and Poland in the period after the collapse of communist regimes in these countries are solved. Some of the common and different features of postcommunist transit in the two brotherly countries are shown.

Keywords: Ukraine, Poland, the electoral process, post communist transit.

Електоральний процес у країнах нової демократії в посткомуністичний період став детермінуючим політичним фактором з огляду на те, що саме його результати значною мірою визначають вектор розвитку транзитивних суспільств. Якщо в країнах, де усталилася поліархія, електоральна кампанія – це одна з багатьох форм політичної участі громадян, то у транзитивному соціумі, як правило, це майже єдина «публічна політична справа», яка дає змогу скласти уявлення про особливості політичної культури виборців. Інші індикатори політичної соціалізації залишаються справою небагатьох – професійної політичної еліти, у той час як вибори у сучасних Україні і Польщі насправді є чи не єдиною формою масової участі у політиці. Тому можна припустити, що політична культура перехідних українського та польського суспільств фактично зводиться до більш вузької сфери – культури електоральної.

Порівняння електорального процесу в Україні та Польщі має велике значення з огляду на те, що вивчення польського досвіду проходження посткомуністичного транзиту має незаперечне значення для теперішньої України, якщо врахувати декілька важливих обставин. По-перше, ми разом були під радянським режимом, хоча міра та обставини підпорядкування Москві були різні, проте це наклало свій відбиток на ментальність людей: вона подібна і в Україні, і в Польщі, тому на польський досвід не можна не зважати. По-друге, польський народ продемонстрував іншим сусідам, що знаходилися під контролем Москви, як необхідно знаходити національний компроміс – створювати режим «договірної демократії» між колись панівною партійною номенклатурою ПОРП та опозиційним рухом «Солідарність» в ім'я

гарантування національного суверенітету. По-третє, Польща становить ефективний приклад демонтажу тоталітарного режиму через розвиток інститутів місцевого самоврядування та індивідуальної ініціативи громадян. По-четверте, Польща є чи не першою країною колишнього соціалістичного блоку, де радикальні економічні, соціальні та політичні реформи призвели до тих результатів, на які сподівалися їх ініціатори. По-п'яте, польський транзит відзначається тією особливістю, що в порівняно стислий історичний час посткомуністичному суспільству вдалося досягти нової демократичної якості, сформувати принципово нові уявлення про народовладдя, соціальну справедливість, патріотизм, особистий добробут. Пошосте, Польща стала одним із незаперечних лідерів у колишньому соціалістичному таборі на шляху європейської інтеграції. Україні, безперечно, є чому повчитися у свого сусіда, адже ті реформи, які в Польщі є давно реалізованими, у нас лише нещодавно потрапили до порядку денного масштабного плану модернізації. І нарешті, по-сьоме, на думку багатьох експертів, шлях України до Європи може лежати через Польщу.

У певному сенсі теперішня політична культура польського народу може розглядатися для українців як приклад більш високого рівня, ніж наш власний аналог. Як зазначає відомий польський політолог С. Стемпень: «У нас все суспільство відповідає за державу. Очевидно, що у Польщі є різні політичні партії, але ніхто не починає «гребти під себе», і тільки. Кожен хоче відповідати за державу. Ніхто не має таких деструктивних цілей, як в Україні. Для нас було дуже дивним, наприклад, коли деякі ваші парламентарії не хотіли присягати на українську Конституцію. У Польщі таке неможливе. Україні треба працювати, щоб був вищий рівень політичної культури. Якби у Польщі якийсь депутат відмовився скласти присягу на польській Конституції, він не був би депутатом. І це було б нормально» [1].

Потрібно зазначити, що ґрунтовний порівняльний аналіз політико-культурного аспекту електорального процесу України і Польщі на сьогодні майже відсутній. Культура виборів, електорального процесу, саме в такому формулюванні не розглядається жодним українським вченим. Різні аспекти української культури виборів так чи інакше досліджують вітчизняні автори, які професійно займаються темою виборчих технологій та їх науковим осмисленням та систематизацією – Г. Почепцов, В. Королько, Ю. Яременко, А. Ростовський, В. Лісничий, В. Якушик та ін. Проблематики польської культури виборів так чи інакше торкаються вітчизняні автори, які пишуть про політичну історію Польщі (Л. Зашкільняк, М. Крикун), аналізують політичні процеси в ній – (В. Скачко, В. Скрипов, С. Коротаєвський, В. Павлів, М. Шульженко). Зачіпають цю проблему у власних дослідженнях М. Попович, В. Лісничий, А. Ростовський, В. Якушик та ін.

Серед польських дослідників певну увагу означеній тематиці приділяють С. Стемпень, Є. Вятр, К. Бахманн, Б. Джекоб, А. Длугош, А. Сікорський, К. Островський, А. Ясинська-Каня, Г. Тюні, Є. Бартковський, Б. Фрацяк-Рудницька, Є. Кілас та ін. Варто підкреслити, що безпосередньо в центр предметного поля своїх досліджень культуру електорального процесу не поставив жоден з вітчизняних та польських політологів. Тож ця стаття має в певному сенсі започаткувати спеціалізовані дослідження з культури виборів у Польщі.

Характер проведення виборчих кампаній, формування політичних еліт безпосередньо залежить від політичної культури і ступеня демократизації суспільства. Метою цієї роботи є розгляд основних підсумків загальнонаціональних виборів у Польщі й Україні з моменту краху комуністичних режимів (поч. 90-х років ХХ ст.) по 2008 р. в контексті ідеологічних пріоритетів голосування українських і польських громадян та визначення основних політико-культурних трансформацій.

Політико-культурний аспект є одним з вирішальних чинників, який виявляє вектор розвитку посткомуністичних країн. Він багато в чому визначає природу електорального процесу, а той, в свою чергу, – характер політичного режиму, який існує в тій чи іншій країні.

Трансформацію політико-культурних настанов того чи іншого народу можна виявити, розглядаючи підсумки президентських і парламентських виборів, що відбулися в певній

Таблиця 1.

Зведені підсумки виборів Президента Республіки Польщі 1990-2005 рр.¹

	1990		1995		2000	2005	
	I тур	II тур	I тур	II тур		I тур	II тур
Л. Валенса¹ («Солідарність»)	39,9	74,25	33,1	48,28	1,01	-	-
С. Тимінський	23	25,75	-	-	-	-	-
Т. Мазовецький	18,08						
В. Цімошевич (СДПР) ²	9,21						
Р. Бартоше (ПСЛ) ³	7,15						
Л. Мочульський (КПН)	2,5						
А. Кваснєвський (СЛД)	-	-	35,1	51,7	53,9	-	-
Я. Куронь (УД)			9,2				
Я. Ольшевський (РдР)			6,86				
В. Павляк (ПСЛ)			4,3				
А. Олєховський (ББВР)					17,3		
Т. Зелінський (УП)			3,53				
Х. Гронкісвич-Вальц			2,76				
Я. Корвін-Мікке (УРП-центр)			2,4				
М. Кшаклєвський (АВС)					15,57		
Я. Калиновський (ПСЛ)					5,95	1,8	
Д. Туск (ПО)						36,33	45,53
Л. Качиньський (ПіС)						33,10	54,57
А. Леппер (Самооборона)			1,32		3,05	15,11	
М. Боровський (СДПЛ)						10,33	

країні за визначений період її розвитку. Розглядаючи ідеологічну орієнтацію голосування як важливий індикатор динаміки трансформацій політичної культури, необхідно зробити певні зауваження. Ідеологія як така на сьогодні в транзитивних суспільствах не виступає однозначним показником, що визначає електоральний вибір громадян. Дані останніх соціологічних досліджень в Україні свідчать, що лише для 20,2% виборців є байдуже, хто очолюватиме партійні структури, якщо зберігатиметься їхня ідеологічна спрямованість. 61,4% електорату дотримуються протилежної думки, вважаючи, що визначальним моментом в їхніх політичних симпатіях є саме особистість лідера. При цьому майже для кожного п'ятого (18,6%) ця умова не становить жодного інтересу. Звідси можна зробити висновок, що перехідне українське суспільство структуроване не стільки за партійною ознакою, скільки за особистими симпатіями до лідерів політичних сил [2]. Тож для українського виборця головним мотивом визначення свого електорального вибору є фактор лідера, а не ідеології політичної партії, яку він репрезентує. Проте заперечувати важливу роль ідеологічного чинника було б абсолютно невірним, адже той самий лідер використовує насамперед ідеологічну риторіку, яка разом з його особистісними якостями вирізняє його з поміж інших політиків. Це ж певною мірою стосується й Польщі. Щодо мотивації голосування польського електорату показовими є розробки аналітика популярного видання „Nie” Анджея Сікорського. Цей фахівець, спираючись на дані Центру з вивчення громадської думки CBOS, що були отримані через опитування виборців десяти провідних партій Польщі, зробив висновок, що переважна більшість електорату голосує за партії, які не зовсім відповідають їх ідеалам, та більше того – іноді навіть проводять зовсім протилежну політику. Наприклад, 75% прибічників ліберальної «Громадянської платформи» Д. Туска виступають за обмеження темпів та масштабу приватизації, у той час як майже половина електорату Унії праці та 35% прибічників соціал-демократа М. Боровського підтримують курс на декомунізацію та заборону займати відповідальні державні посади особам, які зробили кар'єру в часи панування комуністів. «Аналізуючи погляди всіх партійних електоратів, ми бачимо, що виборці будь-яких – правих, лівих або ліберальних – поглядів у основному виступають за

¹ Жирним виділені прізвища кандидатів, обраних Президентом Республіки Польщі.

² В дужках вказані політичні сили, від яких балотувався той чи інший кандидат в Президенти Республіки Польщі.

³ В таблиці і далі використовується загальноприйнята в Польщі аббревіатура політичних сил.

⁴ В таблиці і далі використовується загальноприйнята в Польщі аббревіатура політичних сил.

Таблиця 2.

Зведені підсумки виборів до парламенту Польщі 1991-2005 рр.

	1991		1993		1997		2001		2005	
	Сейм ⁵	Сенат	Сейм ⁶	Сенат	Сейм	Сенат	Сейм	Сенат	Сейм	Сенат
Ультра ліві										
Самооборона Республіки Польща (С) ⁷ (А. Леппер)							10,2	2	11,4	3
Ліві										
Союз демократичної лівиці (СЛД) (В. Цімошевич)	11,9	4	20,4	37	27,1	28			11,3	-
СЛД-УП							41,04	75		
Лівий центр										
Польська народна партія (ПСЛ) (В. Павляк, Р. Бартоше, Я. Калиновський)	9,2	9	15,4	36	7,31	3	8,98	4	7	2
Народне порозуміння (ПЛ)	5,47									
Унія праці (УП) (Р. Бугай, М. Поль)			7,28	2						
Центристи										
Демократичний союз (УД) (Т. Мазовецький, Я. Куронь)	12,3	21	10,6	4						
Ліберально-демократичний конгрес (КЛД) (Я. Левандовський)	7,5	6		1						
Польська партія друзів пива (ПППП)	2,97	-								
Унія свободи (УВ)					13,37	8				
Громадянська платформа (ПО) (Д. Туск)							12,68		24,1	34
Правий центр										
Солідарність	5,05	12		9						
Громадянське порозуміння центр (ПОЦ)	8,7									
Виборча католицька акція (ВАК)	8,9	9								
Конфедерація незалежної Польщі (КПН) (Л. Мочульський)	8,9	4	5,77							
Безпартійний блок підтримки реформ (ББВР) (А. Олеховський)			5,4	2						
Акція виборча «Солідарність» (АВС) (М. Кшаклевський)					33,8	51				
Рух відбудови Польщі (РОП)					5,56	5				
Право і справедливість (ПіС) (брати Качиньські)							9,50		27	49
Блок «Сенат 2001» ⁸								13		
Праві										
Ліга польських родин							7,87	2	8	7

опікунську державу, обмеження приватизації, прогресивні податки, відділення держави від церкви. У свою чергу значна кількість виборців виступає за декомунізацію, проти абортів та

⁵ Вибори до Сейму є пропорційними і відбуваються одночасно з виборами в Сенат, що проходять за мажоритарною системою. Тому показник виборів до Сейму – подається у відсотках, а показник виборів до Сенату – це отримані політичною силою депутатські мандати.

⁶ Згідно нині діючому закону про вибори в парламент, ухваленому у травні 1993 р., було встановлено 5% бар'єр для партій та 8% бар'єр для блоків, тому подаються дані про ті структури, які подолали ці бар'єри.

⁷ В таблиці і далі застосовується загальноприйнята в Польщі аббревіатура для назв політичних сил.

⁸ Спільний блок багатьох угруповань, що вийшли з профспілки «Солідарність», найголовніші з яких: Акція Виборча Солідарність Правих, «Громадянська платформа», «Право і справедливість», а також Унія Свободи.

за збереження самостійності Польщі в складі Європейського Союзу», – зауважує аналітик. Громадяни третьої Речі Посполитої погано розбираються в програмах окремих політичних партій та репрезентованих ними поглядах. «Вочевидь це має для них другорядне значення. Вони керуються реакціями, емоціями, враженнями, родословними», – вважає Сікорський. Тож бачимо, що серед мотивів голосування в польських виборців, як і в українських та російських, превалює ірраціональна складова та домінує фактор лідерства.

Отже, розпочнемо розгляд підсумків загальнонаціональних виборів в Україні та Польщі за хронологічним принципом. Крах комуністичного режиму стався спочатку в Польщі.

Характеризуючи специфіку польського посткомуністичного транзиту, російський політолог А. Панарін зазначає: «Польща представляє чи не єдину з колишніх постсоціалістичних країн, де існував масовий антикомуністичний рух, представлений «Солідарністю». Інші країни пішли шляхом «революції зверху», перетворення колишньої комуністичної номенклатури у клас нових власників» [3].

Трансформацію політико-культурних настанов польського народу можна виявити, розглядаючи підсумки президентських і парламентських виборів, що відбулися в сусідній країні від часу повалення комуністичного режиму і проведення перших виборів Президента на демократичній основі в грудні 1990 року, і до останніх президентських виборів жовтня 2005 року. Стосовно узагальнень щодо президентських і парламентських виборів у Польщі, що пройшли у 1990-2005 рр., можна зазначити, що вони завжди були показовими з точки зору еволюції політичної культури польського електорату. Динаміку голосування виборців у відсотках голосів на виборах президента Польщі відбиває таблиця 1 [4, с. 664,681; 5; 6].

Еволюцію ідеологічних орієнтацій польського електорату істотно доповнює динаміка голосування на парламентських виборах, яку відбиває таблиця 2 [5].

Стосовно узагальнень щодо президентських і парламентських виборів в Україні, що відбулися у 1991-2004 рр., можна зазначити, що вони завжди були показовими з точки зору еволюції політичної культури українського електорату. Динаміку голосування виборців у відсотках голосів на виборах Президента України відбиває таблиця 3 [7, с. 288; 8, с. 9-10; 9].

Таблиця.3.

Зведені підсумки виборів Президента України 1991-2004 рр.

	1991	1994		1999		2004	
		I тур	II тур	I тур	II тур	I тур	II тур
Л. Кравчук ⁹	61,59	37,72	45,06	-	-	-	-
В. Чорновіл	23,27	-	-	-	-	-	-
Л. Лук'яненко	4,49	-	-	-	-	-	-
В. Гриньов	4,17	-	-	-	-	-	-
Л. Кучма	-	31,27	52,15	36,49	56,25	-	-
О. Мороз	-	13,04	-	11,29	-	5,82	-
В. Лановий	-	9,32	-	-	-	-	-
В. Бабич	-	2,39	-	-	-	-	-
П. Симоненко	-	-	-	22,24	37,80	4,97	-
Н. Вітренко	-	-	-	10,97	-	1,53	-
Є. Марчук	-	-	-	8,13	-	-	-
Ю. Костенко	-	-	-	2,17	-	-	-
В. Ющенко	-	-	-	-	-	39,90	51,99 ¹⁰
В. Янукович	-	-	-	-	-	39,26	44,20

Еволюцію ідеологічних орієнтацій українського електорату істотно доповнює динаміка голосування на парламентських виборах, яку відбиває таблиця 4 [7, с. 425; 10].

У хронологічному порядку прослідкуємо, як мінялися ідеологічні пріоритети голосування польських та українських виборців у посткомуністичний період.

Результати першого туру президентських виборів у Польщі 25 листопада 1990 р., в якому взяли участь доволі багато для цієї країни – 60,6% виборців, викликали у фахівців подив: жоден з кандидатів не набрав потрібних 50% голосів. У другому турі президентських виборів 9 грудня, в якому взяли участь 53% виборців, переміг Лех Валенса, який обійшов свого

⁹ Жирним виділені прізвища кандидатів, обраних Президентом України.

¹⁰ Подані результати переголосування другого туру 26 грудня 2004 р.

Таблиця 4.

Зведені підсумки виборів до Верховної Ради України 1994-2002 рр.

	1994 ¹¹	1998	2002	2006
Ліві				
Комуністична партія України	25	24,65	19,98	3,66
Соціалістична партія України	4,15		6,87	5,67
Селянська партія України	5,34		-	-
Блок СПУ та СелПУ «За правду, за народ, за Україну!»	-	8,55	-	-
Прогресивна соціалістична партія України	-	4,04	-	-
Лівий центр				
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	-	4,01	6,27	-
ПП ВО «Громада»	-	4,67		
Блок Юлії Тимошенко ¹²	-	-	7,26	22,27
Центристи				
Народно-демократична партія	-	5,01		-
Блок «За єдину Україну!» ¹³	-	-	11,7	-
Партія регіонів				32,12
Партія зелених України	-	5,43	-	
Правий центр - національні демократи				
Народний Рух України	5,9	9,40		
Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» ¹⁴	-	-	23,57	13,94

конкурента канадського бізнесмена С. Тимінського майже на 50%, набравши 74,25% голосів [4, с. 664]. Відбулася символічна подія для новітньої польської історії: лідер опозиційного руху «Солідарність» став всенародно обраним главою Польської держави. Цей факт остаточно легітимізував відмову Польщі від комуністичного минулого.

Легітимізація суверенної Української державності відбулася разом з першими виборами Президента України 1991 року. На цих виборах впевнену перемогу одержав тодішній голова Верховної Ради України, колишній секретар ЦК Комуністичної партії України з ідеології Леонід Кравчук (отримав голосів «за» 19 643 481 – 61, 59%) [11, с. 9]. Парадокс голосування українського електорату полягав у тому, що майже одноставно підтримавши ідею незалежності України (проголосувало «за» 92,32% громадян, що брали участь у референдумі, це 84% від кількості тих, хто має право голосу, тобто загалом незалежність України підтримали 76% всіх виборців), він довірив її реалізацію лідеру, який протягом усієї своєї бюрократичної кар'єри боровся проти будь-яких її паростків, навішуючи ярлики «буржуазного націоналізму» демократично орієнтованим дисидентам, а справді палкому прихильнику незалежності, який присвятив боротьбі за неї найкращі роки життя – тодішньому голові Львівської обласної ради, одному з лідерів Народного Руху України В'ячеславу Чорноволу – відмовив у підтримці (посів друге місце з 23,27%) [11, с. 280, 288]. Можна вважати, що кандидат, який став першим Президентом зайняв позицію між лівим та правим центром, що й принесло йому перемогу.

Багато хто з фахівців вважає, що події початку 90-х років визначальною мірою позначилися на розвитку Української та Польської держав і суспільств. Якщо польський народ довірив владу представнику антикомуністичної опозиції, щоб назавжди рішуче відмовитися від комуністичної спадщини, то український народ у підтримці колишнього комуністичного ідеолога виявив консерватизм, який зумовив тривале тупцювання на місці в питанні проведення демократичних та економічних реформ.

На парламентських виборах 1991 р. польський електорат проголосував за ті політичні сили, які були йому зрозумілими. Ці сили мали більш-менш чітку ідеологічну спрямованість, хоча

¹¹ Вибори проходили за мажоритарною системою, відсотки від кількості обраних на квітень 338 депутатів.

¹² Блок Юлії Тимошенко включав партії: ВО «Батьківщина», Українська соціал-демократична партія, Українська республіканська партія, Українська народна партія «Собор».

¹³ Блок «За єдину Україну!» складався з партій: Народно-демократична партія, Партія Регіонів, Політична партія «Трудова Україна», Аграрна партія України, Партія промисловців і підприємців України.

¹⁴ Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» включав партії: Народний Рух України, РУХ (Український народний рух), Партія «Реформи і порядок», Конгрес українських націоналістів, Партія «Солідарність», Політична партія «Вперед, Україно!», Молодіжна партія України, Республіканська християнська партія, Партія Християнсько-народний союз, Ліберальна партія України.

й не завжди її афішували. У законодавчому органі Польщі опинилися структури, що мали демократичну, соціалістичну, християнсько-демократичну, ліберальну та націоналістичну спрямованість. Причому всі вони отримали приблизно рівновеликі відсотки голосів та самостійно не мали можливості сформувати уряд (див. табл. 2). Свідченням розпорошеності політичних орієнтацій польських виборців став той факт, що в парламент вони обрали представників 29 партій та угруповань [4, с. 668].

Парламентські вибори 1991 р. закріпили початок етапу трансформації політичного режиму в Польщі від тоталітарного до демократичного типу та окреслили формування нової якості національної державності, яку почали називати III Річ Посполита.

Вибори в польський парламент в 1993 р. мали позачерговий характер та стали можливими внаслідок урядової кризи, що спіткала кабінет Г.Сухоцької. Загалом виборча кампанія 1993 р. відбувалася за умов відчутної зміни настроїв польських виборців. Поширювалося розчарування урядовою політикою «Солідарності», яка виявилася неспроможною досягти поліпшення життєвого рівня населення. Невдоволення викликали результати приватизації, які призвели до виникнення невеликої купки олігархів та загального зубожіння населення. З'являлися об'єктивні передумови для реваншу лівих сил.

Посиленню лівого табору сприяв подальший розкол у середовищі «Солідарності». На V з'їзді НСЗЗ «Солідарність» сталося роз'єднання: більшість пішла за М. Кшаклевським, який запропонував соціально орієнтовану програму, а меншість (так звана «мережа») залишилась з Л. Валенсою.

Ліві сили навпаки згуртувалися – до Союзу демократичної лівниці на чолі з В. Цімошевичем увійшли Рух людей праці та частина ППС. Їхня передвиборча програма включала пропозиції щодо розв'язання найбільш болючих проблем розвитку країни: подолання безробіття, підтримки бюджетної сфери, проведення приватизації на засадах соціальної справедливості. Новим моментом у програмі лівих став зовнішньополітичний курс на вступ Польщі у НАТО.

Така програма знайшла підтримку у більшості польського електорату. Тобто можна говорити про те, що великий сегмент польського електорату голосував не стільки за лівих, скільки проти політиків з табору «Солідарності». Феномен протестного голосування врешті-решт сприяв перемозі лівих сил, яка, проте, не була явною. Але, як би там не було, маятник електоральних уподобань у Польщі в 1993 р. хитнувся ліворуч.

Це саме стосується й України. На виборах до Верховної Ради України 1994 р. теж перемогла коаліція лівого центру. За умов загострення соціально-економічної кризи прихід лівих був неминучим (див. Табл. 4).

Другі вибори Президента України внаслідок гострої економічної кризи були достроковими та відбулися 26 червня 1994 року. Ці вибори проходили в два тури. Після другого туру голосування переміг экс-Прем'єр-міністр Леонід Кучма, який вже в якості новообраного Президента подав новому складу Верховної Ради власну модель виходу з економічної кризи та свою концепцію бачення суспільства: «Наша мета – утвердження в Україні демократичного, соціально відповідального, солідарного суспільства, що поступово позбавлятиметься традиційно класово-формальних ознак, органічно поєднуюватиме в собі працю, талант та капітал суспільства, де кожен громадянин зможе реалізувати повною мірою свої здібності та якості особистості, суспільства, яке на ділі забезпечуватиме права та свободи кожної особи» [12, с. 49-50]. Л.Кучма переміг у 1994 році з цілком соціал-демократичною програмою, яка навіть була трохи лівішою за класичні європейські аналоги, тому не випадково його підтримали українські комуністи (їх заохочувала насамперед ідея зближення з Росією як домінанта зовнішньополітичної доктрини Л. Кучми). Відзначаючи значення президентських виборів в Україні 1994 року, І. Коцина зауважує, що це були перші вибори на пострадянському просторі, на яких переміг опозиційний кандидат [13]. Сам факт перемоги опозиціонера на президентських виборах засвідчив, що Україна в цілому прямує демократичним шляхом.

Цікава ситуація склалася й у Польщі. Другі вибори Президента Польщі відбулися на рік пізніше, ніж в Україні, – у 1995 році на тлі загального поліпшення соціально-економічної

ситуації, якого вдалося досягти уряду лівої коаліції СЛД-ПСЛ. У цих виборах взяли участь 13 кандидатів у Президенти, серед яких найбільш реальними претендентами на посаду глави держави були А. Квасневський (СДРП), Л. Валенса, Я. Куронь (Унія свободи) та В. Павляк (Польська народна партія). Виборча боротьба була, як і раніше, насичена популістськими обіцянками, великою порцією чорного PR, радикальними гаслами проти основних конкурентів. Успіхи лівого уряду грали на користь лідера СДРП А. Квасневського. Л. Валенсі вдалося згуртувати на деякий час навколо своєї кандидатури конгломерат політичних сил правого спрямування, що вийшли з «Солідарності». У підсумку в першому турі виборів в листопаді 1995 р. кількість симпатиків двох основних кандидатів на крісло президента розподілилася приблизно на дві рівновеликі групи: А. Квасневський отримав 35,1% голосів, а Л.Валенса – 33,1% голосів (Див. табл.1).

Головну роль у зміні настроїв на користь А.Квасневського у другому турі виборів 1995р. відіграли телевізійні дебати обох претендентів, які пройшли 12 та 15 листопада. Вони викликали неабиякий інтерес у польських виборців – їх дивилися 72% польського населення [4, с. 681]. У ході цих теледебатів А. Квасневський позиціонував себе як поміркований демократ і прихильник національного порозуміння та єдності. Л. Валенса навпаки обрав агресивний стиль поведінки. У підсумку в голосуванні в другому турі взяла участь рекордна кількість виборців – 68,2%. А. Квасневський отримав 51,7% голосів, а Л.Валенса – 48,28% (див. табл.1). Для багатьох обрання колишнього комуніста Президентом Польщі – країни-«криголама» соціалістичної світової системи, стало великою несподіванкою, але це був закономірний підсумок невдалого управління країною політиків з табору правих, що стояли на антикомуністичних позиціях.

А.Квасневський, як і його колега в Україні Л.Кучма роком раніше, переміг у 1995 році з цілком соціал-демократичною програмою, яка відповідала класичним європейським аналогам, тому не випадково його підтримала європейськи орієнтована частина виборців, що, на думку багатьох експертів, й мало вирішальне значення. Після президентських виборів 1995 р. лівий ренесанс став у посткомуністичній Польщі довершеним фактом.

Отже, у середині 90-х років в Україні і Польщі внаслідок невдалого правління урядів правого центру стався лівий поворот, симпатії виборців схилилися на бік політиків, які задекларували чітко виявлені лівоцентристські позиції.

Ситуація в Польщі почала змінюватися через два роки. Парламентські вибори 1997 р. відбулися за низької активності польських виборців – у них взяли участь лише 47,9% громадян з правом голосу. Результати цих виборів багатьма експертами розцінювалися як чергова несподіванка. Перше місце посів створений незадовго до виборів правоцентристський блок «Акція виборча „Солідарність”» (АВС) на чолі з М. Кшаклевським, за який проголосувало 33,8% активного електорату. Союз демократичної лівиці посів друге місце, відставши від переможців майже на 8% – отримав 27,1%. Ліберальна «Унія свободи» (УВ) набрала 13,37%. Лівоцентристська Польська народна партія (ПСЛ) опинилася лише четвертою – 7,31%. Правоцентристський Рух відбудови Польщі замкнув коло щасливчиків, що подолали прохідний бар'єр у парламент – 5,56% голосів. Ті ж самі сили здобули представництво в сенаті (див. табл. 2). За підсумками парламентських виборів був сформований консервативно-ліберальний коаліційний уряд з представників АВС та УВ. Маятник електоральних уподобань більшості польських виборців хитнувся праворуч. Лівоцентристи зазнали відчутної поразки, адже якщо поррахувати їх суму голосів (СЛД та ПСЛ), то вийде 34,4%, у той час як правоцентристи (АВС та Рух відбудови Польщі) разом з лібералами з УВ отримали підтримку 52,73% (на 18,33% більше).

В Україні ж парламентські вибори 1998 р., що відбувалися за змішаною мажоритарно-пропорційною системою (половина мандатів розподілялася між партіями, а інша половина – між переможцями в мажоритарних округах) зафіксували стабільність представництва лівих (КПУ, СПУ, СелПУ та ПСПУ) та однієї правої партії і водночас радикально змінили решту політичних акторів. Лише вісім партій подолали 4-відсотковий бар'єр, який давав право на

отримання депутатських мандатів. Половина з учасників виборів набрала від 1,3 до 0,14% голосів. Особливість структуризації тодішньої Верховної Ради полягала в тому, що тільки ліві партії утворили фракції виключно на партійній основі, решта орієнтувалася на залучення максимальної кількості депутатів за рахунок представників інших партій та позапартійних. Само по собі це цілком природньо, але на практиці призводило до нехтування програмними принципами і спотворювало стосунки по осі виборці – обранці – влада [11, с. 550].

У Польщі лівим вдалося відігратися, причому досить переконливо та впевнено у 2000 році. На президентських виборах того року лідер СДРП А.Квасневський здобув вже в першому турі виборів незаперечну перемогу, набравши понад 53% голосів. Правоцентристи А. Олеховський (ББВР) та М. Кшаклевський (АВС) разом отримали голосів трохи більше 30% (17,3% та 15,57% відповідно). Повним провалом закінчилася участь у виборах колишнього головного конкурента А. Квасневського на попередніх виборах - легендарного Л. Валенси, який отримав 1,01% голосів польського електорату (див. табл.1). Це дає підстави стверджувати, що романтичний період у посткомуністичній історії польської політики закінчився.

Виходячи з таких результатів, переважна більшість спостерігачів прогнозувала незаперечний успіх лівим силам на виборах у парламент.

Виборчу кампанію 2001 р. відрізняла від попередніх фактична відсутність ідеологічних суперечок. На перший план вийшли податки і економічні справи – питання, які не мають однозначного розв'язання. Особливістю парламентської виборчої кампанії 2001 року було те, що переможці (СЛД) були відомі заздалегідь. Йшлося насправді лише про ступінь їхньої перемоги. У той час як правиця переживала скандальні розколи і перегрупування сил, лівниця демонструвала єдність і впевненість у майбутній перемозі: лідер СЛД Лешек Міллер навіть оприлюднив персональний склад свого майбутнього уряду.

Ліва СЛД отримала безпрецедентну в історії сучасної Польщі підтримку – 41,4% голосів тих, хто взяли участь у виборах.

У парламентських виборах в Україні 2002 року впадає в око наочна зміна ідеологічних пріоритетів голосування українських виборців порівняно з попередніми кампаніями. До парламенту були обрані лише 2 ліві сили – КПУ та СПУ. Центристські сили залишилися у тому ж складі – 3 партії та блоки – «Блок В. Ющенко „Наша Україна”» (репрезентант правоцентристського напрямку), блок «За єдину Україну!», СДПУ (о) (формально представник лівого центру). Лівоцентристська опозиція була представлена теж однією силою – «Блоком Ю. Тимошенко». Тож відбулося скорочення репрезентантів лише у лівому таборі.

Уперше за всю пострадянську історію України перемогу на виборах здобула не ліва політична сила – «Блок Віктора Ющенко „Наша Україна”» (23, 57 % голосів за партійними списками). Успіх блоку «Наша Україна» пояснюється головним чином високим рейтингом його лідера – В.Ющенко. У зв'язку з цим перше місце цього блоку заздалегідь прогнозували практично усі провідні соціологічні служби України.

Значну кількість голосів отримали політичні сили, що брали активну участь в антипрезидентських акціях «Україна без Кучми» – «Блок Ю.Тимошенко» та СПУ (відповідно 7,26 % та 6,87 % голосів).

Впевнена перемога «Нашої України» навряд чи може бути пояснена іншими причинами, ніж великий харизматичний ресурс та авторитет серед більшості населення В. Ющенко. Новим явищем для пострадянської України був факт, що цілком прозахідний політик має таку велику популярність серед населення майже в усіх регіонах країни (різниця полягає лише у рівні популярності – від 5,9 % на Харківщині до 74,6 % на Івано-Франківщині при тому, що тільки в 3-х адміністративно-територіальних суб'єктах України з 27-ми ця політична сила не пододала 4%-й бар'єр).

Президентські вибори в Україні 2004 року увійдуть в історію багатьма показовими особливостями. Насамперед тим фактом, що вперше серед двох основних кандидатів на найвищу посаду в державі вперше не було комуніста чи представника лівих: тодішній Прем'єр-міністр В. Янукович репрезентував лівоцентристську програму, а переможець гонки В. Ющенко праволіберальний напрям. По-друге, «помаранчева революція» як

наслідок виборчої кампанії – це колосальний прорив у демократизації політичної свідомості багатьох українських громадян, які на практиці довели можновладцям, хто є справжнім джерелом державної влади. Поразка авторитарного, кланово-олігархічного режиму в Україні має розглядатися як природний підсумок його невідповідності базовим політико-культурним настановам українства, серед яких завжди чільне місце посідали волелюбність, демократизм, прагнення до соціальної справедливості тощо. Президентські вибори 2004 року та їхній підсумок – «помаранчева революція» – виявили істотні зміни в електоральній та взагалі політичній культурі українських виборців у бік формування демократичної активістської її якості. Після подій 1991 року, які сьогодні іноді називають «національною революцією», народний виступ 2004 року проти спроб сфальсифікувати результати президентських виборів вже встигли назвати «демократичною революцією». Проте є сенс трохи зачекати й поглянути, чи стануть прояви народної активності регулярною практикою, чи залишаться одиничним феноменом короткочасної мобілізації електорату.

На виборах у польський парламент 2005 року спостерігалася низька активність виборців, яка є відображенням загальної традиції невеликого інтересу польських громадян до політики взагалі: проголосували трохи більше третини (40,6%) електорату [14, с. 34]. Якщо згадати, що чотири роки тому, коли перемогли ліві сили, активність виборців не перевищувала 40% та інші кампанії, де відсоток тих, хто взяв участь у голосуванні, коливався біля тієї самої позначки, то стає наочним той факт, що абсентеїзм є сталою ознакою польської електоральної культури. У той час в Україні зазвичай спостерігається майже вдвічі більша електоральна активність: десь на рівні 70%.

Головний підсумок парламентської кампанії в Польщі 2005 року полягає у тому, що переважна більшість польського електорату слідом за українцями відмовила у довірі лівій проурядовій коаліції на чолі із «Союзом демократичної лівиці», яка отримала лише 11,3% голосів. Її потенційні союзники, наприклад, соціал-демократи на чолі з Марком Боровським навіть не подолали п'ятивідсотковий бар'єр. Безумовно в 2005 році в Польщі стався правий реванш. Про це писали й казали всі, хто якимось чином є причетним до польської політики. Обидві партії-переможці – «Право і справедливість» братів Леха і Ярослава Качиньських (отримала 27%) та «Громадянська платформа» Дональда Туска (24,1%) є близькими за ідеологією правоцентристськими партіями, що ведуть свій родовід від легендарного руху «Солідарність» (партія «Громадянська платформа» щоправда є ближчою до центру). Брати Качиньські є відомими консерваторами, які завжди шанували та обстоювали католицькі традиції. Передвиборча риторика переможців була обумовлена новою ситуацією, приналежністю Польщі до Європейського Союзу. Виступи Качиньських та Туска були насичені закликами відродити національну гордість, усвідомити особливу роль поляків не тільки в регіоні, але й в ЄС взагалі, де четверта Річ Посполита має протистояти диктату німецько-французького альянсу. У взаєминах з великим сусідом – Росією – названі політики закликали проявити твердість.

Президентську виборчу кампанію в Польщі 2005 р. фахівці одноголосно називають відголоском тогорічної парламентської кампанії. У другому турі президентських виборів 2005 року консерватор Лех Качиньський переміг ліберала Дональда Туска з відривом майже в дев'ять відсотків голосів (в першому турі навпаки Д. Туск випередив Л. Качиньського на 3%.) У виборах взяли участь трохи більше половини поляків з правом голосу. Президентські вибори в Польщі лише доповнили картину, яка вимальовувалася за підсумками парламентських виборів, що відбулися за місяць до виборів глави держави. Тоді перемогу одержала правоцентристська партія «Право і справедливість» (PiS), яку очолює брат-близнюк нового президента – Я. Качиньський. Таким чином, брати Качиньські отримали практично всю повноту влади для того, щоб реалізувати свою консервативно-популістську передвиборну програму [15].

Парламентська кампанія 2006 року в Україні також стала «четвертим туром» президентських виборів 2004 року. Умовну перемогу отримали регіонали, за яких

проголосував кожний третій виборець. «Блок Юлії Тимошенко» отримав не тільки загальне друге місце, але й перемогу серед помаранчевих сил. Уперше в історії виборчих кампаній в Україні некомуністична політична сила перемогла у 14 адміністративно-територіальних одиницях та посіла друге місце в 9, що дозволяє Юлії Тимошенко претендувати на статус загальнонаціонального лідера України [16, с. 22,23]. Провладна «Наша Україна» посіла третє місце зі скромними 13%. Ліві сили – СПУ та КПУ – хоча й пройшли у парламент, фактично зазнали фіаско, набравши разом трохи більше 9%.

Отже, можна констатувати, що загалом у польській та українській політиці в середині 2000-х років стався вже правий поворот: переважну кількість голосів отримали політичні сили та лідери, що стоять на фактично правоцентристських позиціях, хоча й використовують елементи лівої популістської риторики. Конвергенція ідеологій виявляється у виконанні нових політичних лідерів України і Польщі доволі ефективною.

Аналізуючи зміни у культурі українського та польського електорату за підсумками загальнонаціональних виборів, що відбулися в посткомуністичний період, варто наголосити на наступних моментах.

По-перше, сам початок посткомуністичних перетворень у Польщі й Україні має істотні розбіжності: якщо в Польщі була революція знизу – крах комуністичного режиму стався внаслідок широкого народного антикомуністичного руху «Солідарність», а прихід до влади опозиціонера Л. Валенси став його закономірним підсумком, то в Україні відбулася революція згори – національна революція під тиском Народного Руху України у виконанні колишньої компартноменклатури на чолі з комуністичним ідеологом Л.Кравчуком, обраним першим Президентом України. Це багато в чому призвело до того, що в період з початку 1990-х до середини 2000-х рр. в Україні відбулася поступова переорієнтація настанов політичної культури виборців з лівих етатистсько-патерналістських цінностей комуністичної епохи на традиційні правоцентристські цінності європейської демократії (ліві з кожними новими виборами стабільно втрачають електорат), а у Польщі внаслідок упевненої перемоги народного антикомуністичного руху спостерігаємо чітко виявлений маятник ідеологічних пріоритетів голосування: виборці голосують то за правоцентристів (перша половина 90-х років), то за нових лівих (з середини 90-х до середини 2000-х років). Починаючи з середини 90-х, зміст ідеологічних пріоритетів голосування українського та польського електорату майже співпадає: лівий ренесанс змінюється в середині 2000-х правоцентристським поворотом.

По-друге, оригінальною особливістю польської електоральної культури виглядає перенасиченість пропозиції на національному політичному ринку (існує близько 300 партій, серед яких переважають дрібні). Згадується думка В. Антоновича про аристократизм як домінанту в політичному житті польського народу. Виборці щоразу віддають перевагу новій політичній силі («Солідарність» – СЛД – АВС – СЛД/УП – ГП/ПіС). Це свідчить про несталість електоральних уподобань, а з іншого боку – про відсутність у політичній ментальності поляків консервативних настанов, що дає змогу країні більш-менш динамічно розвиватися. В Україні виборці виявляють набагато більший консерватизм і, незважаючи на велику пропозицію на національному політичному ринку (zareєстровано 127 політичних партій), стабільно обирають 7-8 (у 2006 році - 5) політичних сил, що вже мають історичні традиції (КПУ, СПУ, Партія регіонів, ВО «Батьківщина» – основа Блоку Юлії Тимошенко, Народний Рух України – складова частина Блоку «Наша Україна» та ін.)

По-третє, звертає на себе увагу той факт, що культура виборів у Польщі й Україні істотно відрізняється за таким показником як електоральна активність. Якщо польській культурі виборів притаманна, як правило, низька явка виборців та навіть абсентеїзм (в середньому явка на виборах парламенту та Президента складає трохи більше 45%), то в Україні цей показник становить близько 70%, що свідчить про доволі велику політизованість та активність українських виборців.

По-четверте, періодичні коливання польського електорату від лівих до правих свідчать про те, що в його політичній культурі ліберально-демократичні настанови існують поряд

з соціалістично-етатистськими, а превалювання їх в той чи інший період залежить від конкретної соціально-економічної ситуації в країні. В Україні соціалістично-етатистські цінності неухильно з кожними новими виборами втрачають своїх прихильників, натомість ліберально-демократичні настанови дедалі більше вкорінюються в політичній свідомості українців. Єднає обидва політикуми ефективного застосування лідерами нової хвилі конвергенційних ідеологем, які вбирають у себе риси центристських, правих й лівих доктрин.

По-п'яте, спільною рисою електоральної культури Польщі та України є превалювання ірраціональних чинників серед мотивів голосування, які пов'язані з емоційним сприйняттям особистості лідера тієї чи іншої політичної сили. Програмні положення політичних партій мають другорядне значення для виборців по відношенню до фактору лідерства, що є ознакою нерозвинутої електоральної культури та показником недостатньо розвинутого рівня політичної свідомості.

По-шосте, електоральна культура українського і польського народів натеper має перехідний характер та залишається в цілому маргінальною культурою з превалюванням демократичних настанов. Протягом посткомуністичного періоду сталася помітна трансформація від суто етатистських настанов до прагматичного розуміння того, що лише індивідуальною працею можна створити особистий добробут, тому поступово в політичній свідомості українців і поляків вкорінюються ліберально-демократичні настанови. Після подій грудня 2004 року можна цілком впевнено стверджувати, що факт оновлення політичної культури українського суспільства став реальністю. Загалом політичну культуру теперішньої України найбільш точно можна охарактеризувати як демократичну в початковій стадії розвитку. Перспективи розвитку української і польської електоральної культури пов'язані з її інтегрованістю у загальний європейський контекст. Польське й українське суспільство «приречені» на прискорення в опануванні демократичних механізмів та доведенні до демократичної кондиції своїх державних інституцій.

1. Лігачова Н. Станіслав Стемпень: «Потрібна любов до людини, а не тільки до України»/ Н. Лігачова // День. – 2001 р. – 1 черв.

2. *Вожди, партии и блоки* // Киевский телеграф. – 2005 г. – 9-15 сент.

3. Панарін А. Російська політична культура на порозі XXI століття / А. Панарін [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/panarin.htm>

4. *Зашкільняк Л.О.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

5. *Вибори в Республіці Польща* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Poland

6. Ратинський В. Туск випередив опонента / В.Ратинський // Газета Польська.– 2005 р. – 13 жовт.

7. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи і виконавці / В.Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.

8. *Право вибору: Президент України-2004: Довідник* / Вступна стаття М.Томенка. Упорядники В. Гребельний, Р. Дмитрук, О. Куранда, О. Палій. – К.: «Геопринт», 2004. – 216 с.

9. *Протоколи* Центральної виборчої комісії України про результати виборів Президента України 31 жовтня, 26 грудня 2004 року [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт ЦВК України. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

10. *Протоколи* Центральної виборчої комісії України про результати виборів Верховної Ради України 29 березня 1998 року, 31 березня 2002 року, 26 березня 2006 року [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт ЦВК України. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

11. *Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф.Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002-2003. – Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. – 2003. – 696 с.*
12. *Кучма Л.Д. Шляхом радикальних економічних реформ / Л.Д. Кучма. – К., 1994. – 73 с.*
13. *Коцина И. Дмитрий Табачник: «Заявление Леонида Кучмы с просьбой зарегистрировать его кандидатом в Президенты я заверил у ... портье гостиницы в США» // Факты. – 2006 г.– 14 июля.*
14. *Скрипов В. От солидарности к социальности / В. Скрипов // Эксперт. – 2005. – № 41. – С.32-37.*
15. *Коротчаевский С. Двое из одного яйца. Братья Качинские будут управлять Польшей «на пару» / С. Коротчаевский // Киевский телеграф. – 2005 г. – 4-10 ноября.*
16. *Кремень Т. Реванш Юли / Т. Кремень // Кореспондент. – 2006.-№ 12 (201). – С. 20-26.*

Людмила Погоріла

Житомирський державний технологічний університет

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто проблему гендерного співвідношення у сучасному політичному просторі України. Розкривається зміст політичних ідеологій стосовно вирішення жіночого питання. Дано аналіз соціальних відносин між статями в українському політичному дискурсі.

Ключові слова: гендер, політика, гендерна рівність, соціальна статевая диференціація, політична влада.

Pogorila Ludmiła. Genderowy aspekt działalności politycznej.

Autorka omawia problem genderowej korelacji we współczesnej przestrzeni politycznej Ukrainy. Przedstawiła ideologie polityczne dotyczące kwestii kobiecej. przeanalizowała stosunki pomiędzy płciami we współczesnym dyskursie ukraińskim.

Słowa kluczowe: gender, równość płci, socjalna dyferencjacja płciowa, władza polityczna.

Погорелая Людмила. Гендерный аспект политической деятельности.

Рассмотрено проблему гендерного соотношения в современном политическом пространстве Украины. Раскрыто содержание политических идеологий относительно разрешения женского вопроса. Дан анализ социальных отношений между полами в украинском политическом дискурсе.

Ключевые слова: гендер, политика, гендерное равенство, социальная дифференциация между полами, политическая власть.

Pogorila Lyudmyla. Gender range of the political activity.

The problem of gender correlation in contemporary Ukrainian political space is examined. The meaning of the political ideologies relative to women question is obverted. Social relations between the genders in Ukrainian political discourse are analyzed.

Key words: gender, politics, gender equality, the social differentiation between the genders, political department.

Третє тисячоліття поряд зі стрімкими процесами глобалізації, розвитком наукових технологій, соціально-культурними перетвореннями можна охарактеризувати як гендерно-масштабний час. Гендерна проблематика, тобто проблематика соціальної рівності статей охопила всі сфери людської діяльності. Нині важко знайти галузь функціонування людства, яка б стояла осторонь гендерних перетворень – рівні можливості для досягання успіху повинні мати як чоловіки, так і жінки: і у сфері освіти, науки, економіки, і в релігійній сфері, і у політичній діяльності. Але якщо гуманітарну діяльність сьогодні можна без перебільшення назвати жіночою, в якій жінка без суттєвих перешкод може професійно самореалізуватися, то політика й досі залишається більшою мірою маскуліним середовищем.

Метою статті є аналіз українського політичного простору в контексті гендерної проблематики. Політика як потужний інструмент впливу на соціалізацію особистості, особливо державна, може сприяти позитивному вирішенню фемінно-гендерної проблематики, оскільки, «державна має виробити механізми входження жінки в систему влади, якщо вона прагне до демократичної соціальної перспективи...» [1, с. 243]. Не індиферентна, відсторонена, а активна позиція влади, яка веде постійний пошук нових форм політичної діяльності, дасть змогу залучати жінок до політичної влади, в тому числі на посади у вищих керівних органах держави.

Перш ніж розкрити гендерні, тобто соціально організовані взаємини між статями у середовищі української політики, необхідно певною мірою розкрити фемінну проблематику в історичному зрізі. Варто наголосити, що феміністська проблематика охоплює дуже велике коло питань, проблема «жінка і політика» займає вагоме місце у феміністських та гендерних дослідженнях, а у сучасних глобалізованих умовах буття навіть займає пріоритетні позиції.

Аристотель називав людину «істотою політичною», тобто такою яка не може жити поза державою, грецький філософ також перший почав розробляти питання про громадянство.

Однак жінки у політичній системі Аристотеля не були віднесені до громадян (разом із метеками і рабами). Для вченого статеві соціальна диференціація, як і рабство, була цілком нормальним явищем. Не тільки Платон, Аристотель, Отці Церкви, але й більшість великих філософів вважали жіночу політичну пасивність звичайним явищем, яку не тільки не потрібно переглядати та змінювати, але й зовсім не варто порушувати.

Звичайно, не правильно було б стверджувати, що філософи цілком оминали увагою жіноче питання. Напроти, фемінна проблематика тією чи іншою мірою була присутня в дослідженнях багатьох світових грандів філософської думки – Дж. Локка, Р. Філмера, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Енгельса, А. Шопенгауера, З. Фрейда, К. Юнга і багатьох інших. Однак ця проблематика завжди займала тільки другорядні позиції і стосувалася приватного виміру. Так, Жан-Жак Руссо, розглядаючи проблему жіночої освіти, говорив про необхідність отримання освіти дівчатами; але якщо хлопчики повинні були навчатися для громадської діяльності, побудови майбутньої кар'єри, то дівчаткам необхідно було володіти лише вузькими знаннями для вміння вести бесіду та задовольняти естетичні та етичні смаки свого чоловіка. Для Імануїла Канта «статус активних громадян належить лише тим, хто є господарями самих себе і не залежить від волі інших» [1, с. 64]. Звичайно, тогочасні жінки не могли вільно розпоряджатися власною долею і від народження до смерті належали особі чоловічої статі – чи то батькові, чи чоловікові. Подібних прикладів можна навести більше, однак потрібно звернути увагу й на протилежну точку зору на становище жінки, яка починає формуватися у XV столітті.

К. Пізанська, П. де ла Бар, К. Агриппа вважаються чи не найпершими теоретиками, які почали висловлювати феміністські ідеї. Значний внесок у феміністичні розробки прав жінок було зроблено Мері Уоллстоункрафт та Олімпією де Гуж. Остання є автором «Декларації прав жінки і громадянки» (на протигагу «Декларації прав людини і громадянина»), у якій вона закликає розширити політичні і громадянські права жінок. У цьому документі говорилось про те, що ігнорування жінок у багатьох сферах суспільно-політичного життя, жіноча політична бездіяльність, чоловічий шовінізм «є причиною національного нещастя і морального розкладання, що жінка народжена вільною і по праву рівна чоловікові» [2]. Саме Олімпії де Гуж належить відомий вислів: «якщо жінка має право зійти на ешафот, то вона повинна мати право піднятися і на трибуну».

Рух, який почав активізувати жіноче питання у сфері виборчих прав, мав назву суфражизм. Можна погодитись з тим, що великою мірою саме завдяки діяльності суфражисток жінки Північної Америки та більшості країн Європи отримали право голосу. Цей час можна назвати здебільшого переломним тому, що жінка із сфери приватного, домашнього, локального вперше після багатьох віків почала переходити у сферу громадського, суспільного, і не просто переходити, а користуватися виборчим правом.

Отже, проблема суспільно-політичної участі жінок, що зароджується у XV ст., активізується у XVIII – XIX ст. Проблема жінки, в тому числі у політичному аспекті, розглядають К. Мілетт, С. де Бовуар, Б. Фрідан, М. Шулер та інші. Коло таких жіночих питань, як право голосу, здобуття освіти, пригнічення у подружніх, сімейних стосунках, дискримінація у професійній діяльності, стають предметом уваги багатьох науковців. Не поринаючи в багатограння фемінної проблематики, зосередимо увагу на політичному контексті жіночого виміру, а саме на поглядах консерваторів, лібералів та представників лівих і лівоцентристських доктрин.

Консерватизм як політична течія передбачає збереження та підтримку існуючих традиційних форм суспільного життя. Звичайно жінка розглядається як упорядник та берегиня традицій і норм родини та приватного виміру буття. Зазначимо, що консервативна ідеологія була, і подекуди залишається домінуючою у баченні місця жінки сучасниками. На нашу думку, консервативний підхід до проблем сучасності, в тому числі і фемінних, є перепорою у вирішенні соціально-статевих питань.

Ліберальна течія не несе якогось радикального змісту у вирішенні жіночого питання. Однак ліберальні ідеї щодо рівноправності жінки певною мірою вплинули на подолання перешкод у досягненні гендерної рівності. Зауважимо, що один із фундаторів філософії фемінізму

Дж. С. Міль був прихильником лібералізму. Дослідниця К. Левченко у праці «Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку» вказує, що доктрина лібералізму сама по собі підштовхує її послідовників до необхідності визнання жіночого рівноправ'я у суспільстві [3]. Ліберальні ідеї демократії, свободи, толерантності зробили вагомий внесок у філософію рівності статей у багатьох сферах суспільного життя.

Важливий внесок у розробку жіночого питання, особливо в політичному контексті, належить представникам лівих та лівоцентристських доктрин. Вони, на відміну від консерваторів і лібералів, підходили до фемінної проблематики з точки зору класових інтересів. Ф. Енгельс, А. Бебель, О. Коллонтай ряд робіт спеціально присвятили проблемам жінки, вважаючи, що повна емансипація жінок можлива тільки при соціалізмі [3]. Вони не підтримували феміністські ідеї, які вважали буржуазними, наголошуючи на тому, що вирішити жіноче питання можна тільки знищивши приватну власність.

Ф. Енгельс пов'язує виникнення моногамного шлюбу із виникненням приватної власності, що стає початком гноблення жінки чоловіком. Відома дослідниця Джін Бетке Елштайн наголошує, що згідно позиції Енгельса «приватний клас пригноблених осіб, себто жінок, аналогічний класові експлуатованих робітників, пролетаріату, у сфері виробництва» [4, с. 235]. Відповідно, зі зникненням класових протиріч зникне і ряд суперечностей між чоловіками і жінками.

Отже, в історії розвитку суспільно-політичної думки виникали і формувалися різні, подекуди вкрай протилежні, погляди на сутність і призначення жінки у суспільстві. Потрібно підкреслити, що увага до жіночого питання стала тією рушійною силою, яка змусила не просто переглянути гендерний дисбаланс, а й спричинила його часткову ліквідацію. Жінки мають однакові з чоловіками права, реалізуються у професійній діяльності і т.д. Однак якщо проаналізувати гендерну ситуацію у політичній сфері, то чи дійсно можна говорити про рівний доступ чоловіків і жінок до влади? Попри заклики до гендерної рівності, до вирішення фемінно-гендерних питань, ситуація залишається близької до мономаскулінної, особливо на найвищих щаблях влади.

Україна проголошує себе на сьогодні демократичною державою, а однією із ознак демократичного режиму є пріоритет прав громадян над правами держави, а також вільний доступ громадян (чоловіків і жінок) до участі в управлінні державними справами. У конституціях більшості країн, в тому числі українській, закріплено рівні права жінок і чоловіків у процесі формування органів державної влади та право на участь в управлінні державними справами. В Україні прийнято ряд нормативно-правових актів, які стосуються питань гендерної рівності, наприклад, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Указ Президента України «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні» та багато інших. Україна має змогу користуватися міжнародними і європейськими документами, що стосуються політики соціально-статевої рівності та переймати досвід інших країн, які досягли успіхів у вирішенні цього питання. Проголосивши себе демократичною, правовою та соціальною державою, Україна зобов'язана дотримуватися вимог міжнародного співтовариства щодо рівноправності громадян, у тому числі вимог щодо рівноправності за статевою ознакою [5, с. 4].

Звичайно сьогодні ніхто не буде заперечувати недоступності державної служби для жінок, однак якщо проаналізувати ситуацію, то з'ясується, що жінки займають лише нижчі посади в органах державної служби та місцевого самоврядування. Нині посади голів облрад та облдержадміністрацій України займають тільки чоловіки. А у складі уряду М. Азарова тільки з 14 лютого 2012 року призначено єдину жінку. Український парламент також є більшою мірою чоловічим середовищем, чого не можна сказати про парламенти європейських країн. Наприклад, у північноєвропейських державах жінки становлять приблизно 35-45% складу парламенту. Можна також навести статистику інших країн: у Мозамбіку жінки у парламенті складають 30% від його складу, у Південно-Африканській Республіці – 29,8%, у Коста-Риці – 35,7%, в Австралії – 25,3%.

Як було зазначено вище, жінки в органах влади України займають нижчі посади – спеціалістів в управліннях чи відділах, причому керівні посади в більшості обіймають чоловіки. «Жіночими» сферами вважаються освіта (особливо середня), соціальна сфера, сфера сім'ї та молоді, а «чоловічими» – економічна, фінансова, агропромислова, будівнича галузі, де реалізувати свої професійні навички жінкам досить складно. Так само важко у сучасному українському суспільстві заявити про себе жінкам у великих бізнесових структурах, силових органах, фінансових установах, у великій політиці. Теоретики гендерних досліджень називають п'ять основних чинників, які впливають на малу можливість входження жінки до владних структур: стала історична традиція чоловічого домінування, зосередження основної частини власності й управління економікою в чоловічих руках, обмеженість гендерного світогляду у чоловічій частині населення загалом, обмеженість політичних поглядів і пріоритетів лідерів жіночих організацій, поширення традиційних поглядів про сферу діяльності жінки як передусім «приватну», а чоловіка – як передусім «публічну» [1, с. 241].

Відома українська дослідниця К. Левченко вказує на три основні шляхи залучення жінок на найвищі керівні політичні посади, умовно називаючи їх «азійським», «кризовим» і «скандинавським». У першому випадку жінка стає главою держави чи уряду як вдова чи донька лідера країни, який загинув (наприклад, І. Ганді, Б. Бхутто). Другий – «кризовий», коли в країні чи партії є кризова ситуація і приймаються нестандартні кардинальні рішення про обрання лідером жінки (про це свідчить професійний шлях М. Тетчер). «Скандинавський» шлях передбачає систему квот, за якими жінки займають високі посади в органах державного управління та місцевого самоврядування (М. Робінсон, Г. Х. Брундтланд) [3].

Україна не йде жодним із названих шляхів з огляду на традиційне ставлення до громадської та політичної діяльності, а також з огляду на тоталітарне минуле нашої країни, де ініціативи і пошуки придушувалися ще у зародковому стані. Однак, з огляду на здійснення демократичних, європейських перетворень, для України важливим є залучення до політичної та соціально-економічної діяльності не тільки професіоналів-чоловіків, але й жінок із високою фаховою підготовкою на засадах, які К. Левченко називає паритетною демократією. Поділяючи думку науковця, зазначимо, що паритетний підхід усвідомлює та враховує різницю між статями, але акцентує увагу на тому, що статеві відмінності в жодному випадку не можуть стати перешкодою до рівноцінного підходу щодо вирішення загальних проблем. Рівна можливість участі жінок і чоловіків в управлінні державними справами забезпечуватиме паритет у вирішенні важливих владних та державних питань. Прихильники такого підходу вважають, що схильність жінки до компромісів, до мирних форм діяльності, до комплексного бачення проблем, до врахування перспективи при прийнятті будь-якого рішення, за умови спільних дій із політиками-чоловіками, дозволять об'єднати зусилля в досягненні важливих соціальних і політичних цілей країни [1, с. 256].

Отже, чим більш врівноваженим буде баланс гендерної співпраці, тим якісніше можна буде вирішити існуючу проблему. Даючи можливість жінкам реалізувати свої професійні якості на вищих керівних посадах, українська політика виходитиме на європейський рівень розвитку суспільства. Крім того не варто допускати так званої монополізації чоловічою чи жіночою статями певних сфер суспільної діяльності, коли соціальна сфера стає винятково фемінною територією, а силові структури – більшою мірою маскулініними. Важливою у даному випадку є гендерна рівновага, взаємодія статей, налагодження гендерного діалогу та пошуки компромісів.

1. *Основи теорії гендеру* : Навчальний посібник / Відпов. ред. М. М. Скорик. – К. : «К.І.С.», 2004. – 536 с.
2. *Суффражизм в истории феминизма*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.a-z.ru/women/texts/sufr.htm>.
3. *Левченко К.* Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку. / Левченко К. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawdiss.org.ua/books/051.doc.html>.
4. *Елштайн Д. Б.* Громадський чоловік, приватна жінка. Жінка в соціальній і політичній думці. / Д. Б. Елштайн; [пер. з англ. О. Мокровольського]. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2002. – 344 с.
5. *Галустян Ю., Герасименко Г., Макарова О.* Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. / Ю. Галустян, Г. Герасименко, О. Макарова. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 192 с.

Політологічні осередки в Україні і Польщі Ośrodki politologiczne na Ukrainie i w Polsce

---

Wojciech Materski

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

INSTYTUT STUDIÓW POLITYCZNYCH POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Instytut Studiów Politycznych powstał w Warszawie we wrześniu 1990 r., na fali radykalnych przemian w kraju, które objęły także Polską Akademię Nauk. Pomyślany został jako placówka interdyscyplinarna, podejmująca na bazie wiodącej politologii różne aspekty wielkiej zmiany transformacyjnej w Polsce i państwach Europy Środkowo-Wschodniej – historyczne, socjologiczne, prawne, kulturowe, ekonomiczne, filozoficzne. Badania te miały doprowadzić do wypracowania interdyscyplinarnej metodologii i skutecznych narzędzi badawczych, a w dalszej perspektywie do podjęcia próby uogólnienia teoretycznego tego procesu – stworzenia zarysu teorii procesu transformacji w Polsce oraz państwach regionu. Takie podejście zarówno u początków Instytutu, jak też z perspektywy ponad dwudziestu lat jego funkcjonowania uznać należy za zasadne, jako że badane przemiany ustrojowe, jak też towarzyszące im różnorakie zmiany mają charakter dalece przekraczający ramy pojedynczych dyscyplin.

Z czasem multidyscyplinarne badanie procesu transformacji państw regionu rozszerzone zostało także na Federację Rosyjską i państwa powstałe w wyniku rozpadu Związku Sowieckiego. Zarazem kwestie dotyczące szeroko rozumianej transformacji zaczęły być podejmowane w szerszej, euroatlantyckiej, azjatyckiej i globalnej perspektywie. Doszedł też nowy obszar badań – procesy integracji europejskiej, merytorycznie wiążący się ze wstąpieniem Polski do Paktu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej, a formalnie z pojawieniem się nowej dyscypliny badawczej – europeistyki.

Instytut organizował jego pierwszy dyrektor prof. zw. Edmund Wnuk-Lipiński (lata 1990-1994). Po nim dyrekcję sprawowali prof. zw. Wojciech Roszkowski (lata 1994-2000), prof. zw. Jerzy Holzer (lata 2000-2004) i prof. zw. Wojciech Materski (lata 2004-2012). Przez pierwsze cztery lata placówka mieściła się na XVII piętrze warszawskiego Pałacu Kultury i Nauki, a następnie – po dziś dzień – na ulicy Polnej 18/20. Instytutem kieruje Rada Naukowa oraz dyrektor z pomocą dwóch zastępców – do spraw naukowych i do spraw ogólnych.

Podobnie jak w Instytucie jako całości, także w poszczególnych jego Zakładach prowadzone badania mają charakter interdyscyplinarny – na kanwie dyscypliny wiodącej, na ogół czytelnej w nazwie danego Zakładu.

Zakład Systemów Społeczno-Politycznych (kierownik: prof. zw. Bogdan Mach) ma profil socjologiczno-politologiczny. Koncentruje się na polskiej scenie politycznej, związkach między jakością demokracji a dynamiką życia publicznego, kulturze politycznej, procesach tworzenia i utrwalania społeczeństwa obywatelskiego, wartościach i postawach społecznych, kontekście tworzonemu dla nich przez globalizujący się świat. Obszar życia publicznego łączy różnorakie programy badawcze realizowane przez Zakład, stanowi kanwę szerszych projektów, jako że w tej właśnie sferze zachodzą zjawiska będące przedmiotem zainteresowań pracowników Zakładu. W ostatnich latach obok społeczno-politycznych aspektów transformacji i demokratyzacji systemu, w coraz szerszym zakresie podejmowane są badania nad etycznymi i kulturowymi aspektami funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego.

Zakład Badań nad Elitami i Zachowaniami Politycznymi (kierownik: prof. dr hab. Ewa Nalewajko) także ma profil socjologiczno-politologiczny. Zajmuje się procesem kreowania i

funkcjonowania elit politycznych – tak w skali całego państwa, jak i – przede wszystkim – w skali lokalnej, formowania się nowej warstwy społecznej profesjonalnych polityków szczebla lokalnego, na wzór zawodowych polityków szczebla centralnego. Badania dotyczą m.in. reprezentatywności i oligarchizacji elit politycznych, ich autonomizacji, legitymizacji i delegitymizacji ładu politycznego w Polsce na różnych szczeblach władzy (ze szczególnym uwzględnieniem parlamentu i sejmików wojewódzkich), politycznej reprezentacji interesów związkowych za pośrednictwem partii politycznych, posługiwania się mitami politycznymi w kreowaniu elit. Wyodrębniającym się nurtem prac Zakładu jest tematyka kobiet w polityce, funkcjonująca w nauce jako swoista subdyscyplina. We współpracy międzynarodowej prowadzone jest wieloletnie badanie uczestnictwa politycznego i reprezentacji we współczesnych demokracjach.

Zakład Porównawczych Badań nad Polityką (kierownik: prof. dr hab. Radosław Markowski) ma profil politologiczny, z szerokim wykorzystaniem metod statystycznych. Śledzi i opisuje dynamikę zmian politycznych w Polsce, jej różnorakie uwarunkowania i następstwa. Zajmuje się w perspektywie porównawczej instytucjonalizacją polskiego systemu partyjnego w okresie członkostwa w Unii Europejskiej. Dokonuje analizy zależności między podstawowymi zmiennymi politycznymi a zmiennymi społeczno-demograficznymi wskaźników makro dotyczących wyników kolejnych wyborów parlamentarnych. Prowadzi zaawansowane analizy statystyczne wyników odpowiednich tematycznie badań sondażowych. Analizuje na bieżąco wyniki kolejnych wyborów, konfrontuje ich rezultaty z wyborami w innych państwach podlegającego transformacji regionu Europy Środkowo-Wschodniej, tworzy na ich podstawie systematycznie uzupełnianą i weryfikowaną bazę procesów wyborczych transformacji ustrojowej (Polskie Generalne Studium Wyborcze). Baza ta jest pomocna do prowadzenia badań porównawczych, pogłębionych analiz wtórnych i projektowania badań panelowych, w szczególności w zakresie socjologii polityki i nauk o polityce.

Zakład Przemian Społecznych i Gospodarczych (kierownik: prof. zw. Maria Jarosz) ma profil interdyscyplinarny. Podejmuje różnorodne aspekty przekształceń gospodarczych dokonywanych w procesie transformacji, jak też ich społecznych skutków, także negatywnych. Analizuje procesy modernizacji i rozwoju, determinowane przez przemiany w skali globalnej, proces integracji europejskiej oraz zmiany wewnętrzne. Prowadzi badania dotyczące sfery instytucjonalnej i społecznej przejawów niezadowolenia społecznego i resentymentów. Nadrzędnym celem badań pozostaje diagnoza sytuacji, prowadząca do uchwycenia prawidłowości występujących na kolejnych etapach procesu transformacyjnego, wskazania dróg przezwyciężenia istniejących dysfunkcji, możliwości usprawnienia i przyspieszenia przemian ustrojowych. Wymaga to podejścia całościowego z zastosowaniem multidyscyplinarnych metod i technik badawczych (metody i narzędzia z dziedziny socjologii, politologii, ekonomii i prawa). Badania te doprowadziły m.in. do tezy, iż w warunkach nie dokończonej transformacji konsolidacja i instytucjonalizacja podstawowych procesów w sferze politycznej i gospodarczej skutkuje pogorszeniem niemal wszystkich dziedzin życia państwa (dewaluacja norm etycznych i prawnych, narastanie zjawisk wykluczenia społecznego i politycznego). Zakład corocznie organizuje panel na Międzynarodowym Forum Ekonomicznym w Krynicy.

Zakład Organizacji Non-for-Profit (kierownik: prof. dr hab. Ewa Leś) ma profil interdyscyplinarny. Bada zjawiska związane z dziedziną gospodarki nazywaną ekonomią społeczną, bądź – gospodarką społeczną. W jego centrum zainteresowań znajduje się zagrożenie wykluczeniem dużych grup społecznych w wyniku bezrobocia. W swych pracach Zakład proponuje szereg konkretnych programów przeciwdziałania, formułowanych jako „partnerstwo na rzecz rozwoju” – m.in. aktywizacji lokalnych społeczności. Dąży do wypracowania metodologii badań terenowych organizacji non-profit. Zajmuje się pracami nad pomiarem dynamiki potencjału ekonomicznego i społecznego sektora non-profit, aktywności w jego organizacji. Z badań Zakładu wynika, iż w warunkach globalizacji rośnie rola ruchów społecznych i politycznych, organizacji non profit, wszelkiego typu nie sformalizowanych inicjatyw społecznych; równolegle maleje rola instytucji sformalizowanych. Te ważne procesy Zakład poddaje bieżącej analizie, by na jej podstawie określić prognozy w tym zakresie.

Zakład Najnowszej Historii Politycznej (kierownik: prof. zw. Andrzej Friszke) ma profil historyczno-politologiczny. Zajmuje się szeroko rozumianą genezą procesu polskiej transformacji, sięgającą drugiej wojny światowej, z tematem wiodącym „Władza a społeczeństwo 1945-1989”. Analizie poddawane są kolejne etapy dochodzenia do „wielkiej zmiany”, także porównawczo – w stosunku do innych państw Europy „jałtańskiej”. W obrębie zainteresowań Zakładu są też procesy zachodzące w obrębie struktur postsolidarnościowych, ich wpływ na jakość przemian politycznych w państwie, kondycję demokracji. Jednym z ważnych kierunków aktywności Zakładu jest pozyskiwanie, opracowywanie i publikowanie istotnej dla genezy III Rzeczypospolitej dokumentacji archiwalnej, głównie z zasobów Instytutu Pamięi Narodowej, w dalszej kolejności – Archiwum Akt Nowych, uzupełnianej przez szerokie kwerendy prasowe. Zakład prowadzi cieszące się dużą renomą i frekwencją otwarte konwersatorium naukowe z najnowszej historii Polski (kierownik prof. zw. Andrzej Paczkowski).

Zakład Dziejów Ziemi Wschodnich (kierownik: prof. dr hab. Grzegorz Motyka) ma profil historyczno-politologiczny. Jego aktywność obejmuje badania z zakresu skomplikowanych losów byłych ziem wschodnich II Rzeczypospolitej w latach drugiej wojny światowej i okresie powojennym. Śledzi i analizuje dyskusje, które na ten temat toczono w historiografii wschodnich sąsiadów Polski, w szczególności ukraińskiej. Nadrzędnym przedmiotem badań jest wypracowanie możliwie spójnego obrazu postaw ludności zamieszkującej te ziemie wobec systemu sowieckiego, w tym przejawów konspiracji, oporu zbrojnego i cywilnego, zmian obrazu najnowszej historii w świadomości społecznej. Prace Zakładu zmierzają do uchwycenia w perspektywie porównawczej losów powojennego podziemia antykomunistycznego w Polsce, na Ukrainie, Białorusi, Litwie, Łotwie i w Estonii. Prace podejmowane w Zakładzie mają za ambicję przyczynienie się do zmniejszania różnic i kształtowania wspólnie uzgodnionego ujęcia dziejów Europy Wschodniej w XX w.

Zakład Analiz Problemów Wschodnich (kierownik: prof. zw. Krzysztof Jasiewicz) ma profil interdyscyplinarny. Bada związki między istotnymi procesami (wydarzeniami) historycznymi a bieżącą polityką, przede wszystkim w wymiarze struktur państwowych. Prowadzi studia nad polityką historyczną wschodnich sąsiadów Polski, także w aspekcie komparatystycznym. Zajmuje się analizą treści historycznych w polityce, oświacie i przekazie międzypokoleniowym (pamięć historyczna, świadomość historyczna) Białorusi, Ukrainy, Litwy, Rosji i Polski. W polu zainteresowań Zakładu mieści się też problematyka żydowska, kwestia zagłady Żydów w państwach Europy Wschodniej – nie tyle w ujęciu historycznym, co nade wszystko jako problem wymagający rzetelnego podjęcia we współczesnym kontekście, przedyskutowania zakresu współodpowiedzialności za ich zagładę, uwzględnienia tej tematyki w programach edukacyjnych.

Zakład Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych (kierownik: prof. zw. Antoni Z. Kamiński) ma profil politologiczny. Analizuje polityczne aspekty transformacji, bada doraźne i perspektywiczne uwarunkowania bezpieczeństwa podlegającego tak radykalnym przemianom regionu, jak też otoczenie zewnętrzne transformacji, również w skali globalnej. Prowadzi studia nad skutkami przystąpienia Polski i państw Europy Środkowo-Wschodniej do NATO, a w tym kontekście nad relacjami polsko-amerykańskimi, jak też nad relacjami między bezpieczeństwem powszechnym i regionalnym a hegemonią Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej. Jednym z istotnych pól zainteresowań pracowników Zakładu jest bezpieczeństwo energetyczne, możliwości i zagrożenia wynikające z obecnego bilansu energetycznego kraju, wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań bezpieczeństwa energetycznego Polski w odniesieniu do sektora naftowo-gazowego, jak też postulowanych zmian w strukturze polskiej bazy energetycznej (m.in. gaz łupkowy).

Zakład Europeistyki (kierownik: prof. zw. Józef Fiszer) prezentuje najnowszą dyscyplinę nauk społecznych – europeistykę. Zajmuje się politycznymi, kulturowymi, ekonomicznymi i międzynarodowo-prawnymi aspektami transformacji w procesach integracji europejskiej, ze szczególnym uwzględnieniem skuteczności polskiej polityki integracyjnej po naszym wstąpieniu do Unii Europejskiej. Analizuje zarówno sukcesy jak i porażki w dotychczasowej polityce wschodniej Unii Europejskiej i w działaniach Polski na rzecz tzw. nowego wymiaru polityki wschodniej Unii, czyli zacieśniania więzów z takimi krajami, jak Ukraina, Białoruś, Gruzja, Mołdowa i Rosja. Przedmiotem

badan są też różnorakie aspekty członkostwa Polski w Unii w perspektywie komparatystycznej (stare i nowe państwa Unii), jak też globalne uwarunkowania procesów integracji europejskiej. Interdyscyplinarne badania w tym zakresie mogą być bardzo przydatne dla optymalizowania polskiej obecności w strukturach europejskich. Badania prowadzone są z wykorzystaniem różnych metod warsztatowych stosowanych w naukach społecznych, takich jak: analiza dokumentów i aktów normatywnych, analiza danych statystycznych, wywiady, obserwacja i badania ankietowe oraz badania komparatystyczne.

Zakład Europy Środkowo-Wschodniej (kierownik: prof. zw. Wojciech Roszkowski) ma profil historyczno-politologiczny. Prowadzi badania komparatystyczne nad genezą i przebiegiem transformacji w Europie pojałtańskiej, różnymi ścieżkami wychodzenia z narzuconego ustroju, różnymi drogami rozluźniania podległości wobec Związku Sowieckiego, dochodzenia do członkostwa w NATO i Unii Europejskiej, nad przemianami wewnętrznymi w państwach regionu. Ważnym elementem tych prac są badania nad stosunkami międzynarodowymi i problemami bezpieczeństwa regionalnego w Europie Środkowo-Wschodniej, w szczególności na Bałkanach.

Zakład Studiów nad Niemcami (kierownik: prof. zw. Piotr Madajczyk) ma profil politologiczny. Prowadzi zróżnicowane tematycznie badania nad relacjami polsko-niemieckimi w perspektywie bilateralnej i w kontekście Unii Europejskiej. Jednym z wiodących tematów jest też wpływ uwarunkowań historycznych na współczesne stosunki polsko-niemieckie, wspólne z placówkami niemieckimi projekty w tym zakresie (m.in. wysiedlenia, orędzie biskupów polskich, rok 1968, stan wojenny w Polsce, okrągły stół władze-opozycja). Zajmuje się analizą form i zakresu polsko-niemieckich kontaktów obywatelskich w okresie od układu normalizacyjnego PRL-RFN z grudnia 1970 r. po dziś dzień. W profilu Zakładu znajduje się również tematyka mniejszości niemieckiej w Polsce oraz problemów etnicznych w perspektywie porównawczej (ogólnoeuropejskiej).

Zakład Porównawczych Badań Postsowieckich (kierownik: prof. dr hab. Włodzimierz Marciniak) ma profil politologiczny. Koncentruje się na badaniu zmian zachodzących w Rosji i państwach powstałych w wyniku rozpadu Związku Sowieckiego (głównie Ukraina), ich oddziaływaniu na politykę europejską, azjatycką a także w skali globalnej. Zajmuje się ewolucją uwarunkowań rosyjskiej polityki zagranicznej, m.in. w zakresie pojmowania racji stanu, dynamiki interesów państwowych, polityką wobec państw regionu, stosunkiem do organizacji międzynarodowych. W polu jego zainteresowań jest rekonstrukcja ładu instytucjonalnego w państwach postsowieckich i w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w kontekście przemian politycznych i instytucjonalnych w Unii Europejskiej. W centrum zainteresowań Zakładu są też zagadnienia teoretyczne dotyczące genezy i przebiegu procesu transformacji w Rosji i regionie postsowieckim, jak też uwarunkowań historycznych (genezy) tego procesu – ze szczególnym uwzględnieniem relacji polsko-sowieckich (-rosyjskich). Analiza ich uwarunkowań, diagnoza i ocena stanu aktualnego, z elementami prognozy co do możliwych scenariuszy ich rozwoju ma ważny zarazem walor praktyczny (szereg ekspertyz dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych).

Zakład Filozofii Polityki (kierownik: prof. zw. Stanisław Filipowicz) ma profil filozoficzno-prawny. Podejmuje studia nad wielką zmianą transformacyjną, analizuje wybrane jej aspekty rozpatrywane z punktu widzenia dalekosiężnych kryteriów aksjologicznych – ze sfery idei, antynomii myśli politycznej, instytucji państwa w warunkach demokracji, demokracji nieformalnej, rzeczywistych reguł polityki, krytykę modelu racjonalności politycznej. Jeden z kluczowych kierunków podejmowanych w zespole badań stanowi problematyka sprawiedliwości, w tym także zagadnienie „globalnej sprawiedliwości”. Kadra naukowa Zakładu bada m.in. problem kryzysu racjonalności teoretycznej, problem religijnych i etycznych inspiracji myślenia politycznego, nowoczesne i ponowoczesne interpretacje fenomenu władzy politycznej, kwestie związane z szeroko rozumianą problematyką konstytucji i ładu konstytucyjnego, roli konstytucji w kształtowaniu ładu politycznego. Zajmuje się też badaniami nad filozofią polityki, myślą polityczną filozofów i historyków idei, tradycjami filozoficznymi „dobrego państwa” w kontekście zagadnień aktualnych, współczesnymi koncepcjami mogącymi mieć zastosowanie do badania procesów przebiegających w Europie Środkowo-Wschodniej w ostatnim dwudziestolecu.

Zakład Azji i Pacyfiku – Centrum Badań Azji Wschodniej (kierownik: prof. zw. Waldemar Dziak) ma profil politologiczny. Prowadzi badania nad przemianami politycznymi, społecznymi i gospodarczymi, jak też elitami politycznymi w wiodących państwach azjatyckich oraz problemami bezpieczeństwa regionu. Dotyczą one w pierwszej kolejności Chin i obu Korei, w dalszej – państw Azji Południowo-Wschodniej (niestety w chwili obecnej brakuje specjalisty od Indii). Zakład przyjął na siebie rolę integrującą w procesie scalania rozproszonego dotąd środowiska naukowego kraju zajmującego się badaniami nad problematyką Azji i Pacyfiku, co przejawia się w stałej współpracy ze specjalistami od tego regionu z innych ośrodków akademickich (konferencje, wspólne projekty badawcze, wspólne publikacje).

Zespół Dokumentacyjny Archiwum Partii Politycznych (kierownik: dr Irena Anna Słodkowska) gromadzi różnorodną dokumentację związaną z genezą i powstaniem III Rzeczypospolitej, polskim systemem politycznym, zmianami w nim zachodzącymi. Dokumentuje działalność i myśl programową polskich partii politycznych zbierając materiały i dokumenty w siedzibach i agendach partii oraz poprzez partyjne strony www. Po każdym organizowanych w Polsce wyborach (parlamentarne, prezydenckie, do parlamentu europejskiego) opracowuje i wydaje w formie druku zwartego informator ich dotyczący. Zarazem wszystkie pozyskane informacje są porządkowane w formie baz danych, odnoszących się zarówno do wyborów w Polsce, jak i wyborów w państwach europejskich. Bazy te są dostępne nie tylko dla pracowników Instytutu, ale także wszystkich osób zainteresowanych spoza niego.

Instytut współpracuje z placówkami badawczymi państw byłej sowieckiej strefy dominacji, zajmującymi się zbieżną bądź pokrewną tematyką, z czołowymi światowymi centrami naukowymi, a także poszczególnymi naukowcami specjalizującymi się w tematyce rozpadu dwubiegunowego świata. Ma umowy stałe z siedmioma zagranicznymi instytucjami naukowymi. W oparciu o umowy okresowe współpracuje z czternastoma zagranicznymi ośrodkami akademickimi i instytucjami naukowymi, zaś z ośmioma dalszymi w sposób nie sformalizowany.

Kontakty te sprzyjają bardziej wnikliwej interpretacji zachodzących w Polsce i regionie zmian, porządkowaniu poszczególnych sfer życia społecznego i politycznego, refleksji naukowej nad nimi, jaki i wypracowywaniu odpowiedzialnych rekomendacji (rola ekspercka) dla praktyków polityki, gospodarki, czy też zagadnień bezpieczeństwa.

W planach na najbliższe lata w centrum zainteresowań badawczych Instytutu Studiów Politycznych PAN pozostają prace nad teoretyczną interpretacją wielkiej zmiany transformacyjnej w Polsce i regionie, jak też diagnozowaniem bieżącej sytuacji i formułowaniem scenariuszy co do jej rozwoju, nad propozycjami w zakresie optymalizacji tego procesu.

Według danych na początek 2012 r., Instytut Studiów Politycznych PAN zatrudnia 106 osób, w tym 89 pracowników naukowych – 19 profesorów zwyczajnych, 23 profesorów nadzwyczajnych, 34 adiunktów i 13 asystentów. Wydaje następujące periodyki: „Civitas. Studia z filozofii polityki”, „Europa Środkowo-Wschodnia”, „Rocznik Polsko-Niemiecki”, „Studia Polityczne”, „Kultura i Społeczeństwo”; jest wraz z Polskim Instytutem Spraw Międzynarodowych współwydawcą „Spraw Międzynarodowych” i „Zbioru Dokumentów”. Cztery pierwsze z wyżej wymienionych tytułów objęte są od kilku lat dystrybucją elektroniczną, za pośrednictwem Central and Eastern European Online Library (CEEOL). Z publikowanych przez Instytut serii wydawniczych najbardziej rozpoznawalne są: Dokumenty do Dziejów PRL (tzw. czarna seria), Working Papers ISP PAN, Biblioteka Ziemi Wschodnich, Seria Wyborcza i Seria Wschodnia.

Od 2002 r. funkcjonuje prowadzone przez Instytut we współpracy z Collegium Civitas studium podyplomowe, którego absolwenci uzyskują możliwość przygotowania i obronienia w Instytucie rozprawy doktorskiej z socjologii lub nauki o polityce.

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ

Науково-дослідну установу було утворено рішенням Президії Академії наук України у грудні 1991 року. Перед Інститутом було поставлено завдання поглибленої і всебічної розробки проблем, що набули особливого значення з проголошенням незалежності України та були пов'язані з потребами і процесами становлення, розвитку та функціонування української державності й громадянського суспільства. Це історія і сучасна динаміка політичних інститутів й процесів, взаємовпливи політики, політичної культури, етнонаціональних, міжрелігійних та міжконфесійних, регіональних взаємин і факторів суспільного життя, вироблення нових парадигм етнонаціонального розвитку, запобігання конфліктності в етнонаціональній сфері, моделювання оптимальних варіантів етнополітики, розроблення технологій управління в системі політичних і міжетнічних відносин, експертиза законопроектів, державних і недержавних програм у різних галузях суспільного життя, теоретико-методологічні аспекти політичних і етнополітичних досліджень та упровадження їх результатів.

До 1997 року наукова установа мала назву Інститут національних відносин і політології НАН України. Від початку утворення Інституту до жовтня 2005 року його директором був академік НАН України, віце-президент НАН України Іван Курас (1939-2005). Після смерті академіка постановою Президії НАН України Інституту присвоєно його ім'я. З 2005 року директором Інституту є доктор політичних наук, академік НАН України (з 2009 р.) Юрій Левенець. У складі Інституту працюють наступні відділи: теоретичних та прикладних проблем політології, етнополітології, національних меншин, соціально-політичної історії, теорії та історії політичної науки, а також створені при цих відділах дослідні центри: політичних технологій, історичної політології, проблем церкви і етноконфесійних досліджень.

Науковці Інституту досягли вагомих успіхів у теоретико-методологічному обґрунтуванні нового напрямку соціогуманітарних наук – етнополітології, розробці об'єктно-предметної специфіки політичної науки та вдосконаленні її понятійно-категоріального апарату, осмисленні діалектики взаємодії етнічних і політичних, етнічних і регіональних факторів. Досліджувались етнонаціональна специфіка, характер та особливості політичного процесу і політичної культури в минулому і сьогоденні України, релігійна ситуація і взаємини різних конфесій. Вагомим є внесок Інституту в розвиток наукової юдаїки в Україні.

Інститут виступає ініціатором і координатором різних науково-дослідних проектів. Успішно, зокрема, у 1999-2002 роках було здійснено проект «Політична історія України. XX століття», участь в якому брали відомі фахівці з науково-дослідних та навчальних закладів Києва та інших міст України. Підсумком багаторічної роботи стало шеститомне видання, що вийшло у 2002-2003 роках у київському видавництві «Генеза», а також одностомне видання «Україна: політична історія. XX – початок XXI століття», видане Парламентським видавництвом у 2008 році.

Реалізація науково-дослідних проектів Інституту в співпраці з групами вчених ряду університетів дозволила з'ясувати специфічні риси та особливості етнополітики в окремих регіонах України (Закарпаття, Прикарпаття, Волинь, Крим), визначити її пріоритетні завдання та перспективні напрями. У 2005 році було успішно завершено дослідницький проект «Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне». Науковці Інституту підтримують наукові зв'язки з дослідницькими і навчальними закладами Великої Британії, Ізраїлю, Італії, Канади, Німеччини, Польщі, Росії, США, Франції, здійснюють спільні міжнародні дослідні проекти з ученими цих країн. Інститут розвиває співпрацю з державними органами та громадськими організаціями, веде активний діалог з представниками різних

політичних партій, рухів, релігійних конфесій щодо оптимальних шляхів розвитку України, функціонування її політичних інститутів тощо.

Підготовка кадрів в Інституті здійснюється через аспірантуру й докторантуру. Спеціалізована вчена рада приймає до захисту кандидатські й докторські дисертації. При Інституті засновано інноваційний навчальний заклад – Інститут політичних наук, який у 2003 році розпочав роботу з підготовки фахівців-магістрів за відповідними спеціальностями на базі повної вищої освіти. Наукова бібліотека Інституту налічує близько 100 тис. примірників різних видань. Інститут регулярно видає «Наукові записки», а також є співзасновником багатьох періодичних видань, серед яких «Український історичний журнал», журнал «Людина і політика», журнал «Діалог. Історія, політика, економіка» та ін. Опис опублікованих монографій, збірників документів, брошур, статей, тез наукових доповідей містить видана у 2002 році «Бібліографія праць співробітників інституту 1991-2001 років». Відповідна інформація представлена й оновлюється на сайті в мережі Інтернет за адресою <http://www.ipiend.gov.ua/>.

Відомості про авторів

Байрак Сергій, аспірант кафедри політології, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Беньковська Аліція, кандидат історичних наук, Університет імені Миколи Коперника у Торуні

Беткевич Вітольд, кандидат соціологічних наук, Інститут політичних наук Польської академії наук (м. Варшава)

Беткевич-Ясевич Агнешка, кандидат соціологічних наук, Варшавський університет

Бортніков Валерій, доктор політичних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Бусленко Василь, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Герасимчук Андрій, доктор філософських наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Горбатенко Володимир, доктор політичних наук, професор, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Зеленько Галина, доктор політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

Калиновський Юрій, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (м. Харків)

Кафарський Володимир, доктор юридичних наук, професор, Науково-дослідний центр політології і соціології

Коваль Юрій, аспірант кафедри політології, Донецький національний університет

Ковальчук Іван, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Ковтун Наталія, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Ковтун Юрій, кандидат філософських наук, старший викладач, Житомирський національний агроєкологічний університет

Козловець Микола, доктор філософських наук, професор кафедри філософії, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кордон Микола, кандидат історичних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Коротков Дмитро, кандидат політичних наук, викладач, Харківський національний економічний університет

Кукуруз Оксана, кандидат політичних наук, науковий співробітник, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Матерський Войцех, доктор політичних наук, професор, Інституту політичних наук Польської академії наук (Варшава)

Матушенко Олександра, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

Моторнюк Тетяна, кандидат політичних наук, старший викладач, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Налевайко Єва, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних наук Польської академії наук (м. Варшава)

Панькова Ірена, кандидат політичних наук, Інститут політичних наук Польської академії наук

Пащикова Оксана, кандидат політичних наук, доцент, Європейський університет (м. Київ)

Пивоваров Юрій, здобувач кафедри політології, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Погоріла Людмила, кандидат філософських наук, старший викладач, Житомирський державний технологічний університет

Поліщук Ігор, доктор політичних наук, професор кафедри соціології і політології, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (м. Харків)

Потапенко Максим, кандидат історичних наук, асистент, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Пояркова Тетяна, кандидат політичних наук, доцент, докторант Інституту політології та права, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Примуш Микола, доктор політичних наук, професор, Донецький національний університет

Слюсар Вадим, кандидат філософських наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Таран Ярослав, ад'юнкт, Воєнно-дипломатична академія (м. Київ)

Трущинський Марк, кандидат історичних наук, Остроленкське наукове товариство (Польща)

Шановал Юрій, доктор історичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

Шановні колеги!

Запрошуємо до співпраці з міжнародним журналом «Studia Politologica Ucraino-Polona».

Мова рукопису – українська, польська.

Матеріали подаються електронною поштою. Статті набирати шрифтом Times New Roman 12 пунктів, 1,5 інтервал, без переносів. Параметри сторінки: поля 2 см зі всіх боків. Рисунки і таблиці нумерувати, а сторінки – ні. Обсяг публікації в межах 0,5 др. арк.

Матеріали формуються у такій послідовності:

- 1) назва статті;
- 2) ім'я та прізвище автора;
- 3) місце роботи;
- 4) анотації українською, російською, польською і англійською мовами із зазначенням прізвища та ім'я автора (-ів) (повністю) і назви статті (30-60 слів);
- 5) ключові слова українською, російською, польською і англійською мовами (до 5-7 слів і словосполучень);
- 6) текст статті;
- 7) список використаних джерел подається у порядку посилань. Усі джерела, які подані у списку літератури, повинні мати відповідні посилання за текстом матеріалу. Оформлення списку літератури – згідно із ДСТУ (ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»), приклади оформлення бібліографічного опису наведено в Бюлетені ВАК України, №3, 2008 (Форма 23, с. 9-13);
- 8) відомості про автора (-ів): прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь і вчене звання; місце роботи; посада; робоча адреса; телефон; адресу електронної пошти.

Матеріали надсилати до заступника голови редакційної колегії від української сторони,

Рудницького Сергія Владиславовича:

МГО «Польське наукове товариство у Житомирі»

тел.: (0412) 39-85-49; (067) 412-15-70;

(067) 393-71-20; (063) 397-03-49; (066) 387-50-04.

ptnz@ptnz.org.ua, srudnicki@ukrpost.ua

Szanowni koledzy!

Zapraszamy do współpracy z czasopismem międzynarodowym „Studia Politologica Ucraino-Polona”.

Przyjmujemy teksty w języku ukraińskim lub polskim. Prosimy o dostarczenie artykułów pocztą elektroniczną.

Należy je edytować jako dokument Word (czcionka Times New Roman 12 pkt, odstępy między wierszami 1,5, brak dzielenia słów, marginesy – 2 cm z każdej strony. Prosimy o nie numerowanie stron, a numerowanie rysunków i tablic. Objętość maszynopisu – do jednego arkusza drukarskiego.

Prosimy o utrzymanie następującej struktury tekstu:

- 1) tytuł artykułu;
- 2) imię i nazwisko autora;
- 3) miejsce pracy;
- 4) streszczenia w języku polskim, ukraińskim, rosyjskim i angielskim z zaznaczeniem nazwiska i imienia autora oraz tytułu artykułu (30–60 wyrazów);
- 5) słowa kluczowe w języku polskim, ukraińskim, rosyjskim i angielskim (5–7 wyrazów);
- 6) tekst główny;
- 7) lista wykorzystanych źródeł w kolejności alfabetycznej wg nazwisk autorów; wszystkie cytowane przez autora pozycje powinny figurować w liście;
- 8) informacje o autorze: imię i nazwisko, stopień naukowy i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy, adres miejsca pracy, telefon, e-mail.

Teksty prosimy kierować na adres sekretarza odpowiedzialnego kolegium redakcyjnego ze strony polskiej,

dr. Agnieszki Kastory:

Polska Akademia Umiejętności

(12) 424-02-01

office@pau.krakow.pl, agnieszka.kastory@uj.edu.pl

Наукове видання

STUDIA POLITOLOGICA UCRAINO-POLONA

Щорічний журнал
Випуск другий

Редактори-упорядники Володимир Горбатенко, Ян Прокоп
Верстальник Тетяна Корнійчук
Коректор Надія Слєпиніна

Підписано до друку 6.11.2012 р. Формат
Папір офсетний. Спосіб друку офсетний.
Тираж 300 прим. Зам.

Віддруковано в приватній друкарні Євенка О. О.
м. Житомир, вул. М. Бердичівська 17а

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:
серія КВ № 18091-6891Р від 31. 08. 2011 р.*